

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FERİHAN POLAT

DİNİN TÜRK SEÇMEN DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
DENİZLİ İLİ ÖRNEĞİ

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. BİLGİ KÜÇÜKCAN

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2009

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FERİHAN POLAT

DİNİN TÜRK SEÇMEN DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
DENİZLİ İLİ ÖRNEĞİ

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. BİLGİ KÜÇÜKCAN

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2009

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR DİZİNİ.....	iv
KISALTMALAR.....	xv
ÖZET.....	xvi
SUMMARY.....	xvii
ÖNSÖZ.....	xviii
GİRİŞ.....	1
A. Araştırmanın Konusu.....	7
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	7
C. Araştırmanın Problemi.....	8
D. Araştırmanın Varsayımları.....	8
E. Araştırmanın Yöntemi.....	10
1. Evren ve Örneklem Seçimi.....	10
2. Uygulama ve Sınırlandırma.....	12
3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Değerlendirilmesi.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL TEMELLERİ

1.1. DİN- TOPLUM.....	14
1.1.1. Modernleşme ve Din.....	19
1.1.2. Toplumsallaşma ve Din.....	22
1.1.3. Siyasal Toplumsallaşma ve Din.....	29
1.2. DİN TEMELLİ SİYASET.....	33
1.2.1. Din-Siyaset İlişkisi.....	35
1.2.2. Türk Modernleşmesi ve Din.....	41
1.2.3. Türk Siyasal Hayatında “Din”.....	47
1.3. DEVLET ve DİN.....	54
1.3.1. Laiklik.....	57
1.3.2. Türk Toplumunda Laiklik Algısı.....	64
1.3.2.1. İlmli Dindarlar.....	67
1.3.2.2. Katı Dindarlar.....	68
1.3.2.3. Katı Laikler.....	70

1.3.2.4. İlmli Laikler.....	74
1.3.3. Devletin Din Politikaları.....	77
1.3.3.1. Zorunlu Din Eğitimi.....	80
1.3.3.2. İmam Hatip Liseleri.....	82
1.3.3.3. Diyanet İşleri Başkanlığı.....	88
1.3.3.4. Tesettür Yasağı.....	89
1.4. SEÇMEN DAVRANIŞI	94
1.4.1. Tanımı ve Kapsamı.....	94
1.4.1.1. Katılıp-Katılmama.....	96
1.4.1.2. Parti Seçşi.....	97
1.4.2. Seçmen Davranışına Teorik Yaklaşımlar.....	99
1.4.2.1. Psikolojik Yaklaşım.....	99
1.4.2.2. Rasyonel Tercih Yaklaşımı.....	100
1.4.2.3. Sosyolojik Yaklaşım.....	102
1.4.3. Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler.....	103
1.4.3.1. Demografik Faktörlerin Seçmen Davranışına Etkisi.....	104
1.4.3.2. Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Seçmen Davranışlarına Etkisi.....	108
1.4.3.3. Sosyo-Kültürel Faktörlerden “Din”in Seçmen Davranışlarına Etkisi...115	

İKİNCİ BÖLÜM

DİN FAKTÖRÜNÜN TÜRK SEÇMEN DAVRANIŞINA ETKİSİ

2.1. DENİZLİ İLİNİN ÖZELLİKLERİ.....	121
2.1.1. Denizli’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	121
2.1.2. Denizli’de Siyasal Hayat.....	125
2.2. DENİZLİ İLİNDEN ALINAN ÖRNEKLEMİN ÖZELLİKLERİ.....	130
2.2.1. Örneklemin Demografik Özellikleri.....	132
2.2.2. Örneklemin Sosyo-Ekonomik Özellikleri.....	132
2.2.3. Örneklemin Sosyo-Kültürel Özellikleri.....	134
2.3. ARAŞTIRMA BULGULARI.....	138
2.3.1. Din-Toplum.....	138
2.3.2. Din Temelli Siyaset.....	160
2.3.3. Devlet ve Din.....	180
2.3.3.1. Devletin Din Politikalarının Desteklenme Düzeyi.....	199
2.3.3.2. Cumhuriyet Reformlarının Desteklenme Düzeyi.....	222

2.3.4. Seçmen Davranışı.....	236
2.3.4.1. Seçmenlerin Parti Tercihleri.....	236
2.3.4.2. Seçmen Tercihlerini Etkileyen Faktörler.....	244
 SONUÇ.....	 276
KAYNAKÇA.....	285
EKLER.....	308
ÖZGEÇMİŞ.....	312

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Yıllara Göre Türkiye ve Denizli’de, Toplam ve Şehirli Nüfus (Bin Kişi) İle Oranları.....	122
Tablo 2.2. Türkiye Hükümetlerindeki Denizlili Bakanlar.....	126
Tablo 2.3. 1950’den 1960’a Kadar Olan Dönem.....	127
Tablo 2.4. 1960’tan 1980’e Kadar Olan Dönem.....	128
Tablo2.5. 1980’den Bugüne Kadar Olan Dönem.....	128
Tablo 2.6. Ülke, İl Ve Örneklem Bazında 2007 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy Oranları Dağılımı.....	130
Tablo 2.7. Ülke, İl Ve Örneklem Bazında 2004 Yerel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy Oranları Dağılımı.....	131
Tablo 2.8. Örneklemenin Demografik Özellikleri.....	132
Tablo 2.9. Örneklemenin Sosyo-Ekonomik Özellikleri.....	132
Tablo 2.10. Dindarlık Düzeyleri.....	134
Tablo 2.11. Dindarlık-Laiklik Eksenini.....	135
Tablo 2.12. Genel Olarak Kendinizi En Çok Hangi Kimlikle Tanımlıyorsunuz.....	136
Tablo 2.13. Hangisini İkinci Kimliğiniz Olarak Tanımlıyorsunuz.....	136
Tablo 2.14. Kendinizi Siyasi Görüşleriniz Açısından Nasıl Değerlendiriyorsunuz?.....	137
Tablo 2.15. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi.....	138
Tablo 2.16. Cinsiyet* Dindarlık-Laiklik Eksenini.....	139
Tablo 2.17. Dindarlık Düzeyi*Dindarlık-Laiklik Eksenini.....	139
Tablo 2.18. Beş On Yıl Öncesine Göre Dini Yaşantınızda Değişiklik Var mı?.....	140
Tablo 2.19. Cinsiyet* Beş On Yıl Öncesine Göre Dini Yaşantınızda Değişiklik Var mı?.....	141
Tablo 2.20. Dindarlık Düzeyi* Beş On Yıl Öncesine Göre Dini Yaşantınızda Değişiklik Var mı?.....	141
Tablo 2.21. Dindarlık-Laiklik Eksenini* Beş On Yıl Öncesine Göre Dini Yaşantınızda Değişiklik Var mı?.....	142
Tablo 2.22. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Beş On Yıl Öncesine Göre Dini Yaşantınızda Değişiklik Var mı?.....	143
Tablo 2.23. Sizce Başörtüsü Takan Bir Kadının Bu Giyim Tarzını Tercih Sebebi Nedir?.....	143
Tablo 2.24. Cinsiyet* Sizce Başörtüsü Takan Bir Kadının Bu Giyim Tarzını Tercih Sebebi Nedir?.....	145

Tablo 2.25. Dindarlık Düzeyi* Sizce Başörtüsü Takan Bir Kadının Bu Giyim Tarzını Tercih Sebebi Nedir?.....	145
Tablo 2.26. Dindarlık-Laiklik Eksenini* Sizce Başörtüsü Takan Bir Kadının Bu Giyim Tarzını Tercih Sebebi Nedir?.....	146
Tablo 2.27. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Sizce Başörtüsü Takan Bir Kadının Bu Giyim Tarzını Tercih Sebebi Nedir?.....	147
Tablo 2.28. Toplumda Dini İnançların Etkisi Eskiye Göre Nasıl?.....	148
Tablo 2.29. Cinsiyet*Toplumda Dini İnançların Etkisi Eskiye Göre Nasıl?.....	150
Tablo 2.30. Dindarlık Düzeyi*Toplumda Dini İnançların Etkisi Eskiye Göre Nasıl?.....	150
Tablo 2.31. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Toplumda Dini İnançların Etkisi Eskiye Göre Nasıl?.....	151
Tablo 2.32. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Toplumda Dini İnançların Etkisi Eskiye Göre Nasıl?.....	152
Tablo 2.33. Türkiye’de Bugün Laik Kesim Dindar İnsanlara Baskı Yapmaktadır.....	153
Tablo 2.34. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenini*Türkiye’de Bugün Laik Kesim Dindar İnsanlara Baskı Yapmaktadır.....	153
Tablo 2.35. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Türkiye’de Bugün Laik Kesim Dindar İnsanlara Baskı Yapmaktadır.....	154
Tablo 2.36. Türkiye’de Bugün Dindar Kesim Laik İnsanlara Baskı Yapmaktadır.....	155
Tablo 2.37. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi* Dindarlık -Laiklik Eksenini*Türkiye’de Bugün Dindar Kesim Laik İnsanlara Baskı Yapmaktadır.....	156
Tablo 2.38. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Türkiye’de Bugün Dindar Kesim Laik İnsanlara Baskı Yapmaktadır.....	157
Tablo 2.39. Türkiye’de Müslümanlığın Gereği Olan İbadetler Serbestçe Yerine Getirilmektedir.....	158
Tablo 2.40. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi*Dindarlık-Laiklik Eksenini*Türkiye’de Müslümanlığın Gereği Olan İbadetler Serbestçe Yerine Getirilmektedir.....	158
Tablo 2.41. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Türkiye’de Müslümanlığın Gereği Olan İbadetler Serbestçe Yerine Getirilmektedir.....	159
Tablo 2.42. Türkiye’nin Parti Sistemi İçinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?.....	160
Tablo 2.43. Cinsiyet*Türkiye’nin Parti Sistemi İçinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?.....	161
Tablo 2.44. Dindarlık Düzeyi*Türkiye’nin Parti Sistemi İçinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?.....	161

Tablo 2.45. Dindarlık-Laiklik Eksenini Türkiye'nin Parti Sistemi İçinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?.....	162
Tablo 2.46. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Türkiye'nin Parti Sistemi İçinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?.....	163
Tablo 2.47. Ülkemizde farklı mezheplere yönelik politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı?.....	163
Tablo 2.48. Cinsiyet*Ülkemizde Farklı Mezheplere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı ?.....	164
Tablo 2.49. Dindarlık Düzeyi*Ülkemizde Farklı Mezheplere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?.....	164
Tablo 2.50. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Ülkemizde Farklı Mezheplere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?.....	165
Tablo 2.51. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Ülkemizde Farklı Mezheplere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?.....	166
Tablo 2.52. Ülkemizde Farklı Dinlere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?.....	167
Tablo 2.53. Cinsiyet*Ülkemizde Farklı Dinlere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?.....	167
Tablo 2.54. Dindarlık Düzeyi*Ülkemizde Farklı Dinlere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?.....	168
Tablo 2.55. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Ülkemizde Farklı Dinlere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?.....	168
Tablo 2.56. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Ülkemizde Farklı Dinlere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?.....	169
Tablo 2.57. Türkiye'de Şeriata Dayalı Bir Din Devletinin Kurulmasını Onaylar mısınız?...170	
Tablo 2.58. Cinsiyet*Türkiye'de Şeriata Dayalı Bir Din Devletinin Kurulmasını Onaylar mısınız?.....	171
Tablo 2.59. Dindarlık Düzeyi*Türkiye'de Şeriata Dayalı Bir Din Devletinin Kurulmasını Onaylar mısınız?.....	172
Tablo 2.60. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Türkiye'de Şeriata Dayalı Bir Din Devletinin Kurulmasını Onaylar mısınız?.....	172
Tablo 2.61. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Türkiye'de Şeriata Dayalı Bir Din Devletinin Kurulmasını Onaylar mısınız?.....	173

Tablo 2.62. Türkiye Dış Politikada Müslüman Ülkelerle Diğer Ülkelere Kıyasla Daha Yakın İlişkiler Kurmalı mı?.....	174
Tablo 2.63. Cinsiyet*Türkiye Dış Politikada Müslüman Ülkelerle Diğer Ülkelere Kıyasla Daha Yakın İlişkiler Kurmalı mı?.....	174
Tablo 2.64. Dindarlık Düzeyi*Türkiye Dış Politikada Müslüman Ülkelerle Diğer Ülkelere Kıyasla Daha Yakın İlişkiler Kurmalı mı?.....	175
Tablo 2.65. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Türkiye Dış Politikada Müslüman Ülkelerle Diğer Ülkelere Kıyasla Daha Yakın İlişkiler Kurmalı mı?.....	175
Tablo 2.66. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Türkiye Dış Politikada Müslüman Ülkelerle Diğer Ülkelere Kıyasla Daha Yakın İlişkiler Kurmalı mı?.....	176
Tablo 2.67. Başörtüsü Konusundaki Siyasi Tartışmalara Yaklaşımınız Nedir?.....	177
Tablo 2.68. Cinsiyet* Başörtüsü Konusundaki Siyasi Tartışmalara Yaklaşımınız Nedir?....	177
Tablo 2.69. Dindarlık Düzeyi* Başörtüsü Konusundaki Siyasi Tartışmalara Yaklaşımınız Nedir?.....	178
Tablo 2.70. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Başörtüsü Konusundaki Siyasi Tartışmalara Yaklaşımınız Nedir?.....	179
Tablo 2.71. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Başörtüsü Konusundaki Siyasi Tartışmalara Yaklaşımınız Nedir?.....	179
Tablo 2.72. Dinin Devlet ve Siyaset Düzenini Yönlendirmesi Zararlıdır.....	181
Tablo 2.73. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenini Dinin Devlet ve Siyaset Düzenini Yönlendirmesi Zararlıdır.....	181
Tablo 2.74. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Dinin Devlet ve Siyaset Düzenini Yönlendirmesi Zararlıdır.....	182
Tablo 2.75. Cumhuriyet Devrimleri Bu Ülkeyi İleri Götürmüştür.....	183
Tablo 2.76. Cinsiyet* Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenini* Cumhuriyet Devrimleri Bu Ülkeyi İleri Götürmüştür.....	184
Tablo 2.77. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Cumhuriyet Devrimleri Bu Ülkeyi İleri Götürmüştür.....	185
Tablo 2.78. Cumhuriyetin Temel İlkelerinden Laiklik İlkesi “Olmazsa Olmaz” İlkelerdendir.....	186
Tablo 2.79. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi*Dindarlık-Laiklik Eksenini*Cumhuriyetin Temel İlkelerinden Laiklik İlkesi “Olmazsa Olmaz” İlkelerdendir.....	186
Tablo 2.80. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Cumhuriyetin Temel İlkelerinden Laiklik İlkesi “Olmazsa Olmaz” İlkelerdendir.....	187

Tablo 2.81. Bugün, Ülkemizde, Laiklik İlkesi Ciddi Bir Tehlike Altındadır.....	189
Tablo 2.82. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenini* Bugün, Ülkemizde, Laiklik İlkesi Ciddi Bir Tehlike Altındadır.....	189
Tablo 2.83. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Bugün, Ülkemizde, Laiklik İlkesi Ciddi Bir Tehlike Altındadır.....	190
Tablo 2.84. Başörtüsü Serbestisi Laiklik İlkesine Zarar Verir.....	192
Tablo 2.85. Cinsiyet* Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenini*Başörtüsü Serbestisi Laiklik İlkesine Zarar Verir.....	193
Tablo 2.86. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Başörtüsü Serbestisi Laiklik İlkesine Zarar Verir.....	193
Tablo 2.87. İnanç Farklılıklarımızın Hoşgörü ve Barış Ortamında Korunması Toplumsal Huzur İçin Çok Önemlidir.....	195
Tablo 2.88. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenini*İnanç Farklılıklarımızın Hoşgörü ve Barış Ortamında Korunması Toplumsal Huzur İçin Çok Önemlidir.....	196
Tablo 2.89. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*İnanç Farklılıklarımızın Hoşgörü ve Barış Ortamında Korunması Toplumsal Huzur İçin Çok Önemlidir.....	197
Tablo 2.90. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılmasını Onaylar mısınız?.....	199
Tablo 2.91. Cinsiyet* Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılmasını Onaylar mısınız?.....	199
Tablo 2.92. Dindarlık Düzeyi* Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılmasını Onaylar mısınız?.....	200
Tablo 2.93. Dindarlık-Laiklik Eksenini* Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılmasını Onaylar Mısınız?.....	200
Tablo 2.94. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasını onaylar mısınız?.....	201
Tablo 2.95. Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi Vatandaşlarımıza Hizmet Vermeli midir?.....	202
Tablo 2.96. Cinsiyet* Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi Vatandaşlarımıza Hizmet Vermeli midir? ?.....	202
Tablo 2.97. Dindarlık Düzeyi*Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi Vatandaşlarımıza Hizmet Vermeli midir?.....	203
Tablo 2.98. Dindarlık-laiklik eksenini*Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi vatandaşlarımıza hizmet vermeli midir?.....	204
Tablo 2.99. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi Vatandaşlarımıza Hizmet Vermeli midir?.....	204

Tablo 2.100. Sizce Din Eğitimi Zorunlu Olarak İlköğretim Ve Ortaöğretim Programlarında Yer Almalı mıdır?.....	205
Tablo 2.101. Cinsiyet* Sizce Din Eğitimi Zorunlu Olarak İlköğretim Ve Ortaöğretim Programlarında Yer Almalı mıdır?.....	206
Tablo 2.102. Dindarlık Düzeyi*Sizce Din Eğitimi Zorunlu Olarak İlköğretim Ve Ortaöğretim Programlarında Yer Almalı mıdır?.....	206
Tablo 2.103. Dindarlık-Laiklik Eksenine*Sizce Din Eğitimi Zorunlu Olarak İlköğretim Ve Ortaöğretim Programlarında Yer Almalı mıdır?.....	207
Tablo 2.104. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Sizce Din Eğitimi Zorunlu Olarak İlköğretim Ve Ortaöğretim Programlarında Yer Almalı mıdır?.....	208
Tablo 2.105. İmam Hatip Lisesi Mezunlarının Üniversiteye Girişte Farklı Statüde Değerlendirilmeleri Yerinde Bir Uygulama mıdır?.....	208
Tablo 2.106. Cinsiyet* İmam Hatip Lisesi Mezunlarının Üniversiteye Girişte Farklı Statüde Değerlendirilmeleri Yerinde Bir Uygulama mıdır?.....	209
Tablo 2.107. Dindarlık Düzeyi*İmam Hatip Lisesi Mezunlarının Üniversiteye Girişte Farklı Statüde Değerlendirilmeleri Yerinde Bir Uygulama mıdır?.....	210
Tablo 2.108. Dindarlık-Laiklik Eksenine* İmam Hatip Lisesi Mezunlarının Üniversiteye Girişte Farklı Statüde Değerlendirilmeleri Yerinde Bir Uygulama mıdır?.....	210
Tablo 2.109. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* İmam Hatip Lisesi Mezunlarının Üniversiteye Girişte Farklı Statüde Değerlendirilmeleri Yerinde Bir Uygulama mıdır?.....	211
Tablo 2.110. İlahiyat Fakültelerinin Yeterli Donanıma Sahip Aydın Din Adamları Yetiştirdiği Fikrine Katılıyor musunuz?.....	212
Tablo 2.111. Cinsiyet* İlahiyat Fakültelerinin Yeterli Donanıma Sahip Aydın Din Adamları Yetiştirdiği Fikrine Katılıyor musunuz?.....	212
Tablo 2.112. Dindarlık Düzeyi*İlahiyat Fakültelerinin Yeterli Donanıma Sahip Aydın Din Adamları Yetiştirdiği Fikrine Katılıyor musunuz?.....	213
Tablo 2.113. Dindarlık-Laiklik Eksenine* İlahiyat Fakültelerinin Yeterli Donanıma Sahip Aydın Din Adamları Yetiştirdiği Fikrine Katılıyor musunuz?.....	214
Tablo 2.114. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* İlahiyat Fakültelerinin Yeterli Donanıma Sahip Aydın Din Adamları Yetiştirdiği Fikrine Katılıyor musunuz?.....	215
Tablo 2.115. Devletin Din Adamları Yetiştirilmesi Konusunda Görev Üstlenmesi Sizce Doğru Bir Uygulama mıdır?.....	215

Tablo 2.116. Cinsiyet* Devletin Din Adamları Yetiştirilmesi Konusunda Görev Üstlenmesi Sizce Doğru Bir Uygulama mıdır?.....	216
Tablo 2.117. Dindarlık Düzeyi*Devletin Din Adamları Yetiştirilmesi Konusunda Görev Üstlenmesi Sizce Doğru Bir Uygulama mıdır?.....	216
Tablo 2.118. Dindarlık-Laiklik Eksenine*Devletin Din Adamları Yetiştirilmesi Konusunda Görev Üstlenmesi Sizce Doğru Bir Uygulama mıdır?.....	217
Tablo 2.119. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Devletin Din Adamları Yetiştirilmesi Konusunda Görev Üstlenmesi Sizce Doğru Bir Uygulama mıdır?.....	218
Tablo 2.120. Kamusal Alanda Başörtüsü Yasağını Onaylıyor musunuz?.....	219
Tablo 2.121. Cinsiyet* Kamusal Alanda Başörtüsü Yasağını Onaylıyor musunuz?.....	219
Tablo 2.122. Dindarlık Düzeyi* Kamusal Alanda Başörtüsü Yasağını Onaylıyor musunuz?.....	220
Tablo 2.123. Dindarlık-Laiklik Eksenine*Kamusal Alanda Başörtüsü Yasağını Onaylıyor musunuz?.....	220
Tablo 2.124. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Kamusal Alanda Başörtüsü Yasağını Onaylıyor musunuz?.....	221
Tablo 2.125. Evliliğin İslam Hukukuna Göre Düzenlenip Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Nikâh Kısılabildiğini Uygun Bulur musunuz?.....	222
Tablo 2.126. Cinsiyet*Evliliğin İslam Hukukuna Göre Düzenlenip Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Nikâh Kısılabildiğini Uygun Bulur musunuz?.....	223
Tablo 2.127. Dindarlık Düzeyi*Evliliğin İslam Hukukuna Göre Düzenlenip Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Nikâh Kısılabildiğini Uygun Bulur musunuz?.....	223
Tablo 2.128. Dindarlık-Laiklik Eksenine*Evliliğin İslam Hukukuna Göre Düzenlenip Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Nikâh Kısılabildiğini Uygun Bulur musunuz?.....	224
Tablo 2.129. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Evliliğin İslam Hukukuna Göre Düzenlenip Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Nikah Kısılabildiğini Uygun Bulur musunuz?.....	225
Tablo 2.130. Sizce İmam Nikâhını Kanunen Geçerli Saymayan Uygulama Devam Etmeli mi?.....	226
Tablo 2.131. Cinsiyet* Sizce İmam Nikâhını Kanunen Geçerli Saymayan Uygulama Devam Etmeli mi?.....	226
Tablo 2.132. Dindarlık Düzeyi* Sizce İmam Nikâhını Kanunen Geçerli Saymayan Uygulama Devam Etmeli mi?.....	226

Tablo 2.133. Dindarlık-Laiklik Eksenini* Sizce İmam Nikahını Kanunen Geçerli Saymayan Uygulama Devam Etmeli mi?.....	227
Tablo 2.134. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Sizce İmam Nikahını Kanunen Geçerli Saymayan Uygulama Devam Etmeli mi?.....	228
Tablo 2.135. Boşanmanın İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Onaylar mısınız?.....	229
Tablo 2.136. Cinsiyet* Boşanmanın İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Onaylar mısınız?.....	229
Tablo 2.137. Dindarlık Düzeyi* Boşanmanın İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Onaylar mısınız?.....	230
Tablo 2.138. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Boşanmanın İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Onaylar mısınız?.....	230
Tablo 2.139. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Boşanmanın İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Onaylar mısınız?.....	231
Tablo 2.140. Miras Hakkının İslam Hukukuna Göre Düzenlenerek Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Onaylar mısınız?.....	232
Tablo 2.141. Cinsiyet* Miras Hakkının İslam Hukukuna Göre Düzenlenerek Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Onaylar mısınız?.....	232
Tablo 2.142. Dindarlık Düzeyi* Miras Hakkının İslam Hukukuna Göre Düzenlenerek Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Onaylar mısınız?.....	233
Tablo 2.143. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Miras Hakkının İslam Hukukuna Göre Düzenlenerek Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Onaylar mısınız?.....	234
Tablo 2.144. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Miras Hakkının İslam Hukukuna Göre Düzenlenerek Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Onaylar mısınız?.....	235
Tablo 2.145. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?.....	236
Tablo 2.146. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?* Cinsiyet.....	237
Tablo 2.147. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?* Dindarlık Düzeyi.....	237
Tablo 2.148. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?* Dindarlık-Laiklik Eksenini.....	238
Tablo 2.149. 28 Mart 2004 Yerel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?.....	239
Tablo 2.150. Genel Seçimlerde Hangi Partiye Kesinlikle Oy Vermezsiniz?.....	239
Tablo 2.151. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?* Genel Seçimlerde Hangi Partiye Kesinlikle Oy Vermezsiniz?.....	240

Tablo 2.152. Yarın Genel Seçim Olsa Ve Oy Verdiğiniz Parti Herhangi Bir Nedenle Seçimlere Katılmasa Oy Vereceğiniz <u>İkinci</u> Parti Hangisi Olur?.....	242
Tablo 2.153. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?*Yarın Genel Seçim Olsa Ve Oy Verdiğiniz Parti Herhangi Bir Nedenle Seçimlere Katılmasa Oy Vereceğiniz İkinci Parti Hangisi Olur?.....	243
Tablo 2.154. Seçmenin Parti Tercihini Yaparken Çözülmesini İstediği Sorunlar.....	244
Tablo 2.155. Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli Ülke İç Sorun Nedir?....	245
Tablo 2.156. Cinsiyet* Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli Ülke İç Sorun Nedir?.....	246
Tablo 2.157. Dindarlık Düzeyi* Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli Ülke İç Sorun Nedir?.....	246
Tablo 2.158. Dindarlık-Laiklik Ekseni* Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli Ülke İç Sorun Nedir?.....	247
Tablo 2.159. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli Ülke İç Sorun Nedir?.....	248
Tablo 2.160. Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli <u>İkinci</u> Ülke İç Sorun Nedir?.....	249
Tablo 2.161. Cinsiyet* Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli <u>İkinci</u> Ülke İç Sorun Nedir?.....	250
Tablo 2.162. Dindarlık Düzeyi*Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli <u>İkinci</u> Ülke İç Sorun Nedir?.....	251
Tablo 2.163. Dindarlık-Laiklik Ekseni*Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli <u>İkinci</u> Ülke İç Sorun Nedir?.....	251
Tablo 2.164. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli <u>İkinci</u> Ülke İç Sorun Nedir?.....	252
Tablo 2.165. Oy Kullanırken Öncelikli Olarak Hangi Sorunun Çözülmesine Yönelik Parti Tercihi Yapıyorsunuz?.....	253
Tablo 2.166. Cinsiyet* Oy Kullanırken Öncelikli Olarak Hangi Sorunun Çözülmesine Yönelik Parti Tercihi Yapıyorsunuz?.....	254
Tablo 2.167. Dindarlık Düzeyi* Oy Kullanırken Öncelikli Olarak Hangi Sorunun Çözülmesine Yönelik Parti Tercihi Yapıyorsunuz?.....	255
Tablo 2.168. Dindarlık-Laiklik Ekseni* Oy Kullanırken Öncelikli Olarak Hangi Sorunun Çözülmesine Yönelik Parti Tercihi Yapıyorsunuz?.....	256

Tablo 2.169. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Oy Kullanırken Öncelikli Olarak Hangi Sorunun Çözülmesine Yönelik Parti Tercihi Yapıyorsunuz?.....	257
Tablo 2.170. Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar mısınız?.....	258
Tablo 2.171. Cinsiyet*Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar mısınız?.....	258
Tablo 2.172. Dindarlık Düzeyi*Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar mısınız?.....	258
Tablo 2.173. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar mısınız?.....	259
Tablo 2.174. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar Mısınız?.....	260
Tablo 2.175. Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?.....	261
Tablo 2.176. Cinsiyet*Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Seçme Sebebiniz Öncelikli Olarak Nedir?.....	261
Tablo 2.177. Dindarlık Düzeyi*Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Seçme Sebebiniz Öncelikli Olarak Nedir?.....	262
Tablo 2.178. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Seçme Sebebiniz Öncelikli Olarak Nedir?.....	263
Tablo 2.179. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?.....	264
Tablo 2.180. Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar Mısınız*Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz.....	265
Tablo 2.181. Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar mısınız?.....	266
Tablo 2.182. Cinsiyet*Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar mısınız?.....	267
Tablo 2.183. Dindarlık Düzeyi*Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar mısınız?.....	267
Tablo 2.184. Dindarlık-Laiklik Eksenini*Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar mısınız?.....	268
Tablo 2.185. 28 Mart 2004 Yerel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar mısınız?.....	269
Tablo 2.186. Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?.....	270

Tablo 2.187. Cinsiyet* Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?.....	270
Tablo 2.188. Dindarlık Düzeyi* Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?.....	271
Tablo 2.189. Dindarlık-Laiklik Eksenini* Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?.....	272
Tablo 2.190. 28 Mart 2008 Yerel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?.....	273
Tablo 2.191. Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamlarına Bakar Mısınız* Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz.....	274

KISALTMALAR

TÜSES	Türkiye Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Vaktı
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
AP	Adalet Parti
DP	Demokrat Parti
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
BBP	Büyük Birlik Partisi
DSP	Demokratik Sol Parti
TİP	Türkiye İşçi Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
RP	Refah Partisi
FP	Fazilet Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
AB	Avrupa Birliği
MÜSİAD	Müstakil İşadamları Derneği
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
İHL	İmam Hatip Liseleri
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
ÖSYM	Yükseköğretim Kurulu Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
KÖY-DES	Köy Destekleme Projesi
BELDES	Beldeleri Destekleme Projesi
s.	sayfa
c.	cilt

ÖZET

DİNİN TÜRK SEÇMEN DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: DENİZLİ İLİ ÖRNEĞİ

Ferihan Polat

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan beri din-siyaset ilişkisi birbirlerine tehdit olarak algılanan iki önemli toplumsal alanın üstünlük mücadelesi olarak resmedilmiştir. Bu nedenle çok partili hayata geçişle birlikte siyaset sahnesinde dini söylem ve sembollerin halk nazarında bıraktığı etki seçmen davranışları üzerinden çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, Denizli kentine yönelik olarak, din faktörünün, seçmen davranışı üzerindeki etkilerini araştırmayı konu edinmiştir. Dinin Türk siyasal hayatına yön veren bir unsur olduğu pek çok siyaset ve sosyal bilimci tarafından kabul edilmesine rağmen, dindarlığın ve dini algılama biçiminin seçmen davranışlarında hangi düzeyde etkili olduğu konusunda yeterli bir araştırma yoktur.

Geleneksel yapının korunduğu veya korunmaya çalışıldığı toplumlarda dinin sosyal ve siyasal hayatta önemli bir faktör olduğu, yaygın bir kabuldür. Ancak bu çalışmanın temel varsayımı Türkiye gibi geçiş dönemi toplumlarında dinin siyasete etkisinin sanıldığı kadar tek ve ilk belirleyici olmadığı yönündedir. Bu nedenle seçmen davranışlarında politikacıların dindar kişiler olması tercihi, dini nitelikteki sorunların çözümüne yönelik politikalar üretilmesi seçmenler için ancak ikincil bir beklentidir. Çünkü geçiş dönemi toplumları ekonomik kalkınmayı kendilerine hedef belirlediklerinden, maddi beklentilerinin tatmini manevi ihtiyaçların gözetilmesinden çok daha önce gelmektedir.

Yapılan pek çok araştırma seçmenin demokratik mekanizmanın işleminde önemli bir etkinliği olan “oy”unu dini eksenli çatışmalara taraf olarak kullanmadığını göstermektedir. Denizli örneğinde yürütülen bu araştırma da benzer yargılara ulaşmış, seçmenin oyunu belirleyen etkenin din değil, ekonomi ve sosyal refah konuları olduğu ortaya konmuştur. Din, dindarlık ve laiklik gibi değişkenler toplumsal hayata ve siyasi konulara tavır alışları bir ölçüde etkilese de sistemin işleyişi için en önemli mekanizmalardan biri olan seçimler üzerinde belirgin bir etki yaratmadığı söylenebilir.

SUMMARY

THE EFFECT OF RELIGION ON THE TURKISH VOTER BEHAVIOR: THE CASE OF DENIZLI

Ferihan Polat

Up to the establishment of the foundation of Turkish Republic; religion-politics dialectic perceived as a threat to the demonstration of a two important social field superiority conflict. With the transition to multi-party politics religious dialectic and symbols effect on society at the politics scene tried to be solved from the constituents' behaviors'. The subject of that study; directed towards the province of Denizli, dealing with religion factor effect on electoral behaviors'. Although religion is adopted by lots of politicians and social researchers, as a concept that gives the orientation to the Turkish political life.

It is widely accepted that at the societies which its' traditional formation is preserved (conserved) or tried to be conserved religion is an important factor at social and political life. However; that thesis basic assumption is; at the transitive phase societies like Turkey, religion is not the only and main indicator on the effect of politics; in order that at the voters' behaviors'; religious individuals preference as politicians and production of politics towards the solution of religious based problems has a secondary expect for elector. Because at the transitive phase societies their priority target is economic development; material expectations' satisfaction precedes from the moral needs (requirements).

According to lots of the researches; voters' do not utilize his/her vote, which has a crucial role at the functioning of democratic mechanism, as to an opponent for religious oriented conflicts At that study which is carrying out in Denizli, similar judgements have been reached, and it is come on the scene that factors that define the voters' preference is not religion but economic and social welfare theme. While religion, religiousness and secularity parameters' manners towards social life and political issues can have a effect on a definite scale; it has not sharp(severe) impact on elections which is one of the important mechanism for the functioning of the system.

ÖNSÖZ

Din-siyaset ilişkileri, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana en çok tartışılan fenomenlerden biridir. Dinin siyasetle ilişkisinin niteliklerini ve bu ilişkiyi belirleyen etmenleri incelemeyi amaçlayan bu çalışma; seçmen davranışları üzerine odaklanmıştır.

Din ile siyaset arasındaki ilişkinin seçmen davranışlarına nasıl yansıdığını sorgulayan bu çalışmanın tamamlanarak gün yüzüne çıkarılması pek çok bilim insanının katkısının sonucudur. Bu bağlamda, tez konumun belirlenmesinde ve yürütülmesinde bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım, doktora eğitimim süresince yakın ilgisini ve anlayışını esirgemeyen, çalışmanın yürütülmesinde yoğun emek harcayan değerli hocam Prof. Dr. Meral Sağır Öztoprak’a ve tüm zaman darlığına rağmen çalışmanın tamamlanmasında yapıcı eleştirileri ve titiz incelemeleri ile emeği geçen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Bilgi Küçükcan’a en içten teşekkürlerimi iletirim.

Çalışma hayatım ve doktora eğitimim süresince içten desteğini sürekli hissettiğim, fikirleri ile yol gösteren, değerli hocam Prof. Dr. İnan Özer’e teşekkürlerimi sunarım. Yapıcı eleştirileri ve tavsiyeleri ile çalışmanın tamamlanıp, gün yüzüne çıkmasına yaptıkları katkılardan ötürü Yrd. Doç. Dr. Uğur Esgun, Yrd. Doç. Dr. Faruk Ataay ve Yrd. Doç. Dr. Sonay Bayramoğlu’na yardımları ve rehberlikleri için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Doktora eğitimim boyunca öğrencisi olmaktan onur duyduğum değerli hocalarım, Prof. Dr. Ali Öztekin, Prof. Dr. Gülser Kayır, Prof. Dr. Ferda Erdem, Doç. Dr. Şükrü Erdem, Doç. Dr. Aziz Taşdelen, Doç. Dr. Erol Esen’e teşekkürlerimi belirtmek isterim. Ayrıca çalışmanın tamamlanmasında kaynaklara ulaşmadaki güçlüğü aşmamda yardımcı olan değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılıç, Yrd. Doç. Dr. İsmet Parlak ve Yrd. Doç. Dr. Ali Yar Demirci’ye de teşekkür ediyorum

Dostluk duyguları içerisinde zoru birlikte kolaya çevirdiğimiz sevgili arkadaşlarım Arş. Gr. Kadriye Okudan, Arş. Gr. Funda Kemahlı, Arş. Gr. Hüsniye Akıllı ve Arş. Gr. Serkan Akıllı’ya minettarım. Tezin okunmasında ve düzeltmelerin yapılmasında emek ve mesai harcayan sevgili arkadaşım Arş. Gr. Zuhale Önez’e; moral destekleri ve huzurlu bir çalışma ortamı sağladıkları için çalışma arkadaşlarım Arş. Gr. Simay Karaalp, Arş. Gr. Umut Bekcan, Arş. Gr. Rezzan Ayhan Türkbay ve Arş. Gr. Pınar Savaş Yavuzçehre’ye teşekkürlerimi iletmek isterim. Çalışmanın istatistik ile ilgili kısımlarında bilgi birikimleri ve deneyimleri ile yanımda olan, zaman darlığı konusundaki sıkıntılarımı hafifleten değerli arkadaşlarım Arş. Gr. Osman İyilikçi ve Arş. Gr. Nevin Solak’a; anket uygulamaları sırasında görev alan ve burada isimlerini sayamadığım Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerine ise gösterdikleri ilgi ve özveriden ötürü ne kadar teşekkür etsem azdır.

Sevgiyle sunduğu desteğin ötesinde, tüm hayatımda hissettiğim özverileri için sevgili eşim Yusuf'a; bu yoğun çalışma temposu arasında yaşam enerjimi besleyen sevgili kızım Zeynep Berra'ya ve varlıklarını hep yüreğimde hissettiğim sevgili aileme teşekkür ediyorum.

Ferihan POLAT

GİRİŞ

Dinler, insanoğlunun tapınma ihtiyacını karşılamak amacı ile her dönem ve toplumda farklı görünümelerde var olmuştur. İnsanoğlunun acziyetini aşkın bir güç ile ödünleme ihtiyacından doğan dinler, modern öncesi dönemde evrene ve insani var oluşa ilişkin anlam dünyasının sınırlarını çizmiştir. Dinlerin insan ve toplum üzerindeki etkileri, özellikle konu devlet ve siyaset olduğunda daha da dikkat çeker hale gelmiştir.

Dinin birey ve sosyal yapı üzerindeki etkilerini konu alan incelemeler iki yaklaşım etrafında toplanmıştır: Birincisi aklın ve ruhun maddeyi yarattığını ileri süren idealist yaklaşım; ikincisi maddenin aklı ve ruhu yarattığını ileri süren materyalist yaklaşımdır.

İdealist yaklaşım, din ve sosyal yapı arasındaki ilişkilerde dinin belirleyici olduğunu savunur. Dinin sosyal yapıları belirlediği iddiasından yola çıkan idealist yaklaşımın en büyük handikabı dinleri tasnifçi bir eğilimle “ilerici”, “gerici” diye sınıflamasıdır. Bu yaklaşımın en büyük temsilcilerinden biri olan Weber, toplumların bulunduğu sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeylerini, toplumun sahip olduğu din ile açıklamaktadır. Dolayısıyla, din, pek çok toplumsal olayın okunmasında “ileri”nin karşısında “geriyi”, “modern”in karşısında “geleneği” temsil etmektedir. Dini sosyal bir kurum olarak kabul eden bu yaklaşım, modernite ile birlikte dinin zayıflayacağı inancını beslemiştir. Modernleşme ile birlikte gelen sanayileşme ve kalkınmanın, toplumsal ilişkileri yeniden yapılandıracağı ve dolayısıyla geleneksel topluma hâkim olan dinin yerini seküler düzenlemelerin ve ilişkilerin alacağı öngörülmüştür. Oysa “sekülerleşme tezi ölmüştür” diyen yeni paradigma, dini sosyal bir kurum olarak değil, anlam sistemi olarak görür. Çünkü din, sosyal bir kurum olarak toplumsal ilişkileri düzenleme etkinliğini yitirse de bireysel bilinçte yok olmamıştır. Modernizmin varoluşsal anlam sağlayamadığı durumlar karşısında, modern insan dinin yerinin dolmadığını hissetmektedir. Bu durumun yarattığı boşluk sebebiyle din, bireysel bilinçte yerini hep korumaktadır.

İnsanlık tarihi çok uzun süre devlet, iktidar ve egemenliğin meşrulaştırmasında din faktörünü kullandığından, din-siyaset ilişkileri her dönem dikkat çeken bir konudur. Çünkü, din-siyaset ilişkilerinin kazandığı muhtevaya göre, din, siyasal hayatın bazen nesnesi bazen de öznesi durumuna gelmiştir. Bu durum, sosyal araştırmalarda, çoğu kez din ile siyasetin gerilimli bir ilişki içinde betimlenmesine neden olmuştur. Din ile siyasetin, “birinin diğeri

aleyhine alanını genişlettiği” bir ilişki biçiminde tanımlanması idealist felsefenin uzantısı olan “burjuva sosyolojisi”^{*} nin sonucudur.

Türk siyasal hayatında, din-siyaset ve devlet ilişkilerini konu alan pek çok sosyal bilimci (Sarıbay, Köktaş gibi) dini toplumsal ve siyasal hayattaki çizgileri belirlemede esas faktör olarak kullanmaktadır. Dinin sosyal yapıları belirlediği varsayımından hareket eden bu tür yaklaşımlar; Türk siyasetinde devlet-iktidar ve muhalefet ilişkilerinde laiklik-din karşıtlığını temel alan bir çözümlemeye başvururlar. Bu sosyal bilimciler, bugün, Türk siyasetinin odak noktasına yerleşen laiklik, gericilik gibi tartışmaları, siyasette dinin belirleyiciliğine ispat olarak gösterirler.

Bu çalışmada, maddenin aklı ve ruhu belirlediği ikinci yaklaşım benimsenmiştir. Bir üst yapı kurumu olan din, yine bir üst yapı kurumu olan siyaseti tek başına etkileme olanağına sahip değildir. Çünkü materyalist yaklaşıma göre, üst yapıları alt yapı belirler. Klasik Marxizm, siyaset, din, hukuk ve felsefe gibi yapıları üst yapı kurumları olarak değerlendirir ve bu yapıların alt yapıya bağımlı olduğunu belirtir. 21.yy Marksistleri ise, klasik Marksizmin tüm toplumsal olayların nedenini ekonomiye indirgeyen görüşüne karşı çıkarlar ve ekonominin üst yapıları belirlemede ancak uzun vadede belirleyici olduğunu söylerler. Neo-Marksistlere göre, bir toplumun sahip olduğu üretim biçimi o toplumun tüm üst yapılarını son kertede belirleme özelliğine sahiptir. Üst yapı alt yapının sınırları içinde gelişir ama alt yapıyı değiştirme gücüne de sahiptir. Siyaset ve ideoloji olmaksızın üretim ilişkilerinin değişmesi beklenemez. Çünkü sosyal grupları siyasal ve ideolojik düzeyde örgütleyen ve onların biçimlenme koşullarını belirleyen üst yapı öğeleridir. Neo-Marksistlere göre, toplumsal olayların ardında mutlak bir ekonomik determinizm var olduğunu ileri sürmek mekanist bir görüşün ifadesidir, kaba ekonomizmdir ve çok boyutlu olan toplumsal bir gerçekliğin bütünselliği ile kavranmasına elverişli değildir. Ama yine de ekonominin üst yapı unsurlarını belirlemede ilk belirleyici olduğu gerçeğini göz ardı edemezler.

Kısacası Marksist kuram, toplumsal olayları ve toplumun değişim dinamiğini açıklamada, ilk belirleyici de olsa tek belirleyici de olsa alt yapı ögesi olarak adlandırdığı ekonomiyi baz almaktadır. Ekonomik yapının üstüne şekillenen eğitim, siyaset, din, hukuk ve felsefe gibi üst yapı kurumları toplumun üretim biçimine bağlı olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla din, diğer sosyal yapıları etkileyen bir öge değil, diğer üst yapı kurumları gibi ekonomiden etkilenen ve üretim biçimine göre şekillenen bir üst yapı kurumudur. Bu nedenle, Türk siyasetinde Osmanlı’dan bu yana dinin siyaset ile ilişkisini betimlemekte kullanılan

^{*} Burjuva sosyolojisi daha çok Marksist yaklaşıma sahip çalışmalarda geçen bir adlandırmadır. Bazı çalışmalarda yapısal-işlevselci yaklaşımı, bazı çalışmalarda liberal sosyologları tanımlamada kullanılır. Yücekök ve Sencerin eserlerinde sıklıkla kullanılan bir kavramdır.

idealist yaklaşımın ürünü olan “burjuva sosyolojisi”, sosyal gerçekliği ifade etmekte yeterli bir çözümleme getirememektedir.

Toplumsal olayları çözümlemede materyalist yaklaşımın uzantısı olan Marksist sosyolojiyi benimseyen bazı sosyal bilimciler (Örneğin Sencer ve Yücekök gibi), dinin siyasal hayattaki etkilerini alt yapı çözümlemeleri çerçevesinde ele alırlar. Bu yaklaşımı benimseyen sosyal bilimcilerin çalışmalarının odak noktasını, Türk siyasal hayatında dinin rolünün üretim biçimlerine göre şekillendiği görüşü oluşturur. Bu yaklaşımdan hareket eden sosyal bilimciler, siyaset kurumunun, seküler toplum yaratma ve laik bir siyasal düzen oluşturma gibi gayretlerine rağmen, dinin toplum ve siyasetteki etkisinin geriletilememesinin nedenini, tarımsal üretim ilişkilerinde bulurlar. Dolayısıyla sekülerliğin, laik bir siyasal düzenin ve bunların garantisinde gelişecek sağlıklı bir demokrasinin “neden” bu ülke topraklarında uzun süre kök salamadığını da açıklarlar. Çünkü “ekonomi son kerte belirleyicidir” ve kapitalist bir ekonomik düzene sahip olunmadan bu düzenin üst formu olan demokratik bir siyasal yapı, seküler bir düşünce anlayışı ve bunların gerektirdiği özgür birey oluşumu mümkün görünmemektedir. Bu nedenle de hak ve özgürlüklerinin ayırdına varmamış bir bireyin, dogmatiklikten uzak seküler bir anlayışı toplum hayatına geçirmesi ve hoşgörü, özgür ve eşit bir yurttaş olarak katılımcı demokratik bir sistemi içselleştirmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bir toplumsal yapının ve siyasal sistemin niteliğini belirleyen temel faktör sahip olunan “din” değil, bu yapıların oturduğu maddi zemindir.

Dinin, kendisi gibi bir üst yapı kurumu olan siyasetle olan ilişkisinin niteliğini, dinin ekonomik üretim biçimi ile kurduğu ilişki belirlemektedir. Tarım ekonomisine dayanan gelir düzeyi düşük toplumlar ile rant ekonomisine dayanan zenginleşmenin olduğu toplumlarda dinin toplum ve siyaset üzerindeki etkisi belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Oysa bireyin girişimci olarak ekonomik hayata katıldığı, kazanılarak doğan zenginleşmenin getirdiği bilişsel süreç, bireyin ve toplumun kendi kaderini tayin etmede “irade” faktörünü ön plana çıkarmaktadır. Bu süreç ise, alt yapı ve üst yapı kurumları içinde sekülerliğin oluşumunu hızlandırmaktadır.

19.yy’dan bu yana liberal ekonomi politikalarının getirdiği fordist üretim biçimi, bireylere, siyasette sınıfsal ve toplumda yurttaş olarak bir kimlik vermekteydi. Bu durum, emeğin ücretini pazarlıkla tayin edebildiği bir üretim ilişkisinde, bireyin toplumsal ve siyasal hayattaki yerini ussal düzenlemelerin belirlediği bir sekülerleşme sürecini doğurmuştu. Fakat post-fordist üretim tarzıyla birlikte gelen esnek üretim önce emeğin kendini siyasi bir kimlik ile ifade etmesine engel oldu, sonra da savunmasız bıraktığı bireyi yurttaş kimliğinden ayırarak cemaatlerin içine hapsedmeye çalıştı. Dolayısıyla kapitalizmin gelişiminde bir önceki form olan fordist üretim biçimi, dini, toplumsal ve siyasal hayattan soyutlayarak bireylerin

vicdanını ilgilendiren bir olgu olarak biçimlendirirken; postfordist üretim tarzı ise, dini, esnek üretim süreçlerinin öngördüğü yeni bir toplumsal düzenleme aracı olarak kullandı. Böylece din, toplumsal hayattaki ilişkileri, esnek üretim ilişkilerinin biçimlendirdiği cemaat ölçeğinde yeniden düzenler hale geldi. Cemaat içindeki aktörün siyasete yansımaları, kendini muhafazakâr-laik karşıtlığı içinde ifade eden yeni bir siyasi kimlik oluşumuna yol açtı.

Bugün din, sadece Türkiye’de değil, tüm dünyada toplumsal ve siyasal ayrışmaların görünürdeki nedeni hale gelmiştir. Ancak bu tür ayrışmaların dinin sadece kültürel bir etken olarak toplumdaki diğer kurumları etkilemesi bağlamında ele alınması, gerçekliğin tersden ve eksik okunmasına neden olacaktır. Aksine din, ekonomik üretim biçiminin kendine biçtiği rol ile toplumsal ve siyasal hayatta etkili olmaktadır. Kısacası, din de diğer üst yapı kurumları gibi ekonomik üretim biçimlerine göre şekillenmekte, siyasetin ve toplumun sekülerleşme sürecine girdiği dönem öncesinde olduğu gibi, hâkim sınıfların bölüşüm adaletsizliğini gizlemekte kullandığı bir araç haline dönmektedir.

Bu çalışma İslam dinini benimseyen bir çoğunluğun yaşadığı Türk toplumunda dinin ne kadar tutum ve davranışlara etki ettiğini araştırmaktadır. Burada amaç, Batı’da da seçmen davranışlarını etkilediği var sayılan “din” olgusunun Türk seçmeni üzerinde ne derece etkili bir faktör olduğunu saptamaktır. Türk siyasal hayatında 1970’lerden bu yana etkili olduğu savunulan dinin, 21.yy Türkiye’inde din temelinde siyaset yaptığı iddia edilen bir partinin büyük bir oy çoğunluğu ile iktidara taşınmasında ana faktör olup-olmadığının sorgulanması çalışmamızın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çünkü son dönemde yapılan çalışmalar demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin belli oranlarda oy verme davranışının yönünü belirlemede etkisi olduğunu kabul etmekle birlikte, Türk seçmenin oyunun yönünü esas belirleyen faktörün ekonomiye ve sosyal refahına yönelik değerlendirmeler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın esas iddiası din olgusunun seçmen davranışlarının belirlenmesi sürecinde etkin bir bağımsız değişken olmadığıdır. Kendisi de alt yapı gelişmelerine bağlı olan bir olgunun, seçmen davranışları üzerinde ancak sınırlı bir etkiye sahip olduğunun ispatlanması bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Bu amaçla iki ana bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümü kavramsal ve kuramsal tartışmalara ayrılmıştır. Bu bölümde din, toplum ve siyaset üzerinden yürütülen tartışmalara ve devletin din politikalarını yürütmedeki rolüne yer verilmiştir. Araştırmanın kavramsal ve kuramsal bölümünde ilk olarak “din-toplum” başlığı ele alınmış; dinin toplum ve toplumun din üzerindeki etkisi tartışılarak, dinin toplum tarafından şekillendirildiği sonucuna varılmıştır. Bu tartışma bağlamında dinin toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma süreçlerinde bireylerin değer sistemlerine nasıl katkı yapabileceği incelenmiştir. Dinin,

bireyin toplumsal ve siyasal alana ilişkin değerlerine etki derecesinin içinde yaşanan topluma göre değiştiği sonucuna varılmıştır.

“Din temelli siyaset” adlı bölümde din-siyaset ilişkileri ele alınarak, çeşitli dinlerin iktidar ve siyaset olgusuna yaklaşımları irdelenmiş, dinlerin bu açıdan laik olan veya olmayan diye bir tasnife tutulamayacağı ileri sürülmüştür. Dinlerin, toplum ve siyaset ile ilişkilerinin tarihsel bir süreç içinde ve içine doğdukları toplumsal koşullar ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur. Türk modernleşme serüveni boyunca, Türk toplumunda dinin oynadığı protestocu rolün; modernleşmenin sonucu olarak, değişen toplumsal güç dengelerinden olumsuz etkilenen kesimlerin tepkilerini ifade etme biçimi olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Türk siyasal hayatında, özellikle çok partili dönem sonrasında, çözümleme aracı olarak sıklıkla başvurulanan dinin, değişen üretim biçimlerine ve birikim tarzlarına göre okunması gerektiği ortaya konmuştur.

“Devlet ve din” adlı bölümde laiklik ve Türk laikliğinin özellikleri üzerinde durulmuş, dindarlık-laiklik karşıtlığı içinde toplumsal algı betimlenmeye çalışılmıştır. Devletin din alanındaki düzenleme araçlarından zorunlu din eğitimi, imam hatip liseleri, Diyanet İşleri Başkanlığı ve tesettür yasağı konusu ele alınmış, bu politikalara verilen desteklerin veya karşı çıkışların nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Kavramsal ve kuramsal çerçeve içindeki son bölüm “Seçmen davranışı”dır. Bu bölümde seçmen davranışı, siyasal davranış içinde siyasal katılmanın sadece bir boyutu olarak ele alınmış, demokratik sistemin işleyiş mekanizmalarından olan seçimler üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. Seçmen davranışı incelemelerinde kullanılan psikolojik yaklaşım, sosyolojik yaklaşım ve rasyonel tercih yaklaşımı açıklanarak, bu çalışma sonunda Türk seçmeni incelemelerinin rasyonel tercih yaklaşımı ile yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Seçmen davranışı çalışmalarında “etkileyen faktörler” olarak ele alınan demografik ve sosyo-ekonomik faktörlerin nasıl bir etkide bulunduğu yapılan araştırmalar çerçevesinde betimlenmeye çalışılmıştır. Son olarak, sosyo-kültürel bir faktör olan “din”in, seçmen davranışı incelemelerinde nasıl ele alındığına ve şimdiye dek yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümü ise “dinin Türk seçmen davranışları üzerinde birincil bir etken olmadığı” yönündeki hipotezimizin doğrulanması için yapılan alan araştırmasının bulgularından oluşmaktadır. Denizli merkez ilçesine bağlı 66 mahallede yürütülen bu saha çalışması 682 denekle yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, SPSS istatistik programında analiz edilerek “Araştırma ve Bulgular” bölümünde sunulmuştur.

Elbette bilimsel bir disiplinle -ancak sınırlı bir sahada- yürütülen bu çalışmanın seçmen-din ilişkisi konusunda son sözü söyleyecek yeterliliğe sahip olamayacağı açıktır.

Ancak, bu bilimsel çabanın, bundan sonra konu ile ilgili yapılacak diğer araştırmalara ve yaygın kabullerin sorgulanmasına yönelik saha çalışmalarına katkı yapması umulmaktadır.

A. Araştırmanın Konusu

Din inanlarına bir yaşam tarzı ve bir dünya görüşü sunması sebebiyle, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana din ve siyaset ilişkisi sürekli tartışmaların odağında yer almıştır. Geleneksel toplumlarda devletin oluşumu ve gündelik yaşam pratiklerinin oluşmasında “din” unsuru önemli ölçüde işlevsel olurken, batı toplumlarında “laiklik” anlayışının erken dönemlerde ortaya çıkması sebebiyle (Köktaş, 1997, s. 43) din, devlet yönetiminden uzaklaşarak bireysel alanlara çekilmiştir.

Türkiye’de laiklik toplumsal oluşumun değil, batılılaşmanın bir gereği olarak algılandığı, bu nedenle de yaşamsal görüldüğü ve demokrasinin çoğu kez önünde yer aldığından din-siyaset ilişkileri sağlıklı bir temele oturamamıştır. Ayrıca Batılı anlamda bir kurumsallaşmaya sahip olmadığı için Türkiye’de din adına siyaset ile ilgilenecek, taleplerini siyasete yansıtabilecek her hangi bir otorite yoktur (Köktaş, 1997, s.278). Bu durum, dinsel taleplerin siyasal hayata kanalize olmasında siyasal partileri ön plana çıkarmaktadır. Eğer siyaset toplumsal taleplerin demokratik mekanizma içinde iktidara yansıtılması ise bu taleplerin en azından bir kısmının dinsel olması kaçınılmazdır.

Bu çalışma, Denizli kentine yönelik olarak, din faktörünün, seçmen davranışı üzerindeki etkilerini araştırmayı konu edinmiştir. Dinin Türk siyasal hayatına yön veren bir unsur olduğu pek çok siyaset ve sosyal bilimci tarafından kabul edilmesine rağmen, dindarlığın ve dini algılamaya biçiminin seçmen davranışlarında hangi düzeyde etkili olduğu konusunda yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle kamuoyu ve medyada sürekli tartışılan din-siyaset ilişkilerinin ve bu konuda geliştirilen savların sağlam temellere oturtulabilmesi için demokratik sistemin işleyiş mekanizmalarından biri olan seçimlere ve bireylerin oy verme davranışlarına yönelik ayrıntılı alan araştırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnsan davranışlarının genelinde olduğu gibi siyasal davranışta da araya insan faktörünün girmesi belirsizlik yaratmakta ve hangi faktörlerin hangi sonuçları doğurduğu her zaman açık bir biçimde kestirilememektedir. Bireylerin aldığı siyasal kararlar oldukça karmaşık etkiler altında ortaya çıkar ve çok sık değişebilme özelliğine sahiptir.

Türk seçmen davranışı ile ilgili araştırmalar ise 1960’lı yıllardan itibaren ivme kazanmaya başlamıştır. Seçmen davranışıyla ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalara göz atıldığında daha çok bunların siyasal katılma, siyasal kültür ve oy verip vermeme gibi siyaset bilimi konuları doğrultusunda yapıldığı görülür. Dolayısıyla, Türkiye’de seçmen davranışlarına ilişkin yapılan bilimsel araştırmalarda seçmen tercihini etkileyen bir faktör olarak “din”in genellikle ihmal edilen bir değişken olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı Denizli’de seçmen davranışlarına din faktörünün nasıl ve ne derece etki yaptığını saptamaktır. Bu amaç için yapılan alan araştırması, seçmenin davranışını etkilediği söylenen cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve meslek gibi değişkenler yanında kültürel unsurlardan olan din faktörünün de seçmen tercihlerinde nasıl bir dağılım gösterdiğini ve hangi düzeyde etkili bir faktör olduğunu saptamaya çalışacaktır.

C. Araştırmanın Problemi

Mardin, Sarıbay, Köktaş gibi bilim insanları Türkiye’de siyasal bölünmede dinin önemli bir faktör olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak yine Köktaş Türkiye’deki siyasal partilerin laiklik dışında din konusunda belirgin bir tavır ve tutum içinde görünmediğini de belirtmektedir. Bu nedenle din faktörünün siyasal hayatta yansımalarının seçmen davranışları bazında nasıl bir görünüm sergilediği din-siyaset ilişkilerinin derinlikli analizi açısından incelenmesi gereken bir noktadır. Çalışmanın esas inceleme noktasını “din faktörünün seçmen davranışı üzerinde ne kadar etkili olduğu” sorusu oluşturmaktadır. Bu sorunun yanıtını bulabilmek için aşağıdaki diğer sorulara da yanıt aranacaktır:

- Dindarlık ve siyasi tercihler arasındaki ilişki nasıldır?
- Dindarlık ve seçmen davranışları cinsiyet faktöründen etkileniyor mu?
- Dinsel faktörler seçmenin oy verirken öncelikli olarak dikkate aldığı faktörlerden midir?
- Çözümü beklenen ülke sorunları arasında dinsel kaynaklı sorunlar ne kadar ağırlıkta yer alıyor?
- Dinin siyaset ve devlet politikalarında rol alması isteniyor mu?
- Devletin dinle ilgili politikaları destekleniyor mu?
- Devlet din ile ilgili düzenleme alanlarında cinsiyetlerin takındığı tutum arasında bir farklılaşma var mı?
- Cumhuriyet reformları destekleniyor mu?
- Farklı inanç ve mezhepten olanlara hoşgörü ortamı mevcut mu?
- Dindarlığa göre farklı inançların siyasal hayatta temsil edilmesine nasıl bakılıyor? Bu anlamda dindarlar demokrasi taleplerinde ne kadar samimiler?

D. Araştırmanın Varsayımları

Bilimsel araştırmalarda, özellikle de alan araştırmalarında konu, problem ve amacın tespit edilmesinden sonra, en önemli adımlardan biri varsayımların belirlenmesidir. Varsayım bilimsel bir araştırmanın gerekçesi araştırmacının yol göstericisidir; araştırmacının neyi araştıracağı konusunda ilk önermeyi oluşturur. Bu bakımdan varsayım, geçerliliği

denetlenebilmek için teste tabi tutulan bir önermedir. Varsayım ancak teste tabi tutulduktan sonra doğru veya yanlışlığı ileri sürülebilir.

Geleneksel yapının korunduğu veya korunmaya çalışıldığı toplumlarda dinin sosyal ve siyasal hayatta önemli bir faktör olduğu, yaygın bir kabuldür (Kehrer: 1992, s.93-94). Ancak bu çalışmanın temel varsayımı Türkiye gibi “geçiş dönemi toplumları”nda* dinin siyasete etkisinin sanıldığı kadar tek ve ilk belirleyici olmadığı yönündedir. Bu nedenle seçmen davranışlarında politikacıların dindar kişiler olması tercihi, dini nitelikteki sorunların çözümüne yönelik politikalar üretilmesi ancak ikincil bir beklentidir. Çünkü geçiş dönemi toplumları ekonomik kalkınmayı kendilerine hedef belirlediklerinden, maddi beklentilerinin tatmini manevi ihtiyaçların gözetilmesinden çok daha önce gelmektedir.

Bugün, ülkemizde seçmen davranışlarını incelerken en çok dikkat çeken unsur Türk seçmenin daha rasyonel tercihler yapmaya başlamasıdır. Bunun yanı sıra, seçmenler parti tercihlerini yaparken kendi sosyal refahlarındaki değişiklikleri göz önüne almaktadırlar.

Yaygın kanaatin aksine “dini yaşayış ile ilgili sorunlar” halk tarafından diğer ekonomik ve sosyal sorunlara göre pek fazla önemsenmemekte ve seçmen tercihlerini belirleme konusunda etkin bir rol oynamamaktadır. Bu bağlamda ortalama değerlere sahip Türk seçmenin dini temellere dayalı partiler istemediği ve ne devletin dine ne de dinin devlete karışmasını hoş karşılamadığı savunulmaktadır.

İslamiyet’in kabulünden bu yana Türk yönetim geleneğine hâkim olan dinin siyaset tarafından düzenlenmesi ve kontrol altında tutulması ilkesi, Cumhuriyet Türkiye’sine intikal eden ve laik bir siyasi sistemin kurulmasını kolaylaştıran önemli unsurlardan biridir. Bu nedenle, devletin din politikaları, kurumsal düzenlemeler açısından halktan büyük destek görürken, sıra bireysel yaşam alanlarındaki müdahaleye geldiğinde, halk aynı desteği vermemektedir.

Seçmenin büyük çoğunluğunun Cumhuriyet reformlarına sahip çıktığı, medeni hayata ilişkin seküler uygulamaları benimsediği ileri sürülmektedir.

Pek çoklarının iddia ettiği gibi toplumda kesin bir laiklik ve dindarlık ayrışmasına rastlanmamaktadır. Pek çok toplumsal kesim katı dindar ve laiklerin arasında yer alan ılımlı kategoridendir. Halkın büyük çoğunluğunun kendini dindar olarak tanımladığı, ancak bu dindarlığın farklı yaşam tarzlarını seçmiş kişilere karşı büyük bir hoşgörü içerdiği savunulmaktadır.

* “Geçiş dönemi toplumu” Lerner’in modernleşme düzeyine göre yaptığı toplum sınıflamalarından biridir. Ona göre toplumlar geleneksel toplumlar, geçiş halindeki toplumlar ve modern toplumlar olmak üzere üçe ayrılır. Modernleşmenin her ögesinin aynı hızla hareket etmediği görüşüne dayanan bu sınıflamaya göre geçiş halindeki toplumlar ne geleneksel toplumun ne de modern toplumun özelliklerini tam olarak yansıtır. Geçiş halindeki toplumlar, her iki toplum tipinden özellikleri içinde barındırırlar. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, The Free Press of Glencoe New York, 1964, s. 44-55.

E. Araştırmanın Yöntemi

Dinin Türk seçmen davranışları üzerindeki etkisini çözümlemeyi amaçlayan bu çalışma, sosyal bilimlerde yaygınlıkla kullanılan nicel araştırma yöntemini benimsemiştir. Nicel araştırma yöntemlerinde sıklıkla kullanılan alan araştırması tekniği, pozitivist yaklaşım içinde geliştirilmiş olan ve sosyal bilimlerde en yaygın olarak kullanılan niceliksel veri toplama tekniğidir. Bu teknik uygulanırken bir anket formu hazırlanmış ve seçmenler ile yüz yüze bu formların doldurulmasına çalışılmıştır.

1. Evren ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın evreni, Denizli Belediyesi sınırları içinde yer alan 66 mahalleden oluşmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumundan alınan verilere göre bu 66 mahallenin 2007 Temmuz Milletvekili Genel Seçimlerinde sandık sayıları, mahalle adları ve seçmen sayısı aşağıdaki gibidir. Bu tabloya göre her mahallede anket uygulanacak kişi sayısı belirlenmiştir.

Tablo E.1. Denizli İli Örneklem Dağılımı

SANDIK SAYISI	MAHALLE ADI	SEÇMEN SAYISI	ANKET UYGULANAN KİŞİ SAYISI
9	ÇAMLIK	2746	10
10	ÇAYBAŞI	3224	11
4	DELİKLİÇINAR	1167	4
19	İSTİKLAL	5682	20
20	MEHMETÇİK	6254	22
6	SARAYLAR	1856	7
16	AKKONAK	4919	17
1	ALTINTOP	227	1
4	ATAKENT	1318	5
4	ATALAR	1267	4
10	BAHÇELİEVLER	3196	11
7	BAKIRLI	1844	6
6	BARBAROS	2411	8
11	CUMHURİYET	3470	12
11	DEĞİRMENÖNÜ	3474	12
17	DELİKTAŞ	5155	18
26	DOKUZKAVAKLAR	8177	29
7	DÜKKANÖNÜ	2134	8
2	ESKİMÜFTÜ	555	2
23	FATİH	7069	25
12	FESLİKAN	3632	13
7	GÜNBATTI	2221	8
11	GÜNDOĞDU	3582	13
4	GÜRCAN	1053	4
5	GÜRPINAR	1517	5
6	HACIKAPLANLAR	1937	7
4	HATİPOĞLU	998	4
27	KARAMAN	8202	29
7	KAYALIK	2253	8
17	KİREMİTÇİ	5162	18

7	KİRİŞHANE	2214	8
19	KUŞPINAR	5802	20
5	KUYUPINAR	1430	5
5	MEHMETAKİFERSOY	1578	6
11	MERKEZEFENDİ	3529	12
11	MURATDEDE	3330	12
5	MUSA	1476	5
15	PELİTLİBAĞ	4611	16
10	SALTAK	3024	11
9	SIRAKAPILAR	2761	10
11	SÜMER	3309	12
13	TOPRAKLIK	4150	15
8	UÇANCIBAŞI	2417	9
21	YENİŞEHİR	6553	23
2	YUNUSEMRE	578	2
1	YÜCEBAĞ	190	1
12	AKTEPE	3811	13
15	ANAFARTALAR	4683	16
6	ESENTEPE	1730	6
6	İLBADİ	1959	7
26	KARŞIYAKA	7939	28
19	SEVİNDİK	5910	21
15	YEŞİLYURT	4504	16
1	BOZBURUN	312	1
5	ESKİHİSAR	1642	6
2	GONCALI	678	2
5	GÜZELKÖY	1572	6
1	HİSAR	346	1
26	İNCİLİPINAR	8196	29
1	KADILAR	130	-
2	KARAKOVA	554	2
2	KARAKURT	621	2
12	MESKA	3811	13
1	SARUHAN	159	1
3	ŞİRİNKÖY	1110	4
627	TOPLAM	193318	682

KAYNAK: TÜİK 2007 Genel Seçim Sonuçları

Toplam seçmen sayısı ise 193318'dir. Anket çalışması bu bölgelerdeki seçmenler üzerinde basit tesadüfî yöntemle seçilerek uygulanacaktır. Mahallelerde uygulanacak olan seçmen sayısını belirlemede ise şu formül uygulanmıştır:

Alpha değeri 0.03 ve $\pm\%3$ örnekleme hatası ile $p=0.8$, $q=0.2$, $t=1.96$ değeri alınıp hesapladığımızda yaklaşık 681 rakamına ulaşılmıştır. Bunun için uygulanan formül $n=(N) (t^2) (p* q) / (d^2) (N-1) + (t^2) (p* q)$ dir. Bu formülde;

N: Hedef kitledeki birey sayısı

n: Örnekleme alınacak birey sayısı

p: İncelenen olayın gerçekleşme olasılığı

q: İncelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı

t: Belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer

d: Olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen $\pm$ örnekleme hatasıdır.

Bölgelerde anket uygulanacak kişi sayısını bulmada uygulanan formül ise:

$n = \text{anket yapılacak kişi sayısı} (681) * \text{bölgedeki kişi sayısı} / \text{toplam hedef kitle}$

şeklinde oluşturulmuştur. Bölgelerde uygulanacak anketlerin hesaplanmasında yapılan yuvarlamalar sebebiyle örnekleme alınan seçmen sayısı 682 olarak hesaplanmıştır.

2. Uygulama ve Sınırlandırma

Anket formu toplam 50 sorudan oluşmakta olup, demografik ve sosyo-ekonomik bilgiler, toplumun ve bireyin din yaşayışına ilişkin algıları; din temelli politikalara bakış; devletin din politikalarını algılayış; laiklik ve cumhuriyet reformlarının benimsenmiş düzeyi ve seçmen davranışı ile ilgili sorular olmak üzere farklı konularda bilgi edinme amacına yönelik olarak hazırlanmıştır. Anket formundaki “açık uçlu” sorular içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Açık uçlu soruları analiz etmenin güçlüğü nedeniyle anket formundaki sorular genellikle “kapalı uçlu” sorular şeklinde oluşturulmuştur.

Ankete dayalı tüm çalışmalarda olduğu gibi, bu çalışma da genel eğilimleri tespit etmeye yöneliktir. Bu genel eğilimlerin dışında, çeşitli toplum katmanlarının görüşleri, inançları, korkuları, endişeleri vb. duyguları ancak derinlemesine söyleşilerle saptanabilir.

Bu çalışma, seçmen niteliğine sahip tüm vatandaşları hedeflerken, kurumsal konumları, iktisadi etkileri ya da kanaat önderliği rolleriyle toplumda güç sahibi olan bazı grupları ancak seçmen nüfus içerisindeki paylarıyla orantılı olarak içerebilmektedir. Bu grupların temsilcilerinin örneklem içindeki sayıları yaklaşık olarak toplum içindeki nüfus paylarıyla orantılı olduğundan bazıları için örneklem rakamları oldukça küçüktür. Dolayısıyla, örneklemimizin alt kümeleri hakkında bir genelleme yapmak bu açıdan daha zor, hatta genel nüfusta çok küçük olan bazı gruplar için imkânsızdır. Örneğin, Kürt kökenli, ya da “x” partisi seçmenleri, ya da Alevi vatandaşlar tüm örneklem sadece birer alt kümesini oluşturduklarından her biri için söyleyebileceklerimizin güvenilirliği tüm örneklem güvenilirliğinden daha düşük olacaktır.

Çalışmanın konusu din-seçmen ilişkisine odaklandığı için anket formunda yer alan soruların tümü bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyleri, dindarlık-laiklik eksenini açısından yer aldıkları toplumsal kesimler ve son genel seçimlerde (Temmuz 2007) kullandıkları oylar ile çaprazlanmış, bu çapraz tabloların istatistikî analizleri yapılmıştır. Seçmen davranışı araştırmalarında, demografik ve sosyo-ekonomik faktörlerin oy verme davranışına etki ettiği sıkça dile getirilen bir konudur. Bu çalışmada ise seçmen davranışına etki eden faktörlerden, sosyo-kültürel bir değişken olan “din” faktörü ele alındığından, demografik ve sosyo-ekonomik faktörlere göre oluşturulan çapraz tablolara ve istatistikî

analizlere yer verilmemiştir. Ancak dinin veya dindarlığın seçmen davranışı üzerindeki etkisini incelerken cinsiyetin etkin bir bileşen olup olmadığı sorgulamasını yapmak amacı ile sadece cinsiyet faktörü analizlere dâhil edilmiştir.

3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmanın olgusal dayanakları, farklı veri ve bilgi toplama yöntem ve tekniklerinin bir arada kullanılmasıyla elde edilen nicel ve nitel verilerin harmanlanmasıyla ve ilişkilendirilmesiyle oluşturulmuştur. Tezin konusu ve amacı genel hatlarıyla belirlendikten sonra, kaynak tarama çalışmalarına başlanmıştır. Tezin farklı aşamalarında konuyu zenginleştirmek adına, daha önce bu konuda yazılmış tezlerden faydalanılmıştır. Çeşitli kütüphanelerde konuya ilişkin olarak daha önce yayımlanmış bilimsel eserler araştırılmak suretiyle yerli ve yabancı kaynaklar tespit edilmiştir. Bu eserler incelenmiş, içerikleri ve önemli bölümleri derlenmiştir. Yabancı kaynaklara ulaşmada, öncelikle yerli ve yabancı üniversite kütüphanelerinden ve dokümantasyon merkezlerinden yararlanılmış, ayrıca internet yoluyla da çeşitli makalelere ulaşılmıştır. Kaynaklar incelenip konunun çerçevesi belirlenirken, şimdiye dek araştırılmamış noktalar kaydedilip, çalışmada bu noktalar üzerinde durulmuştur.

Anket çalışmasından elde edilen verilerin değerlendirilmesi, bilgisayar ortamında SPSS istatistik programı tarafından, soru tiplerine göre karar verilen Ki-kare analizi, Mann Whitney U analizi ve Kruskal Wallis analizleri ile yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL TEMELLERİ

DİN- TOPLUM

Sosyal ve dinsel olguların açıklanmasında kendi içlerinde de çeşitlilik barındıran iki önemli yaklaşım vardır: “burjuva sosyolojisi”, “marxist sosyoloji”. Bu iki sosyoloji sosyal olgu ve kurumların evrimleri ile birlikte çözümlenmesinde birbirinden çok farklı yollar izlemiştir (Sencer, 1974a, s.11). Marxist yaklaşım, sosyal olguların açıklanmasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisine başvurur. Bu yaklaşım, politika, hukuk, din, ahlak gibi üst yapı kurumlarının üretim güçleri ve ilişkilerinden oluşan alt yapı tarafından biçimlendiği ve belirlendiği savındadır. Oysa burjuva sosyolojisinde sosyal olgular arasında tek yanlı bir ilişki değil, çeşitli kurumların karşılıklı olarak birbirlerini etkileme ve belirlemesinden doğan çok yönlülük söz konusudur. Bu sosyolojiye göre; ekonomik olgular sosyal olguları etkilediği gibi, ters bir ilişki olarak politika, hukuk, din ve ahlak olguları da ekonomik ve sosyal olguları belirler.

Burjuva sosyolojisinin en önemli yandaşlarından olan ve çağdaş sosyal bilimin başlıca kurucularından biri sayılan Weber, bütün etmenlerin fonksiyon bakımından birbirine bağlı olduğunu savunur. Örneğin, ekonomik ve sosyal ilişkilerin din üzerinde olduğu gibi, dinin de bunlar üzerinde etkili olduğunun kabul edilmesi gerektiğini söyler. Bu noktadan hareketle kapitalizmin gelişmesini sağlayan psikolojik nedenleri araştıran Weber, “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu” adlı eserinde (1958), Protestanlığın rasyonel bir anlayışı yaratarak kapitalizmin doğuşunda en az maddi koşullar kadar etkin bir rol oynadığını anlatır. Weber’e göre, her büyük din, teolojik öğretilerden başka, insanın dünya karşısındaki tutumlarını etkileyen öğretiler sistemi yaratır. İnsanların günlük davranış ve tutumlarının büyük ölçüde dini öğretilerden etkilendiğini varsayan Weber, yeni bir ahlak anlayışı geliştiren Protestanlığın, mesleki uğraşları kutsal sayması ve insanın çalışkanlığına göre değerlendirilmesini ölçü aldığını söyler. Buna göre, insanın bu dünyadaki mesleği Tanrı tarafından kendisine verilmiş ve yüklenmiş bir görevdir. Bu nedenle bir insanın çalışmasıyla elde ettiği başarı, Tanrı’nın bağışlamasının görünür bir ifadesidir. Weber, dinsel çerçeve içinde beliren bu ahlaki değerlerin laikleşmesi ile kapitalizmi doğuran anlayışın ortaya çıktığını savunur. Bu tezini geliştirmek için Protestan kilisesinin egemen olduğu veya Protestanların çoğunlukta olduğu ülkelerde kapitalist ekonomik sistemin kuruluşu ve gelişiminin diğer ülkelere kıyasla

Protestanlığın hâkim olduğu ülkelerdeki zenginlik farkına dikkat çekerek savını güçlendirmeye çalışır.

Marksist bir tarih anlayışına bütünüyle aykırı olarak, dinsel güçlerin ekonominin gelişimine etkide bulunduğu tezini temellendirmeye çalışan Weber, bu görüşleri ile pek çok eleştiriye hedef olmuştur. Konuyu dağıtmamak için bu eleştirilerin tümüne burada yer verilmeyecektir. Ancak çalışmanın konusu ile ilgili dikkat çeken bir eleştiri noktasına değinmek gerekmektedir. Sencer (1974b) “Dinin Türk Toplumuna Etkileri” adlı eserinde Weber’in getirdiği bu tezin İslam’a uygulanamayacağından bahseder. Ona göre; Weber, kurucusu bir tüccar olan ve ticaretin, diğer dünya işlerinin onurlu sayıldığı ve hatta yüceltildiği bir din olan İslam’ı, bu tezinde göz ardı etmiştir. Oysa İslam, Weber’in anladığı anlamda rasyonel bir kapitalist anlayışı bir ahlak ilkesi olarak geliştirmiş bir dindir. Ancak İslam’ın sahip olduğu bu anlayış, Akdeniz ticaretinin Arap kontrolünde bulunduğu Abbasiler döneminde önemli bir ticari gelişmeye sahne olmasına rağmen, İslam dünyasının kendiliğinden kapitalizme geçebilmesini sağlayamamıştır. Sencer bu örnekten yola çıkarak dinsel bir anlayışın ekonomik ve sosyal gelişmenin belirleyicisi olamayacağını, tersine dinsel anlayışın ekonomik ve sosyal gelişmeye göre şekilleneceğini ortaya koymuştur.

Marxist yaklaşım, geniş tarih olaylarının son kertede maddi etmenler tarafından belirlendiği ilkesine dayanır. Bu nedenle din olgusu da tıpkı diğer olgular gibi alt yapı ilişkilerine göre şekillenen bir yapıya sahiptir. Çeşitli din biçimlerinin toplumların evrimine bağlı olarak oluşup geliştiği ve toplumların üretim sürecindeki niteliklere göre belirlendiğini ileri süren Sencer, çeşitli din sistemlerinin toplumların evrimindeki çeşitli aşamalara karşılık geldiğini söyler. Buna göre; en ilkel din olan totemizm, toplayıcılık, avcılık, balıkçılık gibi en ilkel üretim sürecinin biçimlendirdiği toplumların ürünüdür. Kolektif bir çalışma ile üretimin yapılabildiği ve bu bakımdan komünal mülkiyetin geçerli olduğu bu toplumlarda, topluluk birliğini ifade eden ortak bir sembole bağlılık anlamında “totemizm” gelişmiştir. Ata ruhlarına tapınma anlamına gelen “animizm” ise, göçebe çobanlık döneminin ürünüdür. Hayvan sürülerinin servet kaynağı haline gelmesi ve babadan oğla aktarılmasıyla, soyun ataya göre hesaplandığı toplumlarda, ata ruhlarının kutsallaştırılması biçiminde animizm belirmiştir. İlkel tarım, bir din sistemi olarak “natürizmi” ortaya çıkarmıştır. Geniş ölçüde doğanın etkisine bağlı olan tarımsal üretim ve bundan kaynaklanan kabileler birliği niteliğindeki sosyal organizasyonlar, doğa güçlerinin kutsallaştırılmasıyla, doğa güçlerine tapınma anlamına gelen natürizm doğmuştur (Sencer, 1974b, s.269-270).

Sencer’e göre Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi tek tanrıcı dinler ise İmparatorluk biçiminde geniş merkezi birliklerin kurulmasını sağlayan tarım ekonomisinin ürünüdür. Örneğin İslamiyet’in ilk olarak bir tarım topluluğu olan Medine’de tutunmasının

nedeni, yerleşik bir birliğin sağladığı koşullarla açıklanmalıdır. Hristiyanlıktan farklı olarak, henüz merkezi otoriteden ve yerleşik hayatı düzenleyen bir hukuk sisteminden yoksun olan Hicaz'da gelişmesi, İslam'ın Arap kabilelerini birleştirici bir güç olarak siyasal sistem özelliği kazanmasına yol açmıştır. Bu bakımdan İslam, tarımsal üretim ilişkileri temeli üzerinde Arap toplumunu örgütlendiren bir siyasal rejim ve hukuk sistemi görevi üstlenmiştir. İslam'ın bir din olarak karakterini kazandığı süreç, aynı zamanda toplumda beliren yeni ilişkileri düzenleyen hukuk kurallarının tanrısal bir kaynaktan gelen ayetler biçiminde belirlendiği süreçtir (Sencer, 1974b, s.270-271). Bu nedenle, peygamberin kişiliğinde birleşen din ve devlet otoritesi, İslam devletlerinin teokratik bir karakter kazanması ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla İslam, ilkece tarımsal ilişkiler temeline dayanan ve hukuk sistemi ile sosyal düzenini bu ekonomik temel üzerinde geliştirmiş olan bir dindir.

Türklerin 10.yy'dan itibaren İslamiyet'i bir din olarak kabul etmeye başlamalarında, göçebelikten yerleşik tarım aşamasına geçtikleri bir döneme rast gelmesinin tesadüfi olmadığını vurgulayan Sencer, yeni kabul edilen dinin yeni yaşam biçimine uygun bir toplum pratiği getirdiği için Türkler arasında daha kolay yayıldığını vurgulamıştır (Sencer, 1974b, s. 271-272). Yeni yerleşik tarım toplumu hayatına uygun bir toplum düzeni geliştiren İslam, Türkler için, göçebe hukukunun yetersiz kaldığı yerleşik tarım ilişkilerine karşılık olan siyasal ve hukuksal bir sistem rolü oynamıştır.

Sencer'e göre, tarımsal üretim sürecinin tutucu ve gelenekçi koşullarından kaynaklanan değişmez niteliği ile İslam, doğu toplumlarının statik yapısından ötürü dinamizm ve yenileşme olanağından yoksun kalarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Sencer, 1974b, s. 272). Bu nedenle, Türk toplumunda, kendi iç evrimiyle yapısal değişikliğe uğramadığı için temel niteliğini yüzyıllarca koruyan din, bir sistem olarak evrimleşmeden kalmıştır. Bu durum, Batı'nın gelişme süreci içinde oluşan yeni maddi ilişkilerle birlikte yerini bıraktığı laik anlayış düzeyine varılamamasına neden olmuştur.

İnanç ve pratikler alanında yeni bir yaklaşım ve vicdan alanında devrimci bir değişim olarak laiklik, din sistemlerinin evriminde, yeni ve ileri bir aşamanın ifadesidir. Batı'da gerek kilisenin resmi otoritesinin gerekse dinsel kültür çevresinin kırılarak, laik devlet ve laik kültürün gerçekleşmesi 15.yy'dan başlayan ekonomik değişmelere, ticaret devrimiyle birlikte gelişen kapitalist ilişkilere bağlanabilir. Bu devrim feodal dönemin sonunda, kapalı bir ekonomi düzeni olan feodal ekonominin piyasa ekonomisine dönüşmesi sırasında ticaret ilişkileri ile gelişmeye başlayan burjuvazinin ürünüdür (Sencer, 1974b, s.272-273). Bu dönemde feodal birimler çözülmeye ve ulusal birlikler kurulmaya başlanmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak kilisenin toplum ve iktidar üzerindeki otoritesi yıkılmaya başlanmıştır. Bu süreçte burjuvazinin feodal beyler ve kilise ile ekonomik çıkar ayrılığı Hristiyan Avrupa'nın

laik ulusal devletlere bölünmesine neden olmuştur. Kral ile feodal beyler arasındaki güç savaşımında burjuvazi kralın yanında yer alarak ulusal mutlak monarşilerin kurulmasını sağlamıştır. Ümmet niteliğindeki kutsal birliğin yıkılması ile kurulan ulusal toplumlarda, yeni bir siyasal ve hukuksal sistem gelişmiştir. Devletlerin laikleşmesi anlamındaki bu dönüşüm, orta çağ Avrupa'sına hakim olan skolastik felsefe ve metafizik bilgilerin dar çemberinin aşılmasıyla pozitif bilimlerin temellerinin atıldığı, laik eğitim ve öğretimin yaygınlaşmaya başladığı kültür devrimiyle paralel yürümüştür

Batı ülkelerinin laikliği gerçekleştirmesine yol açan sosyo-ekonomik devrimi yaşayamayan Osmanlı imparatorluğu özellikle siyasi iktidarın zafiyete düştüğü dönemlerden itibaren dinin çerçevesini aşmak ve laik kurumlar oluşturmak olanağını bulamamıştır. Sencer'e göre Türk toplumunun kendi evrimiyle yeni bir sosyo-ekonomik gelişme aşamasına ulaşamamış olması, dinsel toplum düzeninin aşılmasını ve laik bir sistemin gelişmesini engellemiştir. Osmanlı imparatorluğunu belirleyen ve kalıntıları günümüz Türkiye'sinde de süregelen kapitalizm öncesi ilişkilerden kaynaklanan din, ideolojik bir sistem olarak geçerliliğini korumuş ve temelini bu maddi ilişkilerde bulan tutucu, statik anlayış ve değer kalıplarının kırılması gecikmiştir. Bu bakımdan Sencer, dinsel hukuk kuralları ve ideolojiye aykırı düşmeyen yürürlükteki geleneksel ilişkilerin süregelmesi halinde toplumun gerçek bir laik temele oturamayacağını söyler (1974b, s.275). Benzer bir yaklaşımla "zenginleşmeden laik olunmaz" diyen Mehmet Altan da Türkiye'de 12 milyon insanın günlük 1 \$'la yaşadığını, 600 bin insanın aç yattığını, bu şartlar altında burjuva yaşam biçimi olan laikliğin, ülkenin sosyal yapısı tarafından üretilmeyeceğini savunmaktadır (Stargazete, 11.06.2008). Bu bakımdan toplumun kapitalizm öncesi engellerden arınması oranında maddi temellerden yoksun kalacak din, yerini laik bir ideolojiye bırakacak ve dinden pay alan bir toplum örgütlenmesinin dinamizmi kırılacaktır.

Ancak illa ki zenginleşmenin laik bir siyasal sistemi doğuracağını beklemek de doğru olmayacaktır. Orta Doğu'da kişi başına düşen gayri safi milli hasılası açısından orta düzey ülkeler de vardır; ama bunların çağdaş, laik ve demokratik ülke sınıflamasına dâhil edilmesi mümkün değildir. Altan'ın zenginleşmeden kastı, girişimci bireyin çalışmasının ürünü olan zenginleşmedir. Bu tür zenginleşme süreçleri genellikle liberal demokrasinin doğuşu için gerekli iki unsuru üretir: Birincisi toplumun anahtar kesimlerinin (burjuvazi) devletten bağımsız bir güce kavuşmasını sağlar. İkincisi, toplumdaki bu kesimlerle pazarlık yapan devlet, daha yumuşak, toplumun ihtiyaç ve beklentilerine daha duyarlı ve yasa yönelimli hale gelir. Bu nedenle liberal demokrasinin varlığını sürdürebilmesi için kazanılmış zenginliğe sahip bir toplumsal yapı gereklidir. Aksine kazanılmamış zenginliğe sahip toplumlarda, modern siyasal kurumların, yasaların ve bürokrasilerin gelişimi mümkün olmamıştır. Çünkü

kolay para erişimi (özellikle petrol, maden gibi doğal zenginliklere sahip ülke devletleri) devletin vatandaşlarını vergilendirme ihtiyacının olmaması anlamına gelir. Devlet vatandaşlarından vergi aldığı anda bunun karşılığında hizmet sunma, hesap verme ve iyi yönetimle başlayan özgürlük ve temsille biten bir geri dönüşüm sağlamalıdır. Bu karşılıklı pazarlık –vergilendirme ve temsil- modern dünya yönetimlerine meşruluk veren unsurdur (Zakaria, 2007, s. 74-78). Yönetimin dayandığı bu meşruluk dayanağı ise bu siyasal sistemlerin seküler bir temele oturmasına yol açmıştır. Meşruluğun dünyevileştiği siyasal sistemler ise “laik siyasal sistemler” olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle toplumun sekülerleşmesi ve siyasal sistemin laikleşmesi için sahip olunan zenginliğin nasıl gerçekleştiği ve ne tür bir toplumsal yapı ürettiği de çok önemlidir.

Bellah, “Religious Evolution” (1999) adlı makalesinde toplumların evrilirken dinlerin de evrildiğini, ilkel, arkaik, tarihsel, erken modern ve modern dinler arasında ayırım yaparken toplumsal yapıda ve ekonomik koşullarda meydana gelen değişimin din üzerindeki etkisine değinerek, dinsel evrim içinde ortaya çıkan türlerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile toplumdaki işlevsel farklılaşma tarafından belirlendiğini savunmuştur. Bu tezden hareketle “modern din”in ancak modern bir toplumsal yapının ürünü olacağını söyler. Bu bakımdan, Sencer, toplumun az gelişmişlikten kurtularak dengeli ve adaletli bir kalkınma ile çağdaş düzeye varması yolunda tüm ilerici sosyal güçler için din, metafizik ve soyut bir olgu olmaktan çıkarak evrim sürecinin belli bir aşamasında, çağdaş gelişmeye yardımcı bir öge olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (1974b, s. 279). Nitekim Castells, küresel kapitalizmin mevcut toplumsal yapıyı parçalayıcı heterojenliği doğururken, meydana çıkan bu heterojenlikler içinde dinin en güçlü sosyal kimlik haline geldiğini; bu nedenle de dinin hem kapitalizmi yumuşatıcı bir etkiye sahip olduğunu hem de küreselleşmenin bir taşıyıcısı haline geldiğini söyler (2004, s.124-125). Bu açıdan din, özellikle Batı dışı toplumlarda kimlik kaynağı olarak kendi değerleri konusunda küreselleşmeye yaklaşmakta, aynı zamanda da küreselleşmenin içeriğini şekillendirmeye yönelmektedir. Bu noktada dinin ilahi etkisini yitirerek küreselleşmenin meşrulaştırma aracına dönüşmesi söz konusudur

Dinin, toplumsal değişme karşısındaki durumunu tahlil etmede toplumsal faktörlere tanınan belirleyiciliğe karşı çıkan Sarıbay, bu düşünce biçiminin ilerleme karşısında dinin işlevsizleşeceği beklentisini doğurduğunu, bu beklentinin karşılanmadığı durumlarda dinin bir toplumsal patoloji meselesine indirildiğini, tersi durumda ise ilerlemenin bir toplumsal patoloji olarak görüldüğünü ileri sürmektedir. Sarıbay, din olgusunun sosyolojik tahlilde, din ve mensupları arasında anlamlı bir iletişimden bahsetmenin çözümleme için daha uygun olacağını söyler. Çünkü ona göre, dinin mensuplarınca güncel olarak gerçekleştirilen ameller (eylemler) ile din arasında her zaman kültürel bir mesafe vardır: din mensuplarının tutumunu

temsil etmez, mensupları da tam anlamı ile dini temsil etmez. Böyle bir anlayış dışsal bir faktör olarak kapitalizmin dini değil o dinin mensuplarını değiştirdiğini açıkça gösterecektir. Küreselleşmenin dinin mensuplarını değiştirmesi, dinin kendisini değiştirdiği anlamına gelmez. Değişen din değil dindarlık biçimidir, yani, müminin din ile arasındaki şahsi ilişkidir (2004, s. 15,169). Değişen dinini dile getirme ve onu hayata geçirme biçimidir, yoksa dogmaların kapsamı değişmemektedir.

1.1.1. Modernleşme ve Din

Modernleşme, hem bir bilimsel öngörüyü hem de normatif bir tercihi ya da beklentiyi içermektedir. Bu kurama göre, modernleşme ile birlikte hem toplumsal hem de bireysel bilinç düzeyinde din gerileyecek ve kalkınan, sanayileşen ve kentleşen bir toplumda dine dayalı kültür ve siyaset gitgide ortadan kalkacaktır.

Modernleşmenin toplumsal farklılaşma, toplumsallaşma ve rasyonelleşme gibi üç temel sürece koşut olarak toplumlarda dinin sosyal öneminin azalacağı beklenmektedir. Toplumsal farklılaşma ile eğitim, sağlık, refah ve sosyal kontrol alanlarında özelleşmiş rol ve kurumların ortaya çıkması anlatılmaktadır. Sosyal farklılaşma, iş bölümü, uzmanlaşma, iktisadi büyüme ve bunun sonucunda ortak değerlerin parçalanmasına yol açan farklı ve çoğul yaşam deneyimlerinin ortaya çıkması anlamına gelir. Toplumsallaşma ise, günlük yaşamın yerel düzeydeki düzenlemelerden ziyade, modern-ulus-devletler çerçevesinde belirlenmesi anlamına gelmektedir. Dinin temel kaynağı yerel cemaatler olduğundan, modern ulus-devlet çerçevesindeki toplumsallaşma, dinin meşruiyetini zedeleyici bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Rasyonelleşme ise insanların düşünme ve hareket etme biçimlerinde temel bir değişikliğe işaret eder. Rasyonel düşünce kader, inanç gibi ölçütleri dışlayarak, bu dünyaya özgü amaçların güdülmesidir (Kadioğlu, 1999, s.76). Bu süreçlerin evrilmesi sonucu din, kamusal alandaki önemini yitirerek, toplumsal düzenin içlerine doğru itilmiştir. Bu süreçler sonucunda din, kamusal alandan özel alana doğru kaymış ve bir tercih meselesi olarak düşünülmeye başlanmıştır.

Düşünce sürecinin sekülerleşme serüvenini betimleyen bu gelişmeler Batı’da kendi dinamiği ile işleyen bir seyir izlerken, Müslüman dünyasının daha az gelişmiş toplum yapılarında bu tezin “model” yönü ön plana çıkmıştır. Modernleşme ve sekülerleşme arasındaki bağlantıyı teslim eden kimi Müslüman ülkelerdeki yönetici seçkinler, sekülerleşmeyi modernleşme projelerinin temel taşı olarak belirlemeye başlamışlardır (Kadioğlu, 1999, s.76). Ancak, İslam Dünyası, sekülerleşme tezinin bu sosyolojik genellemesine bir istisna oluşturmaktadır. Modernleşme sürecinde Müslüman toplumlarda dinin etkisi azalma eğilimi göstermemiştir.

Modernleşme, “rasyonalist” ve “pozitivist” bir ruha sahip, insan-doğa-zaman arasındaki ilişkilerin değiştiği ve insanın teknoloji yardımıyla doğa üzerinde hakimiyet kurmaya yoğunlaşması olarak tanımlanır (Rustow, 1973, s.93). Sarıbay, modernleşmenin bu içeriğinin din ile çelişen bir nitelik taşıdığını ileri sürer. Çünkü din, inancı doğaüstü bir konuma yerleştirme özelliğine sahiptir. Dolayısı ile dinsel açıdan anlama ve evreni kontrol etme insanın dışında tanrıya veya doğa üstü güçlere atfedilen bir yetenektir. Modernleşmenin, evreni kontrol eden insan perspektifi dinde yoktur (Sarıbay, 1985, s.26-27). Modernleşme ve din kavramının sahip oldukları bu çelişkili anlamlar daha başlangıçta dine modernleşmeye engel bir konum kazandırmaktadır. Dinin geleneksel toplumlarda sahip olduğu konum ve gördüğü işlevler de toplumun modernleşme sürecinde engel yaratan bir başka noktadır.

Din tüm toplumlarda yaygın bir kurum olmasına rağmen farklı toplumlarda farklı nitelikler sergilemektedir. Din, geleneksel sistemlerde hâkim değerler sistemi olarak ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda oldukça etkin bir role sahiptir. Bireyin bu toplumlarda sadakat hislerini tatmin ve aynı zamanda koruyucu bir güce sığınmak için dinden başka kapsamlı sistem bulunmamakta ve sosyalleşmesi dinsel temalar yoluyla sağlanmaktadır. Modernleşmiş sanayi toplumlarının dinsel değerleri ise, iktisat, siyaset ve diğer sosyal alanlarda özel durumların gerektirdiği biçimde davranmayı mümkün kılan bir esnekliktedir. Geleneksel toplumlarda din sıkı kural koyan bir niteliğe sahipken, modern toplumlarda prensip şeklindedir (Bellah, 1958, s.5). Geleneksel toplumlarda bireyin ilgi alanı yaşadığı sosyal çevresi ile sınırlı iken, modern toplumlarda birey kendisini başkasının yerine koyabilme yeteneği gelişmiş ve kişilerin ilgi alanları yerel düzeyden ulusal düzeye çıkmıştır. Bu nedenle geleneksel toplumun üyesi olan bireyin, modernleşmeye karşı tepkiler üretmesi daha çok rastlanır bir durumdur. Modernleşme karşısında belirli tepkilerin oluşma derecesi, dinsel değer sisteminin oluşup oluşamayacağı ile yakından ilgilidir. Modern toplum için evrensel ve gerekli koşul olan sekülerizasyon, sıkı kurallar koyan davranışlardan isteğe bağlı davranışlara, geleneğin kurumsallaşmasından değişimin kurumsallaşmasına, farklılaşmış kurumlar karmaşasından daha yüksek derecede kurumsal farklılaşmaya ve uzmanlaşmaya doğru bir yöneliş sergilemektedir. Ancak, sekülerizasyonun sağlanması, siyasal hayatta dinin siyasal davranışı etkilemedeki önemini tamamen yitirmesi anlamına gelmeyecektir. Eğer modern topluma özgü kurumlar oluşmıyor, işlevlerini tam yerine getiremiyorlarsa, ya da işlevlerini yerine getirmede boşluklar doğuyorsa, din geçiş dönemi toplumlarında da bazı işlevler görmeye devam edecektir (Sarıbay, 1985, s.28). “Tampon kurum” (Kıray, 1999, s.96) işlevi üstlenen din geleneksel toplumdan modern topluma geçişte Ogburn’un iddia ettiği “kültür boşluğu”nu (Ogburn, 1957; aktaran; Kongar, 1985, s.170) doldurarak toplumsal çözülmenin önüne geçmektedir.

Dinin modernleşme sürecinde bir değer sistemi ve kurum olarak işlevini sürdürmesi, dini modernleşme karşısında engel konumundan çıkarıp, tampon mekanizma konumuna getirecektir. Geçiş dönemi toplumlarında gelenekselliğin modernleşme ve teknik gelişmenin gerekleriyle ayrılığa düştüğü noktada, toplumsal çözümleri hafifleten önemli bir faktör olan din, toplum üyelerini realiteye bağlayan ve bir denge tesisine yönelten ideolojik bir işlev görmektedir. Modernleşme sürecinde seküler bir düşün sisteminin tam oluşmaması halinde din, siyasette ideolojik özün tek kaynağı olmaya devam edecektir. Sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı modern kurumların yaratılamaması halinde din, sosyal bütünleme mekanizması olarak işlevini sürdürmektedir (Sarıbay, 1985, s.28-29). Aydın’a göre (1998), modern dönemin dinleri ilgilendiren yönü, ideoloji adı verilen ve dinin yerine oynayan, yeni bir meşrulaştırma mekanizmasının doğmuş olmasıdır. Dinden ideolojiye geçişin ilk tipik örneğini Protestanlık vermiş, püriten etik, kapitalizmin doğuşuna neden olduğu kadar Avrupa’daki değişik yollarla elde edilen sermayenin meşrulaştırımını da sağlamıştır.

İslam’ın modernliğin karşısında yer almadığını, sadece modern toplum ile baş etmenin bir aracı, yaşam pusulası olarak işlev gördüğünü belirten Mardin, seçkinlerin çok uzak oldukları bir kültürde dinin “halk seçkini” olma imkânı verdiğini, okula gitme imkânlarının kapalı olduğu bir yerde Kur’an kurslarının “talebe olma” ihtiyacını karşıladığını savunmuştur (Mardin, 1983, s. 122). Öcal ve Öztürk’e göre, Türkiye’de İslamcı hareket, farklılıkların ve kimliklerin toplumsal eylemlerine dayanaklık eden bir görünüm arz etmekte; Batıcı medeniyetin İslamcı hareketin dönüşümünü dışlayan ve türdeşleştiren süreci karşısında, kendilerini ve İslami kültürü belleklerde ve toplumsal yaşamda yeniden var etme çabasına işaret etmektedir. Bu nedenle de Öcal ve Öztürk, İslami hareketlerin, karşı-kültür geleneğinde yerleşmiş olan, “asimilasyon” eleştirisi yapan ve bastırılmış kimliğini dışa vuran Batı toplumsal hareketlerin düzleminden çok da uzak olmadığını ileri sürmektedirler (1990, s.58). Bu anlamda sahiplenilen İslami kimlik, toplumsal yaşama katılma sürecinde kaldıraç işlevi görmektedir. Siyasi muhalefet hareketinin arkasında, toplumsal katılımın dinamikleri de görülmektedir.

Modernleşme süreci ile karşılıklı bağımlılık içinde olan dinin modernleşmeyi etkilemesi veya modernleşmeden etkilenme derecesi, modernleşme sürecinin yaşandığı toplumun tarihsel koşullarına ve o toplumdaki hâkim dinin niteliklerine sıkı sıkıya bağlıdır (Sarıbay, 1985, s.34). Türkiye deneyiminde din, son 15 yıldır modernizmin araçları olan eğitim, piyasa ve medya yolu ile çehre ve güç kazanmış, dinin kamusallaşma dinamikleri bu güne kadar bilinmeyen tanınmayan kesim ve kişilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gün İslami hareket sadece devletçi-seçkinçi çizgiye karşı tanımlanan siyasi bir muhalefet hareketi olmanın ötesinde; kentli, eğitilmiş ve profesyonel bir orta sınıfa sahip yeni sosyolojik

kesimler ve çehreler yaratmıştır. Bu durum 1970’lerin muhafazakâr söylemi çizgisinden epey farklı olup, o dönemin radikal, kolektif güç ve coşkulu siyasal söylemlerini pek içinde barındırmamaktadır. Göle, siyasal İslam’ın iflası gibi görünen bu gelişmeyi, İslamcılığın kolektif ve muhalif boyutunun işlevini tamamladığı yönünde değerlendirmektedir. İslami hareketin kendi orta sınıfını, aydınlarını, profesyonellerini oluşturması ve bu kesimlerin giderek bireyselleşmesi, piyasa ekonomisi, medya ve sanat dünyası içinde yer almaları modernliğin içselleştirilmesi suretiyle İslami süzgeçlerin yeniden tanımlanmasının bir sonucudur (Göle, 2002, s.14). Artık Müslümanlık ile modernlik arasında net bir sınır çekme keyfiyeti kaybolmuştur.

1.1.2. Toplumsallaşma ve Din

Toplumsallaşma, bireyin toplumda kendinden önce var olan kuralları öğrenmesi, değer ve inançları benimsemesi, onaması, bunlara uygun olarak kendine verilen rolleri uygulaması sürecidir. Toplumsallaşma olarak tanımlanan bu süreçte, bireyler, içinde yaşadıkları toplumun kültürünü öğrenmekte ve onu kendilerine mal ederek yeniden yaratılması konusunda çaba göstermektedirler. Toplumu oluşturan bireyler gerek birbirleri gerekse toplumun çeşitli örgütleri ile girdikleri ilişkiler sonucunda ortak yaşamının gerektirdiği bir dizi değer, inanç ve tutum geliştirmektedirler. Bu ortak değer, inanç ve tutum sistemleri o toplumun kültürünü oluşturur. İnsan doğası gereği birlikte yaşamının gerekli koşullarını yaratmakta ve aynı olgunun maddi ve manevi temellerini gelecek kuşaklara aktarmayı da üstlenmektedir (Özer ve Meder, 2008, s.7). Toplumsallaşmayı bireyin örgütlü yaşama biçimine uydurulması süreci olarak tanımlayan Özkalp, toplumsallaşmanın amaçlarını dört ana noktada toplamaktadır (198,s: 78): toplumsallaşma bireylere temel davranış yolları belletir, bireylerde belli özlemler oluşturur, bireylere toplumsal rollerini öğretir ve toplumsallaşma yoluyla yetenekler öğrenilir.

Toplumsallaşma sürecinde ne birey ne de toplum durağan varlıklar değildir. Toplumlar sürekli bir değişim içerisinde ve toplumsal değişim olarak adlandırılan bu dönüşüm daha çok uygarlaşma, var olan kültür olgusuna teknolojik gelişmeler sonucu katılan özdeksel değerleri kapsamaktadır (Aziz, 1982, s. 2). Toplumsallaşmanın bir süreç olduğu düşünüldüğünde, ilk anda bireyin her hangi bir direnç göstermeden bu değişmeyi kabul edeceği düşünülür. Oysa bu varsayım sadece “tabula rasa” durumundaki bir çocuk için geçerlidir. Çünkü çocuk daha önce kendinde olmayan değerlerin içine düşmüştür ve o değerlerle toplumsallaşmıştır. Yetişkin için ise durum farklıdır. Çünkü önceden benimseyip onadığı inanç ve değerler vardır ve bu değerleri bırakıp yeni değerlere uyum sağlaması her zaman mümkün olmaz. Bireyin içinde bulunduğu çevre ve koşullar onun böyle bir durumda nasıl bir yönelim içine gireceğini belirleyecektir. Eğitim durumu, iletişim kanallarına açıklık,

yaşanan çevre gibi çeşitli etkenler devreye girecek ve toplumsallaşma süreci ya eski değerlerin tasfiyesi ya da yeni değerlerin kabulü yönünde gelişecektir (Başçı, 1998, s.11-12).

Bireyin gelişiminde ve toplumsallaşmanın farklı aşamalarında, süreci etkileyen çeşitli etkenler devreye girer. Toplumsallaşma süreci, bireylerin kişisel ilişkiler yoluyla içinde bulunduğu toplumun rol beklentilerini, değerlerini ve tutumlarını öğrenme süreci olsa da bu kişiler arası ilişkiler çeşitli ortam, grup ya da kümeler içinde gerçekleşmektedir (İnceoğlu, 1993, s.98). Bu gruplar birincil ve ikincil gruplar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birincil gruplar aile, okul, arkadaş grupları gibi yüz yüze ilişki ve işbirliği özelliklerinin ön plana çıktığı toplumsal birimleridir. Birincil gruplardaki yakın ve içten ilişkilere dayalı bir toplumsallaşma sonucu bireysellik grubun ya da topluluğun oluşturduğu bütünlük içinde erir. Bu nedenle, bireylerin “kendi ben”leri topluluğun ortak amaçları içinde bir parça olarak biçimlenir. İkincil kümelerde ise, birincil kümelerdeki yüz yüze ve içten ilişkiler yerini, daha seyrek, kısa ve çıkarlara dayalı ilişkilere bırakmıştır. Çağdaş toplumların en belirgin özelliklerinden biri birincil kümelerin egemenliklerini yitirerek yerlerini ikincil kümelere bırakmasıdır. İkincil kümeler çağdaş kent yaşamının zorunlu kıldığı ilişkiler ağı içinde ortaya çıkar. Birey çocukluk ve ergenlik döneminde daha çok birincil kümelerin etkisindeyken, yetişkinlikte toplumsallaşmasını ikincil kümelerin etkisi altında yaşamaktadır. Ancak, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde, birincil grupların etkisiyle kazanılan inanç ve değerler daha sonraki dönemlerde bireyin yönelimlerine etki etmekte ve yetişkinin dâhil olacağı grup ve toplulukların niteliği, önceden kazanılan inanç, değer ve tutumların seçiciliğinde ortaya çıkmaktadır (Aziz, 1982, s.25). Fakat içine girilen grup ya da ortamlar önceki değerlerde köklü değişiklikler de yaratabilir. Birey karşılaştığı ve dâhil olduğu toplulukların etkisinde kalarak yeni inanç ve değer kalıpları edinebilmektedir. Yaşamı boyunca farklı aşamalar ile karşılaşan birey, bu yeni durumların getirdiği çeşitli faktörlerle yeni roller üstlenecek, tutum ve davranışları söz konusu rollere göre şekillenecektir.

Yaş, cinsiyet, sosyal statü gibi etkenler bireyin yaşamında farklı dönemlerde değişik etkiler yaratabilirler. Özellikle yaş inanç ve tutumların kolay değiştirilememesi yönünde bir yönelim yapmaktadır. Cinsiyet de kadın ve erkeğin farklı davranış kalıpları içinde toplumsallaşmasını sağlayacak, yeni tutum ve davranışların benimsenmesini etkilemektedir. Kadının geleneksel ilişkilerin baskın olduğu bir toplumda yeni bir rol kazanması erkeğe göre çok daha zordur. Sosyal statü de yeni değer ve inançlar doğrultusunda tutum değişikliği önünde bir engel teşkil edebilir. Eğer yetişkin çeşitli sorumluluk içinde mevcut statüsünü korumak istegini taşıyor ve benimsenecek yeni değerler bu statünün değişmesini gerektiriyorsa, birey kaybetme korkusu içinde değişikliği red edebilir (Sills, 1968, s.536).

Aksi durumunda kazanılacak yeni değer ve inançlar bireyin statüsünü yükselteceğinden bunların benimsenmesi çok daha kolay olacaktır.

Sills'e göre toplumsallaşmanın hangi dönemdeki etkilerinin daha ağır bastığı bireyin içinde yaşadığı toplumun özelliklerine göre şekillenir. Örneğin, geleneksel toplumlarda çocukluk döneminde gerçekleşen kazanımlar durağan bir görünüm içinde bireyin tüm yaşantısını kaplayabilir. Özellikle bu dönemde görülen bilgi ve birikim edinmedeki yetersizlikler, yetişkinin yaşamındaki hızlı değişikliklere ayak uyduramamasına neden olabilir. Sürekli değişim gösteren toplumlarda bu durum daha belirgin hale gelir (Sills, 1968, s.536). Toplumsallaşma süreci açısından üç tür toplum tipi öneren David Reisman (1960), aynı zamanda bu üç toplum karakterinin evrensel tarihin zorunlu aşamalarına da karşılık geldiğini düşünür: geleneksel yönlendirmeli toplum, içten yönlendirmeli toplum ve dıştan yönlendirmeli toplum. Geleneksel yönlendirmeli toplumda bireyler gelenekleri izleme eğilimi gösterirler ve toplumun beklentilerine uygunluğu sağlayan ana çerçeve geleneklerdir. Çocukluk döneminde bireyin kişiliğine yerleşen ve katı bir gerçeklik halini alan kurallara sahip böyle bir toplumun bireyi edilgendir ve kurallara itaat eder. Gelenekler, kuşaklar aracılığıyla aktarılan egemen bir güçtür ve bireylerin bu güce karşı gelmesi, geleneklerin önerdiği kuralları değiştirmesi düşünülemez. Geleneksel yönlendirmeli toplumun bir sonraki aşaması içten yönlendirmeli toplumdur. Bu değişim insanın çevresine egemen olma sürecinin bir parçasıdır. Teknolojik ilerlemeler, üretimdeki artış, artan bireysel hareketlilik, sermaye birikimi gibi etkenlerle, artık sadece gelenekler toplumsal bir aradalık için yeterli olmamakta değişen koşullara uyum sağlama kaygısı ön plana çıkmaktadır. Böyle bir ortamda geleneklerin belirleyiciliği azalmakta, aile ve eğitim gibi etkenler onun yerini doldurmaktadır. Dıştan yönlendirmeli toplum aşamasında ise bireyin kendi dışındaki bireylerin düşüncelerine daha açık olduğu bir yapı söz konusudur. Tüketim kalıplarının belirleyici bir etken olduğu, sanayileşmenin gerçekleştirildiği, boş zaman kavramının yaşandığı böyle bir toplumsal yapıda birey, diğer insanların beklenti seçimleriyle de sıkı ilişki içerisinde (Özkök, 1985, s.202-206). Birey çağdaşları tarafından yönlendirilmekte ve böyle bir yönlendirmede çağdaşlarını kişisel olarak tanımak gibi bir gereklilikle de karşılaşmamaktadır. Özellikle bu tür toplumlarda kitle iletişimi bir tür aracılık görevi üstlenmektedir.

Toplumsallaşma sürecinde yukarıda bahsedilen etmenlerden hangisinin hangi dönemlerde daha baskın hale geldiğini kestirebilmek oldukça zordur. Bunun yanı sıra, toplumsallaşmanın tek yönlü değil, iki yönlü bir süreç olduğu da hesaba katılırsa, toplumsallaşmanın yönelimini her toplum ve her birey adına saptamak daha da güçleşmektedir. Çünkü birey, etkilediği gibi de etkilenmekte, toplumsallaşma etkenlerine maruz kaldığı gibi, kendi de bir toplumsallaşma etkeni olarak ortaya çıkmaktadır ve bu

yetişkinlik döneminde daha da görünür hale gelir (Sills, 1968, s.536). Yetişkinliğe kadar belli bir bilgi ve yeterliliği kazanmış olan birey, içinde yer aldığı kümede daha etkin bir konuma gelerek toplumsal etkileşimde daha aktif rol oynar hale gelmektedir.

Din, sosyolojik anlamda hem kişinin o ana kadar edindiği kültürün bir parçasıdır hem de sosyal bir kurum olarak toplumun ortak malıdır. Birey içinde doğduğu grubun dinsel değer ve inançları ile yoğrulup, o değerler doğrultusunda grubun doğru ya da yanlış olarak tanımladıklarını öğrenip, hangi davranış kalıplarına uyması gerektiğine karar vermektedir. Bu durumda dinsel değerler, tüm toplum için kaynaştırıcı ve düzenleyici bir rol oynamaktadır. Dinsel değerler, toplumun diğer değer sistemleri ile açık bir çelişkiye düşmediği durumlarda, toplumsal yaşantıya anlam kazandırarak, ne yapılması gerektiğine ait direktifler vererek kişinin davranışı ve vaziyet alışı üzerinde büyük etki sahibidir (Yücekök, 1983, s.5–9). Bu anlamda din, toplumun kültür yapısı içinde yaygın bir değer ve inanç sistemi olarak kaynaştırıcı ve eğitici rollerin yanı sıra açıkça verdiği buyruklar ve mistik bir şekilde yaydığı inançlar sebebiyle yönlendirici etkiye sahip kapsamlı bir ideolojidir. Çünkü din de kültür gibi bir üst yapı kurumudur ve her üst yapı kurumu gibi toplumu kendi anlayış ve çıkarları doğrultusunda etkilemektedir.

Din, toplumun şeklini ve devamlılığını destekleyen duygular yarattığı derecede toplumun devamlılığını sağlamaktadır. Din, belirli bir toplumun mekanizmalarını devam ettirmeyi sağlayan öğrenilmiş fikir kalıplarından biridir (Mardin, 1995, s.51). Din ile sosyal yapı arasındaki ilişkileri saptamaya çalışan çok sayıda çalışma iki yaklaşımdan birini benimsemiştir. Bu yaklaşımlardan ilki, dinin sosyal yapıyı belirlediği ve yarattığını savunan idealist yaklaşımdır. Bu yaklaşımın en önemli savunucusu olan Max Weber, “Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism”(1958) adlı eserinde, toplumsal gelişim ve değişimin düşünce ve değerleri değil de düşünce ve değerlerin toplumsal gelişim ve değişimi sağladığını, bu alanda özellikle dinin ekonomik gelişme konusunda ne derece etkili olduğunu saptamaya çalışmıştır.

İkinci yaklaşım ise sosyal yapının ve çevrenin dini belirleyeceğini savunan maddeci dünya görüşüdür. “Alt yapılar üst yapıları belirler” felsefesinden hareket eden bu yaklaşımın savunucuları, dinin sosyal yapının kendine özgü niteliklerini içeren ve bu niteliklere göre şekil bulan bir inanç ve değerler sistemi olduğunu savunmaktadır. Bu görüşün en önemli savunucuları K. Marx ve F. Engels’dir. Marx’a göre din kitlelerin afyonudur. Dinin bir afyon olması sadece egemen sınıfın kullandığı bir baskı aracı işlevini görmekten de ötesinde, insanların kendilerini olayların yüzeyinde batmadan tutabilmek için kullandıkları bir kendi kendini aldatma aracıdır aynı zamanda. Bu açıdan din, halkın bilinçli ya da bilinçsiz olarak kabullendiği bir olgudur (Mardin, 1983, s.34-35). Bu kavram dünyası, onun dünyayı anlamlandırmasına yardımcı olmaktadır. Bu anlamlandırma aracını çaresiz kaldığı ve

çözemediği olaylarda kullanmakta ve rahatlamaktadır. Acı ve endişelerini giderecek güç dinin içinde vardır ve bu güç onu ayakta tutacak, onun umudunu canlı kılacak bir unsur olarak sığınılacak bir liman işlevini görmektedir. Çünkü bu yaklaşımın uzantısı olarak din, insanın kendi düşüncesinin insan üstü bir plana aktarılışdır. İnsanların ruhun ölmezliğine inanmaları ve ilahi bir adaletin tecellisine inançları, insanların karşılanamayan adalet inançlarının soyut bir plana aktarılmasıdır. Öteki dünya, bir insani isteğin şekil değiştirmesinden ibarettir.

Dini bir baskı ve hükmetme aracı olarak düşünen sosyologlar, dinin toplumları oyalayıcı yönüne vurgu yaparlarken, yine dinin bir başka boyutta oyalayıcı işlevine dikkat çeken Freud ise, dini kişilik sorunlarının çözümü bağlamında ele alır. Bu anlamda din, kişinin kendini güçsüz ve aciz hissettiği durumda bu zayıflığını giderecek aşkın bir “kadir”i mutlak”a yönelmesidir (Mardin, 1983, s.36). Din, bireyin korunma ve güven gereksinimlerini gideren bir toplumsal kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Din, toplum dayanışmasını sağlarken ikili bir bağımlılıktan hareket etmektedir; hem gereksinimlerin giderilmesi yolunda bir beklentiyi hem de yaptırımından çekinme duygusunu doğurmaktadır. Din toplumun şeklini destekleyen duygular yarattığı sürece de toplumun devamlılığını sağlayan bir işlev de yüklenmektedir. Bu noktada din toplum mekanizmalarını devam ettirmeyi amaçlayan ve sağlayan düşünsel kalıplardan biri haline gelmektedir (Mardin, 1983, s.40). Din ile toplum karşılıklı etkileşim içindedir ve bu etkileşimin biçimi ve yönünü büyük ölçüde toplumların kültürel yapısı ve gelişmişlik düzeyleri belirleyecektir.

Dinin geleneksel toplum ile modern toplumdaki yeri ve rolü birbirinden farklılık göstermektedir. Geleneksel toplumda din, farklılaşmamış sosyal yapı özellikleri nedeniyle en yaygın düşünce kalıplarının başında gelmektedir. Din, bu tür toplumlarda insanların doğa ve diğer insanlar arası ilişkilerini düzenleyen kuralların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ozankaya, insanlar arası ilişkilerin dini kurallara göre düzenlenmesinin daha çok kentleşmemiş ve sanayileşmemiş toplumlarda görüldüğünü vurgulamaktadır (1971, s.32). Geleneksel bir toplumda birey, farklılaşmamış sosyal yapıdan dolayı bağımlılık duygularını tatmin için dine sığınmaktadır. Bu tür toplumlarda çocuğun küçüklükten beri gördüğü ve tanıdığı çevre, ailesinden aldığı görgü ve eğitim, dinsel ve kaderci bir eğilim taşıdığı için bireyin toplumsallaşma süreci dinsel bir özdeşleşme ile başlamaktadır. Birey çocukluğundan itibaren, hayatının her döneminde yeteneğe değil doğuma dayanan tayinlerin egemen olduğu bu kapalı toplumda, dinsel değer ve inançların yol göstericiliğinde kendisinden beklenen rolleri üstlenmektedir (Yücekök, 1983, s.14–15). Dinsel inançların egemen olduğu toplumlarda, çocuğun aileden ve çevreden edindiği dini bilgi ve görgülerin kendisini ileriki yaşamında da etkileyeceği açıktır. Çocuk, ilerde kimlik sorununu çözümlerken, durgun, statik

bir sosyal yapının da yardımıyla herkes gibi olmaya karar verecek, babasına ve çevresine benzemeye çalışarak onlar gibi saygıdeğer bir mümin olmaya yönelecektir.

Modern toplumlarda dinin rolü geleneksel toplumlardakine göre daha azdır. Teknolojik gelişme ve sanayileşmenin getirisi olan toplumsal hareketlilik modern toplumların önemli bir belirleyenisidir. Toplumsal hareketlilik geleneksel yaşama düzeyinden modern yaşama düzeyine yönelmiş toplumların önemli bir bölümünde ortaya çıkan geniş kapsamlı bir değişim sürecidir. Bu değişim süreci üretim ilişkilerindeki değişiklikleri, göçlerle meydana gelen değişiklikleri, toplumsal yerleşmedeki değişiklikleri, kurumlardaki, rollerdeki, davranışlardaki, gereksinimler ile geleneklerdeki tüm değişiklikleri kapsar (Yücekök, 1983, s.15). Toplumsal hareketliliğin içerdiği tüm bu değişiklikler sonucu geleneksel toplumlarda görülen toplumsal, psikolojik ve ekonomik bağlılıklar yıkılır ya da zayıflar, böylece toplum yeni toplumsal davranış kalıplarını benimsemeye başlar. Bu değişiklikler siyasal davranış ve tercihleri de yönlendirir. Çünkü artık bireyin gereksinimleri siyasal süreci de etkilemektedir.

Toplumsal gelişimin yönü değiştikçe geleneksel toplumdaki ilişki biçimi de değişmektedir. Farklılaşma nedeniyle bireylerin tek başlarına etkileyicilik güçleri kaybolmakta, grup ve örgütler daha ağırlıklı hale gelmektedir. Birey gelişen ve karmaşılaşan toplumsal yapı içinde ortaya çıkan büyük sorunlarla mücadele edebilmek için yeni bir toplumsal dayanışma modeli geliştirmektedir (Yücekök, 1983, s.16). Birey çıkarlarının ve görüşlerinin paylaşıldığı yeni toplumsal örgütlenmeler sebebiyle büyük sorunlar karşısında artık aciz değildir. Kendi çıkarları doğrultusunda başka kuruluşlara, örgütlere baskı yapabilecek, siyasal, sosyal ve ekonomik yaşantısına yön veren kararları ve unsurları etkileyebilecek bir duruma gelmiştir. Modern toplumda belirtilen çok yönlü dayanışma ortamı içinde bireyin hareket alanı da genişlemekte, bireysel özgürlüğü artmaktadır. Bu anlamda sanayileşme, kentleşme, sosyal hareketlilik, eğitim gibi etkenlerle ortaya çıkan modern birey yeni tecrübelerle açıktır (Kağıtçıbaşı, 1988, s.279). Ebeveynlerinin otoritesinden bağımsız, zamanla ilgili, ilerisi için plan yapan ve isteklerini elde etmek için planlar yapabilen bir bireydir. İnsanın doğayı kontrol ettiğine inanır, kendine olan iyi ve kötü olayların sorumlusu olarak kendini görür, bilime ve determinizme inanır. Modern bireyin geniş ve çoklu bir görüş açısı vardır, ait olduğu gruplar büyüktür ve birey belirli başarı standartlarına erişmeye çalışır.

Toplumun yeni kültür yapısı içinde ortaya çıkan değerlerin, dinsel değerlerin yerine geçeceği ve dinin giderek yerini sosyo-ekonomik gelişmeyle birlikte beliren çağdaş değerlere bırakacağı görüşüne karşı çıkan Türkdoğan; geleneksel toplumdan modern topluma geçiş sürecindeki toplumlarda yıkılan değerlerin yerine ikame edilen ideolojik nitelikli belirsiz-bulanık kültür komplekslerinin bireyler arasındaki boşlukları dolduramadığından bahseder (1995, s.14). Benzer biçimde, Türkiye’de yaşanan modernleşme sürecinde ortaya çıkan

sosyal, dini ve ekonomik ihtiyaçların formel ilişkiler düzeni içerisinde karşılanamaması nedeniyle bir takım boşluklar oluştuğunu söyleyen Kirman, bireylerin gelecek endişesini giderme noktasında birincil ilişkilere dayanan cemaatlere duyulan ilginin arttığını ileri sürmektedir (2006, s.153). Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sosyal hareketlilik ve gelişme göstergesi olarak kabul edilen şehirleşme süreci, bir süre sonra kentlerin dış çevrelerinde kolonileşen “gecekondu” denilen çarpık bir kentleşme sürecini ortaya çıkarmıştır. Güngör’e göre, göç eden bu kitleleri şehir karşısında ayakta tutan ortak temel “Müslümanlık”tır ve bu kitleler geçirdikleri sosyal ve kültürel şoku atlatabilmek, kendi hayatlarına ve dünyanın gidişine bir anlam verebilmek için İslam dinine sarılmışlardır (1986, s.28-9). Bu noktada, İslam’ı geniş halk kitlelerinin anlayacağı şekilde yorumlayan ve üyelerine yüz yüze ilişkilerin sıcaklığını sunan dini cemaatlere yönelik ilgi artmış (Akyüz, 1997, 14-22), bu ilginin bir sonucu olarak dini cemaatlerin maddi ve insani kaynaklar elde ederek siyasi ağırlıklar haline gelmesi söz konusu olmuştur. Kirman’ın işaret ettiği gibi, bu dini cemaatler, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren daha çok ticari firma gibi örgütlenen; eğitim, kültür, medya, sağlık, spor, turizm vs. alanlara yönelen; eski sufi teşekküllerin bir devamı olsa da sekülerleşme süreci içinde geleneksel yapılarını terk etmeye başlamış oluşumlardır (2006, s.162). Türkiye’de, kır ile kenti kültürel anlamda birbirine yaklaştıran yapısal değişim sürecinin bir ürünü olarak açıklanan dini cemaat olgusu, sadece geçiş sürecindeki toplumlarda değil ileri sanayileşmiş toplumlarda da varlığını sürdürmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde değişen kır-kent dengeleri içinde bir kimlik arayışı ile başlayan ama giderek faydacı bir eğilim kazanan bu cemaatler, moral tatminsizliğin, maddeci ve fertçi davranışların doğurduğu, dışa nispeten kapalı oluşumlar olarak varlıklarını sürdürürler (Sağır, 2000, s.32, 39). “Kentsel cemaatler” adı verilen bu oluşumlar toplumsal dayanışmanın ne geleneksel ne de modern formlarına tam olarak yerleştirelemeyecek oluşumlardır.

Sistem analizi açısından, dinsel değerler kültür sistemi içinde bir alt sistemdir. Bu alt sistem, bireylere yönelik olduğu kadar topluma ve toplumsal kurumlar ile bunların işleyişine, değerlendirilmesine, denetim ve gözetimine yönelik bir örgütlenme şeklinde kendini göstermektedir. Bu yapı içinde din ve devlet ayrı ayrı olduğu gibi birlikte de görev yapabilirler. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrıldığı laik devlet örgütlenmesinin yanı sıra, dinin toplumsal ve siyasal bir sistem olarak yönetim biçimini belirlediği devletler de vardır ve bu daha çok İslam ülkelerinde kendini gösterir. Bu açıdan bakıldığında dinin toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma açısından taşıdığı önem artmaktadır. Bu nedenle Güvenç, dinin toplumsallaşma sürecindeki işlevini üç ayrı kategoride değerlendirilmektedir (1984, s. 106):

1. Kişisel plan: Birey herhangi bir durum karşısında anlamlandıramadığı veya açıklayamadığı olayları, din dışı kültürel kazanımları yoluyla açıklama eğilimine girmektedir.
2. Kültürel arkaplan: İnsanlara çevrelerindeki dünyayı anlamlandırmayı sağlayacak kavramsal görüş olanağını sağlamaktadır. Dolayısıyla din, bir semboller kümesidir.
3. Toplumsal yapı: Siyasal ve toplumsal kurumlarla bağlantısı bu noktada önem taşımaktadır. Din, toplum üyelerine, dünyayı anlama ve kendini o dünyada bir yere yerleştirme amacına hizmet ederek, bireyin siyasal inançları ve toplumsal yaşama biçimini belirleyen bir unsurdur.

Dinin siyasal sistem içinde birey davranışlarını etkilemeye devam etmesi siyasal kültürün ve bunu edinme süreci olan siyasal toplumsallaşmanın bir sonucudur. Siyasal kültürün toplumun değişik kesimlerinde değişik nitelikte olması siyasal toplumsallaşmanın da farklı şekillerde ve farklı kurumlar yoluyla gerçekleşmesine yol açacaktır. Sekülerizasyon toplumun tüm üyelerini, davranış ve tutumlarını kapsaması gerekmeyen, nispeten küçük gruplarda başlayan bir süreç olduğundan toplumun dinci ideolojiyi benimseyen kesimi, kendi siyasal kültürünü sürdürmeye ve sonraki nesillere aktarmaya çalışacaklardır. Oysa modernleşme dinamiğine bağlı olarak siyasal değişim yeni bir siyasal rejimi beraberinde getirdiğinde, toplum yeni düzene uyarlanma açısından üç yol tutacaktır: benimseme, benimsetme, reddetme. Yeni düzen ve değerler sistemini benimseme durumunda rejimin ve siyasal otoritenin meşruiyet zemini genişleyecektir. Benimsetme veya reddetmenin gerçekleşmesi durumunda ise, rejime karşı muhalefet artacak, “zorakılık”ın yaratacağı toplumsal ayrımlar birbirlerini düşman grup olarak algılayacaklardır (Sarıbay, 1985, s.32-34). Bu algılamının verdiği tedirginlik ile gruplar kendi siyasal kültürlerini yaymada modernleşmenin araçlarını kullanacaklar ve modernleşme sürecinde din, siyasal davranışları etkileyici önemli bir faktör olarak rolünü sürdürmek isteyeceklerdir.

1.1.3. Siyasal Toplumsallaşma ve Din

Toplumsallaşma, toplumdaki değerlerin, inançların, davranışların birey tarafından benimsenme süreci olarak tanımlandığına göre, siyasal davranışın, bilgilerin, değerlerin doğrudan toplumsallaşan kişiye aktarılmasına “siyasal toplumsallaşma” denir. Siyasal toplumsallaşma süreci hem toplumsal düzenin sürekliliğini sağlayan; hem de bu düzeni değiştirebilecek öğeleri ve araçları içeren dinamik ve çok yönlü bir olgudur. Toplumsallaşma ile toplumsal yapı arasındaki etkileşime dikkat çeken, toplumsal yapının toplumsallaşmayı etkilediğini, ona yön verdiğini ayrıca onun tarafından etkilendiğini belirten Alkan’a göre (1980, s. 7), siyasal toplumsallaşma, toplumsal, siyasal çevre ile birey arasında yaşam boyu

süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda, bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış, tutum ve değerlerinin gelişmesine denir.

Siyasal toplumsallaşma konusunu kültürle ilişkilendirerek daha kapsamlı bir tanım veren Ozankaya'ya göre ise, siyasal kültür, insanların içinde yaşadıkları topluluk veya toplumun yönetimiyle ilgili algı, ilgi, bilgi, değer ve eylemlerini, bu arada özellikle otorite sembolleri ve meşruluk ölçülerini ve bunları etkileyen maddi ve manevi şartları anlatır (1971, s.1). Belirtilen kültürel özelliklerin bireye kazandırılma süreci ise, siyasal toplumsallaşma olarak değerlendirilebilir. Siyasal toplumsallaşmanın psikolojik boyutunu dikkate alan Ozankaya “siyasal bilinçlenme” kavramına vurgu yapar. Siyasal bilinçlenme, bireylerin ve grupların, siyaseti grup çıkarlarını gerçekleştirme ve korumanın aracı sayan bir anlayışa ulaşmaları, yani bir siyasal ideolojiyi geliştirmeleri, bu yönde örgütlenmeleri, önderlik oluşturmaları ve eylemde bulunmalarıdır (1971, s.1). Bu açıdan bakıldığında siyasal toplumsallaşma, siyasal sistem için destekleyici ve onun devamını sağlayıcı bir işleve sahip olduğu gibi, sistemi değiştiren bir unsur olarak da işlev görmektedir.

Siyasal toplumsallaşmayı kültür ve ideoloji bağlamında ele alarak tanımlayan Kışlalı da insanın dünyaya belirli biyolojik özelliklere sahip olarak geldiğini belirterek, toplumun ona kurumları ve diğer bireyler aracılığı ile temel sistemlerini ve kurallarını öğrettiğini söyler. Ona göre kültür, toplumların geçmişleri ile gelecekleri arasındaki bir köprü olma niteliği ile, siyasal düşünce ve davranışlara olduğu gibi, siyasal kurumlara da belli ölçüler içinde etki etmekte ve oluşumlarına katkıda bulunmaktadır (1987, s.94–99). Bu süreçte siyasal toplumsallaşma, siyasal inanç, değer ve davranışların birey tarafından benimsenme ya da toplum tarafından bireye öğretilme süreci olarak önem kazanmaktadır.

Siyasal toplumsallaşma ister toplumsal yapı-birey, isterse kültür/ideoloji-birey etkileşiminde gerçekleşsin, her şeyden önce toplumsal-siyasal değer sistemlerinin bireye kazandırılmasıdır. Bir başka deyişle, siyasal toplumsallaşma, siyasal tutum ve beklentilerin oluşması, öğretilmesi ve değişmesi süreçlerini kapsamaktadır (Özer ve Meder, 2008, s.8). Bu süreç dört aşamayı içermektedir. Birinci aşama politikleşmedir. Bu dönemde birey daha küçük yaşlarda iken aile ve okul çevresinin dışında bir otorite bulunduğunun farkına varmaktadır. İkinci aşama otoritenin kişiselleşmesi sürecini kapsar. Çocuk siyasal otoriteyi bir kişiyle, örneğin bir siyasal liderle özdeşleştirmektedir. Ayrıca bu dönemde çocuk siyasal kurumların da farkına varmaktadır. Siyasal toplumsallaşmanın üçüncü aşaması, idealleştirmenin gerçekleştiği dönemdir. Bu dönemde kişiselleşmiş siyasal otorite herkesten daha üstün bir güç olarak kabul edilmektedir. Bu değerlendirmede sevgi ve saygı gibi duygusal motiflerin ağırlık taşıdığı görülmektedir. Dördüncü aşamada ise birey, siyasal uyarıcıları ve nesneleri kişisel bağlantıların ötesinde kurumlaşmış bütünlükler olarak

algılamaktadır. Bu dönemde birey üyesi olduğu toplumun siyasal sistemini tüm kurum ve süreçleriyle birlikte tanımaktadır (Easton-Dennis, 1969, s.110-280). Bireyin erginlik çağına kadar kazandığı siyasal değerler, bu dönemden başlayarak onun siyasal sistem içinde oynayacağı rolü de belirlemektedir. Siyasal sisteme ilişkin birtakım değer, inanç, tutum ve beklentiler oluşturan birey, ait olduğu toplumun bir üyesi olarak, siyasal kurumlar tarafından düzenlenmiş kimi roller üstlenecektir. Bu roller, bireyin üyesi bulunduğu toplumun gelişme düzeyi ile yakından ilişkilidir. Uyruk kültürünün egemen olduğu bir siyasal yapıda bireyden beklenen siyasal eylemler çok sınırlı kalırken, katılımcı bir siyasal kültürün gelişmiş olduğu çağdaş bir yapıda kişiler her türlü siyasal ve örgütsel yapılara ilgi göstermekte, sistem içinde etkin bir rol oynamaktadırlar (Almond-Verba, 1965, s.19). Birey siyasal sistemle ilgili bilgi edinmesinin ötesinde, farklı toplumsal yapılarda değişen nitelik ve düzeylerde, siyasal kurum ve örgütlerle ilişki kurmakta, siyasal sistemde yer alan karar mekanizmalarını etkilemekte, rol almakta, kısaca; siyasal yaşamda çeşitli etkinliklerde bulunmaktadır.

Siyasal sisteme ilişkin kazanılan değerler yaşam boyu taşınmakta, değişik etkenler altında yeniden gözden geçirilmekte ve değişimlere uğramaktadır. Bu değişikliklerde bireyin üyesi olduğu dernek ve örgütler, eğitim kurumları, kitle iletişim araçları, aile ve iş çevresi, toplumsal hareketlilik gibi süreçler ile din faktörü önemli ölçüde belirleyici olmaktadır. Bireyin toplumsallaşmasında son derece etkili olan din, bu etkisini siyasal inançlar üzerine de yansıtacak ve önemli bir toplumsallaşma etkeni olarak ortaya çıkacaktır. Bireyin din dışı kazanımları ile anlamlandıramadığı olayları açıklamasında, özel gözlüklerle görme olanağı sağlayan bir semboller alanı oluşturan din, bireyin siyasal ve toplumsal yaşantısına da yansıyacak, bu alanlardaki tutumlarını etkileyecektir (Başçı, 1998, s.49). Din, insanın kendini evrende konumlandırması, siyaset ise onun fiziki bir ifadesidir. Farklı toplumlarda ve değişik olgularda dinsel olan ve siyasal olan birbirlerinden ayrılmamıştır. Örneğin Kehrer'e göre (1992, s. 94), pek çok modern toplumda kuralları çiğnemek "suç" olduğu kadar "günahdır". Suç siyasal ve toplumsal bir anlam ifade ederken "günah" din dünyasına ait bir kavramdır, ancak her ikisi de yaptırım açısından aynı noktalara işaret edebilmektedirler.

Din, bir değer ve inançlar sistemi olarak bireyin kültürünün bir parçası ve içinde yaşanan toplumsal grubun ortak malıdır. Toplum içinde doğan çocuk, o toplumun ortak değer ve inançlarını benimseyeceği gibi dinsel davranış ve kurallarını da benimseyecek, toplumsallaşmasını o yönde gerçekleştirecektir. Çünkü bu durum bireyin toplum üyesi olarak varlığını sürdürmesinin ön koşullarından biridir. Aksi takdirde, birey o toplumdan dışlanma tehlikesiyle karşılaşacaktır. Bu anlamda dinsel değer ve inançların toplum ya da grup içerisinde uyumcu, kaynaştırıcı ve düzenleyici rolü bulunmaktadır. Dinin sahip olduğu bu uyumlaştırıcı ve kaynaştırıcı etki, bireyin davranışlarını yönlendirici bir etki yaptığından, aynı

zamanda dinin bir ideoloji olarak ortaya çıkmasına neden olur. Bu açıdan din, bireyin davranışlarını koyduğu kurallar nedeniyle ya doğrudan ya da topluma yaydığı inanç ve değerler aracılığı ile dolaylı olarak yön veren bir ideolojidir. Dinin bu işlevi, siyasal değerlerin kendi yaydığı inanç sistemi tarafından şekillenmesini de sağlamıştır (Yücekök, 1983, s. 8-9). Dinler, toplumsal değerleri oluşturmada kullandığı mistik bir korku ve dışlanma endişesi gibi araçları siyasal değerleri şekillendirirken de kullanır. Çünkü dinler sadece soyut bir günah kavramı ve bu günahın getireceği uhrevi ceza korkusuyla değil, toplumdaki utanç duygusuna hitap ederek de birey davranışları üzerinde daha etkili olabilmektedir.

İdeoloji; algılanan, kabul edilen, maruz kalınan kültürel nesnelerdir ve insanlar üzerinde insanlardan kaçan bir süreç yoluyla işlev görür. İdeoloji yaşanana ilişkin bir alandır, düşünme etkinliğinin ötesi, tecrübe etme alanıdır. Bu nedenle de ideoloji sadece siyasal düşünce sistematığı içinde sınırlı kalmayan; kitle toplumu yaşantısı içinde şekillenen ve o yaşantıya yön veren düşünce, inanç ve deneyimler bütünüdür (Hall, 1994, s.182). Bir anlam kümesi olarak çalışan ideoloji insanlara yön vermeye, onların davranışlarını belirlemeye ve onları toplum içinde tanımlamaya karar veren geniş bir yelpazede işlev görmektedir. Bir topluluğun ideallerini besleyip onun bir arada yaşamasını sağladığı gibi, tek tek bireyler bazında da kişilere destek olan psikolojik bir denge unsurudur. Kişinin kendisine mal ettiği kişilik, bütünleşmiş bir tutumlar ve davranışlar bütünü olarak bir iç ideoloji teşkil eder ve bu iç ideoloji, kişinin vicdani kılavuzu işlevini görür. Bu nedenle de ideolojinin toplumsal yapı ve kişilik oluşumundaki belirleyiciliği iç içe işleyen bir süreçtir. Sıradan bireyin genel dünya görüşü kendi içsel görüşü ile yakından ilgili psikolojik bir ilişkiyi içermektedir. Bu dünya görüşü bir takım mantıki tutarsızlıklar ile dolu olsa da bu tutarsızlıklar kendi içinde bir tutarlılığa sahiptir ve aynı amaca yöneliktir. Bu insanın düşünceleri yaşadığı çevre içinde değerlendirildiğinde bir tutarlılık kazanmaktadır. Bu anlamda din, ideolojilerin diğer parçaları gibi gidişine uyulmak zorunda olunan bir dünyada psikolojik bir denge kurmanın yoludur. Kısaca din, bir dünyayı anlama ve kendini o dünyada belirli bir yere yerleştirme modeli olarak işlev görmektedir. Bu açıdan Mardin (1983, s.24–25,31); dini endişe azaltıcı, kişiliği billurlaştırıcı sembolik bir süreç olarak kavramsallaştırır ve yumuşak bir ideoloji olarak kabul eder. Yumuşak bir ideoloji olarak kabul etmesinin sebebi, dinin, sistematik ve teorik bir düşünsel yapıya göre kitleleri çok daha muğlâk inanç ve bilgi sistemleri içinde ele alarak değerlendirmesinden ileri gelmektedir.

Dünyayı anlama ve bireyi o dünya içinde bir yere yerleştirme sürecinde, insanlarda uzun süreli, geniş kapsamlı, güçlü güdüler yerleştirmeye çalışan bir semboller sistemi (Geertz, 1980, s.4–5) olarak işlev gören din, siyasal değerlerin şekillenmesinde de rol oynamaktadır. Toplum içinde uyuşumcu, kaynaştırıcı, düzenleyici bir rol üstlenen din, sahip olduğu

sembolleri siyasal sembollere dönüştürerek siyasal tercihlere de yön vermektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, günah kavramının yanı sıra toplumdaki inanç duygusuna da seslenerek denetimlerini daha etkin bir hale getiren dinler, sorunları yeryüzüne indirebildikleri için bireyin davranış ve tercihleri üzerinde etkili olabilmektedirler (Başçı, 1998, s.48). Özellikle geleneksel ilişkilerin etkin olduğu toplumlarda bu tür yaptırım mekanizmaları daha etkin şekilde işlemektedir. Din, bu tür toplumlarda kendini belirgin şekilde hissettirmekte, enformel bir hukuk alanı oluşturmaktadır.

Marx'ın din için yaptığı "afyon" nitelemesi dinin siyasal değerlerin şekillenmesi ve şekillenen değerlerin siyasal yaşama yansması açısından da oldukça önemlidir. Çünkü din, afyon olarak kullanıldığı gibi, insanların kendilerini olayların yüzünde batmamak için kullanabilecekleri bir çıkış yolu da önermektedir. "İlahi adaletin tecellisi" düşüncesiyle acı ve endişelerini giderecek gücü içinde bulan birey, o yönden gelecek siyasal iletilere de açık olacaktır. Bu yönde benimsediği siyasal tutum, inanç ve tercihler ise umudunun hep canlı kalmasına olanak sağlayacaktır. Birey zor koşullarda olsa bile siyasal tercihlerine de yansıttığı dinsel inanç ve değerleri ile sığınılacak bir limana sahiptir (Başçı, 1998, s.48-49). Gereksinimlerinin giderilmesi yönündeki beklenti, doğruluğu tartışılmayacak bir ilahi gücün güvencesi altındadır.

1.2. DİN TEMELLİ SİYASET

Dinler genellikle içlerinden çıktıkları toplumun değerlerini yansıtmakla birlikte evrensellik iddiası taşıdıklarından doğdukları ortam değiştikten sonra da varlıklarını sürdürürler. Bu etkinin siyasal yaşama genellikle tutucu yönde yansıdığı söylene de gerçekte dinler getirdikleri kurallar ve inançlardan çok din adına konuşan ve yorum yapan insanların davranışlarına göre değerlendirilir (Kışlalı, 2000, s.51). Dinlere mal edilen bu yorum ve davranışları ise o toplumun o andaki koşulları belirlemektedir. Bu da aynı ideolojiden hareket eden siyasal rejimler arasında oluşan farklılıklar gibi aynı dinin gereklerine uygun olma iddiasındaki siyasal sistemler arasında da büyük ayrılıkları ortaya çıkarmaktadır.

Rasyonel bir yaşam tarzının oluşmasına elverişli olduğu söylenen, üç semavi dinden biri olan Hristiyanlıkta, hükümdar iktidar yetkisini Tanrıdan aldığını öne sürmektedir. Tanrı bu yetkiyi ya doğrudan ya da Papa aracılığı ile verir. Oysa İslamiyet'te iktidar Tanrı'ya aittir ve kimsenin ona ortak olması söz konusu değildir. Bu dünyayı geliştirmek ve düzeltmek görevini Tanrı bir kişiye değil, tüm insanlara vermiştir. Yeryüzünü imar ve ıslah etmekte herkes tanrının halifesidir. Dolayısıyla Hristiyanlıkta iktidar bireysel, İslamiyet'te ise toplumsal niteliklere sahiptir. Hristiyanlıkta iktidarı Tanrı bir kişiye verdiği için bu iktidar sınırsızdır ve o kişi ancak Tanrı'ya karşı sorumludur. İslamiyet'te ise Tanrı ile kul arasında

aracı olmadığı gibi Tanrı adına konuşma yetkisine sahip kurumlaşmış bir kilise de yoktur. Bu nedenle İran'daki Şiilerde var olan ast-üst ilişkileri içinde tabandan tepeye doğru örgütlenmiş bir Mollalar sisteminin İslamiyet'e uygunluğu oldukça tartışmalıdır (Kışlalı, 2000, s.60). Bugün Türkiye'de devlet çatısı altında kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı dini konularda fetva veren bir kuruluştur. Ancak fetvalar "Tanrı adına konuşma" niteliğinde değil, dini konularda ortaya çıkan anlaşmazlık ve uygulamaları dini ilkelere göre değerlendirip doğru uygulamayı tavsiye eden bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle, devlet çatısı altındaki bu kuruluş sosyal hayatta hiçbir zaman ne Batı'daki kilise kadar ne de İran'daki mollalar sistemi kadar baskın bir etkiye sahip olmamıştır.

İslamiyet'te yürütme görevi, Halife ya da imama aittir. İktidar emaneten ehline verilmiştir. İktidarı kullanacak kişi seçimle belirlendiği için onu seçenlere karşı sorumludur ve Tanrı'nın koyduğu kurallarla sınırlıdır. Görev belirli bir süre için verilmediği halde, iktidarı erdemli bir biçimde kullanmayan kişi görevden alınabilir. Halife kural koyamaz, dinsel ilke yaratamaz ve Tanrı adına affedemez. Yalnızca Tanrı'nın buyrukları yönünde işleri yürütmeye çalışır (Kışlalı, 2000, s.60-61). Tüm Müslümanların siyasal iktidara katılma hakları vardır, çünkü tüm Müslümanlara kadınlarda dâhil olmak üzere imam olma yetkisi verilmiştir. Ümmet kalabalıklaştıkça Tanrı buyruklarının yerine getirilmesi için temsilciler seçilebilir ve bu seçimlerin geçerli olabilmesi için dürüst, adil ve zorlamadan uzak olması gerekir. Seçimin belirli bir biçim ve kuralı yoktur. Her toplum kendi koşullarına göre bir düzenleme yapabilir. Seçilenlerin görüşü Tanrı'nın ve topluluğun görüşüne uygun sayılmıştır. Halife bu görüşe göre hareket etmelidir.

Müslümanlıkta kişi İslam'a bağlandıkça kişiye kul olmaktan kurtulup yalnızca Tanrı'nın kulu olur. Tanrının koyduğu kurallar içinde herkes özgür ve eşittir. İnsanlar düşüncelerinden dolayı değil, ancak eylemlerinden dolayı yargılanabilir (Kışlalı, 2000, s.61). İslami inanca göre insan yüce bir varlıktır ve tüm evren ona hizmet etmelidir. En şerefli varlık olduğu için de her şeyin en iyisine layıktır. Bu felsefeden hareketle kendisini yöneten iktidar sahiplerinin zulmedenlerine itaat etmemeye ve başkaldırmaya hakkı vardır. Oysa Hristiyanlıkta insan günahkâr bir varlık olduğundan günahlarının affı için bu dünyada eziyet ve cefa çekmeli, öte dünyada bu eziyetin ödülünü bağışlanma olarak almalıdır. Bu nedenle zulmeden yöneticiye her ne olursa olsun başkaldırmak kesinlikle yoktur.

Yukarıda kısaca anlatıldığı üzere dinlerin teorileri ile o dinlerin içinde yaşadığı toplumun dini ilkeler olarak uyguladıkları pratikler birbirinden oldukça farklı bir görünüm ortaya koyabilmektedir. Bugün modern Batı dünyasının rasyonalizme ve demokrasiye en uygun din olarak gösterdiği Hristiyanlığın, teoride insanın günahkâr bir varlık olması felsefesinden hareketle mucizelere ve itaate dayalı çok daha irrasyonel ve tekçi bir iktidar

anlayışına sahip olduğu görülmektedir. İslamiyet ise tam tersine insanın şerefli bir varlık olduğu görüşünden hareketle çok daha demokratik bir iktidar yapılanmasını hem teoride hem de ilk dönem İslam tarihi (Dört halife dönemi) pratiğinde bünyesinde barındırmıştır. Bu nedenle dinlerin sosyal ve siyasal hayata yaptıkları etkiler incelenirken o dinlerin teorik yapıları ile uygulamadaki ilkeleri iyice ayırt edilmelidir. Farklı toplum yapıları ve bunların gelişmişlik düzeyleri incelenirken, toplumun sahip olduğu alt yapı ve bunun üzerine şekillenen üst yapı kurumları iyi irdelenmeli, dinin tüm toplumsal yapıları bire bir etkileyecek tek belirleyici faktör olduğu yanılgısı tekrarlanmamalıdır. Dinin hangi tür etmenlerle ilişkiye girerek hangi alanlarda tutum ve davranışları belirlemede etkili olduğu ve ne tür sonuçları doğurduğunun araştırılması sosyal bilim dünyasını aydınlatmak adına çok daha yararlı olacaktır. Bu nedenle, aşağıda, bir üst yapı kurumu olan dinin siyasette ne düzeyde ve hangi toplumlarda hangi yönde etkili olduğunun tartışıldığı bölümlere yer verilmiştir.

1.2.1. Din-Siyaset İlişkisi

Din, insanlık tarihinin pek çok döneminde aşağı halk tabakalarının üstteki seçkin-yönetici zümrelere karşı kendini tanımlama ve konumlandırmasında önemli bir dayanak noktası olmuştur. Dinin tarihsel görevi olarak adlandırılabilen bu durum; olağanüstü dönemlerde dinin halk katında bir ideoloji işlevi üstlenmesi, olağan durumlarda ise iktidarı meşrulaştırma işlevini yerine getirmesi ile görünür olmaktadır. 17.yy'dan itibaren milli devletlerin kurulması sürecinde geliştirilen yeni egemenlik anlayışları, yüzyıllardır iktidarın kökenini oluşturan dinin yerini alan ideolojik araçlar olmuşlardır. Modern dönemde siyasal iktidar, dinin kendi eksenindeki etkinliklere müdahale ederek seküler bir ortam hazırlamaya çalışmış; yüzyıllardan beri halk kitlelerinin kendini ifade etme biçimi olan dini dışlanmaya uğraşmıştır (Bougle, 1964, s.248). Bu siyasal iktidarın kendine göre bir toplum-ulus inşa etmek için yapması gereken bir zorunluluktur.

Din bir ülkenin az gelişmiş bölgelerinde geleneksel güç ilişkilerini pekiştirirken, daha gelişmiş bölgelerde ise bir protesto biçimi olarak işlev görür (Yücekök, 1971). Din toplumun bir fonksiyonudur ve toplumun kendi kendini doğrulaması, sorgulaması ya da yadsıması fonksiyonunu ifade etmektedir. Din, bir yandan bütünleştirici güçlerin en kuvvetlisidir, diğer yandan toplumsal çözülmeye yol açan ve toplumu yeni bir temel üzerinde bütünleştirmeyi amaçlayan bir güçtür (Vergin, 2000, s.15). Dinler ve dinsel hareketler sistemin denge halinde bulunduğu toplumlarda “bütünleşme fonksiyonu” taşımaktadır.

Tüm toplumsal sistemlerde, siyasal yönetim mekanizması ve onun elindeki egemenlik araçları, sosyo-ekonomik tabana oranla oldukça geniş bir özerkliğe sahiptir. Kendi sosyal sınıflarını belirleyip pekiştirdikleri kadar, kendi ideolojilerini tayin etme şansına da

sahiptirler. Ancak halk katları bunun karşısında başka bir ideolojiye sahip olabilir ve bu durum her şeyi belirleyen bir taban haline de gelebilir. Özellikle din tarihin pek çok döneminde ve pek çok toplumda halk katmanlarının sahiplendiği bir karşı duruş alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Üstelik din, çoğu zaman hiyerarşik yapılanmada ezilen halk katmanlarının ideolojisi görünümüne bürünse de doğrudan üretim sürecine bağlı olmayan, ne iktidarın ne de halkın içkin şartlarına indirgenemeyen bir sistemdir. Dolayısıyla dinin asıl eksenini üretim sürecine bağlı bir ezilen-ezilmeyen ikileminden çok insanın öz alanına ilişkindir. Çünkü dinin en önemli belirleyicilik işlevi üstlendiği geleneksel toplumlarda sistem, yaşamın asgari gerekliliklerine göre işlemekte ve her topluma göre farklılıklar göstermektedir. Tarih boyunca görülen büyük din devletlerinin hiç biri ekonomik tabanın basit bir yansıması değildir. Din, sistemin statikleştiği, halk etosunun dışlandığı dönemlerde halkı harekete geçirmekte ve yeniden dönüştürmektedir. Üretim güçlerinin, toplumsal sistemin değişim sınırlarını çizen bir çerçeveden başka bir rolü kalmayıp sistemin geçirdiği dönüşümlerin tabanı olmaktan çıkınca, din, ideolojinin içsel gelişimi ya da onlar üzerinde şok tesiri yapan ideolojilerin de etkisiyle sistemi köklü biçimde değiştiren bir hareket olma özelliği taşır (Duverger, 1992 s.268, 270). Toplumsal karşıtlıkların toplum içindeki rıza birliğini zedelediği ve hoşnutsuzlukların belirttiği toplumlarda din toplumsal farklılaşmanın bir fonksiyonudur ve dinsel hareketler de bir toplumsal muhalefet biçimi olma eğilimindedir. Bu nedenle kurulu düzenin yadsındığı toplumlarda dinsel hareketler başkaldırmanın, protestonun bir ifadesidir (Vergin, 2000, s.15-16). Özellikle gerçek siyasi partilerin, özgür basının olmadığı ve görüş ayrılıkları için sınırlı olduğu Arap dünyasında, siyasetin tartışıldığı tek yerler Müslüman toplumlarında yasaklanamayacak yine tek yer olan camiler olmuştur. Rejimlere karşı nefretin ve muhalefetin dili de dinin dili haline gelmiştir (Zakaria, 2007, s.148). Bazı dinsel hareketlerde mevcut sistemin tümünden alaşağı edilmesi amaçlanmamaktadır. Bu türden dinsel hareketlerde sistem tümüyle hedef alınmamakta, sisteme karşı sadece yabancı kalmayı ve kayıtsızlığı örgütlemektedir. Bu tipteki dinsel hareketler hoşnutsuzluk kaynaklarının toptan yok edilmesini amaçlamaz, onları sadece yok varsayarak bir çeşit zihnen feshedilmelerini öngörmektedir (Vergin, 2000, s.15-16). Dinsel hareketlerin bir protesto veya karşı duruş içeren bir yapıya bürünmesine neden olan bir diğer durum, Batı dışında, Batı'yı örnek alan ülkelerdeki Batı tipi yüksek eğitim alan insanların oluşturduğu sekülerleşmiş bir alt kültürün varlığıdır. Bu alt kültür ilerici ve aydınlanmacı düşüncenin inanç ve değerlerinin kendi ülkelerdeki bayraktarlığını yapmaktadır. Bu grup sayıları az da olsa eğitim, medya ve yargı gibi önemli kurumları kontrol ettiklerinden çok etkili ve sisteme hâkim durumdadır. Dünyanın pek çok yerinde böyle bir tablonun bulunduğunu belirten Berger, popülist karakter taşıyan tüm

hareketlerin dinsel kisveye bürünerek (2002, s.23), söz konusu seküler elit tabakaya yönelik bir protesto ve karşı duruş içerdiğini belirtmektedir.

Ancak, toplumsal hoşnutsuzluğu bilinçli olarak ifade eden ve sistemin değiştirilmesini hedefleyen dinsel hareketler ise edilgen protesto niteliğinden sıyrılarak radikalleşebilmekte ve toplumdaki ayaklanmaları yönlendirici bir güç olarak ortaya çıkabilmektedir. Yadsıyıcı dinsel hareketler konusunda Vergin ikili bir ayrım yapıldığını belirtir (2000, s.16-17). Dinsel hareketlerin oluşup gelişmesine göre reformcu dinsel hareketler- devrime yönelik dinsel hareketler. Reformcu olarak nitelendirilen barışçı ve yumuşak biçimdeki protesto gösterileri “kültür grevi” şeklinde gerçekleşir. Sivil yargı organlarını olumsuzlamakta, okul, radyo ve basın aracılığı ile aktarılan resmi kültürü dışlamakta, siyasal katılmadan kaçınmakta ve vergi vermeyi reddetmektedirler. Bu tür reformcu dinsel hareketler belirli bir toplumsal düzenlemeyi veya kurumu ana hatları ile kabul etmekte olup mevcut kusur ve eksiklikleri reformlar aracılığı ile gidermeyi amaçlamaktadır. Devrimci dinsel hareketler ise, toplumun temelden dönüştürülmesini ya da yepyeni bir toplum biçimi ile ikame edilmesini öngörmektedir. Reformcu hareketler var olan düzeni düzeltmeyi, devrimci hareketler ise, uzlaşmazlık gösteren bir tutumla, sistemin toptan bozuk olduğunu savunmakta ve sistemi tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

Reformcu ve devrimci olarak tasnif edilen yadsıyıcı dinsel protesto hareketlerine eklenebilecek bir başka kategorinin “ezilenlerin dini” olarak deyimlenen “millenarist hareketler” olduğunu belirten Vergin, Millenarist hareketlerin toplumun gidişatına karşı koymayı öngören dinsel hareketler olduğunu belirtir (2000, s.18–20). Bu hareketler sadece biçimsel olarak ve kullandıkları dil bakımından dinseldirler, özlerinde ve amaçlarında ise sosyo-ekonomik ve siyasal öğeler yer almaktadır. Millenarist hareketlerin ortak yönü mutluluk, bolluk ve mutlak adalet çağını müminlere vaad etmesidir. Bu tür devrimci dinsel hareketler hızlı toplumsal değişimin yarattığı karışıklıklardan umutsuzluğa kapılan, bireysel bir kayıp duygusuna sahip yoksullar, çaresizler ve yabancılaşmışlar üzerinde etkilerini sürdürmektedir. Millenarist hareketi diğer devrimci dinsel hareketlerden ayıran birtakım özellikler vardır: Birincisi, millenarist hareketlerde mevcut dünyaya ve kötü olarak tanınan günümüze karşı tümenden yadsıma vardır. Bu yadsıma farklı, daha iyi bir dünyanın coşkulu özlemi eşliğinde ortaya çıkmaktadır. İkincisi, millenarist hareketlerde belirli ölçüde standartlaştırılmış bir ideoloji yer almaktadır. Bu tür ideolojilerin en başta geleni Musevi-Hristiyanlık ideolojisidir. “seçilmiş halk”, “vaat edilen topraklar” millenarist düşüncenin kaynağını oluşturabilmektedir. Çağdaş devrimcilerle millenaristler arasındaki üçüncü önemli fark millenarist hareketlerin düşledikleri ve özlemini çektikleri yeni topluma ilişkin çok belirsiz fikirlerinin olması ve bu yeni toplumu gerçekleştirme yolundaki eylemlerin de aynı

muğlâklığı taşımasıdır. Oysa çağdaş devrimci hareketler eski toplumu ne şekilde ve hangi yolla değiştirileceğine ilişkin az-çok belirginleşen programlar geliştirmişlerdir. Fakat millenarist hareketlerin işleyiş biçimi çok farklıdır. Millenarist düşlerin izleyicileri, devrim yapımcıları değildir; çünkü devrimin kendiliğinden, mucizevî yolla, ilahi vahiy ile gerçekleşeceğini beklemektedirler. Kurtuluş gününden önce müminlerin yapması gereken bir araya gelmek, kendilerini hazırlamak, kıyamet gününün ön işaretlerini kollamak, mürşidlerini dinlemek ve büyük günü beklerken ayinler düzenlemektir.

Pek çok araştırmacı millenarist hareketlerin toplumsal sorunlara karşı bir yanıt olarak, çözülmeye tabi tutulmuş bir geleneksel toplumun tepkisi olarak değerlendirmişlerdir. Bu tür hareketlerin doyumsuzluk ya da stres halinde olan toplumlarda meydana geldiği vurgulanmıştır. Salgın hastalıklar, savaş, doğal afet, ekonomik sömürü gibi sorun ve güçlüklerle karşılaşan toplumlarda sorunlar mevcut kurumlar aracılığı ile çözülemeyince toplumda stres ya da doyumsuzluk belirir. Böyle ortamlarda ise toplumsal gerilimler dinsel bir hareket içerisinde giderilebilmekte ve dinsel hareketler toplumların geliştirdiği telafi mekanizması olarak çalışmaktadır. Doyumsuzluk teorisine yakın olan “yoksunluk teorisi” ise, protesto niteliği taşıyan dinsel hareketleri bir akültürasyon olayı olarak yorumlamaktadırlar. Bu teoriye göre daha üstün, yabancı bir kültürle temastan ileri gelen yoksunluk, geleneksel kültürün yaşamın amacı olarak tanımladığı amaçların gerçekleşmemesi karşısında duyulan mutsuzluktur. Millenarist hareketler izleyicilerine eskiden yaşamlarına anlam ve içerik kazandırmış olan öğelerin somutlaşacağını vaad ederek yoksunluğu telafi etmeye yönelmektedir (Vergin, 2000, s.27). Millenarizmin nedenleri ile ilgili öne sürülen en kuvvetli teorilerden biri de protesto hareketleri ile ekonomik yetersizlik arasındaki ilişkidir. Ancak, bu teori de her zaman doğrulanması mümkün olmayan bir ilişkidir. Çünkü Vergin’in Türkiye özelinde yaptığı çalışmalarda sanayileşmenin artması ile birlikte yöredeki dini faaliyetler de artmıştır. Sanayileşme arttıkça ussallaşma ve laikleşmenin artacağı varsayımını Karadeniz Ereğlisi’nde ispatlamak mümkün olmamıştır (2000, s.28-29).

İslam, hem sahip olduğu kimi ilke ve değerler hem de tarihsel tecrübesi sebebi ile hemen her dönem siyaset ile ilişkili olmuştur. İslam diğer pek çok din gibi sosyal bir dindir ve bireyin diğer bireylerle kuracağı ilişkileri, toplumu bütün halinde işletecek normları tayin eder. İslamiyet’in teolojik olarak sosyal ve siyasal yapıyı önemsemesi, bu yapının meşruiyetini kutsal bir güce bağlaması İslamiyet’i adeta bir siyasal ideoloji düzeyine çıkarmaktadır. Diğer dinlerle karşılaştırıldığında İslamiyet ortaya koyduğu kimi ilkelerin siyasal alanda ilişkilendirilmesi sebebiyle siyasal bir din olarak görülmektedir (Toprak, 1999, s. 310). İslam özellikle bireyin özel hayatından hukuk alanına, sosyal ve siyasal hayattan ekonomiye kadar uzanan hem sosyal, hem siyasal nitelikte bir din olarak kabul edilmiştir.

İslam'ın siyasal ve sosyal hayata uygulanması, fikir ve davranış kurallarını içine alan iki yönlü bir ideolojik formüle sahiptir: Bir yönüyle birey katında belirir ve bireylerin tek tek hayatlarını düzenler, onlara bir yaşam yolu çizer. Diğer yanıyla kolektif alanda belirir, siyasal iktidarı düzenler, yönlendirir ve ona meşruiyet sağlar (Toprak, 1981, s. 22). İslam dininde siyaset ve din ilişkisi, dindar insanların iktidar mücadelesi içine girmeleri kadar, dinin kendi yapısal özelliklerinin bir sonucudur.

Toprak, dinin bir politik sorun olarak ortaya çıkma sebeplerinden birinin, dinin denetim işlevi olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle Türk demokrasi tarihinde dinsel çıkarların bir baskı grubu oluşturabileceği Kemalist aydınlar tarafından kabul edilmediği, siyasi mekanizmayı denetleyen güçler arasında dinin yer almamasına özellikle dikkat edildiği bilinen bir gerçektir. Kemalist aydınların bu tutumu dinsel boyutun gereğinden fazla abartılmasına ve önem kazanmasına neden olmuştur. Din sadece geleneksel toplumlarda değil, ileri sanayileşmiş toplumlarda da belli bir ağırlığı sahiptir. Ancak, büyük çoğunluğun aynı dine mensup olduğu ülkelerde dinin böylesine politik bir sorun haline gelmesi Toprak'a göre "az rastlanır bir durumdur". Dinin Türk toplumu üzerindeki etkisinin genellikle laiklik çerçevesi içinde ele alınması hem politik bilim literatüründe hem de kamuoyunda Atatürk ilkeleri açısından ilerici-gerici ekseninde şekillenen gerilimli bir siyaset-din ilişkisini üretmiştir (Toprak, 1999, s.310). Bunun yanı sıra, Türk aydınlarının 1960'lara kadar toplumu bir bütün olarak tasavvur etmeleri, her türlü etnik ve sınıfsal bölünmeyi reddetmeleri, toplumdaki tek görünür ayrışmanın laikliği benimseyenler ve benimsemeyenler arasında görülmesine yol açmıştır.

Siyaset ve din ilişkisinde gerilimi yaratan bir diğer husus da Mardin'in ifade ettiği gibi Cumhuriyet Türkiye'sinin Batılılaşma fikri karşısında en güçlü ve yaygın karşı ideolojinin "din" olarak görülmesidir. Dinin toplumsal katılım dinamiklerine dikkati çeken Mardin, siyasal hayatta dinin, büyük ideolojilerin ve Kemalist modernleşmenin boş bıraktığı gündelik yaşamın yönetimini sahiplendiğini, insanın toplum içinde nasıl hareket edeceğinin haritasını vererek toplumsal kılavuz işlevini gördüğünü belirtir (Mardin, 1983, s.58). Sarıbay'da Türk siyasetine yön veren en önemli sembolün "din aleyhtarı olup-olmama" olduğunu vurgulamaktadır (Sarıbay, 2000, s.69). Bu nedenle "din" faktörü, Türk siyasal hayatında "muhafazakar", "liberal", "sağcı", "solcu" ayrımlarının Batı'dakinden farklı bir anlam ifade etmesine neden olmuştur.

Türk siyasal hayatına yön veren bu sembol Şerif Mardin'in ünlü merkez-çevre analizinin de önemli odaklarından birini oluşturur. Mardin'in (1997) tezine göre Osmanlı'da, merkez ve çevre, sadece ekonomik ve siyasi anlamda değil, kültürel anlamda da birbirinden ayrılmış durumdadır. Dinsel kurum ise, merkez ile çevre arasındaki sınır çizgisi üzerinde yer

almaktadır. Heper, Osmanlı'da topluma karşı devleti güçlü kılan nedenlerden birinin din ve devlet birliği olduğunu ifade eder. Osmanlılarda İslam dini, devletin üzerinde değil fakat devletle birlikte ve devletin himayesi altında bulunan bir kurum olagelmıştır (1980, s.13) Ancak, modernleştirme boyunca ve merkezin laikleştirme siyasetlerinden ötürü bu kurum gittikçe çevre ile daha çok yakınlaşmıştır (Mardin 1997, s.40). Merkez ve çevre arasındaki gerilimin en belirgin haliyle ortaya çıkması Cumhuriyet dönemine rastlar. Merkezde yer alan sayıca az seçkin-bürokrat grubun batılılaşma ve çağdaşlaşma atılımları geniş kitle desteğinden mahrum kalmıştır. Merkezin, katı merkezîyetçi ve devletçi söylemlerine karşın, çevre adem-i merkezîyetçi ve ekonomik liberalizmi temel alan bir vizyona sahiptir. İlk grup modernleşmeyi simge olarak kullanırken, ikinci grup dini simgeleştirmiştir (Mardin, 1997, s.59) Halk yığınları bu yüksek kültür yaratma çabalarına, yeni kurumlara ve çağdaşlaşma akımına temkinli yaklaşarak cevap vermiş ve kendi alt kültürlerini din kurumunun çatısı altından su yüzüne çıkartmışlardır.

Laik bir siyasal sistem ve seküler bir toplum idealinin “seçkin ve tepeden inme bir tavırla Türk toplum ve siyasal hayatına dayatılması sebebiyle” devlet sekülerizmini başarısızlığa mahkûm eden pek çok bilim insanını, “neyin değişmekte olduğundan ziyade nasıl değişmekte olduğuna yoğunlaşan” değerlendirmeleri için eleştiren Mert (1994, s.110-111) ise; Cumhuriyet'in sekülerleşme ve laik bir siyasal sistemin kurulması konusunda önemli kazanımları olduğunu savunur. Laik siyaset ve sekülerleşme ile ilgili değerlendirmelerin radikal siyasal önlemler çerçevesinde yoğunlaşması, Mert'e göre, dinin tüm baskılara karşın varlığını tüm gücüyle sürdürdüğü düşüncesi, sağ partilere din adına popülizm yapma olanağı sağlamıştır. İslamcılar bu romantizme fazlaca pirim verirken, sol aydınların İslam paranoyası bu varsayımla beslenmiştir. Sivil toplum inşa etme gayretine düşen romantik liberaller de devletin kısılcasına karşı bağımsızlığı olduğu varsayılan Müslümanlara yönelmişleridir. Kemalist laisizmi “insanların düşüncelerini değiştirmenin kılık-kıyafetlerini değiştirmekten zor olduğu” fikriyle başarısızlığa mahkûm edenlerin bu savın tersinin de olabileceğini düşünmesi gerektiğini söyleyen Mert, “aslında toplumda şekille ilgili şeyleri değiştirmenin bazen düşünceleri değiştirmekten daha zor olabildiğini” belirtir. Cumhuriyet laisizminin seküler bir dünya görüşü yerleştirmek konusundaki başarısının, bu gün başörtülülerin bolluğuna karşı İslami dünya görüşünün geri çekilişiyle sabit olduğunu ifade eden Mert (1994, s.4), Türkiye'de özellikle Cumhuriyet rejiminin tesisiyle pekişen sekülerleşme sürecinin dönüştürücü dinamiğinin dünya görüşü değişmesi olduğunu ileri sürmektedir

1.2.2. Türk Modernleşmesi ve Din

Modernleşme okulunun en önemli aksiyomlarından biri modernleşme ile sekülerleşme arasında kurulan düz bağlantıdır. Modernleşme bağlamlarında modernleşme okulunun geliştirdiği önermeler ters nedensellikler içinde anlam kazanmakta, modernleşme süreci evrildikçe dinin toplumsal öneminin azaldığı iddia edilirken, “dinin önemi azalırsa modernleşme olabilir” şeklinde algılanmaktadır. Bu ters nedensellik ilişkisi sonucu sekülerleşmenin bir proje haline geldiğini belirten Said (1979), sekülerleşmenin modernleşmenin bir koşulu olarak görülmeye başlandığını ileri sürmektedir.

Türkiye’de modernleşme tezi doğrultusunda ekonomik gelişme ve kültürel sekülerleşme sonucunda siyasal İslam’ın tabanının eriyeceği beklenmiştir. Ancak, Türk siyasal hayatında “din” faktörünün belirgin bir biçimde ortaya çıkışı, Kemalist siyasal modernleşme çabalarının bir ürünüdür. Modernleşme siyasal farklılaşmayı, siyasal farklılaşma da beraberinde dini inanç ve anlayışta farklılaşma getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin ortaya çıkışı, 19.yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin doğrudan bir devamı ve sonucu olmasına rağmen, Kemalizm Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu Osmanlı’dan topyekun bir kopuş olarak betimlemiştir. Dolayısıyla Kemalist devrimin en önemli hedeflerinden biri, “din”in siyasal bir araç konumundan çıkarılmasıdır. 1924’te Halifeliğin kaldırılmasından egemenliğin kaynağının ulusa dayandırılmasına, 1928 yılında devletin dini ibaresinin anayasadan çıkarılarak özel hukuka ilişkin kanunların Avrupa’dan alınmasına ve nihayet Laiklik ilkesinin 1937’de anayasaya alınmasına kadar bir dizi yenileşme hareketleri, bu amacın gerçekleşmesine hizmet etmiştir. Sosyal ve siyasal hayatta “din” etkisini ortadan kaldırmaya dönük bu bir dizi reform hareketleri ile Kemalist devrim devleti İslami bir imparatorluktan Batı medeniyetine ulaşmayı hedefleyen çağdaş bir ulus-devletin kurulmasını sağlamıştır. Kemalist kadro, ulusal hedefi “muasır medeniyetler seviyesine ulaşma” olarak belirlerken Ziya Gökalp’in “yerel kültür” ile “evrensel medeniyet” arasında sentez öngören anlayışının hayli uzağına düşmüş, yerel kültürü evrensel değerlere ulaşmada bir engel olarak görmüştür (Gülalp, 2002 s. 33). Din, yani İslam, batı karşıtı bir dizi değeri temsil ettiği düşünüldüğünden Kemalist anlayıştaki modern ulus-develete zıt bir şey olarak kabul edilmiştir.

Küreselleşme, modernleşmenin dünya çapında yayılması anlamına geldiğinde, kültürel ve siyasal İslam’ın modernleşmeye karşı direnişi ifade ettiği ve bu nedenle İslami muhalif hareketlerin artışı ile küreselleşme arasında doğrudan bir ilişki olduğu savunulmaktadır (Aslan, 2002; Uzun, 2002). Ancak Gülalp (2003, s. 11-12), küreselleşme karşısında içe kapanma hareketinin İslami hareketleri ayırt etmede kullanılamayacağını, bu türden tepkilerin, sol hareketlerden milliyetçiliğe kadar uzanan pek çok siyasi hareketin içinde yer

aldığını belirtmektedir. Daha da önemlisi Gülalp, İslami hareketin küresel çapta egemen olan düşünsel ve siyasal akımlara paralel bir seyir izlediğini ileri sürer. Kültürel geleneğin ve toplumsal kimliğin merkezi ögesi olan Müslümanlık, o kimliğe sahip olan insanların ilham aldıkları dinsel öğretilerin ayrıntılarını tam olarak bilmeseler de felsefî bir referans noktası olarak kabul ettikleri bir olgudur. Dolayısıyla Müslümanlık, bireylerin değer yargılarında, toplumsal davranış biçimlerinde ve siyasal düşüncelerinde doğrudan rol oynayabilecek bir kimliktir. İslamiyet gibi soyut bir inanç sisteminin çok farklı toplumsal projeleri meşrulaştırması mümkündür ve her tarihsel dönemin kendine özgü sorunlarına farklı güncel çözümler üretmede rol oynaması kaçınılmazdır. Bu nedenle, böyle bir toplumsal kimlik etrafında oluşacak siyasi hareketin, dönemin egemen düşünce ve siyasi akımları ile alış veriş içinde olması olağandır.

İslam'ın dünya siyasal konjonktüründe önem kazanarak siyasal pragmatizm konusu yapılması, tüm Osmanlı tarihi boyunca ilk defa II. Abdülhamit döneminde ortaya çıkmıştır. Ancak Cumhuriyet döneminde İslam her çeşit meşruiyet temeli olarak dışlanarak tüm politik gündemlerin dışına itilmiştir. 1970'lerden itibaren petrol kaynakları ile zenginleşen İslam ülkeleri, OPEC gibi kuruluşlarla seslerini duyurmaya başlayınca, ülke siyasetinde İslam'ın politik sahnede yeniden görünmesinin önü açılmış, Arap ülkeleri ile “dindarlık” ekseninde ilişkiler kurularak çeşitli ekonomik ve siyasi çıkarların elde edilmesi amaçlanmıştır. Yıldırım, ülke içi siyasette “Milli Görüş” adı verilen siyasi hareketin doğma yıllarının bu tarih aralığına denk gelmesinin tesadüfi olmadığını söylemektedir. İslam ülkelerinin dünya siyasetinde parlamaya başladığı soğuk savaş yıllarında, bu gelişmeden yararlanmak isteyen Türkiye, İslam'ı bir siyasal pragmatizm aracı olarak kullanmak istemiş; bu nedenle devlet hem dini dışlayan hem de pragmatist amaçlar doğrultusunda içermeye çalışan ikili bir tutum izlemiştir. 1970'lerde başlayan, 1979 İran İslam Devrimi, Afganistan Cihadı, Sudan İslam İnkılâbı ile beliren İslami gelişmeler Batı egemen dünya sistemini zorlamaya başlamıştır (1999, s. 42-43). İslam'ın hem konjonktürel hem de ülke içi politik ve toplumsal alanlarda etkin rol oynaması ile birlikte ülke içi politikada “din-devlet” ilişkileri yeniden tartışma gündemine girmiş, çeşitli dini cemaatler politik merkezin ilgi odağı haline gelmiştir.

Özellikle Türkiye örneğine bakıldığında siyasal İslam'ın küreselleşmeye direnişten farklı bir şeyi ifade ettiğini görmek mümkündür. Türkiye'de siyasal İslam küreselleşmeye karşı çıkışın değil, küresel düzene uyum göstermenin ve daha avantajlı bir konuma ulaşmanın bir aracı, bunu sağlamaya yönelik dayanışma ağının kurulması çabası olarak ortaya çıkmaktadır. İlk kez 1970'li yıllarda Necmettin Erbakan önderliğinde bağımsız bir siyasal parti olarak organize olan İslamcı hareketin egemen söylemi, modernleşme teorilerinin tartışılmaz doğrusu “kalkınma ve sanayileşme” eksenini etrafında yoğunlaşırken gerçek

bağımsız kalkınmanın kendi yönetimleri altındaki ağır sanayi hamlesi ile başarılabilceğini savunmaktadır. Ancak bu tez manevi kalkınmadan, ahlak ve gelenekten söz eden bir siyasal hareketin söylemine pek uymadığı için yeterince inandırıcı olamamış ve o dönem Kemalizmden ilham alan sol hareket, İslamcılardan çok daha temelli bir “sanayileşme” ve “kalkınma” söylemine sahip olmuştur (Gülalp, 2003, s.13). Aynı şekilde kapatılan Refah partisinin ardından gelen Fazilet Partisi de küresel düzeyde yayılıp egemen olmaya başlayan “insan hakları” ve “liberal demokrasi” tezlerine sarılmış, fakat bu konuları hep kendine yontma eğilimi taşıyan parti, seçmen nezdinde çok da inandırıcı olamamıştır.

Gülalp, Kemalizmin gerilemesinin küresel eğilimlerin bir parçası olduğunu söylemektedir. 1980’ler ve 1990’lar ulusal ekonomilerini düzenleyen ve yurttaşlarının refahını koruyan modern ulus-devletlerin küreselleşme karşısında güç kaybettiği dönemlerdir. Bu dönemde Türkiye’nin her zaman ulaşmayı amaçladığı “çağdaş uygarlık” ideali son yıllarda dünya çapında sorgulanmaya ve Batı’ya benzeme projeleri, dünya ölçeğinde gözden düşmeye başlamıştır. Modernliğin eleştirisi, yüzü geriye dönük bir nostalji olarak algılanmamakta, tersine “otantik kültüre dönüş” iddiası batı hegemonyasına meydan okuma olarak olumlanmaktadır (Gülalp, 2003, 37). Dolayısıyla, dini söyleme sahip partilerin 1990’lardan sonra güçlü çıkış yapmalarının nedeni, küreselleşmenin ivme kazanması ile ulus-devletin kalkınmacı ve refah işlevlerinin zayıflaması; beraberinde kalkınmacı bir ideoloji olan Kemalizm’in gerilemesidir.

Türkiye’nin dünya piyasalarına entegre olması ile sanayiye dayalı ekonominin artması sonucu İslam’ı, sosyo-ekonomik konumu sarsılan küçük tüccar ve zanaatkarların tepkisini dile getiren muhafazakar bir siyasal hareket olarak gören kesimlerin ileri sürdükleri bu tezin artık geçerliliğini sürdürmesi mümkün değildir. Çünkü devletçi dönemin korunaklı ortamında gelişen geleneksel ithal ikameci sanayi sektöründen farklı olarak bu kesimler, serbest ticaret ve açık piyasa ortamından beslenmektedirler. Dünya ekonomisine hâkim olan esnek üretim tarzı sebebiyle Üçüncü Dünya’da bu sektör serpilip gelişmektedir (Gülalp, 2003, s.45). Ağırlıklı Anadolu’nun orta ve küçük ölçekli işletmeleri arasından çıkan İslamcı sermaye, ilk gelişme ivmelerini Özal döneminde uygulanan ihracatı teşvik, Arap sermayesinin katkısıyla oluşturulan İslami bankacılık sisteminin getirilmesi, vakıflar yasasıyla tarikatların/cemaatlerin ekonomik güçlerinin arttırılması gibi kimi politikalarından almışlardır. İçinde yer aldıkları ilişki ağlarını İslamcı kimlikleriyle birleştirerek ekonomik etkinliklerini yüz yüze ilişkilere, karşılıklı güven ilişkilerine oturtmaya çalışan bu girişimciler, gereksinimlerini büyük ölçüde birbirinden karşılayanların oluşturduğu bir İslami alt ekonomi yaratmışlardır. Sosyal tabanı cemaatlere dayanan bu İslami alt ekonominin serpilip gelişmesinde üretim maliyetlerini ucuza mal eden yapısının yanı sıra, girişimci olarak da ürettiği ürünü satın alacak belli bir tüketici

kitlesinin garantisi eklenmelidir. Sermaye birikimi ve emek süreçlerinde din başta olmak üzere geleneksel-kültürel değerleri ve ilişki ağlarını kullanan İslamcı Sermaye, emek-sermaye ilişkisinde sendika, toplu sözleşme, sigorta gibi modern hak arama araçlarını devre dışı bırakarak, emek maliyetlerini asgari düzeyde tutmaya yarayan gayri-resmi ve kişisel ilişkilere dayalı, otoriter, paternalist ilişkileri hakim kılmaya çalışmaktadır (Doğan, 2006, s.52-54). Dolayısıyla, esnek üretimin bir yansıması olan gelişmelerin ürettiği ekonomik alandaki yoksullaşma cemaat dayanışması ile hafifletmeye çalışmaktadır. Refah devletinin geriye çekilmesinin savunmasız bıraktığı birey, neoliberal politikaların yoksullaştırdığı emekçi ya da işsiz olarak cemaatlerin oluşturduğu dayanışma ve yardımlaşma ağları içinde yoksunluklarını gidermeye çalışmaktadır. Yoksulun bir vatandaş olarak devletten talep edeceği sosyal hizmetlerin cemaatler aracılığıyla karşılanması, “devlet küçülsün” söylemli neoliberal politikaların uygulanmasına uygun zemini hazırlamaktadır.

İç pazarın korunmasına dayalı ekonomik kalkınma politikalarının uygulandığı 1960’lar boyunca, Türkiye hızlı sanayileşmeyi sürdürebilmiş ve bunun meyvelerini de görece eşitlikçi bir şekilde dağıtabilmiştir. Hızlı büyüme sayesinde, devlet farklı sınıfların çıkarlarını içe dönük ulusal kalkınma projesi etrafında birleştirmeyi başarmıştı. Ancak, büyümenin ileri aşamasında ilk olarak sınıf çıkarları ayrışmaya başlamış, ardından büyüme modelinin içsel tıkanıklıkları krize yol açınca, sınıf koalisyonlarını bozarak kalkınmacı toplumsal anlaşmanın dağılmasına neden olmuştur (Keyder 1995, Boratav 1988). Bu ittifakların zayıflayıp dağıldığı dönemde ortaya çıkan MSP İstanbul gibi büyük şehirlerde bulunan büyük işadamları ve sanayicilerin çıkarları ile taşradaki küçük işadamları ve esnaf sınıfının çıkarları arasındaki çatışmadan beslenmiştir (Alkan, 1984, s.97). İslami bir partinin küçük şehirlerdeki esnaf, zanaatkar ve küçük tüccarlardan destek almasının nedeni ise aslında, din ile parti siyaseti arasında kurulan bağdan daha çok, 1968 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği başkanlığına seçilen Necmettin Erbakan ile Adalet partisi başkanı ve o dönemin başbakanı Süleyman Demirel’in devlet teşviklerinin özel sektör içinde paylaştırılması konusunda çıkan tartışmada, Erbakan’ın küçük esnaf ve tüccarı savunmak adına görevinden istifa etmesidir. Bu istifanın ardından 1970’te kurulan MNP’nin başına büyük sanayicilerin hükümetine karşı çıkan ve taşra sermayesinden yana saf tutan Necmettin Erbakan geçmiştir (Sarıbay, 1985, s.98-100).

1980’lerde devletin eski refah politikalarını izlemeyeceğini açıkça ifade etmesi sonucu gelişen rekabetçi bireycilik dönemi genel olarak İslam’ın özel olarak RP’nin yükseliş ortamını hazırlamıştır. Bu dönemde, İslamcılık yeni bir birlik zemini sunmuş; bu düşünce akımı içine, - küçük taşra burjuvazisine ek olarak- üniversite öğrencilerini, profesyonel orta sınıf insanlarını ve büyük kentlerdeki marjinalleşmiş ve yoksullaşmış geniş kitleleri almaya başlamıştır.

Sosyal hayatta cemaat türünden dayanışma toplulukları ile beliren bu gelişmenin ekonomik alandaki yansıması ise, 1980 sonrası ihracat ekonomisinin ürünü olan ve hızla büyüyen MÜSİAD tarafından temsil edilen işadamları kesimidir (Gülalp, 2003, s.71). MÜSİAD, İslami kimliğin taşıyıcısı olduğu iddia edilen önemli bir işadamları örgütüdür ve 1990’larda bu oluşum içinde bulunan çoğu ekonomik aktör “Anadolu Kaplanları” adıyla anılmaya başlar (Özbudun and Keyman, 2002, s.307). Piyasa liberalizmini benimsemiş bir oluşum olarak MÜSİAD, İslam medeniyetinin inşası için ekonomik olarak güçlü olmak gerekliliğine olan inançları sebebiyle (Bilici, 2000, s.223), piyasa rasyonalizminin bu kesimler tarafından meşrulaştırılmasının bir aracı olarak işlev görmektedir. Bu durum siyasi bir hareket olarak İslam’ın yaygın ama eksik bir değerlendirme olarak “kentli yoksul ve göçmenlerin kültürel değerlerinin istismarı ile iktidara geldiği” tezinin yeterince açıklayıcı olmadığını göstermektedir. Çınar’a göre, Refah, AKP gibi dini renk taşıyan siyasi partilerin kente yeni göç etmiş olanlardan ve halen kentlerin yoksul mahallerinde yaşayanlardan büyük destek gördüğü doğrudur ama bu durum İslamcılığın sadece kırdan kente taşınan geleneksel değerler tarafından taşındığı tezini tam olarak doğrulamamaktadır (1997, s.55-6). Eğer İslamcılığın tek beslenme kaynakları bu kesimlerin istismar edilen kültürel-dini değerleri olsaydı, göçün ve hızlı kentleşmenin en keskin etkilerinin hissedildiği 1970’lerde, İslamcı parti MSP’nin aldığı oy oranının %11’lerden çok daha ötede olması gerekirdi. Oysa İslami renk taşıyan bir partinin kitlesel destekleri bulması ancak 1990’larda gerçekleşmiştir.

Günümüzde Türk toplumunda yaşanan köyden kente göç, genç nüfus artışı, alt toplumsal katmanlar ile üst toplumsal katmanların sınırlarının birbiri ile kesişmeye başlaması, eğitim düzeyinin yükselişi, sermayede yeni güç merkezlerinin oluşması, politik merkeze alt politik grupların taleplerinin dayanması gibi gelişmeler iki fonksiyonel sonuca yol açmaktadır: Birincisi bu toplumsal hareketlilik, “bilgi gettosu”, “sermaye gettosu”, “siyaset gettosu” gibi toplum düzeninde yürüyen güç merkezlerini çözerek yeni gereksinimler doğrultusunda yeni güç merkezlerini talep etmektedir. Bu olgu toplumun içinde saklanan statükocu merkezlerin aşarak gizil enerjilerin ortaya çıkması sürecini hızlandırmaktadır. Toplumsal hareketliliğin ikinci fonksiyonu ise, farklılaşmaya yol açmasıdır. Kitlesel göçler, düşünsel çeşitlilikler, etnik kabarmalar, yerel söylemler toplumda bir farklılaşma sürecini tetiklemektedir. Böyle bir ortamda asırlardır toplumsal hafızada saklı duran İslam, farklılaşmaları belirli bir bütünlük içinde ifade eden zemin işlevini görmektedir (Yıldırım, 1999, s. 43-44). Özellikle siyasi iktidarın kendini din ve gelenek dışında tanımlamaya kalkması din ve gelenek temelinde bir siyasi odaklaşma doğurmuştur. Bu açıdan bakıldığında din, Türk toplumunda “birleştirici” bir işlev görmesinden ziyade “protestocu” bir siyasi kimlik oluşturmaktadır. Ancak, İslami kesimin geliştirdiği bu protestocu siyasi kimlik,

iktidar olduktan sonra terk edilmeye başlanmış, sisteme muhalifliğin dozu sistemle bütünleştikçe düşmeye başlamıştır. Yıldırım (1999, s. 130-133), bu eğilimin en belirgin biçimi ile RP döneminde gözlemlendiğini belirtmekte siyasal alanda odak niteliği taşıyan cemaatleşmenin çözüldüğüne, modern kurumsallıklara yerleşme sonucunda bireyselleşme eğilimlerinin arttığına dikkat çekmektedir.

Dini renk taşıyan siyasi partilerin kitlesel destek buldukları dönemin 1990 sonrasına rast gelmesi ise yukarıda bahsedilen İslamiyet'in kapitalizm ile eklemlenme sürecinde yol alması ve MÜSİAD etrafında topladığı kendi burjuvazisini yaratması sebebiyledir. Göle, bu değişim sonucu ortaya çıkan “modern İslamcı seçkin”in, resmi ideolojinin tanımladığı “cahil, edilgen, geleneksel ve köylü” tiplemesinden bir hayli uzak olduğunu belirtir (2004, s.88). Bu nedenle dini renk taşıyan siyasetin “kırsal kökenli” olduğu iddiası bu günkü yaşanan gelişmeleri açıklamada yetersiz kalmaktadır. İslamcılığın ideologlarından Dilipak’a göre İslamcılık artık “kentsel” bir olgudur. Dilipak, son dönemlerde İslamcı hareketin kent merkezli hale geldiğine ve entelektüel düzeyinin kırsal kesimin becerebileceğinden çok daha yüksek olduğuna dikkat çekmektedir (1993, s.131).

Dolayısı ile 1990’larda dini söylemler taşıyan RP’nin 1990’lardaki başarısı, 2000’lerde ise AKP’nin başarısı, devletçi ve Kemalist çizgide olan CHP’nin 1970’lerdeki oynadığı rolü oynaması ile açıklanabilir. 1990’lı yılların başından itibaren merkez sağıın iki büyük partisi (ANAP ve DYP) ekonomik liberal politikalarla geniş seçmen kitlesini buluşturan ideolojik söylemler denklemi bozulunca, büyük bir kayba uğramış ve ortaya çıkan boşluk, seksenli yılların ikinci yarısından itibaren yükselen İslamcı partiler tarafından doldurulmuştur (Mert, 2007, 37). Yıldırım, her iki dini söyleme sahip partinin eskiden sosyal demokratların kalesi olan yoksul mahallelerde büyümesini, bu partilerin modernizm sonrası gelişen bir “adalet” anlayışını temsil etmesine bağlar. Yeni adalet anlayışını sadece ideolojik söylem düzeyinde bırakmamışlar, somut olarak yıkılan refah devletinin bazı işlevlerini dini örgüt ve vakıflar yoluyla gidermeye çalışmışlardır. İslami politik ve kültürel arayışlar, toplumsal alt kümeleri sarsarak; aydın, sermaye ve bürokrasi gibi üst egemen politik seçkinlere karşı bir umut olarak algılanmışlardır (1999, s.146). Toplumsal arayışların demokratik siyasi hayata yansması ise seçimler yoluyla gerçekleşmektedir. Seçmen maddesel çıkar konusundaki umutsuzluğu sebebiyle, umudu öte dünyaya ya da yeni bir düzene bağlamaya meyledecektir (Lipset ve Lazarsfeld’in 1954; aktaran Kışlalı, 2000, s.229). Bu durumda, devletçilik, kalkınmacılık ve sosyalizm gibi modernist ideolojilerin gerilemesi ile yıkılan “daha iyi bir yaşam umudu”nun bıraktığı boşluk, bu tür bir siyasi hareket tarafından cemaat dayanışması mantığı ile doldurulmaya çalışılmıştır.

Kısacası İslami söyleme sahip veya dini renkler taşıyan siyasal partilerin Türk siyasal hayatında oynadığı rolü ve kazandığı önemi tartışırken konuyu “kırsal değerlerin kentleşme ile beraber kıra taşınması” veya geleneksel toplum yapısına sahip olduğumuz varsayımından hareketle “cahil halkın dini duygularının sömürülmesi ile popülist politikanın zaferi” eksenlerinde yorumlamak, bugünün Türkiye’sinin realitesini açıklamakta yetersiz kalacaktır. Dinin siyasal hayattaki bu yükselişi bahsedilen tezlere ek olarak bir yandan modernleşme ile elde edilen imkânlarla, bir yandan postmodern durumun ortaya çıkardığı kimlik ifadelerine, diğer yandan da İslam’ın küreselleşme ile birlikte serbest piyasa sistemi ile bütünleşmede mesafe kat etmiş olmasına bağlanmalıdır. Dolayısıyla, dini söylemler modernleşmeci ve kalkınmacı Kemalist ideolojinin daha iyi bir yaşam umudunun tükendiği noktada devreye girmekte, yitirilen umutların yeniden canlandırılmasında siyasetçilere yeni bir kisve sağlamaktadır.

1.2.3. Türk Siyasal Hayatında “Din”

Türkiye’de siyasal bölünmede önemli bir faktör olan din; iktisadi, siyasi ve kültürel hayatın çeşitli kademelerinde gittikçe artan bir görünürlük kazanmaya başlamıştır. 1980-2000 yılları arasındaki dönem, İslami kimliğin kamusal alana çıkması ve siyasallaşmasının tarihinde kritik bir eşiktir. Bu eşik, İslami kesim açısından kamusal alanda görünürlük, etkinlik, talep, etkileşimle sosyolojik bir öyküye sahiptir (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s.35-36). Bu dönem, İslami kesimin modernle mücadelesi kadar temasını da kuşatan, kuşattığı oranda deneyimler üzerinden bir dizi etkileşime ve sorgulamalara yol açan bir kesiti oluşturmuştur.

Siyaset toplumsal taleplerin demokratik bir mekanizma içinde iktidara yansıtılması ise bu taleplerin bir kısmının din ile ilgili olması kaçınılmazdır. Türkiye’de de din-siyaset arasındaki ilişkilerin bu noktada ilerlemesi aralarında gerilimi yüksek bir ilişki doğmasına yol açmıştır. Özellikle, Türkiye’de, dinin Batılı anlamda kurumlaşmış bir alan olmaması, din adına siyaset ile ilgilenecek ve taleplerini siyasete yansıtacak, bunun mücadelesini verecek dini kurumlar yokluğuna ve bu taleplerin daha yaygın toplum kesimlerince dile getirilmesine neden olmuştur (Toprak, 1999, s.315). İktidarın belirli konulardaki politikalarına yön verebilen dinin siyasal alana etkisi Cumhuriyet tarihinde 1946 yılından sonra artmıştır.

1945-1950 yılları arasında kurulan Milli Kalkınma Partisi, Sosyal Adalet partisi, Türk Muhafazakar Partisi gibi bir çok parti programına dini mesajlar koymuşlardır. Hatta o dönem CHP bile 1947-1950 yılları arasında ilahiyat fakültesi açılmasını programlamış, dini bir kısım uygulamaları taviz olarak algılamıştır. Ancak çok partili hayata geçiş ile birlikte toplumun dini içerikli taleplerinin siyasetçiler tarafından önemsenmeye başlaması, seçmen kitlesinin

siyasal tercihlerinde din faktörünü bir kıstas olarak gördüklerine işaret etmiştir. Sağcı-muhafazakar parti seçmenlerinin tercihlerinde bu partilerin dine bakışları, dini motifleri kullanıp-kullanmamaları açısından etkileyici bir faktör olmuştur (Toprak, 1999, s. 315). Gerçi, siyasal partiler Anayasa ve Siyasal Partiler Kanunu’nda yer alan “laiklik” ve “din ve vicdan özgürlüğü”ne bağlılıklarını belirttikleri için, din konusunda aralarında kayda değer bir farklılık bulunmasa da siyasal hayatın pratikleri içinde bu konuda siyasal partiler arasında ayrışmaların yaşandığı görülmektedir. Özellikle Türkiye’de siyasal partiler arasında ekonomik politikalar arasında çok büyük farklılıkların kalmadığını savunan Köktaş (1997, s. 215), gelir dağılımındaki farklılıkları azaltmak, toplumun ekonomik bakımdan ezilmiş alt tabakalarının ekonomik refahını arttırmak gibi amaçlar bakımından birbirine oldukça benzeyen partileri birbirinden ayıran en önemli faktörün, din anlayışındaki farklılıktan kaynaklandığını ileri sürmüştür.

Türkiye’de, özellikle, 1980’li yıllardan sonra ülkemizde çeşitli iç ve dış faktörlerinin etkisi ile İslami hareketlerin yükselişi, kitlelerde gözlemlenen dindarlıktaki artış eğilimi, bunlara bağlı olarak İslami hareketlerin ivme kazanması ve bunun da siyasal hayatta yansıma bulması hemen hemen tüm sosyal bilimcilerin üzerinde uzlaştıkları bir konudur. Bu noktada, Köktaş, Türkiye’de siyasi partiler sisteminin batılı anlamda bir gelişim çizgisi izlediğini, bu gelişme sonucunda din-siyaset ilişkisi üzerine üç tip parti ortaya çıktığını belirtir (1997, s.7): Birincisi “din vicdan işidir” anlayışına sahip sosyal demokrat partiler ki (Türk partiler düzeninde CHP ve DSP) tarafından temsil edilmekte); ikincisi dini daha çok bireyin kişisel yaşantısı ile sınırlayan ve sosyal boyutunu önemseyen din tasavvurunu ön plana çıkaran liberal partiler (ANAVATAN, DP) tarafından temsil edilmektedir; üçüncüsü dinin toplumsal boyutunu inanç ve bireysel hayattaki yeri gibi önemli gören, din tasavvuruna dayanan Müslüman demokrat parti çizgisidir (AKP).

Türk siyasal hayatında dini sembollerin 1950’lerde çok partili rejime geçildikten sonra destek sağlamak için politik partiler tarafından sıkça kullanıldığı bir gerçektir (Ergüder, 2000, s.302). Çoğu zaman popülizm olarak adlandırılan bu durum Türk siyasetinde merkez sağ parti siyasetlerini tanımlamada kullanılan başlıca kaynaklardan birini oluşturmuştur. Türk merkez sağ da popülist kimliğini giyerken motif olarak muhafazakârlığı üstüne almıştır. Bu muhafazakâr motif ise İslam’a referansla meşrulaştırılan yaşam tarzı ve değerler sisteminin tehdit altında olduğu düşüncesi ile bezenmiştir. Çünkü Kemalist elit İslamiyet ile özdeşleşen gelenek ve değerlerin modernleşme yolunda en önemli engellerden birini oluşturduğuna inanmaktadır. Hâkim iktidar bloğuna halk veya sıradan adam adına karşı çıkma niteliği taşıyan Popülist siyaset ile merkez sağın yollarının çakışması da işte bu noktada olmuştur. Merkez sağın popülist söylemi dini sembollere saygı gösterilmesi, geleneğin korunması

söylemleri üzerinden Kemalist seçkinlerin modern ve laik bir sistem yaratma gayeleri ile giriştikleri bazı reformlara muhalif söylemi doğurmuştur. Köklerini Osmanlı modernleşmesinden alan Kemalizm'in, devlet-toplum ilişkilerini kapsamlı bir yeniden düzenlemeyi hedefleyen “cumhuriyet radikalizmi”ne dayalı reform dalgasının yarattığı şok kuşaktan kuşağa aktarılmış, Türk toplumsal yapısında etkisi bu gün dahi hissedilen siyasal-toplumsal ayrışmanın doğmasına yol açmıştır (Demirel, 2004, s.127, 146, 149). Merkez-çevre (Mardin, 1997), devrim-karşı devrim (Yetkin, 2002) gibi adlandırmalarla ifade edilen bu ayrışma moderne ait “laiklik” ile geleneğe ait “din”in çatışması şeklinde tezahür etmiştir. Bu ikililikte, sayıca azınlıkta olmasına rağmen organize bir bütün oluşturan Kemalist askeri, siyasi ve bürokrat seçkin laikliği koruyan; bu seçkin grup tarafından ezilen, susturulan ama aslında çalışan, iyi ve doğrunun aranması gereken halk da “din”in savunucusu olarak kurgulanmıştır.

Ancak, dinin siyasal hayatta görünürlüğünün artmasının tek nedenini popülist politikalara bağlamak da çok yerinde olmayacaktır. Türk siyasetinde 1950'lerden sonra yer almaya başlayan dini motiflerin varlığını Öğün o kuşağın siyasal sosyalleşme sürecine bağlamaktadır. Öğün'e göre (2000), Türkiye'de merkez solun ilerlemeci, sosyal mühendislik ile taçlanan doğrultularını öğretmen ve doktor ideolojisi temsil etmesine karşılık, merkez sağın meslekler dünyasındaki sembolik yansıması 1940'lı ve 1950'li yıllardaki İTÜ'lü mühendisler kuşağıdır. İTÜ'lü mühendisler kuşağının en önemli özelliği taşralı dinsel değerler üzerinden sosyalleşmedir. Bu mühendisler kuşağının politik kültürleşmesi son derece ilginçtir. Bunlar bir yandan cumhuriyetin modernist politikalarını zihinlerinde yumuşatarak desteklerken, diğer yandan taşra hayatının muhafazakâr yorumlara açık dini kültürünün gereklerini yerine getirmektedir. Öğün, bu toplumsallaşmayı, işaret edilen taşra kökenli Cumhuriyet'in ideallerini yumuşatarak ve dengeleyerek algılayan bir kültürel oluşumun mikro örneği olarak görmektedir.

Dolayısı ile İslami motiflerin kamusal hayatta daha görünür olması pek çoklarınca “İslam'ın yeniden dirilişi” diye adlandırılrsa da gerçekte Vergin'e göre İslam, bu ülkede hiçbir zaman gerilemeye maruz kalmamıştır. Türkiye'de laik eğitimin yaygınlaşması ile İslam'ın giderek gerileyeceği tezi Türk elitlerinin Batı etnosantrik düşüncelerinin sonucudur. Laik eğitimin yaygınlaşması ile pek çok alanda bir değişim olmuştur ama bu değişim, İslami değerlerin rafa kaldırılması şeklinde cereyan etmemiş, halk tabakalarından gelen gençlerin eğitim imkânlarına ve kitle iletişim araçlarına ulaşmalarını sağlayan fırsat eşitliğinin artması yönünde olmuştur. Cumhuriyetin amaçları doğrultusunda meydana gelen iktisadi gelişme, bir paradoksu da ortaya çıkarmış; uzun süre sessizliğe gömülen ama gerilemeyen İslami düşünceyi örgütleme ve yönetme yeteneğine sahip yeni kadroların oluşmasına yol açmıştır

(Vergin, 2000, s. 42). Özellikle, 1980'den sonra, insanların kendilerini siyaseten ifade edebilmelerindeki kesinti ve kısıtlılıklar, toplumsal düzlemde kimlik arayışını ve dayanışma ihtiyacını arttırmıştır (Sağır, 2000, s.39). İşte bu noktada toplumun örgütlenme ihtiyacı formel olarak karşılanamayınca, informal dayanışma örgütlerinin oluşumu hız kazanmıştır.

Türkiye’de 1950’lerden sonra dinin toplumsal ve kamusal yaşamda görünür hale gelmesinin bir diğer nedeni, dini grup ve cemaatlerin organize ve disiplinli çalışmalarından çok, nüfusun yarım asırlık bir sürede geçirdiği dönüşümlerdir (Vergin, 2000, s.41). Sağır’a (2000, s.39) göre de etnik kimliklerin, din ve mezhep temelindeki cemaatlerin güçlenmesinde 1950’lerde tarımsal yapıda başlayan ekonomik ve teknolojik nitelikli değişmelerin sebep olduğu, kırdan kente göçle değişen kır-kent dengesi yaratmıştır. Özer (2006, s.465), 1960’lardan günümüze devam eden hızlı kentleşme sürecinin, nüfusun büyük çoğunluğunun kentlileşmeden kıra ait cemaat değerlerini kentlere taşımasına neden olduğunu belirtmektedir. Kartal (1992, s.230), kentlerin çevresinde yer tutan göçmenlerin, kentte elde ettiği olanakları zamanla köydeki koşullarla değil de kentin üst sınıflarıyla karşılaştırmaya başladığını ve bu karşılaştırma sonucunda kendi durumlarını düşük düzeyli ve hak ettiğinin altında olduğu şeklinde yorumladıklarını belirtmektedir. Görelî yoksunluk olgusunu doğuran bu durum kentin çoğunluğunu oluşturan bu yeni kentliler için bir hoşnutsuzluk hissine sebep olmaktadır. Bu hoşnutsuzluk ise siyasal davranışta var olan düzenin değişmesini talep eden bir eğilime yol açmakta kalkınmacı ideolojinin “daha iyi yaşam umudu” bu noktada seçmen tercihlerini belirleyen ana unsur olmaktadır.

1980’lerden sonra ülkemizde uygulamaya geçirilen neoliberal ekonomi politikaları sebebiyle sosyal devlet anlayışının terk edilmeye başlaması, toplumsal sınıflar arasındaki uçurumun giderek açılmasına yol açmıştır. Neoliberal politikaların korunmasız bıraktığı “yardıma muhtaç”, “zavallı”, “ikinci sınıf vatandaşlar kitlesi” (Bayramoğlu, 2005) için ise, neo-liberal zihniyetin getirdiği çözüm “yoksullukla mücadelenin ekonomik bir konu olmayıp sivil toplumda dayanışma içinde çözülmesi gereken bir konu” (Ökçün, Radikal Gazetesi, 06.09.2000) olduğu çerçevesinde gelişmiştir. Cemaatlerin sosyal güvenlikten yoksun üyeleri için dini birtakım imgeler taşıyan bu hayırsever yardımlar, hem kaderci anlayışın pekişmesine hem de devletin vatandaşına karşı yüklenmesi gereken bir takım görevlerin unutturulması suretiyle yurttaş-devlet arasındaki bağın zayıflamasına neden olmuştur. Özkazanç’ın (2005, s.7, 9) da belirttiği gibi cemaatleşmeyle birlikte bireyin vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu genel toplum yerine kendi cemaatine aidiyet duygusu gelişmeye başlamıştır. Piyasa toplumunun ekonomik bireyi ile cemaat toplumunun kültürel bireyinden oluşan neoliberal toplum, artık eşit hak ve özgürlüklerle bağlanmış bir siyasi toplum olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla,

ülkemizde dinsel nitelikteki toplumsal örgütlenmelerin artışını sadece dinin kültürel veya siyasi alandaki yükselişine bağlamak yeterli bir çözümleme olmayacaktır.

1970’lerin ikinci yarısında ortanın solu söylemi ile Ecevit’li CHP o dönem yeni kentli yoksul kesimlerin umudu haline gelmişken; 1984’te Gecekondu aflarıyla ANAP ve 1990’larda ise dini söylemleri ile öne çıkan “adil düzen ve refah” popülist söylemi ile RP kentteki oyları yönlendirmeyi bilmiştir. Birbiriyle taban tabana zıt uçlar arasında bu kadar kısa sürede yaşanan büyük oy kaymaları Türk seçmenin üzerinde etkili olan en büyük psikolojik etmenin “umut” olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. Bu da Kemalist söylemi taşıyan partilerin neden Türk siyasal hayatında gereken ağırlığı gösteremediğini de açıklar aslında. Çünkü Vergin (2000, s.41), Kemalist devletin gerçekleştirdiği yapısal dönüşümlerin Türk toplumunda daha iyi bir yaşam umudunun beslenmesine yol açtığını söyler. Kalkınmacı ideolojinin ürünü olan “daha iyi bir hayat” umudu geç modernleşmenin gerçeklik duvarlarına çarptığında, yitirilen umutlar başka odaklarda aranmaya başlamış ve umudun içine girdiği kılıf hangi renkte olursa olsun kitleleri arkasından sürüklemeyi başarmıştır. Bu nedenle Heper (1986, s.375), Türkiye’de dinin siyasette oynadığı rolün abartılmaması gerektiğini söyler. Çok partili siyasal yaşama geçişten sonra söylemlerinde DP’ye benzer şekilde dine ağırlık veren siyasal partiler, hiçbir zaman bu partinin destek oranına ulaşamamışlardır. DP ise 1950’lerin ortalarından sonra ekonomik programındaki başarısızlıkların ardından özellikle dini söylemlere yönelmiştir

Bu husus üzerinde özellikle duran Şerif Mardin DP’nin 1950’lerdeki başarısının “dine saygı duyan bir parti” olmasında değil, iktisadi çıkarların diyalektiğini başarıyla politikaya sokabilmesinde aranması gerektiğini belirtmektedir. Leder’in DP’li Başbakan Menderes’ten yaptığı alıntı bu gerçeği oldukça açık bir şekilde gözler önüne sermektedir:

“Biz neyi yapacağız?...Karayolları mı yok, onları yapacağız. Köylere su ve yol getireceğiz. Arazi verimli mi değil? Onu verimli hale getirmenin yollarını bulacağız. Topraksız köylülere toprak vereceğiz. Ev mi yok? Çimento, fabrika ve yiyecek mi yok? Şeker fabrikası kurmakla işe başlayacağız. Giyecek mi yetersiz?...tekstil fabrikalarını arttıracamız...(Leder, 1979, s.86; aktaran: Mardin, 2007, s.133)

Mardin (2007, s.133), bu konuşmanın üzerinden geçen elli küsur yıl içinde Türk politikasının yaşadığı bir çok karışık olaya rağmen, Türk siyasal hayatını hala Menderes’in söz ettiği türden konuların biçimlendirdiğini, bu nedenle de dini konuların öncelikli olmadığını söyler. Bu saptamanın somut ifadesini ise, DP’nin halefi olarak gelen AP’nin hemen tüm genel seçimlerde seçmenin %40’dan fazlasının oyunu alırken; hakiki dinci parti MSP’nin %12’den fazla alamamasında görmektedir. Nitekim, 1990’ların başında Refah Partisi’nin yükselişini proleterleşme sürecine bağlayan Narlı (1999; 2004, s260-64), daha

önceleri laikliğin müttefiki olan orta-alt sınıfların yoksullaşma ile birlikte sistem dışı İslamcı partilere yöneldiğini ifade etmektedir. Benzer bir yaklaşımı radikal sağın tabanı için de yapan Yücekök (1987, s.179), özellikle 1970’lerden itibaren kapitalizm karşısında tutunamayan esnaf ve çiftçilerin statü ve gelir kayıplarının faturasını batının ekonomik sistemine açılmada görerek, dinsel bir muhalefete katıldıklarını, ekonomik çıkarlarını din aracılığı ile savunduklarını belirtmektedir. Kısacası kitlelerin İslamcı partilere yönelmesinin esas nedeni, halkın dini konulara öncelik vermesinde değil, bozulan ekonomik durum ve giderek artan gelir dağılımı adaletsizliğine duyulan tepkinin sistem partilerine yönelmesinde aranmalıdır. Dolayısıyla seçmen, çareyi sistem dışı partilerin denenmesinde aramaktadır.

1950’den bu yana Türk siyasi hayatının sağ çizgisini, CHP eliyle yürütülen modernleşme projesine karşı kültürel ve iktisadi alanda geniş toplumsal kesimlerin kitlesel seferberliği olarak tanımlayan Tosun (2008, s.3–4), bu geleneğin yıllarca iktidar olmasının nedenini merkez sağın içinden çıktığı kitlenin iktisadi refah takviyeli sahici temsilciliğine soyunmasında bulur. Benzer bir yaklaşıma sahip olan Toprak da jakoben CHP’nin egemenliği ile yarışan DP’den daha net amaçları olan bir dizi siyasi parti bulunduğunu ama DP’nin CHP’yi kolaylıkla yenerken diğer partilerin bu başarının kıyasına bile yanaşamadıklarını belirtmektedir. Ona göre bu durum DP’nin, sadece dinin serbestleştirilmesi söyleminde kalmaması, bunun yanında bir dizi değeri de önermesinin sonucudur. Toprak’a (1981) göre 1950’lerdeki seçim yarışında din sadece ikincil bir faktör olarak rol oynamıştır. Türkiye’de Merkez sağ politikaların arkasında oluşan desteğin sadece kültürel nedenlerle oluşmadığını iddia eden Mert (2001, s.47-48) de, DP’nin ana muhalefet temalarından birinin CHP’nin devletçi ekonomi politikalarına karşı “teşebbüs hürriyeti” olduğunu, kendine yeterli ekonomi politikalarına karşı ekonomik büyüme politikalarını savunduğunu söyler. Ona göre, 1950’lerin kırsal Türkiye’inde ekonomik büyüme politikaları sadece gelişmekte olan burjuvaziye değil, kırsal nüfusa da çok şey vaat ettiği için DP arkasına güçlü bir toplumsal desteği almayı başarmıştır. Dinin ikincil bir faktör olarak DP’nin başarısını etkilemesini, Mardin (2007, s.206) politik bir konu olarak dini desteklemek ile dinin sembolik bir kaynak olarak gücünün kullanılması arasındaki ayrımla anlaşılabileceğini ileri sürmektedir. Türkiye’nin geçmişinde din, protestonun yeri ve kaynağı olan bir sembol olarak kullanılmıştır. Bu nedenle salt dini destekleyen partilerin seçim yarışında önemli başarılar kazanması mümkün olmamıştır.

Son tahlilde, ülkenin 1923’ten beri geçirdiği toplumsal ve iktisadi değişimin, dini kurumlar ve güçler üzerindeki devlet egemenliği ile birleşerek dinin önemini arka plana ittiğini öne süren Toprak, iktisadi ve yapısal etkenlerin gerek ulusal siyasette gerekse bireysel düzeyde daha çok önem kazandığını belirtmektedir. Ona göre din, artık, kendi başına, kitle

seferberliği için yeterli bir güç değildir ve bu nedenle “İslami canlanma” olarak tanımlanan süreç, Türkiye bağlamında 1970’lerden sonra çoğulcu bir yapıya kavuşan toplumun ürünü olarak anlaşılmalıdır (Toprak, 1998, s.254). Türkiye’de dinin siyasal hayata işlevsel bir almaşık olması olanağı Heper’e göre de pek yoktur. Böyle bir almaşık dini kisveye bürünen bir siyasal hareketten daha farklı bir anlam taşımaktadır. Türkiye’nin diğer Müslüman siyasal sistemlerle karşılaştırıldığında belirgin bir modern siyasal sisteme sahip olduğu görülmektedir. Türkiye’de siyaset kendi kendini idame ettirebilen hale gelmiştir. (1986, s.373). Özbudun (1976) da insan faaliyetlerinin bir alanı olarak siyasetin, kendi başına anlam kazandığını ve dinsel destekler olmaksızın işlevini sürdürebildiğini ileri sürmektedir. Türkiye otoriter, bürokratik bir tek parti sistemini başarıyla, kenara ait güçlerin denetimindeki çok partili bir sisteme dönüştürmüş ve kültürel ayrımlardan çok işlevsel ayrımlar üzerine kurulu yeni bir parti sistemi oluşturmaya başlamıştır. Kışlalı Türkiye’nin siyasal yaşamında dinin etkisinin çok partili dönem boyunca sürdüğünü ve farklı çizgilerdeki siyasal partilerin dinsel öğeleri kendi etki alanlarını genişletmek amacı ile az-çok kullandıklarını kabul etse de bir parti dışında tüm programını dinsel temele oturtmaya çalışan bir partinin görülmediğini söylemiştir. Ona göre çok parti dönemindeki pek çok örnek, dinin ancak bir destek güç olarak önem taşıdığını, ama yalnızca dine dayanarak siyasal iktidar olunamayacağını ortaya koymuştur. Kışlalı (2000, s.62) bu durumun en önemli nedeninin yarım yüzyılı aşan bir laikleşme döneminin etkisi olduğunu ileri sürer. Dine saygılı olan büyük bir çoğunluk din temeline dayalı bir devleti artık düşünmemektedir. Demokratik hak ve özgürlükleri kullanma alışkanlıklarının artması, bir din devleti uğruna bunlardan vazgeçmeyi aynı ölçüde zorlaştırmıştır.

Toprak ve Çarkoğlu’nun 1999’da yaptığı araştırmanın sonuçları Kışlalı’nın bu yargısını doğrular niteliktedir. Araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de şeriata dayalı bir din devletinin kurulmasını isteyenlerin oranı %21.2 gibi oldukça yüksek bir rakam çıkmıştır. 1970 ve 1980’li yıllarda yapılmış birkaç araştırmada bu oranın %7 civarında seyrettiği göz önünde tutulacak olursa 1990’lardan sonra şeriat isteyenlerin oranı ciddi şekilde artmış görünmektedir. Ancak, araştırmada bu soruya verilen cevaplar başka sorularla karşılaştırıldığında Şeriata dayalı din devletinden ne anlaşıldığının pek de açık olmadığı görülmektedir. Medeni kanundaki hükümlerin değiştirilip İslam hukukuna uygun hükümlerin benimsenmesini isteyenler %21.2’nin çok altındadır. Zina gibi hassas bir konuda bile Şeriat’a göre ceza verilmesinin gerektiğini düşünenlerin oranı sadece %1.4’tür (2000, s.17). Dolayısıyla şeriata dayalı din devletini ne olduğunu bilerek isteyenlerin oranı %21.2’den daha düşük olduğu, muhtemelen bu oranın ancak yarısına tekabül ettiği ileri sürülebilir.

1.3. DEVLET ve DİN

Siyasi düşünceler tarihinde, birbirinden farklı pek çok düşünürün, din-siyaset ilişkisi bağlamında, din olgusuna olumlu ya da olumsuz anlam yüklemelerinin ardında, dinin siyasal ve toplumsal yaşamda varlığını hissettiren bir unsur olduğunu kabul etmeleri yatmaktadır. Ancak din ile siyasal yaşam arasındaki ilişkinin yoğunluğu, ilkçağ toplumlarından günümüze kadar aynı çizgide seyretmemiştir. İlkçağ toplumlarında dinsel alanla siyasal alanın birbirinden ayrılmaması, dinsel yapı ile siyasal yapı arasındaki kaynaşma “efsaneler” ile hayat bulmuştur. İlk çağlarda iç içe geçen din ve siyaset modern dönemde ayrılmaya uğrayarak, birbirinden ilkece farklı değişkeni ifade eder hale gelmiştir. Siyasetin din ile ilişkisinin iki farklı düzeyi vardır: birincisi, siyasetin din ile olan ilişkisi; ikincisi siyasal bir kurum olarak devletin din ile olan ilişkisidir.

Birinci düzeyde, siyaset ve din arasındaki ilişki kurumsal bir ilişkidir. İktidarın kaynağının demokratik meşruluk teorileri geliştirilene kadar çok uzunca bir zaman iktidar mücadelesinin temelde dinsel hareketler içinde gelişmesi ve meşruiyetin kaynağının ilahi otoritede aranması, siyasal olanın dini olan içinde gelişmesine neden olmuştur. Reform hareketlerinin Avrupa’da meydana gelirken eski düzenin dinsel alana bağlı iktidar anlayışını kırmak için ürettiği yeni meşruluk teorileri, yeni düzenin gelişme ve ilerlemenin ifadesi olarak kabul görmüş; karşı çıktığı eski düzenin kurucu ögesi olan dinin siyasal arenadan her daim dışlanması refleksini geliştirmiştir. Fakat, modern dönemlerde siyaset toplumsal tabanlı yeni meşrulaştırım yolları bulmuşsa da dini kökenli öğeler etkinliklerini hiçbir zaman yitirmemiştir. Modern ulus-devletler tüm laik söylemlerine rağmen, dini siyasetin ve sosyal alanın dışına itmeye çalışırlarken, dinin asıl öz alanı kutsallıkları, siyasal olgu ve kurumların altına dayanak yapmışlar, bayrak kutsaldır, millet kutsaldır gibi önermelerle siyasal olanı dinsel olan ile ifade etmeye devam etmişlerdir. Çoğu toplumda tarihin belli dönemlerinde var olan taç giyme törenlerinin dinsel ritüellerle süslenmesi bunun çok açık bir göstergesidir. Tabi ki dinsel olanın da siyasetin gücünden pay alma eğilimi vardır. Dini grupların tarih boyunca devlete yakın olma arzuları günümüzün modern devletlerinde de görülen bir eğilimdir (Aydın, 2002, s.140).

Siyaset ve din arasındaki ilişkinin ikinci düzeyi devletin din ile olan ilişkisidir. Modern dönemin sekülerlik vurgusu sebebiyle siyaset ve din ilişkisi, bir din ve devlet ilişkisi olarak ele alınmakta; tarihsel gelişme bu iki olgunun ayrışması tarihi olarak görülmektedir. Modern dönemde sekülerliğin ciddi bir ağırlığı olsa da din-devlet ilişkisinde tek bir biçim yoktur. Devlet ve din ilişkisine teorik biçimde dört boyutta bakmak mümkündür (Aydın, 2002, s.142):

Birinci ve ikinci form dinin devlete hâkim olması veya devletin dine hâkim olmasıdır. Dinin devlete egemen olması ile devletin dine egemen olması arasında uygulamada çoğu zaman herhangi bir farklılık gözlenmez. Fakat devletin dine egemen olmasının çok farklı düzeyleri vardır. Bizantinizm ile Sovyet modeli bu konudaki iki uç örneği oluşturur. Bizantinizm’de din ve kutsallıkları devlet için bir dayanak yapılmıştır, amaç din görüntülü bir devletin yaşatılmasıdır. İkinci örnekte ise din, devlet ideolojisini sürekli kılabilmek için gözetim altına alınmıştır. Bu iki siyaset anlayışında din, içten ve de dıştan devlet etkinliğinin eline verilmiştir (Aydın, 2002, s.144).

İkinci önemli form olarak sunulan dinin ve devletin birbirlerinden ayrı olması, yani Laiklik ise “dinin devlet alanı dışında tutulması” olarak ifade edilir. Laiklik, devletin kendisinin kutsal sayılmadığı, yönetimde kullanılacak ahlaki veya hukuki ilkelerin kökeni itibari ile dünyevi olduğu, fiilen devletin dini bir özellik taşımadığı sistemdir. Ancak, genel bir ilişki formu olan din-devlet ayrımı laiklik demek değildir. Çünkü devlete öncelik tanıyan tüm söylem ve eylemler laiklik değil, laiklikçiliktir. Laikçilik ise yozlaşmış militan bir laiklik anlayışdır ve her haliyle din karşıtıdır. Laikliği ifade eden temel yargı devlet ve dinin karşılıklı bağımsızlıklarıdır. Biri diğerinin alanını belirlemez. Çoğulcudur ve devlet her dine aynı mesafede durur (Aydın, 2002, s.144-145, 149).

Din ve devletin birlikte olmasına literatürde “teokrazi”, adı verilmektedir. “Tanrının yönetimi” olarak çevrilebilecek teokrazi sözcüğü “devletin bizzat kendisinin ya da yöneticisinin kutsal sayılması, yöneticinin yönetimde kullandığı ahlaki ve hukuki kuralları doğrudan doğruya Tanrı’dan aldığına inanılması esasına dayalı bir yönetim biçimini” ifade eder (Mensching, 1994, s. 49). Teokraside din siyasetin konusu değil öznesidir.

Batılı oryantalistler bir süre İslamiyet’in teokratik bir devlet yapısı ürettiği iddiasında bulunmuşlardır. “İslam’ın hiçbir zaman din devlet ayrımını gerçekleştirmediği savı”, Said tarafından Müslüman topluluklar arasındaki gelenekler, çağlar arasındaki farklılıkları göz ardı ederek formüle edildiği gerekçesi ile eleştirilmektedir (2004, s.357). Kaldı ki, Kuran’da devletin ne ismi, ne biçimi ve yapısı, ne esasları ve çalışma tarzı hakkında hiçbir şey söylenmediği gibi devleti yönetenlerin nitelikleri, nasıl iş başına gelecekleri, iş başına geldiklerinde devleti nasıl yönetecekleri ve hangi şartların oluşması halinde ve ne şekilde görevlerine son verileceği konusunda açık bir ifade yoktur. Bu anlamda Kuran’ın devlet konusunda suskunluğu tercih ettiğini söyleyen Uludağ, İslam devletinden ve bu devletin esaslarından bahsedenlerin, Kuran’da bu konuda açık hiçbir şey bulamadıklarından, konuyla doğrudan ilgisi bulunmayan ayetleri bu meseleyle ilintilendirdiklerini savunur (1991, s.29–30, 33). Oysa Aslan, İslam’ın kuramsal olarak gerçekten tam bir teokrazi olduğunu ileri sürer. Egemenliğin yalnızca Tanrıya ait olduğu bir yönetim biçiminde, Tanrı adına bu yetki ve

otoriteyi kullanan bir ruhban sınıfının olup-olmamasının önemli olmadığını savunan Aslan, bu gerçeğin tarihte kurulmuş Müslüman devletlerinin birer teokrasi olduğu anlamına gelmediğini belirtir. Bu devletlerin kendilerini meşrulaştırma biçimleri, yönetim tarzları açısından teoratik olarak nitelenemeyeceğini söyleyen Aslan, Emevilerden bu yana Müslüman devletlerin birer teokrasi değil, saf ve çıplak bir biçimde dünyevi bir güç devleti olduklarının İbn-i Haldun tarafından ortaya konduğunu söylemiştir (1998, s.91)

Osmanlı'yı ve İslam dinini teoratik bir yönetim olarak nitelendiren Alkan Osmanlı halifelerinin ve peygamberin devlet başkanı olmasını devletin dinin egemenliğinde yer aldığının en önemli kanıtı olduğunu ileri sürer (Radikal, 25.11.2008). Türköne, papalık gibi, sadece dini yetkilere dayanan bir hilafet anlayışının hiçbir zaman İslam tarihinde görülmediğini, Abbasi halifelerinin sahip olduğu yetkilerin bile dini alanla ilgili değil, doğrudan siyasi alanla ilgili sembolik yetkiler olduğunu savunur (1991, s.37). Genel kanaatin aksine dünyada laik tutumlu din olamayacağını söyleyen Ortaylı, Osmanlı devletinin toplumsal, idari ve siyasi düzeninin laik mi teokratik mi olduğu konusundaki tartışmalarda gözden kaçırılan noktanın 18. ve 19. yy'lar boyunca imparatorluğun hukuk, yönetim ve toplum düzenindeki değişmelerin yarattığı düalist yapı olduğunu belirtir (Ortaylı, 2008a). Bu nedenle, Osmanlı toplum, devlet ve hukuk düzeni 6yy aynı kalmadığı için günümüze kalan mirası tek boyutlu, değişmez bir yapı olarak değerlendirmek mümkün değildir.

19.yy'da belirgin bir merkezileşme, modernleşme ve kanuni yönetim sistemini benimseyen Osmanlı İmparatorluğu'nda kaçınılmaz olarak laikleşme süreci de başlamıştır (Ortaylı, 2008a). 19.yy Osmanlı devletindeki gelişmeler, büyük ölçüde İslami kurumlar ile Laik kurumları bir arada tutmaya dönük reform çabaları olarak nitelendirildiğini söyleyen Tunaya'ya (1960, s.23) katılan Ortaylı, Tanzimatla başlayan uygulamaların laikliğe doğru bir gidişat olduğunu, ama çelişki ve kargaşalığın da büyümesine zemin hazırladığını ifade eder. 19.yy'ın düşünürleri ve yöneticileri gerekli reformları yaparken yarı İslamcı yarı Batıcı bir ikirciklenme içinde tasarlayıp yürütmeye çalışmıştır (Ortaylı, 2008a). Tarihimizde ilk resmi Laikleşmenin, Tanzimat ile birlikte başladığını ileri süren Hoccoğlu da, devletin ihya edilmesi için başlatılan hareketlerin giderek laiklik operasyonuna dönüştüğünü ve bu açıdan Cumhuriyet'in, Tanzimat çizgisinin bir devamı olduğunu söyler (1991, s.51). Bu açıdan Osmanlı'nın modernleşme reformları ile Türk devriminin çağdaşlaşma reformları birbirinin devamı niteliğini taşımıştır. Ancak, Tanzimat dönemi reformları ile Türk devriminin inkılâpları arasındaki en önemli fark, geleneksel kurumlar-modern kurumlar ikililiğine son verilmesi olmuştur. Osmanlı'nın modernleşme serüveni boyunca toplumsal hayatta yaptığı tüm reformlarda geleneksel kurumlar yerinden edilmemiş modern kurumlarla birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak bu tutumun toplumsal hayatın her alanında yarattığı

düalist yapı imparatorlukta karmaşaya yol açtığından, Cumhuriyetin reformcu kadroları aynı hataya düşmemek için modern kurumları kurarken geleneksel kurumları tasfiye etmişlerdir. Birbirleriyle sürekliliğe sahip iki reformcu kadronun tutumu arasındaki en büyük fark burada yatmaktadır.

Osmanlı mirasını devralan Türk siyasal sistemi dini yok saymamış, kendini din dışı özerk bir alan olarak tanımlamıştır. Ancak din de devletin çevrelediği boyutu ile anayasal sistemin bir unsuru olarak görülmüştür. 1937’de laikliğin bir ilke olarak benimsenmesi Türkiye için önemli bir dönüm noktasıdır. Ancak, yaklaşık elli yıldan bu yana Türkiye’de din Batı’nın laik ülkelerinde olduğu kadar otonom bir görünüm kazanamamış, devletin vesayet ve tekelinden kurtulamamıştır (Aydın, 2002, s.156). Devletin dini kendi kontrolüne alması, Osmanlı’dakine benzer bir “resmi İslam” görünüşü yaratmıştır. Dinin baskıcı devlet kontrolüne alınması ve alternatif bir din yaratma gayretlerinin ise, Türk İslam’ının esnek geleneği ve devletle uyumlu doğasının devamlılığı sekteye uğramıştır (Türküne, 1991, s.40). Toplumsal alanda kendi ahengi ile varlığını sürdürmesi gereken din üzerinde devlet eliyle yapılan müdahaleler, aktörler tarafından tepkiyle karşılanmakta, müdahaleler amacından aksi sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle din ve İslam ile ilgili konuları siyasi arenaya sert eleştirilerle taşımak, dine sahiplenme derecesini arttırmakta, halkta kendine karşı geliştirilen saldırıya karşı bir savunma refleksi uyandırmaktadır.

1.3.1. Laiklik

Din ve bilim, toplumsal yaşamın iki yönüdür ve evreni farklı iki algılama biçimidir. Din ve bilim, mutlaklık iddiasında olmadıkça, biri ötekini ortadan kaldıran, yahut gereksiz kılan alanlar değildirler. Ancak, dinin evreni açıklamadaki mutlak tekelci karakteri uzun süre bilimi dine bağımlı kılmış, ama zamanla bilimin giderek bağımsızlık kazanması evrenin dinsel algılaması yanında, bir de bilimsel algılamasının olabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır

19.yy’da aydınlanmanın düşün kaynaklarından biri olan pozitivizmin etkisi altında gelişen sosyal bilimler, önceleri, toplumsal dünyanın doğal dünyadan farklı olmadığı, bu nedenle pozitivist açıklama biçiminden farklı bir açıklama yönteminin toplumsal bilimlerde gerekli olmadığı iddiası altında gelişmişlerdir. Ancak sosyal bilimlerin gelişimi içinde pozitivist yöntemi eleştiren başka bir yöntem doğmuş, toplumsal dünyanın doğal bir gerçeklik gibi ele alınamayacağını iddia etmiştir. Pozitivist yöntemi eleştiren “yorumsama yöntemi”, doğadan farklı olarak, toplumu belirli bir yaşam biçimine, bu yaşam biçimini de belirli bir sembolik anlam veya kültürel sisteme dayandırır. Doğanın kendiliğinden var olmasına karşın, insanların yaşam dünyasının toplumsal ve kültürel olarak kurulduğunu savunur. Toplumsal yasaların doğal yasalardan farklı olarak genel ve evrensel değil, belirli bir kültürel sisteme

özgü kurallar olduğunun kabulü (Sunar, 1986, s.15-16), doğa ve toplum hakkındaki düşüncelerde değişikliğe yol açmıştır. Böylece, toplumun bir kurallar sistemi bütünü olarak algılanması, doğa düzeni yanında ilkeleri tamamen farklı bir de toplum düzeninin bulunduğu, dolayısıyla doğadan farklı bir normatif dünyanın varlığı gerçeğini ortaya koymuştur. Bir toplumda hukuk ifadesini daima o toplumun iradesinde bulur. Bu görüş, özünde, hukukun maddi kaynağının ilâhi olmaktan çıkarılıp beşerî kılınmasını ifade etmektedir. Hukukun ifadesinin toplumun iradesine bağlı olması ise, hukukun dayandığı ilahi kaynağın ortadan kalkmasına neden olur. Hukukun kaynağının ruhaniyetten arındığı toplumlarda siyaset de kendi sınırlarını toplumun iradesi ile çizer. Toplumun iradesinin hukuk kaynağı olarak alındığı siyasal düzenler ise “laik siyasal sistemler” olarak adlandırılır.

Bu gün çağdaş ve modern toplumların düşünce ve devlet hayatında önemli bir rol alan “Laiklik” ilkesi, çok uzun, karmaşık ve birbirleri ile çelişen felsefi, politik-ideolojik ve hukuki anlayışlar bütünüdür ifade etmeye yarayan kavramdır. Latincedeki “Laicus” sözcüğünden gelen “laik” sözcüğü, kullanılmaya başlandığı dönemlerde “dine ya da kiliseye ait olmayan” anlamını taşımaktaydı (Soysal, 1987, s.257). Önceleri Hristiyan dünyasında din adamları ile halk kesimi arasındaki ayrımı ifade etmek için kullanılırken “laik” kelimesi zamanla anlam genişliği kazanarak, dini olmayan ve ruhani bir önem taşımayan her türlü fikir, prensip ve kurumlar için söylenmeye başlanmıştır (Başgil, 1955, s. 68-69).

Lâiklik, esas itibariyle, toplumlardaki iktidar olgusu üzerine verilen bir değer hükmüdür (Hafizoğulları, www.abchukuk.com). Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak formüle edilen ilkenin yer aldığı “Laik devletler”de, devletin siyasi yapısını, hükümet ve idarenin işleyişini, toplumun yaşayışını düzenleyen kanun ve kuralları dini prensipler değil, bilimsel yaklaşımlar, toplumsal ihtiyaçlar ve hayatın gerçekleri belirlemektedir. Bu devletlerde din, tümüyle fertlerin dini inançlarını kendi özgür iradeleri ile yaşamasını öngören ve bununla ilgili kuralları düzenleyen bir kurumdur (Saray, 2002, s.2). Bu bağlamda laiklik, dinsizlik olmadığı gibi dine karşı bir kurum da değildir. Laiklik, insanın inanç, ibadet, vicdan ve düşünce hürriyetlerinin devlet tarafından güvence altına alınmasıdır. Laik devletin görevi, bir din veya mezhep mensuplarının başka din veya mezhep mensuplarına karşı ya da kişinin inanç, ibadet, vicdan ve düşünce hürriyetini yaşamasına yönelik her türlü baskı ve zorlamayı önlemektir. Laik devlet, kişinin dini inanç ve ibadetine karışmadığı gibi kendisi de kendi adına dini törenler yapamaz.

Laiklik, egemenliğin beşerî iradeye dayalı oluşundan hareketle, kanunların, yönetimin ve egemenliğin Tanrısal kökten arındırıldığı pozitif hukuk kuralıdır. Teokratik devlette din siyasete alet olmaktadır. İktidarda bulunan yöneticiler, devlet otoritesini kendi dinlerinin emrinde kullanmak istemektedirler (Bilge, 1978, s.607). Dine bağlı devlet sisteminde, din ve

dini teşkilat devletin üstünde bir kurumdur. Devlet dine bağlı olup, siyasi hakimiyet devletin başında bulunan ruhanilere aittir. Ruhani reis aynı zamanda dünyevi iktidarın da revidir. Devlete bağlı din sisteminde ise din kurumu devlete bağlı olup devlet otoritesinin baskısı altındadır (Eroğlu, 1990, s.427). Laik sistemde devlet vatandaşlarının dünyevi gereksinimleri ile ilgilenen ve bunları karşılamaya çalışan devlettir. Laik devlette dini işler özel hayata dönük ve vicdani konulardan sayılmıştır. Devlet sisteminde din ve vicdan özgürlüğü ön plana çıkarılmıştır.

Laik devletin tesisi sekülerleşme süreci içerisinde çok önemli bir adımdır. Çünkü daha yaygın kullanılan bir terim olarak laiklik din ve devletin birbirinden ayrılması ilkesine dayalı bir siyasal örgütlenme biçimi olduğu için seküler topluma özgü bir oluşumdur. Bu siyasal örgütlenme biçiminde esas, siyasal yönetimin dayandığı meşruiyet zeminini dinden bağımsız hale getirmektir. Bu nedenle birbiriyle kimi zaman özdeşmiş gibi kullanılan terimler aynı anlamı vermeseler de birbirine paralel terimlerdir. Ancak terminolojik açıdan devletin laikliği ve toplumun ise sekülerliğinden bahsetmek gerekmektedir. Sekülerleşme geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçişe paralel olarak dünyevi dünya görüşünün dinsel öğretinin yerini alması sürecidir. Dinin toplumda otoritesini yitirmesi süreci olarak tanımlanan sekülerleşme Türkiye örneğinde incelenirken karşılaşılan en büyük problemlerden biri Hristiyan ve İslam gelenekleri arasında farklılık tartışmasıdır. Oysa Mert Hristiyan ve İslam geleneklerinin değişik tarihsel deneyimlerinin ötesinde; insan tanımı, bireysel ve toplumsal idealler gibi temeller üzerine kurulu dünya görüşleri arasında modern dünya görüşüyle kıyaslandığında ciddi benzerlikleri var olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, sekülerleşme sürecinin şekli ve içeriğinin birbirine karıştırılması dinsel modern dönüşümünün değerlendirilmesini zaafa uğratmaktadır. Dinsel dünya görüşü ile seküler dünya görüşü arasındaki ciddi kopuş, her iki dinsel gelenek için de benzer yapıdadır, fakat bu iki gelenek arasındaki en büyük fark tarihsel deneyim farkıdır (Mert, 1994, s.16-17, 41, 109). Sekülerleşme sürecinin büyük ölçüde radikal bir siyasal devrimin belirlediği Türkiye, içeriği itibari ile evrensel olan bu dönüşümü Batı dünyasından çok farklı yaşamıştır. Değişik toplumların farklı tarihsel deneyimleri sekülerleşme sürecinin şekli, dinsel kavramsal çerçevenin bir dünya görüşü olarak yerini modern olana bırakması ise bu sürecin içeriği olarak değerlendirilmektedir. Hristiyan Batı dünyasında görece yavaş olarak ve kendiliğinden gelişen bu süreç Türkiye’de bir seçkinler grubunun aracılığı ile yaşanmış, seküler dünya görüşü bu seçkinler için bir ideoloji halini almıştır.

Türkiye’de laikliğin bir seçkinler grubu öncülüğünde yerleştirilmeye çalışılmasının esas sebebi, laikliğin Hristiyanlığa özgü bir durum olduğu ve Müslümanlıkla bağdaşmayacağı iddiasından ileri gelmektedir. Laikliğin tarihsel gelişim içinde Avrupa’da

doğması ve sekülerleşmenin öncelikle Hristiyanlığa özgü bir gelişme olduğu savı bu iddianın temel dayanakları arasında yer almaktadır (Bulaç, 1976, s.223). Oysa Mert her iki din arasında laiklik ve sekülerlik üzerine yapılan tartışmaların dinlerin elementer şekilleri* ile değil, tarihsel şekilleri yani farklı tarihsel deneyimleri arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ileri sürmektedir (1994, s.45). Çünkü öncelikle, doğuşları itibari ile Hristiyanlık ve İslamiyet birbirinden çok farklı tarihsel koşullar altında ortaya çıkmıştır. İslamiyet'in doğduğu 7.yy'ın başlarında Arabistan yarımadasında güçlü bir devlet örgütlenmesi yoktur, kabile egemenliğine dayalı bir siyasal yapılanma söz konusudur. Oysa Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu gibi çok güçlü bir devletin toprakları üzerinde doğmuştur. Bu nedenle başlangıçta siyasal iktidar üzerinde hiçbir hak ileri sürmezken, İslamiyet iktidar boşluğundan yararlanarak kendi devletini daha doğuşunda kurmayı başarmıştır. Bu nedenle bu iki dinin daha doğuş aşamasında içinde bulundukları dönemin siyasal koşullarının farklılığına dayanan gelişmelere bakarak “Hristiyanlıkta din-devlet ayrımı olanaklıdır, İslamiyet'te ise din ile devletin birbirinden ayrılması söz konusu değildir” sonucuna varmak yanlıştır. Çünkü Roma İmparatorluğunun parçalanması ve çökmesinin hemen ardından, ortaya çıkan siyasal iktidar boşluğu, Hristiyanlığın da siyasi iktidar üzerine hak iddia etmesine ve bir dönem siyasi iktidarın da üstünde bir güç kazanmasına neden olmuştur (Kışlalı, 2000, s.70; Duman, 2003, s.528-537). Hristiyanlığın ortaçağ boyunca sahip olduğu bu siyasi otonomluğa karşılık İslam her zaman merkezîyetçi devletle iç içe olmuş ve devlet koruması altında varlığını sürdürmüştür. Papaların bir dönem kralı bile dinden atma ve siyasi otoritesini sarsma yetkisine İslam dünyasındaki hiçbir din adamı sahip olamamış, padişah çoğu zaman din adamının görevinden azline karar verebilmiştir.

Kuran'da siyasete ve devlete ilişkin çok az hüküm vardır; devlet yapısı, hükümdarlık sisteminin niteliği ve siyasi iktidarın biçimi belirtilmemiş, sadece amaç ve sınırlar tespit edilmiştir. İslamiyet'te siyasal sistemle ilgili ayrıntılı kurallar getirilmediği gibi özel hukuk alanı da ayrıntılı bir biçimde düzenlenmemiştir. Kışlalı Kuran'da hukuksal hüküm bildiren

* Dinin elementer şeklienden kasıt dogmanın belirlediği kavramsal dünya ve bunun yansıması olan genel bir dünya görüşü ve toplumsal-siyasal ideallerdir. Luckman dinin elementer şekli-tarihsel şekli ayrımını kullanır (bknz T. Luckmann, *The Invisible Religion*, new York, 1967, s.78). Luckman'ın getirdiği elementer şekil-tarihsel şekil ayrımına benzer bir yaklaşımı İslam dini için getiren Sudanlı din bilimci Prof. Dr. Abdullahi Ahmed An-Naim'e göre, İslamiyet'in kurallarını ikiye ayırmak gerekmektedir. İslam'ın doğuş döneminde Mekke'de inen kurallar ve Medine döneminde oluşan kurallar. Mekke'de inen ayetler ahlak, adalet gibi genel kavramları içermektedir. Düşünce özgürlüğü ve dinde zorlama olmaması gerektiğini buyurur. Oysa Medine döneminde Müslümanlar kendi devletlerini kurmaktadır ve bu nedenle somut sorunlara yönelik hükümler söz konusudur. Cihad yapılması, kadınların tanıklığının erkelere eş değer sayılmaması, kadının mirasta erkeğin yarısı kadar pay alması, erkeğin dört kadınla evlenebilmesi ve boşanma konusunda getirilen kurallar hep Medine döneminin ürünüdür. Prof. An-Naim dolayısıyla Şeriat'ın ikinci dönemin kurallarına dayanılarak oluşturulduğundan bahseder. Ona göre, Medine ayetleri ile çatışan Mekke ayetleri geçersiz sayılmıştır. Oysa bu hükümler genel, ebedi değil, tarihsel koşulların ürünüdür. Bu gün şeriat denilen şey, Kuran'ın bir bölümünün benimsenip, diğerinin dışlanmasıdır (Prof. Dr. Abdullahi Ahmed An-Naimden aktaran Kışlalı, 2000, s.63).

sadece elli kadar ayetin olduğu, diğer ayetlerin ahlaki hükümlere ait olduğundan bahseder. Şeriat denilen İslam hukuku sadece evlenme, boşanma, miras, nafaka gibi medeni hayata ilişkin hükümleri içermektedir. Bu konularda bile Kuran sadece ana hükümleri koymaktadır. (2000, s.71) İslam tarihi boyunca siyasi iktidarların de facto teşekkül ettiğini belirten Duman, şer'i açıdan bir meşrulaştırma işlemine tabi olmalarına rağmen, bu iktidarların İslam toplumlarında fiili bir laikleşmeyi getirdiğini savunmaktadır. Çünkü, kutsal kitapta aile, miras ve ceza hukuku gibi bazı spesifik hükümler bulunmakla birlikte genel olarak “kamu hukuku” adı verilen geniş konularda boşluk vardır. Bu boşluk İslam’ın bir siyasal varlık olarak örgütlenmesi ve fetihlerle sınırlarını genişletmesi sürecinde kendini göstermiş, İslam hukuku bu açmazını İslam dışı unsurlara başvurarak çözüme kavuşturmuştur. Dolayısıyla İslam hukuku pratikte kısmen dini kaynaklara dayanmış ve çoğunlukla medeni ve ticari işlemlerle sınırlı olarak uygulanmıştır. İslam imparatorluğunun hükümet model ve prosedürleri ise Duman’ın bahsettiği boşluk sebebiyle İran ve Roma İmparatorluğu topraklarından devşirilmiştir (Duman, 2003, s.543). Karpat, günümüzde, bu konuda en çok eleştirilen Osmanlı devleti için bile, Osmanlı’nın teokratik bir devlet olmadığı iddiasının kabul edilmeye başlandığını söylemektedir. Karpat, özellikle Osmanlı’nın son dönemde bir yandan hükümet ve siyasetin diğer yandan da İslam’ın kendi özerk alanlarını geliştirerek din ve siyaset arasında gayri resmi ayrımların meydana geldiğini ileri sürmektedir (2005, s.34). Bu nedenle İslam dinini Laik devlet ve seküler toplum özelinde değerlendirirken –yanılgıya düşmemek için- İslam toplumlarında adetlerden, geleneklerden veya toplumun pratik ihtiyaçlarından türeyen normların dini kisveye bürünerek yaptırım gücü kazandıkları gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Bu nedenle İslam dininin sadece din işlerini değil, devlet işlerini ve özel hukuk alanını düzenlediği için İslam ülkelerinde Laik ilkesinin yaşamayacağını öne sürmek bilimsel temellendirmelerden uzak görünmektedir.

Laikliğin tarihsel serüveni incelendiğinde ilk anlamlarından birinin Latince “Tolerare” fiilinden türeyen “tolerans” olduğu görülür ki, hoş görmek, göz yummak veya müsaade etmek anlamına gelmektedir (Taşdemirci, 1981:2). İslamiyet’in Laiklikle ters düşmediğini savunanlar gerçekte, hem geçmişteki pratiklerinde hem de teorisinde din hürriyetine önem veren İslamiyet’in, bu hürriyeti tekeline almadığını; diğer inançlara da hürriyet sağladığını ileri sürmektedirler. İnanç hürriyetini sağlayan herhangi bir devlet, şekli ne olursa olsun müspet telakki edilmiş, inancı engelleyen devlet ise (Mekke site devleti gibi) menfi olarak görülmüştür (Hatemi, 1970). Osmanlı devletinin güçlü bir devlet kurma ve yaklaşık altı yüzyıl ayakta kalma nedeni olarak pek çok tarihçi, gayrimüslimlere gösterilen hoşgörüyü göstermektedir. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun başlangıcından beri gayrimüslim dini inanç ve ibadet özellikleri korunmuş ise de tarihin gelişimi içinde bu

toleransın sekteye uğradığı dönemler de olmuştur. Özellikle imparatorluğun çöküş dönemindeki gayrimüslim faaliyetleri bu hoşgörü ortamının bozulmasına ve Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkinin biçim değiştirmesine neden olmuştur (Ortaylı, 2008, s.128). İmparatorluk, giderek baskı yönetimini arttırırken, baskıyı meşrulaştırma aracı olarak dinin tehlikede olduğunu ve cihad yapılması gerektiğini söylemiştir. İmparatorluğun, İslamcılık ideolojisini kullanması, zaman içinde toplum üzerindeki din etkisini arttırmış, sosyal, siyasal ve kültürel yaşamı etkileyecek biçimde Müslüman toplumu derinden sarsmıştır.

Laiklik, devletin, ülkenin her yanında her vatandaş için aynı mevzuatın uygulandığı, yönetsel ve adli kuralların standardize edildiği, merkeziyetçi bir devlettir. Bu, özellikle dini kurumların ve ayrımların kalkması aynı cinsten ve ayrı dinden insan gruplarına aynı mevzuatın uygulanması demektir. Bu nedenle Ortaylı, Osmanlı'nın çağdaşlarına göre dini toleransı yüksek ve din dışı hukuki uygulamaları fazla bir devlet olmasına rağmen devlet ve toplum düzeninin “laik” diye tanımlanamayacağını söyler. Çünkü Osmanlı'da toplum resmen din esasına dayalı millet adı verilen gruplara bölünmüştür. Vergiler bu esasa göre konulur ve toplanır; eğitim bu anlayış içinde dini cemaat liderleri tarafından örgütlenip yürütülmüştür (2008, s.201). Bu hal ise adli ve yönetsel örgütlenmede bir tür âdemi merkeziyetçilik ve çeşitlilik demektir. Bu durum Türkiye’de neden sağ siyasetin din ve âdemi merkeziyetçilik gibi değerlerle bezendiğini de açıklar. Osmanlı’dan derin izler taşıyan Türk siyasetinde dikkat edilirse merkez sol siyaset laiklik ve devletçilik temalarından beslenirken, merkez sağ siyaset dini değerler ve âdemi merkeziyetçilik üzerinden şekillenmiştir. Çünkü din, ancak merkezdeki siyasetin etkisinden kurtulduğu ölçüde hareket alanını genişletmiştir. Dinin bu hareket özgürlüğü de ancak âdemi merkeziyetçi bir yönetim anlayışı ile mümkün gözükmektedir.

Laiklik, din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulması anlamını taşımakla birlikte, gerçekte daha derin ve ahlaki anlamları içinde barındırmaktadır. Laikliğin esas anlamı, devletin, siyasetçinin veya bireylerin dini siyasete sokmasına ve ondan menfaat temin etmesine getirilen demokratik ve ahlaki önlemlerde yatmaktadır (Saray, 2002, s.144). Bu önlemler, herkese din ve vicdan hürriyeti tanıdığı gibi, fikir ve inanç özgürlüğü olarak, şahısların karşılıklı saygı ve hoşgörü içinde bulunmalarını sağlar.

Siyasal bir düzeni ifade eden laiklik, bu gün sadece bazı ülkelerin anayasalarında doğrudan yer almaktadır. Laikliğin Türkiye dışındaki uygulamalarını konu edinen çalışmada Yılmaz, devletin laik ya da seküler bir devlet olduğu yolundaki ibarelerin sadece Türkiye, Fransa ve Rusya anayasalarında yer aldığını söyler. Diğer bazı Avrupa ülkelerinin anayasalarında (İspanya, Almanya ve Yunanistan) ise, laiklik veya sekülerlik kavramları açıkça geçmese de devletin kiliseden bağımsız olduğu, devletin resmi dininin veya “devlet

kilisesinin” olmadığı, devletin tüm inançlar karşısında eşit mesafede olduğu, yurttaşlar arasında dinsel inançlar temelinde ayırım yapılamayacağı gibi ifadelerle laiklik ilkesinin özü benimsenmiştir (Yılmaz, tarih belirtilmemiş, s. 7-10). Anayasalarında laiklik veya sekülerlik kavramına açıkça yer veren Fransa, Rusya ve Türkiye anayasaları incelendiğinde, 1937 tarihi ile laiklik kavramını anayasasına en erken alan ülke Türkiye’dir (Fransa 1946, Rusya 1993).

Laiklik ilkesine anayasalarında açıkça yer veren üç ülkeden, “en koyu çizgilere sahip” olan ülkenin Türkiye olduğunu belirten Yılmaz (Yayın yılı belirtilmemiş, s.10), Fransız ve Rus anayasalarında sadece bir kez geçen laiklik kavramının Türk anayasasında yedi ayrı maddede açıkça, iki maddede ise laiklik kavramını içeren maddelere referans verme yoluyla zikredildiğini ifade etmiştir. Örneğin, Türk Anayasası’nın başlangıç bölümünde, “lâiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının devlet işlerine ve politikaya karıştırılmayacağı” belirtilmiştir. Anayasanın 1. maddesinde “Türkiye Devletinin bir Cumhuriyet olduğu belirtilmiş; ikinci maddesinde, Cumhuriyetin niteliklerini sayarken, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin lâik bir devlet olduğu” ifade edilmiştir. Anayasa, başka hükümlerinde, hem bu temel düşüncüyü pekiştirmekte, hem de devletin temel niteliğini teşkil eden bu ilkenin hiçbir surette ihlâl edilemeyeceğini söylemektedir. Anayasa, 14. maddesinde, Anayasa’da yer alan temel hak ve hürriyetlerden hiçbirinin “din ve mezhep ayrımı veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak amacıyla kullanılamayacaklarını” emretmektedir. Anayasa, yine, 24. maddesinde “kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasî ve hukukî temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla her ne surette olursa olsun, din veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz” demektedir (Hafızogulları, www.abchukuk.com). Dolayısı ile tüm bu hükümler, Anayasa’da, Türk hukuk düzeninin, bunun ifadesi olan Türk devletinin ve hukukuyla modellenen Türk toplumunun vazgeçilmez temel niteliğinin “lâik” olmasının istendiğini göstermektedir.

Ancak, bir ülkenin laik bir siyasal yapılanmaya sahip olması sadece hukuki normların istemesiyle gerçekleşmemektedir. Sencer, devletin Batı’dakinden ayrı dinsel kuruluşları da kapsamına karşın teokratik olmayan yapısıyla, alt sınıfların dinci tutumu arasındaki çelişmeyi üretim ilişkileri biçimine bağlamaktadır (1997, s.201). Siyasal iktidar ve din ilişkilerini yasa-maddi üretim ilişkileri çerçevesinde incelediği Devlet ve Din adlı eserinde Özek, siyasal iktidar ile din arasındaki ilişkinin ve bu ilişkiye dayalı olarak kurgulanan siyasal modellerin, toplum içindeki maddi koşulların ve üretim güçleri ilişkilerinin değişiminin doğal sonucu olduğunu savunur. Bu nedenle de siyaset-din ilişkilerinin belirli siyasal modellere ulaşırken salt yasal düzenlemelerin ürünü olmadığını vurgular (Özek, yayın yılı belirtilmemiş, s.11). Dolayısıyla, yasal kurallar, maddi ilişkiler düzeninin ürünü olup, ancak bu

gereksinimlere cevap verdiğinde gerçekçilik olmaktadır. Siyasal iktidar-din ilişkileri açısından siyasal biçimi düzenleyici yasalar da maddi güçler ilişkisi düzenine uygunluğu oranında uygulanırlık kazanmaktadır.

Özellikle Türkiye deneyimine bakıldığında, siyasal yapının din ile ilişkiler açısından “laik bir siyasal yapı”yı gerektiren yasalar çerçevesinde çizilmesi, siyasal düzende laikliğin tümüyle yerleşmesini sağlamamaktadır. Maddi yapı-yasa ilişkisi göz ardı edilerek, laikliğin yasal kurallarla kurulmaya ve korunmaya çalışılması ise, tepkilerin ceza yasalarıyla önlenmesi yoluna başvurulmasına neden olmaktadır. Bu durum, maddi üretim ilişkileri laiklik gibi bir siyasal düzene uymayan toplumda, laikliğe karşı ve tepkili bir muhalefetin doğmasına yol açmıştır. Siyasal alandaki bu muhalefet kültürel alanda bir ikileşmeye yol açmış, laikliği yasalarla kuran ve cezalarla muhafaza etmeye çalışan aydın seçkinler ile yarı-feodal üretim ilişkilerinin ürettiği ümmet kültüründen çıkamayan yığınlar arasındaki çelişkinin giderek keskinleşmesine yol açmıştır.

1.3.2. Türk Toplumunda Laiklik Algısı

Türkiye’de din ve siyaset ilişkileri bakımından gerilimli ve çözülmesi gereken en önemli sorunun din ve laiklik konusuna atfedilen önemden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Laik cephe-İslamcılık biçiminde tezahür eden siyasal farklılaşmanın temelinde aslında toplumsal bir ayrışma yatmaktadır. Bu farklılaşma daha çok dikene bir fay topluluğunun tüm katmanlarından “beyaz Türkler” ile “öteki Türkiye”yi ayırmakta ve birbirinden yabancılaştırmaktadır (Göle, 2002, s.91). Oysa 1993’te İstanbul’da siyasal kültür üzerine bilim adamlarına yaptırılan bir araştırmanın yayınlanan özetinde deneklerin ne dinden ne de laiklikten vazgeçmek istedikleri anlaşılmaktadır (Alpay ve Kuyaş, s.1996). Bu çalışmada, laikliğe az çok önem verenlerin oranı ile (%87,4) dine az veya çok önem verenlerin önemi (%86,1) birbirine çok yakın düzeylerde görülmektedir.

Laik-İslam cepheleşmesinin ardında medeni ve gayrimedeni hiyerarşisinin kültürel iktidar kavgası yatmaktadır. İslami hareketler, gayri medeni ve gerici sınıflandırmasıyla tarihin karanlığında unutulmak istenen inanç ve yaşam biçimlerini radikal bir biçimde diriltmiştir. (Göle, 2002, s.91). İslami kesimin görünürlük kazanmasını sağlayan ve siyasi öyküsünün kritik dönemini oluşturan geçen 20 yılda İslami kesim, sosyolojik ve politik öyküsüyle kendi başına iç tutarlılığı olan bir sosyal doku üretmiş, en azından bu dokunun şekillenmesine katkıda bulunmuştur (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s.15). İslami kesim barındırdığı kültürel, sosyal, ekonomik farklılıklara rağmen, hemen her zaman kendisini din-toplum ve din-siyaset ilişkileri zemininde az çok ortak talep, eylem ve duyarlılıklarla tanımlayan bir yapı oluşturmayı başarmıştır.

İslami kesimde değişim-zihniyet ilişkileri etrafında elde edilen ilk önemli ve yönlendirici bulgu, kimlikle kurulan ilişki çerçevesinde bir “ayrışma” yaşanmasıdır. Bu ayrışma karşımıza biri yumuşak diğeri sert iki ana eğilim çıkarmaktadır. “Yumuşak eğilim”, İslami kimlikle ilişkisini, siyasi, kültürel, ahlaki araçlar, kadın, çocuk gibi çeşitli değer ve yeni anlamlarla bezenen bir değişim eğilimidir. Bayramoğlu ve Balancar, bu değişim eğiliminin temel olarak “İslami alan”ın heterojenleşmesi ve “İslami olan”ın ise rasyonelleştirilmeden din tefsirleriyle ve dini merkez alan pratiklerle heterojen olarak algılanması üzerine kurulu olduğunu söyler. Buna göre, “İslami olan” İslami kimlik ve sembollerden ödün verilmeksizin benzer bir ayrışmaya tâbi tutulmakta, insan merkezli bir algıyla din içinden gelen pratik bir sekülerleşme üzerine oturtulmaktadır (2006, s. 15-16). İslami kesim içinde çeşitli grup ve sınıfları kuşatan bu değişim hali yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan ülkede ve İslami cemahtaki değişim iklimine tepkili, karşı karşıya kaldığı yeni girdi dalgalarını içine kapatarak karşılayan, iç dokusunu yeniden yapılandırarak yaşayan bir eğilim söz konusudur. Bayramoğlu ve Balancar’ın “sert eğilim” olarak adlandırdıkları bu eğilim, temel olarak “siyasal alan”dan “toplumsal alan”a, özellikle gelenek sahasına geri çekilişe işaret etmektedir. Sert eğilim, yakın sosyal çevreyi de kapsayan “genişletilmiş mahrem” mekanizması vasıtasıyla özel alan-kamu alanı ayrımını kendi eliyle yeniden yapılandırmakta, farklılıkların yer almadığı bir doku üretmektedir (2006, s. 15-16). Bu durum doğal olarak siyasi tavır katılaşmasıyla paralel bir seyir izlemektedir. Bu siyasi tavır katılaşması, değişimci politik adımlardan kuşku duyma, Batı’yı doğal ve uzlaşmaz öteki olarak görme, içerideki yabancıyı dışarıdaki yabancından tehlikeli bulma gibi yeniden sağcılaşma dinamiklerini içinde barındırmaktadır.

Laik kesim analizi, bu kesimin tanımı açısından İslami kesime oranla sorunlu bir alan oluşturur. Çünkü araştırmanın gereklerine uygun olarak benimsenen ve oluşturulan “laik kesim” kategorisi kendisini tanımlama açısından ayırt edici sosyolojik bir dokuya sahip olmadığından, laik kesimin sosyolojik sınırları belirsizdir. İslami kesimin ve kimliğin tersine laik kesim sosyolojik bir düzenlilik göstermemekte, laiklik bu alanda yer alan aktörlerin ekonomik, sosyal, politik, hatta kültürel yaşam alanlarını ya da bu alanlar arasındaki ilişkileri yönlendiren ana faktör özelliği taşımamaktadır. Bu nedenle de laiklik, gruplar arası ve gruplar içi ana bir yapıştırıcı, tanımlayıcı görevi yapamamaktadır. Laiklik ya da laiklik kimlik ilişkisi toplumsal merkezi tanımlayan modern kurum, yapı ve vatandaşlık ürünleri arasında sadece bir unsura işaret etmektedir. Bu açıdan Bayramoğlu ve Balancar, laikliğin daha çok siyasi ve kültürel tutum belirleyici işlevine dikkat çekmekte, laik kesimi tanımlayan asli özellik belirli bir dönemde ve belirli koşullarda, (laikliği siyasi kimlik oluşturucu öge olarak benimseyen kimi istisna gruplar dışında) bu ortak tutum alışın ötesine geçmemektedir. Bu açıdan

bakıldığında bile, laik tutumun, bir düzenlilikten ziyade konjonktürel bir siyasallaşmayı, tepkisel bir yapılanmayı ifade ettiği vurgulanmalıdır (2006, s. 96). Laik kesim, varlığı ve aktörleşmesi açısından İslami kesimdeki gibi kendiliğinden bir durumu değil, “laik olmayan öteki” üzerinden pekişen bir yapılanmayı ifade etmiştir.

Laik kesime ilişkin ilk bulgu, İslami kesimde olduğu gibi burada da, biri “değişen” ve diğeri “sertleşen” iki ana eğilimin varlığıdır. Refah Partisi’nin 1994 yerel seçimlerinde sağladığı başarıdan bu yana, son 10 yıl içinde laik kesimin de evrim geçirdiği, farklılaştığı, toplumsal ve siyasi deneyim sürecinin sonuçlarına maruz kaldığı görülmektedir (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 96). Bu değişim süreci demokratik ve toleranslı bir anlayışı beslediği kadar, siyasi ve toplumsal yaşama ilişkin tutumlarda bir katılma ve sertleşme eğilimini de beslemiştir. İslami kesimde olduğu gibi burada da baskın olan değişim eğilimidir.

Yumuşak halkada değişim, farklı deneyim dizileri üzerinden çelişkilerle yaşanmaktadır. AB hattındaki demokratikleşme politikaları paradoksları hızlandıran bir işlev görmektedir. Nitekim sıkça aynı siyasal bütünün farklı sorunları değişken, keyfi ve konjonktürel açıklamalarla ele alınmakta değişim arzusu ile kimlik baskısı, farklı olanı kabul ile farklı olandan endişe duyma arasında gidiş gelişler yaşanmaktadır (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 96–97). Gidiş gelişler bu halkanın gerek dindara bakışında, gerek kendisine bakışında bir değişim sürecinin içinde olduğunu gösterir.

Laik kesimde sert eğilim ise; yaşanan gelişmelere, siyasi deneyime ve değişime “sertleşme” ile yanıt vermektedir. Bu halkada değişim karşısında yaşanan çelişkiler, laiklik tutumunun sınırlarını aşan, bütüncül, korumacı ve ulusalcı bir siyasi proje üretimini hızlandırmaktadır (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 97). Bu çerçevede laikliğin korunmasını ulus-devlet ve merkezîyetçi geleneğin muhafazasıyla özdeş görme hali, siyasi zihniyet açısından bir otoriterleşme dalgasını besleyen en önemli unsur haline dönüşmektedir.

İslami hareketler Batı modernliği karşısında dinsel hatta medeniyetsel bir farklılık iddiası ile ortaya çıkmıştır. Çatışmacı bir biçimde de olsa, bugün, İslami ve modern kesimlerin söylemlerinin ve yaşam biçimlerinin birbiriyle konuşmaya başladığı, birbirinden etkilendikleri ve böylelikle değişime uğradıkları gözlemlenmektedir. İslam, vicdan, aile ve cemaat dünyalarından çıkıp; eğitim, piyasa ekonomisi, iletişim, tüketim ve sivil topluma doğru açıldıkça modern toplumun gereksinimleri ışığında kendi yasakçı sınırlarını aşmak zorunda kalmakta ama aynı zamanda bu alanları değişime de uğratmaktadır (Göle, 2000, s.12). Bu nedenle aşağıda dini laik kesimler arasında yıkılan duvarlar, değişen ilişkiler ve keskinliğini kaybeden sınırlarla, hala canlılığını koruyan çatışma alanları betimlenmeye çalışılacaktır.

1.3.2.1. İlimli Dindarlar

İslami kesimin yumuşak eğiliminde aktif anti-laik tavır dile getirilmemekle birlikte laiklik ilkesine yaklaşım kuşkucudur. Dini referanslarla ve Türkiye’deki uygulamalar çerçevesinde bu ilke İslami kimlik karşıtı, hatta din karşıtı bir araç olarak algılanmakta ve yaşanmaktadır. Hem sekülerliği veri olarak benimseyip hem farklılığını mevcut laikliğin eleştirisi üzerine oturtan bir bakış, kimlik ile mevcut laiklik eleştirisini siyasi ve toplumsal düzeyde birbirine bağlamaktadır. Kimlik sorunlarına yönelik çözüm beklentilerindeki referanslar artık demokrasi, hak, özgürlük, çoğulcu yasallık ve meşruiyet tanımları ve beklentileri ile devreye girmektedir (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 48-53). İslami kesimin yumuşak halkası “ılımlı dindarlar”ın hemen tümü, laikliğe mesafeli durmalarına rağmen, özel ve kamusal yaşamlarına ilişkin beklentilerinde, siyasi görüşlerinde temel olarak laik bir tutumu dile getirmekte, seküler bir hayat ve siyaset algısını dışı vurmaktadır. Siyasi vurguda özellikle tesettür sorunu; insan hak ve özgürlük meselesi olarak tanımlanarak, bu sorununun çözümü dini araçlara havale edilmemekte, siyasi araçlara bırakılmaktadır. Bu durum laiklik ilkesine kuşkucu bakış ve laiklik uygulamalarına tepkili duruşa rağmen, İslami kesim yumuşak halkada önemli bir çoğunluğun din-siyaset ayrımını içine sindirmeye başladığını göstermektedir. Laikliğe ilişkin siyasi ve dini vurguyu destekleyen başka bir nokta da laiklik üzerine fikir yürütme söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. İlimli dindar kesim aktörleri laiklikle ilgili düşüncelerinde, ideal durum ile mevcut durum arasında ayrıştırma yapmakta, ideal olanı din ve inanç özgürlüğüyle tanımlanmaktadır.

Türkiye’de laiklik üzerinden yaşanan çatışmaların İslami kesimde yol açtığı kayıplardan doğan travmaların tamir ve telafi edildiği yer cemaatler olagelmıştır. Bayramoğlu ve Balancar, özellikle Nurcu cemaatlerin iç dokuları ve eylem türlerinden ötürü sekülerleşme eğilimi taşıyan yapılar olduğunu söylerler. Onlara göre, işleyiş olarak enformel bir rehberlik mekanizması, eğitim yoluyla mümin üretme, maddi modernleşmeyi hedef alma, bu çerçevede donanımlı insan kullanımı, bu insan tipinin modern alanla düzenli temas halinde bulunması, geleneksel olarak çağın diline adaptasyon eğilimi gibi faktörler bu cemaatlerin din ve sekülerlik arasında akışkanlığını sağlamıştır. Bu cemaatler mensuplarına modern olan ve modern alanla uyumlu davranış yöntemlerini tavsiye etmekte, mensupları için kimliği, kimliğin davranış kodlarını ifade ettikleri oranda önemli birer rehber işlevi görmektedirler (2006, s. 30-31). Nurcu cemaatler İslam’ı bu çağın felsefi kavramları ile ele almakta ve bütün bir varlığı İslam ilahiyatı ile fizik bilimlerini harmanlayarak açıklamaya çalışmaktadır. Bu cemaatin lideri Nursi’nin tüm eserlerinde aklın, imanın gerçekliğini gösterebileceği ispatlanmaya çalışılır. Akıl ve ruh arasındaki bu uyum tabiat hakkındaki tüm girift felsefenin çıkarıldığı bu mantıkla açıklanır (Kömeçoğlu, 2000, s.157, 160). Batı’nın getirdiği

rasyonelleşme ile birlikte ortaya çıkan ve bireyi çaresiz bırakan anlam boşlukları, ilahi alanın sınırlarının akıl ve felsefe yoluyla kavranarak giderilmeye çalışılmaktadır. İslam'ın mümini sadece ibadet eden bir kul olarak değil, rasyonel ilkelerden hareketle evrenin sırrına erişebilecek bir varlık olarak tanımladığı noktasından hareket eden bu eserler, İslam'ın özellikle kentli ve yüksek okul eğitimi almış bireyler için bir yaşam modeli olarak benimsenmesine neden olmuştur.

İslami kesimin son on yıldır maruz kaldığı en büyük sorun kendi kimliğiyle devlet-ordu arasındaki mesafenin artması, 28 Şubat tasfiyeleri, fişlenme faaliyetleri, üniversitelerde tesettür yasağı sonucunda bu mesafenin daha önceki dönemlere oranla ciddi boyutlara ulaşmasıdır. Bu mesafe, İslami kesim tarafından yüceltilen ve özdeşleşilen devletin, İslami kimliği bir numaralı tehdit görmesi “devlet/toplum/insan” arasındaki “doğrudan temsil ve özdeşlik bütünlüğü”nün sarsılmasına neden olmaktadır. Bayramoğlu ve Balancar, bu değişimlerin zihniyet düzeyinde sadece milli-dini aşkın varlığa atfedilen bir değer olarak görülen özgürlük algısının, görece özerkleşmesine, insan ve taleple ilişkilendirilmesine yol açtığını belirtir. Kalkınmacılık, Ermeni soykırımı, komplo teorileri ya da Yahudi antipatisi gibi kimi temalar açısından gücü öne çıkaran devlet-millet bütünlüğü anlayışı hükümlerliğini sürdürmektedir (2006, s. 56-60). Ancak, tesettür, YÖK, ordu gibi kimi konularda ise, siyaset ve toplumsal talep arasında ilişki kurulmakta, homojen millet kavramı yerini heterojen toplum kavramına bırakmaktadır. Siyaset-devlet ilişkileri bir ayrıma tâbi tutularak, askeri otoritenin sivil otoriteye bağlılığını kural olarak tanımlayan bir eğilim ortaya çıkmaktadır

İslami kesim yumuşak eğilimde değişimi karşımıza çıkaran bir diğer faktör çocuktur. Orta ve yüksek kültür düzeyinde kentli çekirdek ailelerde çocuk, değişimi harekete geçiren bir aktördür. Bu durum temelde çocuğun evde ve okulda maruz kaldığı çifte değer baskısından kaynaklanır. Çocuğun okulda öğrendiği ilkeler ile aile içinde tanık olduğu, haksızlık olarak öğrendiği ilkelerden üreyen çelişki aile içi davranışlar üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bayramoğlu-Balancar, ebeveynlerin bu çifte baskıyı kendi tutum, tavırlarını, görece “nötrale ederek” aşmaya çalıştıklarını, bu çerçevede çocuğu etkileyecek siyasi tartışmaların sınırlandırılması yoluna gittiklerini belirtir (2006, s. 81). Genel kanının aksine birçok muhafazakâr aile, gelecek ve koruma içgüdüleriyle çocuklarının üniversitede okuması için başını açması ya da peruk giymesi konusunda ağırlık koymaya çalışmaktadır.

1.3.2.2. Katı Dindar

Cumhuriyet'in orta ve kentli sınıflara nüfuz etmesiyle birlikte Müslümanlar da modernlik ve laiklik ile karma desenler oluşturmaya başlamıştır. Her iki tarafın da Göle'nin deyimiyle “melezlenme”ye başladığı bu dönemde aralarındaki farklılık azalmaya başladıkça,

yeni saflık arayışları, yeni sınır muhafızları ve yasak tanımları oluşmaya başlamaktadır. Bu melezlenmeye karşı tepki veren eylemciler (köktenci, otoriter ve militarist grup ve anlayışların) küçük farklılıklardan beslenmekte; düşmanlıklarını uzaktaki yabancıya değil, yanı başında giderek kendisine komşu olan, aynı dili konuşan ve aynı alanı paylaşan gruplara yöneltmektedirler (2002, s.17). Bu durumda “Öteki” yabancı olanı değil, fazla yakına gelerek saflığı bozma tehdidini yönelteni tanımlamaktadır.

Bayramoğlu-Balancar’a göre, İslami kesimde hemen her çevrede karşılaşılan, ancak, özellikle Orta Anadolu hattında rengi koyulaşan “sert eğilim” İslami duruşu kuvvetli, tavizkâr olmayan, kimliğiyle ilişkisinde değişime ve değişim fikrine önemli ölçüde kapalı olan bir kesime tekabül etmektedir (2006, s. 82). “Katı dindarlar” olarak adlandırılan İslami kesim sert halkada değişime direnç, daha çok yeni tarz ve yapıların benimsenmesi ve içselleştirilmesi sorunu olarak karşımıza çıkar.

Bu eğilim İslami kimliği kuşatan değişim ikliminden muaf olmamıştır. Değişim dalgası bu kesim aktörlerinin davranışlarını, siyaseti algılama ve siyaset yapma tarzlarını görece olsa da etkilemiştir. Bu eğilim açısından, değişim iklimiyle orantılı olarak, dünden bugüne yaşanan en anlamlı kayma, dinin siyasal açıdan oynadığı işlevde yer değiştirme olarak tanımlanabilir. Bu kesim din-siyaset ilişkileri çerçevesinde dinin kamusal alanı tanzim etmesini ifade eden tavrını bir ölçüde esnetmiştir. Bu kesim için İslam, bir tür siyasi radikalizmden geleneğe, siyasaldan toplumsala geri dönüşü ifade etmiştir. Buna karşın dini bakışın özel alanı, çevreyi, insanı, davranış ve ilişki kurallarını tanımlaması olduğu yerde durmakta, yaşanan değişim iklimine direnç çerçevesinde pekişmiş görünmektedir. (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 82). Kendi varlıklarını ve güçlenmelerini kolektif İslami harekete borçlu olan İslamcı aktörler modern kent mekânları, küresel iletişim ağları, kamusal tartışmalar, tüketim kalıpları ve piyasa kuralları ile karşılaştıkça bir bireyleşme, etkileşim ve alışveriş sürecine girmişlerdir. “Siyasal İslam’ın sonu”ndan ziyade, İslamcılığın giderek “kültürel bir hareketin özellikleri”ni ifade etmeye doğru dönüştüğünü belirten Göle; artık İslamcılığın, iktidara gelip gelmemekten ve siyasal stratejilerden bağımsız şekilde, İslami tanımları dönüştüren, yeni aktörler yaratan, yeni kamusal mekânlar oluşturan, benlik ve modernliğin geçerli kültürel programlarını sorgulayan bir hal aldığını ileri sürmektedir (2002, s.34). Bu durum kamu oyunda ve akademideki tartışmalarda siyasi İslam kültürel İslam ayrışmasına neden olmuştur.

Katı dindar kesimde aktörler bir yandan yüksek dünya standartları gibi gereksinimlerden ve uluslararası güç olmak gibi zihniyet güdülerinden hareketle kontrollü bir değişime olumlu bakma eğilimi taşırlar. Diğer yandan Batı alerjisi, Batı tehlikesi, kimlik ve bütünlük endişesi etrafında AB’yi ve aynı değişimi şüpheyle karşılarlar (Bayramoğlu-

Balancar, 2006, s. 84). Bu kesim için, değişim politikaları söz konusu olduğunda özellikle AB'ye yönelik soru ve kuşklar oluşurken, bu projenin ardında ordunun siyaseten bertaraf edilmesini ve Avrupa'nın Müslümanlaşmasını arayan faydacı beklentiler gün yüzüne çıkar.

İslami hareket 1980'lerde yaşanan ekonomik ve sosyal değişimin etkisiyle kendi modern dalgasını üretmiş, bu değişim sert çerçeveli bir siyasallaşmanın yolunu da açmıştır. Edilginlikten uzak, güvenli, sorgulayıcı ve talepkâr bir siyaset anlayışı, küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bayramoğlu ve Balancar (2006, s. 87-88), bu anlayışın, din siyaset ilişkilerini devlet üzerinden ve seçkinler vasıtasıyla kuran, devlet endeksli bir iktidar kavgasını temsil eden, sisteme sızdığı oranda sistemleşen bir anlayışı kuşattığını belirtirler. Bu anlayış millet adına devlet eliyle varlık, güç, etkinliği vazeden, “kalkınmacı–ferdiyetçi–devletçi” bakış açısının ana kaynağını oluşturur. “Kalkınmacılık – devletçilik – ferdiyetçilik” modeli, sert halkada bir “yeniden sağcılaşma” olarak tanımlayabileceğimiz bir akımın alt yapısını oluşturmaktadır. Yeniden sağcılaşma eğiliminin ayırt edici özelliklerden birisi içerideki ötekiye bakışla yakından ilgilidir. Son derece dışlayıcı olan bu bakış açısında içerideki öteki, dışarıdaki ötekiye oranla daha öndedir. Çünkü içerideki öteki köklerin belirsizleşmesi, soyun bozulması gibi kaygılara yol açan bir saflık kaybına neden olacağı düşüncesiyle negatif bir değer yüklenmiştir (Göle, 2002, s.17). Bu kesim, İslami kesimde yaşanan değişim ve yumuşama eğilimini İslam'a yönelik bir tehdit olarak görmekte, bu nedenle İslam'ın geleneksel yaşayışına sıkı sıkıya sarılmaktadırlar.

İslami kesimdeki katı dindarlarda dini hükümlerin ve geleneğin yönlendiriciliği mutlaklıdır. Aile, insan, çevre tavizsiz şekilde değişime kapalı tutulur, kapalı alanlar olarak tanımlanır. Seküler düzende laik kesimle bir arada yaşama eğitim, vatandaşlık işlemleri gibi zorunluluklar hariç nadiren taşmakta, taşmamasına gayret gösterilmektedir. İslami kimlikle ilgili her değişme, bozulma olarak görülmekte, örneğin başörtünün yeni algısı “iharet” deyiimiyle tanımlanmaktadır. Bu tutum farklıya, açık başlı olana yönelik bakışın da altını çizmektedir. Değişimi reddetme eğilimi daha çok dış dünya aktörlerine yönelik algılarda devreye girer. Katı dindarlar, iş alanında faydacı ve esnek bir tutum takınabilirken, kendileri dışındaki değişimi anlamayı reddedip yargılama eğilimi göstermektedirler (Bayramoğlu ve Balancar, 2006, s. 89).

1.3.2.3. Katı Laikler

Katı laik kesimde, laiklik ilkesi ve bu ilkeye yönelik tehdit algısı tutum ve davranışları belirleyen ana temadır. Bu eğilimde toplumsal ve siyasal algı, laik reflekse hapsedilmekte, kamusal hayatın tüm unsurları laiklik merkezli bütüncül bir siyasi kimlik ve siyaset projesinin araçları haline dönüşmektedir. Bu çerçevede laik tutum, cumhuriyetçi ideal toplumsal

düzenini hem koruma altına almaya ve hem yeniden kurmaya yönelik siyasi eylemler bütünü ifade eder. Laiklik sadece İslami kimlik ve İslami kesime karşı devreye giren bir savunma ya da saldırı cihazı olarak değil; aynı zamanda siyasi kimlik kurucu bir işlev de üstlenir. Bu eğilimde laiklik kaygısından hareketle düzeni koruma ve bozulana yeniden kurma güdüsü “anti-emperyalizm”, “ulusçuluk”, “dış müdahale tedirginliği”, “AB’ye karşıtlık”, “sivilleşmeden endişe”, “demokratikleşmeye mesafe” gibi tutumlarla beslenmektedir (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s.98-99). Katı laik kesimde “ideal laik aktör” kurgusu yapılmakta, “ideal kadın, ideal beden, ideal yaşam tarzı, ideal rejim” gibi unsurlar bir bütün oluşturmakta ve bir cemaatleşme eğilimi ortaya çıkmaktadır.

Katı laik kesimde modernlik bir refleksi andırır şekilde, salt simgesel yönüyle ele alınmakta, kimlikler içi ve arasındaki simgesel ilişki üzerine inşa edilmektedir. Modernliğin standartlaştırma teknikleri, modernliğin içeriğinden daha fazla önemsenmektedir. Nitekim Göle, Modernleşme projesinin bir parçası olarak laik seçkinlerin “medeni” ve “gayri medeni” arasındaki farkları “alaturka” olan her şeyin karşısında “alafranga” olarak belirlediğini ve yücelttiğini ileri sürmektedir (2002, s.67). Kravat takmak, sakal ve bıyık tıraşı olmak, tiyatroya gitmek, çatalla yemek yemek, sokakta karı-koca el ele yürümek, balolarda dans etmek, el sıkışmak, caddelerde şapka takmak, soldan sağa doğru yazmak ve klasik batı müziği dinlemek gibi şeyler ilerlemeci ve medeni cumhuriyet insanının idealize edilen özellikleridir.

Katı laik refleksin ayırt edici özelliklerinden biri de açık ya da dolaylı bir şekilde din ve dogma arasında kurduğu doğru orantıdır. Din–dogma ilişkisi dinin ataerkil bir yapıyı simgelediği, her unsuruyla ilerlemenin ve ilerlemeciliğin karşı kutbunu oluşturduğu inancını ifade eder. Bu bakış açısı sadece dindarı değil, aynı zamanda dini de kuşatır. Din, insan–inanç ilişkisinden çok toplum–siyaset ilişkisi açısından ele alınmakta, başta erkek–kadın meselesi olmak üzere, hukuki hüküm ve tanımlarındaki eşitsiz ve hiyerarşik yapısıyla algılanmaktadır. Örneğin başörtüsü genel olarak zor yoluyla, gelenek baskısıyla, erkek emriyle kuşanılan bir giysi olarak açıklanmaktadır. Katı laik kitle için din sembolleri sadece geriyi ve gericiliği değil; cehaleti, çevreyi ve gelişmemişliği temsil eder. Zihinlerde din “çevre, köylülük ve cahillik” iç içe girmekte, dini hareket ataerkil tortuları taşıyan çevrenin ya da taşranın merkeze yönelttiği tehdit olarak algılanmaktadır. Bayramoğlu ve Balancar, katı laik kesimin, çarıklı, takunyalı, beyaz çoraplı tabirleriyle tanımlanan sakallı ve türbanlı, hatta görünüşü ve imkânlarıyla modern alana sızmış örtülü dindarın, alt kesimin modernlik tezgâhından geçmemiş taşıyıcısı olarak gördüklerini ifade ederler (2006, s. 101). Sakal ve tesettür gibi dini sembollerin aşırı bir rasyonelleştirmeye tâbi tutularak hijyenik bir bakışla ele alınması bu bakış açısına tipik örnektir. Üniversitelerde türban ve kentlerde çarşaf katı laik kesimin tiksintiye varan tepkilerini harekete geçirmektedir. Farklı bedenlerle temas arttıkça katı laiklik

reflekste tiksinti ve kirlenme duygularını harekete geçirmektedir. Beraberinde gelen “arınma” ihtiyacı laikliği ve Atatürkçülüğü neredeyse dinsel bir ritüele dönüştürmekte, daha radikal bir arınma duygusu askeri ritüele sığınmaya varmaktadır (Göle, 2002, s.91).

Katı laik kesim için tarihin başlangıç noktası 1923’tür ve 1923–1950 arası dönem açık ya da dolaylı biçimde yüceltilmektedir. 1950 sonrası ise bozulma ve karşı devrim dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu algıya göre CHP’nin 1947 Kurultayı’nda sağa kayışı kısmi karşı devrimin DP iktidarı tarafından tezgahlanmasına ortam hazırlamıştır (Akşin, 2002, s.2). Katı laik kesimin 1923-1950 dönemini model alan bu tarih okuması, siyasete kurucu, temizleyici ve denetleyici bir işlev yüklemektedir. Siyaset, ilerlemeci ilkelerle doğrulanan araçlarla devleti denetim altında tutma faaliyetine dönüşmekte, toplumu ikame etmekte ve devletle özdeşleşmektedir

Katı laik kesimin siyasi tutumundaki sertleşme, Türkiye’nin son yıllarda yaşadığı değişim süreciyle yakından ilgilidir. Değişim süreci ve İslami harekete yönelik antipatinin yerleşik hale gelmesi bu kesimde otoriterleşme ve cemaatleşme eğilimlerini hızlandırmakta, siyasallaşma dozunu da arttırmaktadır. AKP’nin attığı her adım samimiyetsiz olarak değerlendirilmekte ve “takiyye” yargısıyla karşılanmaktadır. Nitekim seçim başarıları ve siyasi programı bu partinin dış faktörlerden güç aldığı, dış faktörlerce yönlendirildiği düşüncesini pekiştirmektedir. Demokratikleşme politikaları da aynı çerçevede ele alınmakta, bu partinin asla yapmayacağı işleri Avrupa dayattığı için yaptığı ifade edilmekte, benimsediği politik çizginin gerçek yüzünü göstermediği vurgulanmaktadır (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 104). Demokratikleşme adımları reform ile reformları gerçekleştiren aktörler arasına mesafe koyarak algılanmakta, bu durum ise, reformlara duyulan kuşkuyu derinleştirmektedir.

Katı laik kesimin ortak paydalarından biri, İslami kesime ve AKP’ye elitist bakıştır. AKP’nin Erdoğan’la özneleştirilmesi, bu özne üzerinden küçümsenmesi ve aşağılanması bu durumun tipik örneğidir (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 104). Cumhuriyet seçkini imajına uygun olmayan Erdoğan, İnsel’e göre, devlet dışı büyüyen yani orta sınıfın rahatlıkla sosyolojik yakınlık duyabileceği bir liderdir. Beden dilinden konuşma üslubuna kadar tüm özellikleri ile halkı temsil ettiğini ileri sürer (2002, s. 23). Erdoğan’ın çevreyi temsil eden beden dili, tehlikeye işaret eden siyasi açıklamaların merkezine yerleştirilmekte, samimiyetsizlik tespiti beden diliyle açıklanmakta, dışlamaya neden olmaktadır.

Katı laik kesimde İslami kimliğe ve dine bakıştaki tedirginlik, İslami kesim sistemle bütünleştikçe artma eğilimindedir. Çünkü İslamcı kolektif hareketle siyasal sahneye çıkan Müslüman kimliğin giderek toplumsal-kültürel alanlara nüfuz ederek “normalleşmesi”(Göle, 2000, s.11) bu eğilimi tetiklemektedir. Nitekim İslami kesimin toplumsal görünürlülüğü arttıkça bu kesimin toplumsal niteliğine olan inançsızlık da güçlenmekte ve şeriat tehlikesine

yönelik endişeler pekişmektedir. Bu kesimin kimi aktörlerinde İslami tehlikeyi toplumun içinden gelen bir hareket olarak görme, başörtüsünü bu hareketin doğal simgesi olarak tanımlama eğilimi göze çarpar. Verili ve ilerlemeci düzen düşüncesiyle üniversitedeki başörtülü kızların hemen hepsinin zorlamayla örtündüğü, kandırıldığı ve kendilerini kandırmaya açık tuttukları inancıyla bulmaktadır. Katı laik kesimde başörtüsünün sadece üniversite ve kamusal alanda değil toplumsal alanda da görünür olmasına, kandırılma ve cehalet gibi açıklamalarla, aktif bir şekilde karşı çıkılmakta ve tavır almaktadır. Bu eğilimde genç kızların zorla örtündüklerine yönelik inanç, tesettür yasağının sadece bir gerek değil, bir fazilet olarak da algılanmasına yol açmaktadır. Toplumun İslami ve ataerkil gerici akımlardan korunması için önerilen ve savunulan yasaklar sadece “kurallar silsilesi” olarak ele alınmaz, aynı zamanda “özgürleştirici” araçlar olarak tanımlanır. Yasakların cehaleti ve kandırılmışlığı telafi eden, insanları ideal toplum anlayışına yakınlaştıran, standartlaştıran, çağdaşlaştıran mekanizmalar olarak algılanması da bu çerçevede ortaya çıkmaktadır (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 106-108). Nitekim kamusal alanda peruk kullanımı yasak delen bir direnç eylemi ve bir takiiye olarak görüldüğü kadar, zaman zaman “kandırılmış gençlerin” kendilerini sorgulaması için bir olanak olarak da değerlendirilmektedir. Bu olanak sayesinde kandırılmış gençlerin bir kısmı türbanlarını çıkararak ideal beden ile ideal topluma yeniden kazandırılabilir.

Katı laik kesimde, İslami kesime ilişkin olarak takiiye sözcüğüyle karşılanan değişim süreci, aktif laik tutumun zayıflamasına ve siyasi mücadele araçlarının etkisizleşmesine yönelik bir “araç” olarak algılanmaktadır (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 109). Örneğin peruk kullanımı, başörtülü genç kızların flört etmeleri, sinema ve tiyatroya gitmeleri, blucin giymeleri, el sıkışmaları, çağdaş bir görünüm ve dil içinde siyaset yapma halleri tepkiyle karşılanmakta, laikliğin düzenleyici, denetleyici olanaklarını boğma çabası olarak yorumlanmaktadır.

Katı laik kesimde, özellikle bu kesimin sosyal demokrat kanadında ordunun siyasete müdahalesine karşı 12 Eylül eksenli bir duruş söz konusudur. Ancak, bu kesim içindeki bazı sosyal demokrat aktörler, tehlike olarak görülen siyasi hareket karşısında ordunun müdahalesini desteklemekte, hatta talep etmektedirler. Laikliği örselediği varsayılan 12 Eylül dışında ordunun denetleyici işlevine olumlu bakış, otoriterleşme eğilimini faydacılık üzerinden beslemektedir. Bu bağlamda Göle, İslami renklere sahip bir partinin seçim başarısının hala bir “rejim meselesi”ni körüklediğini; pek çok katı laığın, “eğer İslami bir partinin hükümeti ile askeri müdahale arasında seçim yapmak zorunda kalsa ikincisini tercih edeceği”ni ifade etmektedir (2002, s.62). Bu çerçevede askeri müdahaleler “laikliğe getirileri olan ve laiklikten götüren darbeler” şeklinde tasnif edilmekte, Türk Silahlı Kuvvetleri’ne

mutlak güvenle pek çoğu haklı darbe sınıfına sokulmaktadır. (Bayramoğlu-Balancar, 2006: 113). Bu algıya göre 28 Şubat süreci öncesinde ordu Atatürkçü çizgiye gelmiş ve 1950’den bu yana süregelen kısmi karşı devrim sürecini durduğu için (Akşin, 2002, s.1) 28 Şubat katı laik kesimde tasnifçi eğilimin yaygınlaşmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır.

Laiklik merkezli siyasi algı son yıllarda ideal toplum düzenini koruma güdüsüyle iç içe girmiştir. Bu çerçevede “cumhuriyetçi ilerlemeci toplum anlayışı” laiklik, anti-emperyalizm, bağımsızlık, dış müdahale fobisi, aktif AB karşıtlığı gibi unsurlarla yeniden donatılmaktadır. Türkiye ekonomisinin AB’ye hazır olmadığı, bu koşullarla sömürge haline döneceği, bağımsızlığını kaybedeceği fikri katı laik sert halkanın temel bir refleksi haline dönüşmüştür. Bu noktada, misyonerlik faaliyetleri kombine dış müdahalelerin bir aracı ve ülke bütünlüğüne yönelik tehdit olarak görülmektedir (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 114-116). Türkiye’nin adaylık başvurusunu Türkiye’yi Kıbrıs’tan kovmak ve Ege Denizini Türkiye’ye kapatmak için kullanılacağını savunan sert eğilim, bu nedenle adaylık başvurusunun dondurulması veya geri çekilmesini istemektedir.

Din ve dindara olan mesafesine rağmen misyonerlik faaliyetlerine en büyük tepkiyi katı laik sert halka vermektedir (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 116-117). Bu bağlamda katı laik kesimin din konusuna mesafesinin samimi bir görünüm çizdiği söylenebilir. Laikliğin korumacı demokrasi anlayışını öne çıkarması, Türkiye’nin özel koşulları bulunduğu varsayımı, değişime ve demokrasiye hazır olmadığı inancı, yeni ulusalcılık akımı çerçevesinde seçim ve siyasi irade ilişkisi fikrinden uzaklaşma sonucu doğurmaktadır. Bu durum, Öztoprak Sağır ve Karkın’ın da işaret ettiği gibi, demokrasi ve demokratik yaşamın temsili demokrasi bağlamında yaşanıyor olmasından kaynaklanmaktadır (2005, s.10). Seçilmiş temsilcilere ve temsili kurumlara olan güvenin gittikçe azalması liberal demokrasi anlayışına da kuşku ile yaklaşılmasına sebep olmaktadır. Bu ise siyasi mekanizmaları siyaset dışı unsurlarla ikame etme anlayışının itici gücünü oluşturur.

1.3.2.4. İlmli Laikler

1990’lı yılların başından bu yana yaşanan değişim dalgaları, demokratikleşme süreci, İslami kesimin Erbakan’lı dönemden Erdoğan’lı döneme geçirdiği evreler, çatışma iklimi çerçevesinde yaşanan doğrudan ve dolaylı deneyimler ve etkileşimler laik kesimin önemli bir çoğunluğu üzerinde izler bırakmıştır (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 118). Bu izler laik tutumu geri plana itmemekle birlikte, algı ve değerlendirmede kayda değer değişikliklere yol açmıştır.

Yakın dönemde yaşanan değişimlerin kökeninde, İslami kesimin siyasi baskıya dayanıklılığı, kamusal alanda görünürlüğünün toplumsal deneyimin bir parçası haline

gelmesi, AKP'nin seçim başarısı, ardından attığı politik adımlar ve girdiği demokratikleşme hamleleri yatmaktadır. Bayramoğlu ve Balancar'a göre laik kesim içindeki bu değişim, İslami aktörlere bakışta “insani açıdan” demokrat, “sosyal açıdan” ötekiyi kabule yakın, “kültürel açıdan” ötekiyle doğrudan ya da dolaylı temas içinde, “siyasi açıdan” ise korkulu ve endişeli bir yapıyı üretir. Laik kesim aktörlerinin kendi değerlerine yönelik bir ayrışma ve çoklaşma haline işaret eden de İslami kesimin şerri düzen ve çatışma istemediğini varsayma, ama din–dogma ilişkisinin böyle bir tehlikeyi kendiliğinden taşıdığını düşünme; hem azınlıkta kalma duygusu taşıma hem kendini kuralını koyması gereken doğal çoğunluk olarak görme; hem modernliğin, İslami olan da dahil tüm yaşam biçimlerini kuşatan özgürlükçü bir anlayış olduğunu düşünme hem modern olanı yasakçı eğilimlerle koruma eğilimini sürdürme; demokratikleşme hamlelerini coşkuyla karşılama ama hamleyi yapanla ilgili derin kuşkular taşıma; askeri müdahaleye ilkesel olarak karşı durma ama askerden medet umma halidir (2006, s.118-119). Pek çok konuda yaşanan bu gidiş gelişler, ılımlı dindar kesim aktörlerinin farklı durumlarda farklı tepkiler geliştirmesine neden olur.

ılımlı laik kesimde zaman faktörüyle ve deneyimlerle beslenen değişim “öteki”yi kabul etmek ile kendi değerlerini korumak arasındaki gidiş gelişlerine dayanır. Bu gidiş gelişler temel olarak çatışma fikrinden uzaklaşmayı tetikleyerek, “uzlaşma” arzusunun doğmasına yol açar. Kişisel deneyimler siyasi öfkeyi ve kutuplaşma hissini dizginleyen bir işleve dönüşür (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s.119, 123). Yaşanan karşılaşmalarda kendini karşı tarafın yerine koyma, ötekine yönelik insan ve insanileşme üstünden yeni bir algı kanalını devreye sokmaktadır.

Laik kesimin siyasi değer sisteminde ve İslami kimliğe bakışında yaşadığı kırılmanın diğer bir göstergesi, bu kimliğin en güçlü sembolü olarak kabul edilen “*tesettür*” algısıyla ortaya çıkar. Bir dönem kamusal alanda kullanılan tesettürü her kişi ve her koşulda siyasal simge olarak kabul edenler, bugün başörtüsü taşıyanları samimi olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayırma eğilimi taşır hale gelmişlerdir. Bayramoğlu ve Balancar, ılımlı laik kesimin büyük bir çoğunluğunun “*farklıya toleransla bakma*” fikrine vurgu yapan bir demokrasi anlayışıyla tanıştığını belirtmişlerdir. Edinilen bu yeni anlayış ile evrensel yaşam tarzı ve cumhuriyetçilikle eşdeğer görülen koruyucu demokrasi anlayışı varlığını yan yana sürdürmektedir (2006, s.126). Bu çerçevede iki farklı demokrasi algısı arasında yaşanan yırtılmaların tutumlarda, örneğin samimiyet–samimiyetsizlik tespitlerinde olduğu gibi olaya ve duruma göre kaymalar göstermesine yol açmaktadır. Örneğin Timur (Akşin, v.d. 2002, s.33), AKP'nin kendilerini İslamcı saymayan veya en azından kendilerini böyle bir etiket altında sunmak istemeyen bir grubun önderliğinde ortaya çıktığını ve öncekilerden farklı olarak isminde İslamcı bir çağrışım olmadığını savunur.

Laik kesimin değişime açık eğiliminde yaşanan kırılmalarda siyasi deneyimlerin önemli rolü olmuştur. Çatışma ruh halinden çıkıp uzlaşma fikrine yaklaşma, AKP iktidarından edinilen deneyimlerle yakından ilgilidir. AKP'nin seçim başarısının bu kesimde bir yenilgi ve azınlıkta kalma hissini beslediği anlaşılmaktadır. Laik duruşu öne alan siyasi partilerin büyük kısmının barajın altında kalarak tasfiye olması, AKP'nin anayasal çoğunluğa yakın bir milletvekili sayısına ulaşması, bu durumun ulusal medyada belirli bir meşruiyet çerçevesinde karşılanmasına neden olmuştur. İlmli laik kesimde, AKP'nin başarısı, gücü ve bunu kuşatan siyasi gelişmeler, bir önceki dönemden farklı olarak siyasi bir tikanıklığın ya da küçük bir azınlıktan beslenen siyasi huruç harekâtının dışavurumu olarak görülmemekte; tersine genel toplumsal bir durumun, hatta toplumsal bir eğilimin doğal sonucu olarak açıklanmaktadır. Siyasaldan toplumsala kayış olarak adlandırılabilcek bu durumun bazı kayda değer sonuçları vardır. Bu kayışın ilk önemli sonucu, siyasi olana endeksli tehlike fikrinin görelî hale gelmesidir. İkinci önemli sonuç, İslami kesime yönelik bakışın, salt siyasi bir bakış olmaktan çıkıp toplumsal bir bakış olmaya yönelmesi ve ötekinin doğal varlığını kabul eder hale gelmesidir. Bunun sonucu olarak laiklik konusundaki tavrın çatışmacı dozu azalmaktadır. Bir önceki dönemde (Erbakan iktidarı), sorunu sadece siyasi düzeyde bir laiklik-İslamcılık kavgası olarak gören, sorunun toplumsal niteliğini reddeden, siyaset ve siyasi tepki üstünden sertleşme ve otoriterleşme üreten bakış açısı kırılmış, siyasi algı ve değerlendirmenin yanına toplumsal değerlendirme de eklenmiştir. AKP'yi RP'yle değil, merkez sağ partilerle benzer görme eğilimleri ortaya çıkmıştır. Bu, bir anlamda AKP'yi RP'ye oranla daha az tehlikeli görmeyi ifade eder. (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 129-131). Örneğin Turan AKP'nin MNP-MSP-RP-FP çizgisinden gelmekle birlikte, bu çizgiden farklılaştığını belirtir. AKP'nin İslami duyarlılığı olan ve kadrosunun bir bölümünün Milli Görüş'ten gelen kişilerden oluşmakla birlikte kendisini İslamcı bir parti olarak tanımlamadığını ifade eder (Turan, 2004, s.246). Benzer şekilde Akdoğan da AKP'nin konumu ve söylemi itibarıyla İslam kategorisinde değerlendirilemeyeceğini, RP çizgisinin “millî görüş” ve “adil düzen” kavramlarıyla yürüttüğü örtülü İslamcı politikadan uzak durduğunu belirtmektedir. AKP'nin henüz evrimini tamamlamadığını belirten Akdoğan, AKP'nin kendisini merkeze çekmeye çalışmasının nedenini, devletin refleksleri ile milletin talep ve beklentilerinden örülü bir düzlemde İslamcı bir hareketin devam ettirilemeyeceğini fark etmesinde görmektedir (2002, s.23).

Bununla birlikte laik kesimde AKP'ye yönelik olarak toplumsal ve siyasi açıklamalar arasında gidiş gelişler yaşanmaktadır. Bu durum özellikle AKP hükümetinin varlığı, icraatları ve değişim programında kendisini göstermektedir. Bu durumda AKP'nin gizli bir gündemi olduğuna, İslamcı reflekslerden muaf olmadığına yönelik bir kuşku varlığını muhafaza

etmektedir. AKP'nin attığı adımlarla İslami görünürlüğü kabul edilebilirin ötesine, özellikle devlet alanına taşıma hedefine sahip olup olmadığı içten içe sorulan bir sorudur. Bu tür sorular sıkça AKP'nin samimiyetsiz olduğu hükmüyle sonuçlanmaktadır. Nitekim katı laik kesimde baskın bir işlev yerine getiren “takiyye kavramı”, bu halka açısından da değişim çerçevesini sınırlamaktır (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s. 132-133). İslamcı politikaların gizli bir gündeme sahip olmaları, demokrasiyi İslami devlet kurma amaçları için kullanarak demokrasi korsanlığı yapma olasılığı ılımlı laik kesimin yaşadığı en büyük endişedir (Göle, 2002, s.62). Sistem değişimi için demokratik rejimi devirme amacı olan siyasi parti ve ideolojilerin katılımcı politikadaki varlığına ne dereceye kadar tolerans gösterilebileceği öteden beri var olan önemli bir sorundur.

Ancak, siyaset ve siyasi temsil yukarıdaki mesafeyi azaltan bir işlev görür. AKP'nin değişim ve batılılaşma politikaları ile laik aktörlerin AB üyesi olmak, sistemin sivilleşmesi, temel hak ve özgürlükler alanının genişlemesi gibi siyasi idealleri arasında paralellik oluşmaktadır. Katı laik kesimde olduğu gibi yaşanan değişimin AKP'nin değil, AB'nin zoruyla ortaya çıktığı görüşü de dolaşımda olan bir görüştür. Siyasi tavırlar açısından bakıldığında bu durum AKP'nin öteki olarak görülmeye devam ettiğine işaret etmektedir. İlimli laik kesimin AKP'ye mesafeli durma eğilimi, katı laik kesimde olduğu gibi AKP üzerinden değişim fikrinin tümüyle dışlanması gibi doğrudan bir sonuca yol açmaz (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s.134–136). Sonuç olarak laik kesimin karşıt gördüğü bir siyasi partinin politikaları ile kendi beklentileri arasındaki kesişmeler, endişelerin görece hale gelmesine işaret etmekte ve bu kesimdeki değişimi hızlandırmaktadır (Göka, 2004, s.20). Umudunu AB'ye bağlayan bir kısım oyların AKP'ye yönelmesi, gözü uygarlaşma hedefinde olan merkez seçmen nezdinde, AKP yönetiminin değişmiş olabileceğine dair bir iyimser havanın uyanmasına neden olmuştur.

İlimli laik kesimin yaşanan deneyimler sebebiyle geldiği önemli bir nokta da askeri müdahalelere ve askerin siyasetteki ağırlığına ilişkin bakıştaki değişimlerdir (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s.136–137). Özellikle 28 Şubat konusunda aktörlerin dünden bugüne düşüncelerindeki değişim, eski tutumlarına yönelik eleştirel bakışı getirmektedir. 28 Şubat'ta alınan tavrın bugün yanlış bulunuyor olması ve bunun itiraf edilmesi bir değişim ipucudur.

1.3.3.Devletin Din Politikaları

Türkiye'de din-devlet ilişkileri bakımından Cumhuriyet döneminde gerçekleşen köklü değişimler kaynağını cumhuriyet öncesi düşünsel birikiminden alır. 19. yy'ın laikleşme ve reform çabaları Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan düşünce akımlarından beslenmiştir. Batı kaynaklı olarak ortaya çıkan bu akımlar dinin ne anlama geldiği ve toplumda hangi

konuma sahip olması gerektiği şeklinde bir tartışma ortamı yaratmıştır. Bu düşünsel ortamın çeşitliliği Osmanlı dönemi reform hareketlerinin İslami kurumlarla laik denilebilecek kurumları bir arada tutmaya yönelik çabalar olarak biçimlenmesine yol açmıştır (Köktaş, 2006, s.261). Toplumsal hayatta ortaya çıkan bu laik kurumlar, din ile dini olmayan arasındaki ilk ayrımı Osmanlı-Türk toplum ve siyasal hayatına getirmesi bakımından önemlidir.

Cumhuriyet'in kurulması ile laik bir sistem yaratma çabaları kapsamlı ve hızlı bir yenileşme hareketini gerektirmiş, sadece devleti ve yasal sistemi laikleştirmekle kalınmamış, dinin sosyal hayat üzerindeki etkinliğinin azaltılması amacıyla pek çok sosyal ve kültürel alan devletin düzenleme sahasına girmiştir. Cumhuriyetin laikleştirme siyasetini devlet ve din politikası açısından irdeleyen Aydın, Türkiye'deki din politikasının "reformcu" imajı nedeniyle Protestan bir görünüm sergilediğini ileri sürmektedir. Protestanlık dinin kendinden hareketle ve yeniden yorumlanması ile tutum ve davranışlara yönelik bir harekettir. İncil'in güncel dillere çevrilmesi, ruhban otoritesinin kaldırılması bu amaçla savunulmuştur. Yazara göre, Türkiye'de sistem başından beri siyasetten hareketle dini dışta tutabilmenin yollarını aramış ve Protestanlığın reform imajını kullanmaya çalışmıştır. Devlet dinden yaralanan bir tutum ve davranışa yönelmemiş; dini otorite ve kurumların kaldırılması, dini metinlerin Türkçeleştirilmesi gibi girişimler devletin din üzerindeki etkinliğini arttırmaya yönelik olmuştur. Bu nedenle Aydın, İslami etiğin etkisi ile ortaya çıkan sanayi, ticaret, eğitim ve benzeri alanlardaki değişim ve dönüşümün kabullenilmediğini, hatta devlet için bir rakip olarak algılandığını belirtmektedir. İslam'ın modern kurumlara karşı kayıtsız olduğundan bahseden Aydın, İslam'ın demokrasi ve laiklik ile her haliyle çelişmediğini ve bunları ulaşılması gereken birer hedef olarak da göstermediğini ileri sürer. Modernleşme, demokrasi ve laiklik, İslam'ın hedefi olan erdemlerin gerçekleşmesine imkân verdikleri oranda kabule değerlidir (2002, s.152,154).

Cumhuriyetin din olgusuna bakışı ve bu alandaki düzenlemelerin "dini devlet kontrolü altına almak ve mümkün olduğunca dar bir alanda tutmak" felsefesini taşıdığını belirten Duman, Müslüman halkın dini ihtiyaçlarının karşılanması meselesine kamu hizmeti mantığı ile bakıldığını söyler. Devletin dini kendi kontrolü altına alması, Osmanlı'dakine benzer bir resmi İslam görüşü yaratırken, devlet bizatihi dinin laikleştirilmesine teşebbüs etmiştir (2003, s.554). Türköne'ye göre Türkiye'de resmen uygulanan "din devlet ilişkisi modeli" laik bir model değildir. Bu modelin tarihi açıdan kendi içinde tutarlı olduğunu söyleyen Türköne, Türkiye'de uygulanan modelin Emevîler'de, Abbasîler'de, Selçuklular'da ve Osmanlı'da uygulanan modelin devamı olduğunu savunur. Din hizmetlerinin özerk kuruluşlara

bırakılmaması, devlet hizmetleri bünyesine alınarak bir hiyerarşiye bağlanması 14 asırlık Sünni geleneğinin ürünüdür (2003, s.554-555).

Türk laikliğinin, İslam'ı tekeline alarak belli bir inanç biçimini vaaz ettiğini ve dini kişisel bir mesele olarak tanımlamadığını ileri süren Çınar, Türk laikliğinin dini bireysel ve vicdani bir mesele olarak tanımlarken, farklı bireyselliklere ve vicdaniliklere izin vermediğini belirtir. Kemalist Laiklik, sadece laiklik değil, aynı zamanda belli bir İslam anlayışını benimseme anlamında bir dindir. Çünkü, ancak bu şekilde kendisini karşıtı olarak tanımlayabileceği İslami bir dini kurabilir. Bu nedenle, dine karşı tarafsız ve ilgisiz bir Türk laikliğinden bahsedilemeyeceğini belirtir. Bu “dışlayıcı bağımlılık” ilişkisinde, devlet-İslam veya laiklik-İslam ilişkisinin parametreleri de oldukça geniştir. 28 Şubat'ta İslam'ı dışlayan devlet laikliği, 12 Eylül rejimi döneminde İslam'ı rejime entegre etmiştir. Çınar, sadece bu örneğin bile İslam'a karşı tek ve tutarlı bir dışlayıcı stratejinin olmadığını, İslam'a karşı tavrın çelişkili bir biçimde değişebildiğini ileri sürmektedir (2006, s.160-162). Dolayısıyla, Türk laikliği, İslam'ı tehdit olarak görmekten, birlik ve bütünlüğün temeli olarak görmeye kadar uzanan geniş bir esneme kapasitesine sahiptir.

Benzer bir yaklaşımla Türkiye'de gerçek bir din-devlet ayrımı olmadığını söyleyen Erdoğan'a göre anayasa ikisinin alışılmadık bir kaynaşımını öngörmektedir. Türkiye'de devletin dine yaklaşımı ile ilgili politikalarında kullandığı “Dinin siyasete karıştırılmaması, devlet sisteminin dine dayandırılmaması, din istismarı ve sömürsünün yasak olması” gibi anahtar terimler Türk politikasında dinin kendine özgü niteliğini anlamayı kolaylaştıracaktır. Anayasanın başlangıç maddesinde “laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılamayacağı” belirtilerek, bireysel ve vicdani bir mesele olarak kalmak ve devlet ve kamu hayatına ilişkin iddialarda bulunmamak kaydıyla dinin kutsal sayıldığı görülmektedir. Türk laikliği açısından din sırf bir “duygu”dan ibarettir. Anayasanın 14. maddesine göre “...bir kişi eğer din veya mezhebe dayanan bir “devlet düzeni kurmak amacı” güderse, o kişi bu hakkı kötüye kullanıyordur. Erdoğan, Türk laikliğinde devletin, somut eyleminden herhangi bir tehlike doğurduğuna bakmaksızın, sırf güttüğü amaçtan dolayı bir kişiyi cezalandırabileceğini iddia eder (2000, s.349).

14. madde ile aynı mantığa dayanan 24. madde din özgürlüklerinin kullanımına ilave bir kısıtlama getirmektedir. Buna göre “kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırmaya veya siyasi veya kişisel çıkar ya da nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını veyahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.” Bu hükümden çıkarılabilecek ilk sonuç, politikacı ve siyasi partilerin siyasi faaliyet yaparken herhangi bir dini inanç ve görüşe atıfta bulunmalarının yasak olmasıdır. Kamusal ve siyasal söylemde dine

dolaylı bir atıf bile dinin siyasi nüfuz kullanma amacı ile kötüye kullanılması veya sömürülmesi sayılmaktadır. İkinci olarak “kişisel çıkar için” ibaresi bu yasağın sadece siyasi özgürlükler için değil sivil özgürlükler için de geçerli olduğunu göstermektedir. Bu ise yasağın dini bir vakıf kurmak veya gazete çıkarmak isteyen dindarlara da uygulanabilmesini mümkün kılmaktadır. Üçüncüsü ise bu madde dindarların “sosyal düzen” ile ilgili herhangi bir iddiada bulunmalarını da yasaklamaktadır. Oysa Erdoğan’a göre, dinin sırf bir vicdan meselesi sayılması ve toplumsal hayatla ilgili taleplerinin bulunmaması dinlerin doğası ile bağdaşmamaktadır (2000, s.349-350). Dolayısıyla özerk sivil toplum anlayışının Türk anayasasına büsbütün yabancı olduğunu iddia eder.

Anayasa’da sık sık Türkiye Cumhuriyeti’nin “laik” niteliğine atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle laiklik veya “laik Cumhuriyet” Türkiye’nin sosyo-politik sisteminin en önemli unsurudur. Ancak, Türkiye’de Laiklik devletin dini doktrin karşısında tarafsız bir tutum takınması ve dinle devletin ayrılması anlamına gelmemektedir. Aksine, laiklik devletin dini hayatı kontrol etmesini ve laik yasama ve uygulama aracılığı ile toplumu sekülerleştirmeye yönelik devlet siyasetini ifade etmektedir (Erdoğan, 2000, s. 350). Aşağıda, özgün bir model olduğu iddia edilen Türk laikliğinin etkisiyle gelişen, devletin dini alanlardaki düzenleme yetkilerinden ve bunların eleştirilen yönlerinden kısaca bahsedilecektir.

1.3.3.1. Zorunlu Din Eğitimi

Türkiye’de din-devlet-toplum ilişkilerinin idari ve siyasi düzeneği; dün olduğu gibi bugün de vatandaşların din eğitimi, din hizmetlerinden yararlanma hakkı, ibadet ve inanç özgürlüğü vb. toplumsal taleplerden oluşmaktadır. Ülkemizdeki din-devlet-toplum ilişkilerini sorgularken, Anayasanın Devlete yüklediği “vatandaşların din eğitimi ihtiyacını karşılama” görevinin nasıl ve hangi ilkeler temelinde yerine getirmesi gerektiği tartışılması gereken bir konudur.

Her konuda olduğu gibi bu noktada da çeşitli görüşler dile getirilmekte, laiklik yanlısı kişi ve kurumların önemli bir bölümü, laik bir ülkede din eğitiminin devlet eliyle verilmesini bir çelişki olarak nitelerken, bazıları da Türkiye’de böyle bir uygulamaya gitmenin “zorunlu” olduğunu ileri sürmektedirler (Çakır, Bozan, Talu, 2004: 171). Din eğitimi konusundaki görüşlerden biri bu eğitimin özelleştirilmesinden yanadır. Bu görüş sahipleri daha çok laikliği evrensel düzeyde algılayıp devletin laik niteliğinden dolayı din eğitimi vermemesi gerektiğini bu işin özel alana bırakılmasını savunmaktadır Bu öneriye hem bazı “laikliğe duyarlı”, hem de “muhafazakâr”, hatta “İslamcı” olarak tanımlanabilecek kişi ve kurumlar destek vermektedir. Ancak, din öğreniminin özelleştirilmesi önerisi, Türkiye’deki laiklik tartışmalarının geleneksel saflarını da altüst etmektedir. Türk laikliğinin bu yollarla daha da

liberalleştirilmesini savunanların karşısına ise bir başka grup “laikliğe duyarlı” ve “muhafazakâr”, kişi ve kurum çıkmakta ve öneriye en sert itirazlar da bazı muhafazakârlardan gelmektedir. Bu kesim, din eğitiminin özelleştirilmesi durumunda, birtakım radikal unsurların ve cemaatlerin denetimi ele geçirebileceğini ileri sürmektedirler. Bozan, 2007, s.39). Bu görüşü savunanlardan Cebeci, Bazı İslam toplumlarında olduğu gibi herkesin kendi inisiyatifine bırakılan din öğretiminin, ötekini dışlayan, ayrışmayı ve kamplaşmayı körükleyen barış ve güven ortamının tesisine katkı sağlamayan bir sonuç vereceğini ileri sürmektedir. Yazara göre, Türkiye’nin Cumhuriyetle birlikte elde ettiği en büyük kazanımlardan biri din eğitim ve öğretiminin legal zeminde devlet eliyle bütün toplumu kuşatan bir anlayışla verilir olmasıdır. Eğer tekrar bu dersler isteğe bağlı hale getirilirse durduk yerde din üzerinden yeni bir ayrışma alanı açılmış olacak, geçmişte olduğu gibi (1980 öncesi) bu dersi seçenlerle seçmeyenler arasında nereye varacağı, hangi boyutlara ulaşacağı kestirilemeyen dinci-dinsiz zıtlaşması başlayacaktır. Ayrıca din kültürü öğretiminin isteğe bağlı hale gelmesi, psiko-sosyal etki altında bu dersi seçemeyenlerin veya Devletin bu tavrını beğenmeyenlerin başka arayışlara gireceği, geçmişte olduğu gibi legal olmayan din öğretimine geri döneceği sonucunu getirecektir. Bu nedenle, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretiminin ihmal edilmemesi ve bu eğitimin devlet otoritesi ile yürütülmesi gerekmektedir (Cebeci, web.sakarya.edu.tr).

Din eğitimi konusunda geliştirilen bir diğer yaklaşım, ılımlı dindar çevreler tarafından da desteklenen “seçmeli din dersi” önerisidir. Bu öneride hem din görevlisi yetiştirme, hem de din öğretimi talebini giderme ihtiyacı bir arada ele alınmaktadır. Öneri sahipleri örgün öğrenim kurumlarında (kimilerine göre sadece ortaöğretimde, kimilerine göre hem ilköğretim, hem ortaöğretimde) seçmeli din dersleri konulması durumunda imam hatip liselerine yığılma olmayacağını düşünmektedirler. Bu derslerin sayısı ve neler olması gerektiğinde öneriler farklılaşmaktadır. Not zorunluluğu olan seçmeli yerine, not zorunluluğu olmayan isteğe bağlı din dersi arasındaki fark da geniş bir şekilde tartışılmayı beklemektedir (Cebeci, web.sakarya.edu.tr). Öneride seçmeli din dersi yerine, seçmeli İslam dersi, hatta kimilerine göre İslamiyet’in sadece bir yorumu verilmek istendiği ileri sürülüp, diğer dinlerin, hatta mezheplerin durumunun ne olacağı sorusu ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Bu konuya getirilen çözümlerden biri ülkede Hanefi mezhebinden sonra gelen en büyük ikinci mezhep olan Alevilik ile ilgili düzenlemelerin yapılmasıdır. Din kültürü ahlak kitaplarında Alevilik ile ilgili bilgilerin yer almaya başlaması önemli bir adım olsa da yukarıda dile getirilen sorunu çözmeye yetecek bir uygulama değildir. Seçmeli din dersi konusunda dile getirilen bir başka çekince konusu da seçmeli din dersinin ülkenin birçok bölgesinde ister istemez “zorunlu”

derse dönüşmesi ihtimalidir. Böyle bir ihtimalin gerçeğe dönüşmesi durumunda seçmeli din dersi uygulaması zorunlu din dersi uygulamasından çok daha büyük sorunlar doğuracaktır.

Dini eğitimin özelleştirilmesi tartışması, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80 yıllık laiklik yorumunun ciddi anlamda masaya yatırılmasını gerektirmektedir. Üstelik Anayasa'nın 24. Maddesi din eğitiminin devlet tarafından verilmesini öngörmekte, farklı bir uygulama ancak anayasa değişikliği ile mümkün görünmektedir (Bozan, 2007, s.39). Cebeci, mevcut Anayasamızın 24. maddedeki “Din Kültürü ve Ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır” hükmünün korunması gerektiğini savunmaktadır. Yazara göre, bu derslerden beklenen amacın gizlenmesi gibi bir sonuç doğuran “Din Kültürü” ifadesinin yerine açıklıkla “Din Bilgisi” ifadesi konulmalı ve her öğrencinin gelişme çağında kendi dininin esasları ve gerekleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmasının yolu açılmalıdır. Bu herkes için çok doğal ve insani temel bir haktır. Cebeci'nin önerisi, insanların inanmadıkları ve istemedikleri bir dinin öğretimine mecbur edilmelerini önlemek için Anayasanın 24 maddesinin sonuna da “Ancak kimse kendi inancı dışında bir dinin öğretimine zorlanamaz.” İfadesinin eklenmesidir(Cebeci, web.sakarya.edu.tr). Böyle bir düzenleme ile herkese kendi inandığı dinin öğrenimini alma imkânı verildiği gibi, hiçbir dine inanmayan kimselere de din bilgisi dersinden muaf olma hakkı tanınacaktır

1.3.3.2. İmam Hatip Liseleri

Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince medreselerin kapatılması ve sonrasında da tarikatların yasa dışı ilan edilmesinin ardından, “İmam Hatip Mektepleri” din görevlisi yetiştirme amacıyla 1924 yılında açıldı. İmam Hatip Mektepleri'nin eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve dört yıllık ortaokul seviyesinde tutulmuştu. İmam Hatip Mektepleri'nin ömrü sadece altı yıl olmuş ve 1930 yılındaysa İmam Hatip Mektepleri öğrenci azlığı gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. İmam Hatip Mektepleri'nin kapatılmasının ardından 1948 yılına kadar din eğitimi ve öğretimi Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Kuran Kursları tarafından verilmiştir. Bu tarihe kadar da Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde din görevlisi yetiştirmeye yönelik orta ve lise okulları seviyesinde herhangi bir okul açılmamıştır (Bozan, 2007, s.12).

1946 yılında Türkiye’de çok partili hayata geçilmesiyle birlikte “Din eğitimi” olgusu Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde de tartışılmaya başlanmıştır. CHP 17 Kasım 1947 yılında toplanan 7. Kurultayında aldığı kararların ardından* (Toprak, 1981, s.79) 15 Ocak

* Kurultayda din ile ilgili olarak geliştirilen öneriler ana hatlarıyla şunlardı:

1949 tarihinde önce İstanbul ve Ankara, daha sonra da Afyon, İzmir, Isparta, Kayseri, Kastamonu, Adana, Trabzon ve Urfa’da 10 ay süreli İmam Hatip Kursları açılmış, daha sonra kurslar iki yıla çıkarılmış ve meslek okulu mezunlarının da bu kurslara gitmesine olanak sağlanmıştır (Bozan, 2007, s.13-14).

1950 seçimlerinin ardından CHP’nin iktidarını Demokrat Parti’ye devretmesiyle birlikte DP’nin yaptığı ilk icraatlarından biri, seçim öncesi dönemde vaat ettiği İmam Hatip Okulları’nı açmak olmuştur. 10 Ekim 1951 sayılı Müdürler Komisyonu kararıyla ilkokula dayalı birinci devresi dört, ikinci devresi üç yıl olan ve bir bütün teşkil eden yedi yıl süreli İmam Hatip Okulları yedi il merkezinde açılmış, bu İmam Hatip Okulları’nın amacı “Müspet, münevver din adamı yetiştirmek” olarak tanımlanmıştır. İmam Hatip Okulları önce “Özel Okullar Müdürlüğü”ne, daha sonra ise “Ortaöğretim Genel Müdürlüğü”ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. İmam Hatip Okullarının mezunlarının devam etmesi amacıyla 1959 yılında “Yüksek İslam Enstitüleri” açılmış, bu okullar 1964 yılında kurulan “Din Eğitimi Genel Müdürlüğü”ne bağlanmıştır. (Bozan, 2007, s.13-14).

1960 darbesinin ardından iki defa kapatılma tehlikesi geçiren ancak, varlıklarını devam ettiren İmam Hatip Okulları için 1973’te çıkarılan 1739 sayılı “Milli Eğitim Temel Kanunu” bir dönüm noktası olmuştur. Öncelikle orta öğrenim kısmı kapatılan bu okullar “İmam Hatip Lisesi” (İHL) adını almış ve üniversite kapıları öğrenciler için daha açık hale gelmiştir. Yasayla birlikte, diğer liselerin edebiyat kolu mezunlarının girdikleri bölümlere İHL mezunları da girme hakkını elde etmişlerdir. CHP gibi sosyal demokrat ve laiklik hassasiyeti yüksek bir partiyle 10 ay iktidarı paylaşan Necmettin Erbakan liderliğindeki MSP, İHL’ye ilgisini hiç gizlememiş, İHL’leri yeniden ilkokula dayalı hale getirmiş ve süresini yedi yıla çıkarmıştır. On aylık hükümet döneminde 29 yeni İHL faaliyete geçirilerek, İHL’lerin sayısı 100’ü geçmiştir. Milliyetçi Cephe dönemleri ise, İHL’nin yükselişinin başlangıç yılları olarak da tarihe geçmiştir. 1970’li yıllarda İHL’deki sayısal artış Türkiye’nin planlı dönemine denk gelmiştir. Ülkenin 1973-1977 yılları arasını planlayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, söz konusu döneme ilişkin öngörüsünde İmam Hatip Okulları sayısındaki artışa dikkat çekmiştir. Kalkınma planlarını yapanlar, meslek liseleriyle kıyaslama yaparken, İHL, “genel

-
1. Türk ve din büyüklerinin türbeleri ziyarete açılmalı.
 2. Haftada birer saatlik seçmeli din dersleri, velilerin yazılı müracaatıyla öğrencilere verilmek şartıyla ilk ve ortaokul müfredatına dahil edilmeli.
 3. CHP’nin din eğitimine önem verdiğini belirten bir madde parti programına konulmalı.
 4. Parti programında CHP’nin ilkokullarda seçmeli din derslerini başlatacağı ilan edilmeli.
 5. Milli Eğitim Bakanlığı, programında, seçmeli din derslerini ilkokulların müfredatına koyacağını açıkça belirtmeli.
 6. Din eğitimi veren yüksekokullar açılmalı.
 7. İmam Hatip okulları yeniden açılmalı.

liseler” ile yarışmaya başlamıştır. 1973 tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda “lise” statüsü kazanan ve “hem mesleğe hem de yükseköğretime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumları” olarak nitelendirilen okullar, çoktan meslek lisesi niteliğini aşmış ve bir tür genel lise işlevi görmeye başlamıştır (Bozan, 2007, s.4). Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi ve idari yapılanmasıyla dindar vatandaşların toplumsal taleplerini uzlaştırmaya yönelik bir “Cumhuriyet Projesi” olarak hayata geçirilen İHL’ler; başlangıçta belirlenmiş olan amaçlarından sapma eğilimlerini daha ‘70’li yıllar sona ermeden göstermişlerdir.

İHL’nin sayıları ve bu okullara olan taleplerin hızla artmasında itici güç olan Milli Selamet Partisi (MSP) İmam Hatip Liseleri’ne günümüze kadar sahip çıkan siyasi hareket olmuştur. Partinin İslami duyarlılığa sahip kitleleri İHL’lerin yaygınlaşması için her zaman çok çalışmıştır. 1970’li yıllarda İHL’ye talep, artarak devam ederken, bunların meslek dersleri kaynağı da hızla gelişmiş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne ek olarak, 1959 yılında İstanbul’da açılan sekiz Yüksek İslam Enstitüsü ve Erzurum Atatürk Üniversitesi bünyesinde bir İslam İlimleri Fakültesi İmam Hatip Liselerindeki, meslek derslerinin öğretmen gereksinimlerini yeterli biçimde sağlamıştır (Bozan, 2007, s.4,16-19).

1980 – 1997 Yılları arasında İHL’lerin statüsünde önemli değişiklikler olmamış, ancak 1997 yılı İHL’ler için bir kırılma noktası olmuştur. Türkiye’de 28 Şubat süreci olarak adlandırılan ve iktidardaki REFAHYOL (Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi Koalisyonu) hükümetinin iktidardan uzaklaştırıldığı dönemin adı olan bu süreç sonunda çıkarılan 8 yıllık kesintisiz eğitim yasası İHL’lerde niceliksel bir düşüş yaratmıştır. Niteliksel düşüş ise zaman içinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde terör ve anarşiden uzak nesiller yetiştirilmesi amacıyla sadece Tunceli’ye İHL açılması, Alevi köylerine cami yaptırılması bu anlayışın bir uzantısı olmuştur. 12 Eylül yönetimi yeni İHL açmamış, ancak meslek lisesi mezunlarının üniversitelerin her bölümüne girmesine olanak tanıyan bir düzenlemeye imza atmıştır. Bu tarihe kadar üniversitelerin edebiyat ile ilgili bölümlerine devam edebilen İHL mezunları üniversitelerin tüm bölümlerine yerleşmeye başlamıştır. 1980’li yılların sonuna gelindiğinde İmam Hatip Liselerinin orta kısımlarına 11, lise kısımlarına 44 yeni okul eklenmiş, öğrenci sayıları da 300.000’i aşmıştı (Bozan, 2007, s. 19, 21).

1990’lı yıllarda söz konusu eğitim kurumları “siyasal İslam’ın arka bahçesi” nitelemesiyle “tehdit unsuru” olarak görülmeye başlanmış, 28 Şubat 1997 sonrasında İHL’lerin varlığı salt “din görevlisi ihtiyacına” indirgenmiştir. 1985 yılında açılan ve yabancı dil eğitiminin ağırlıklı olduğu Anadolu İHL mezunlarının yurtdışına din görevlisi olarak gönderilmesi hedeflenmiştir (Bozan, 2007, s.4,19). Ancak sayıları hızla artan bu okullar daha

sonra İslami duyarlılığa sahip siyasetçilerin ve muhafazakâr iş adamlarının çocuklarını gönderdiği eğitim kurumu haline gelmiştir.

1997’de liseye giden her on öğrenciden birinin İHL’li olması Türkiye’de bir irtica tehlikesi olduğunu düşünen, laiklik hassasiyetleri yüksek kesimleri rahatsız etmiş, Türkiye’de ikili bir eğitim sistemi olduğu bunun da Tevhid-i Tedrisat yani “öğrenim birliği” ilkesini zedelediği iddia edilmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, ilginç bir şekilde, hem İHL savunucularının hem de İHL karşıtlarının argümanı olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 4. maddesinde “Maarif Vekâleti, yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Dârülfünunda bir İlâhiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyyenin ifası vazifesiyle mükelef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir” ifadesi yer alır. İmam hatip liselerinin öğrenim birliğini zedelediğini iddia edenler, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 4. maddesine dayanılarak açılan İmam-Hatip Okulları ile ilgili Temel Eğitim Kanunu’nun bir maddesinin yeni bir biçime sokularak, iki yıl gibi kısa bir süre sonunda yeniden meclisin gündeminde yer aldığını ileri sürmektedirler. İHL karşıtları Tevhid-i Tedrisat’ın “öğrenim birliği” ilkesini getirdiğini oysa İmam Hatipler eliyle ikinci bir öğrenim kanalının açıldığını, yasanın en temel ilkesi olan “öğrenim birliği”nin zedelendiğini iddia etmektedirler.

İHL savunucuları ise, bu okulların Tevhid-i Tedrisat’ın gereği olduğunu savunmakta; yasanın 4. maddesinin din görevlisi yetiştirilmesi için MEB’e bağlı okullar açılmasını öngördüğünü belirtmektedirler. Oysa esas sorun, İHL sayısı ve bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısının Türkiye’nin “din görevlisi” ihtiyacının çok çok üzerinde olması ve bu okulların Tevhid- Tedrisat Kanunu’nda öngörülen “din hizmetleri görevlisi” yetiştiren okul kimliğini aşmasıdır. Bu gelişme ülkede bir irtica tehdidi endişesi yaşayan kesimleri rahatsız etmiştir (Bozan, 2007, s.20-21; Çakır, Bozan, Talu, 2004, s.109-110). Siyasal İslam’ın arka bahçesi” söyleminin etkisinde olan laik kesimlere göre bu okullarda çocuklar birer “şeriatçı” olarak yetiştirilmektedir. Bu görüşün sahipleri, İHL mezunlarının hukuk ve kamu yönetimi gibi bölümleri tercih etmesinin ardında devlet bürokrasini ele geçirmeye yönelik bir komplo olduğuna inanmaktadırlar.

Nitekim, Ayata ve Acar’ın “Türk Orta Öğretiminde Toplumsal Cinsiyet ve Sınıfın Yeniden Üretimi” adlı çalışmaları imam hatip liselerindeki dinsel değerlere ve standartlara bağlı okul kültürünün nasıl iki taraflı keskin bir kılıç olarak işlev görebileceğini örneklemektedir. Dinsel referanslar kaliteli eğitimle ilgili çağdaş standartları desteklediği ve bunlara uyum gösterdiği ölçüde din, eğitimdeki iyileştirmeler için önemli katkılar sağlayabilir. Ayata ve Acar, İmam hatip liselerinin bu günkü sayısı ve standartlarının yanı sıra çok sayıda kız öğrencinin bu okullara yönelmesini olumlu bir gelişme olduğunu kabul

etmektedirler. Ancak, dinsel öğretinin ya da yorumun, laik sistemin içselleştirdiği çağdaş etik kavramlar ile temel özgürlükler ve çağdaş eşitlik anlayışı ile çatıştığı durumlarda, yalnızca dinsel referanslarla yönlendirilen ve bunlarla kısırlaştırılmış bir eğitim kültürünü veren bu liselerin giderek sorun yaratmaya başladığını ileri sürmüşlerdir. Ayata ve Acar, Laik devletin “düşman” saydığı geleneksel ve dinsel bileşenleri her şeye karşın barındıran bir sosyo-kültürel ortama sahip İHL’lerin, modernlik, akılcılık ve laiklik adına meşruiyet arayan bir siyasal düzen için tehdit edici nitelikler taşıdığını savunmaktadırlar (2002, s.111).

Bazı çalışmalarda ise, İHL’lere gereğinden fazla anlam yüklendiğini, İHL’lerin tercih sebeplerinin çok daha makul olduğu vurgulanır. Araştırmalar, İHL’lerin diğer meslek liselerine oranla daha fazla tercih edilmelerinin ağırlıklı nedenini “bu okullarda din eğitiminin veriliyor olması” olarak göstermektedir. Yapılan çeşitli alan araştırmalarında*, İHL öğrencilerinin genellikle İHL’yi kendi isteğiyle geldiğini belirtilmektedir. Öğrenci velileri ise hem dini eğitimin hem de pozitif bilimlerin bir arada verildiği kurumlar oldukları için çocuklarını İHL’ye gönderdiklerini ifade etmektedirler. İHL ortamının daha iyi olduğu, çocuğunun daha ahlaklı yetişeceği düşüncesi öğrenci velilerinin gerekçeleri arasında önemli yer tutmaktadır. İHL’lerdeki yöneticiler de sekiz yıllık kesintisiz eğitim öncesinde tamamen ailelerin seçimi belirleyici olurken, bu uygulamanın ardından öğrencilerin İHL’ye daha çok kendi istekleri ile gelmeye başladıkları görüşündedirler (Çakır, Bozan, Talu, 2004, s.116-127). Öğrencilerin bu tercihlerinde, ailelerinde, yakın çevrelerinde bulunan İHL mezunlarının etkisi olduğu da belirlenmiş, bu karşılıklı etkileme olgusu, İHL’nin bir “camia” haline gelmesine neden olmuştur.

Muhafazakâr kitlelerin İHL’yi benimseyip sahip çıkması da bu okulların sayısının yükselmesinin nedenleri arasındadır. İHL binalarının inşası ve tefrişatında diğer okullarla kıyaslanmayacak ölçüde halk katkısı ve katılımı sebebiyle, kimi hükümetler yeni İHL açmak istemeseler de iktidara geldiklerinde açılmaya hazır İHL binaları bulmaktadırlar. Bugün var olan İHL binalarının yüzde 65’i devlet katkısı olmadan yapılmıştır. Devletin hiçbir katkı almadan yaptığı İHL binaları ise, genel toplam içerisinde ancak yüzde 9,5’luk bir oran oluşturmaktadır (Ünsür, 1995, s.148). Adeta bir cami yaptırma seferberliği içinde yapılan İHL’ler Milli Eğitim Bakanlığı’na teslim edilmekte, Bakanlık da buralara öğretmen atayarak

* Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Polat, F., 1996, *Diyanet İşleri Başkanlığı Çerçevesinde Din Toplum İlişkisine Bir Bakış*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum; Cebeci, Suat (1993), ‘İmam-Hatip Liselerinden Mezun Olanların Yönelişleri ve Sebepleri’, *Türkiye’de Din Eğitim ve Öğretimi* içinde, İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 109-115; Çakır, Ruşen, İrfan Bozan, Balkan Talu (2004), *İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*, TESEV Yayınları, İstanbul; Çamuroğlu, Reha (1994), ‘Zorunlu Din Eğitimi Üzerine’, *Nefes Dergisi*, yıl 2, sayı 12, Ekim; Altunsaray, Musa (2000), *İmam-hatip Liselerine Talebi (İstemi) Etkileyen Etmenler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

öğrenime açmaktadır. Gözlenen “halk yardımı” olgusu ile pansiyon binalarında da karşılaşılmakta, 1990 yılından sonra açılan İHL binaları, öğrencilerin barınma, yemek vb. ihtiyaçları gözetilerek kompleks halinde inşa edilmektedir. Burada dikkat çeken nokta, halk tarafından yaptırılan okullar konusunda Milli Eğitim Bakanlığı’nın elinin kolunun bağlı olmasıdır. Eğer bir kişi, dernek ya da vakıf yaptırdığı okulun İHL olmasını şart koşarsa, söz konusu yerleşim biriminde İHL ihtiyacı olmasa dahi, Milli Eğitim Bakanlığı okulun türünü değiştirme hakkına sahip değildir ve bu konuda yapılan kimi tasarruflar da yargı engeline takılmıştır (Bozan, 2007, s.29). Dolayısıyla yaygın kanının aksine, İHL’lerin niceliksel artışlarında siyasi rant kaygısından çok, halk katılımına bağlı bir durum söz konusu olmaktadır.

İHL’ler üzerinde en çok tartışılan konuların başında mezunlarının üniversite yönelimleri sırasında uygulanan Katsayı farkı uygulamasıdır. İHL savunucuları, İHL öğrencilerinin de diğer Türkiye vatandaşlarının çocukları gibi istedikleri fakültelere gitme hakkına sahip olduğunu, bu durumun zaten kanuni bir hak olduğunu belirtirken sürekli olarak Milli Eğitim Temel Kanunu’nda yer alan “İHL mesleğe ve yükseköğrenime hazırlar” cümlesine atıfta bulunmaktadır. Laiklik savunucularıysa İHL’nin, Milli Görüş hareketi lideri Necmettin Erbakan’a atfedilen bir sözden hareketle, siyasi İslamcılığın “arka bahçesi” olduğunu iddia etmektedirler. Bu görüş sahiplerine göre İHL mezunları ancak İlahiyat Fakültelerine devam edebilmeli; özellikle asker-polis ve mülki amir olma yolları tıkanmalıdır. İHL mezunlarının istedikleri fakülteleri tercih etmesine karşı ilk ciddi itiraz 1990 yılında Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği’nden (TÜSİAD) gelmiş, bu kurum, İHL mezunlarının İlahiyat Fakülteleri yerine, öncelikle üniversitelerin hukuk ve kamu yönetimi bölümlerine yöneldiğini savunmuştur. İHL öğrencilerinin yerleştikleri fakültelere ilişkin bir diğer çalışma ise halen Sakarya Üniversitesi öğretim üyesi olan Prof. Dr. Suat Cebeci tarafından 1993 yılında yapılmış, 1986, 1987 ve 1988 yıllarında İHL mezunlarının üniversitelerde yerleştikleri programlar incelenmiştir. Cebeci’nin araştırmasında İHL mezunlarının en çok yerleştikleri fakülteler olarak ilahiyat fakülteleri ortaya çıkmış, ancak, eğitim yüksek okulları ve eğitim fakültelerine yerleşen İHL mezunlarının toplamı ilahiyat fakültelerine yerleşenlerden daha fazla olduğu saptanmıştır. Her üç yılın rakamları İHL mezunlarının çoğunlukla öğretmen yetiştiren fakülte ve yüksekokullara yerleştiğini göstermektedir. TÜSİAD’ın “İHL’lilerin yönelişlerinin esas olarak Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler fakültelerine olduğu” iddiası bu çalışmada doğrulanmamaktadır. Ancak, aynı çalışmada, yıllara göre söz konusu fakültelere yerleşmelerde sayısal olarak düzenli bir artış göze çarpmaktadır. Buna rağmen tüm İHL mezunları içindeki oran hukuk fakültelerinde yüzde 3,6’yı geçmemiş, siyasi bilgiler fakülteleri için en yüksek oran da tüm İHL mezunları

içinde yüzde 2,4'te kalmıştır. Dolayısıyla, İHL mezunları hukuk ve kamu yönetimi gibi bölümleri tercih etse de buraları kazanan öğrenciler içindeki İHL mezunu oranları son derece düşüktür (Cebeci, 1993). Bu nedenle, İHL mezunlarının bu tür fakültelere girişini engellemek için ayrıca bir katsayı farkı uygulamasına gerek görülmeyebilir. Bunun yanı sıra kamuoyundaki yaygın kanaatin aksine, ÖSYM'nin istatistiklerine bakıldığında, diğer meslek liseleri arasında İHL'nin üniversite sınavında ciddi bir başarısından söz etmek mümkün değildir ve hatta ticaret lisesi mezunlarının İHL mezunlarına göre daha başarılı olduğu ortaya çıkmaktadır (Çakır, Bozan, Talu, 2004, s.81–92, 103). 1998 sonrası duruma bakıldığında ise, meslek liselerine kendi alanları dışındaki tercihlerde uygulanan katsayı nedeniyle, diğer meslek liseleri karşısında İHL mezunlarının üniversiteye girme oranları ciddi oranda geride kalmaktadır.

1.3.3.3. Diyanet İşleri Başkanlığı

Türkiye’de din, devlet ve toplum ilişkileri denildiğinde akla gelen ilk kurum Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)’dir. Osmanlı toplumunda Şeyhülislamlık makamına değin uzanan DİB yapılanması, Türkiye’de modernleşme sürecinin din işleri ile gel-gitli ilişkisini de bir ölçüde gözler önüne sermektedir. 1982 Anayasası’nın 16. maddesine göre “genel idare içinde yer alan Diyanet işleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek...görevleri yerine getirir”. Bu madde ile devletin İslam dinini din olmaktan ziyade ulusal bütünleşmenin aracı olarak gördüğünü söyleyen Erdoğan, Anayasa koyucunun önce İslam’ı laikleştirmekte, sonra millileştirmekte olduğunu ileri sürmektedir. Gerçek bir din ve devlet ayrılığının olmadığını savunan Erdoğan, bu durumun sadece dini laikleştirmekle kalmadığını aynı zamanda paradoksal olarak devletin, İslam’ı toplumsal bütünleşmeyi ve siyasi meşruluğu sağlamakta kullandığını belirtmektedir (2000, s.350–351).

Dinsellik alanına giren konularda, devletin geniş bir denetim ve müdahale yetkisinin Anayasal düzen tarafından korunması (Duman, 2003, s.552), devlete bağlı din ve dine bağlı devlet anlayışını reddeden Laiklik anlayışı sebebiyle eleştirilmektedir. Türklerin “din u devlet mülk u millet” anlayışı ve gerçekte laikliğe aykırı olduğu halde Diyanet Teşkilatı’nın devlet içinde bir kurum olarak yer alması, laikliğin ülkemizde uygulanırken, Avrupa’dan farklı bir çevreye sahip olmamız dolayısıyla kendine özgü bir biçim almasını gerekli kılmıştır (Hafızogulları, www.abchukuk.com). Dinin özerk bir biçimde örgütlenmesinden ziyade, devlet yapısı içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı kurumu ile din hizmetlerinin devlet tarafından karşılanması, Türkiye’nin özgül koşulları göz önüne alındığında laikliği zayıflatıcı bir uygulama değil, tersine onu koruyucu bir çözüm olarak değerlendirilmelidir.

1924 yılında başbakanlığa bağlı idari bir kurum olarak yapılanmasıyla birlikte 1937’de Anayasa’da adı konan laiklik ilkesinin kurumsal taşıyıcılarından biri haline gelen DİB; bugün vatandaşlık, devlet ve din hizmetlerinin sunumu bakımından önemli bir tartışma konusunu teşkil etmektedir. DİB’in yapılanmasına yönelik ilk eleştiri, belli bir inanç sistemine (Sünni-Hanefi) ayrıcalık tanınması ve böylece diğer inanç sistemlerini doğrudan veya dolaylı yoldan gayri-meşrulaştırılması üzerinden şekillenmektedir. Bu noktada DİB’te temsil ve hizmet talebi üzerinde en çok eleştiride bulunan kesimin Alevi vatandaşlar olduğu söylenebilir. Alevi grupları arasında DİB’te temsiliyete ilişkin görüş ayrılıkları mevcutsa da, genel anlamıyla DİB’in Sünni-Hanefi mezhebine yönelik hizmet verdiği, diğer inançlara ayrımcılık yapıldığı konusunda bir uzlaşma içindedirler. Ayrıca, AB süreciyle birlikte dikkat çeken bir diğer husus da Alevilerin, sivil toplum örgütlenmesine giderek kimliksel aidiyetlerini insan hakları söylemi içerisinde dile getirmeleridir (Bozan, 2007, s.5). Bu noktada, Alevilerin zorunlu din dersini bir hak ihlali olarak gündeme getirip; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşınmaları, kültürel hakların talebi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Alevilerin yanı sıra diğer din ve inanç sistemlerine mensup vatandaşların da DİB tarafından karşılanmasını beklediği talepleri bulunmaktadır. Bu türden taleplerin son örneğini Ermeni Patrikhanesi’nin dini bir kurum olması hasebiyle İçişleri Bakanlığı değil Diyanet’ten sorumlu devlet bakanlığı tarafından denetlenmesi yönündeki talebi oluşturmaktadır. Bu haliyle, din işleriyle ilgili hizmet sunmak üzere yapılandırılmış olan kurumun, laiklik ilkesi uyarınca herhangi bir inanç sistemine ayrıcalık tanınması demokrasi ve insan hakları perspektifinden bakıldığında izah edilmesi güç bir durumu teşkil etmektedir (Bozan, 2007, s.6). Bu çerçevede DİB sorununun, toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilebilir, uygulanabilir ve kalıcı bir şekilde çözümlenebilir olması için vatandaşların ve sivil toplum örgütlerinin sesine kulak verilmesi gerekmektedir.

Türkiye’nin en büyük, yaygın ve kök salmış kilit kurumlarından birisi olan DİB konusundaki ikinci eleştiri noktası, DİB’in kurumsal statüsü, yapılanması ve “hedef kitleye” hizmet sunmadaki yetkinliği üzerinden şekillenmektedir (Bozan, 2007, s.6). Kadro açığı, din görevlilerinin imajı, şeffaflık, merkeziyetçilik, cami cemaatindeki nitelik artışına karşı personelin yetersiz kalışı, kurum olarak içe dönüklük, erkek egemen zihniyet gibi eleştiri noktaları DİB’in mevcut yapılanması bakımından da bir yenilenmeye ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

1.3.3.4. Tesettür Yasağı

Kadının “örtünme istenci” siyasi bir talep olarak 1970’lerden itibaren tüm Müslüman ülkelerde ortaya çıkmış ve bu durum, ülkelerin modernleşmeci deneyimlerinin

sorgulanmasına yol açmıştır. Modernleşmenin bir ön koşulu olarak görülen eğitim ve kentlilik, dine yönelişi ifade eden örtünme ile bağdaşmamakta ve zihinlerde karışıklığa yol açmaktadır (Göle, 2004, s.131-132).

Müslüman ülkelerde yükselen İslamcı hareketlerle modernist seçkinler arasında kadının toplumsal ve hukuki statüsünün doğrudan kavga meselesi olması, paradoksal biçimde İslam'ın siyasallaşma dozu arttıkça kadını ön plana çıkarmakta ve modernizm öncesi geleneklere dönüşü simgeleyen “kara çarşafly kadın” imgesi modernizmin türevi olan siyasal katılımı gerçekleştirerek aktif biçimde siyasi gösterilere katılmaktadır. Özellikle Sünni-muhafazakâr kadınların başörtüleri ile eğitimlerini sürdürememeleri ve mesleklerini icra edememeleri, onları sivil toplum kuruluşlarında yoğun bir örgütlenme faaliyetinin içine çekmektedir (Pusch, 2001, s.473). Zihinlerde yer eden kaderine boyun eğmiş, pasif, yumuşak başlı, itaatkar geleneksel Müslüman kadın profili, kolektif kitlesel hareketlere karışan, aktif, talepkar ve hatta militan olan İslamcı kadınlar tarafından yıkılmaktadır (Göle, 2004, s.114-115).

Geleneksel ile militanlığın içi içe geçtiği bu süreç, “gericiliğin” siyasi, militan, zorlama yollarla getirilmek istendiği, “irticanın hortlatıldığı”, kadınların bunlara alet edildiği savları ile modernist kazanımları sahiplenen Türkiye gibi ülkelerin kamuoylarında derin rahatsızlıklara sebep olmuştur. Kamuoyunu on yıldan fazladır bölen ve hatta kutuplaşmalara yol açtığı iddia edilen “türban yasağının” 1991’de önce serbest bırakılması ve 28 Şubat süreci ile tekrar yasak kapsamına alınması Şeriat ve laiklik şeklinde algılanan siyasi ikililiğin türbanlı kadınlar ile Kemalist kadınlar arasındaki siyasi mücadele şeklinde tezahür ettiği bir ortam yaratmıştır. Kadının bu şekilde siyasi kavganın simgesi haline gelmesi, siyasi yaptırımların kaldırıcı olmanın ötesinde, toplumsal aktör olarak siyasi yaşamda yer almalarını ve kamuoyunu yönlendirmelerini sağlamaktadır. İslamcı hareketlerin güç kazanması ile birlikte kadınlar için Kemalist kazanımların tehlikeye düşerek kadının erkek egemenliğine gireceği korkusu, yeniden ikinci sınıf vatandaş konumuna düşeceği kuşkusu yaygınlaştıkça İslam dini ile kadın esareti arasındaki ilişki laiklik taraftarları tarafından sıkça irdelenmektedir (Göle, 2004, s.115-117). Laik kesimin bu kaygıyla geliştirdiği tepki, üniversitedeki türbanlı genç kızları İslamcılarının modern kalelere sızması ve “irtica” tehlikesinin en somut göstergesi olarak görmedir (Azak, 2000, s.95). Bu haliyle İslam, Türk modernleşme tarihinin karanlıkta kalan yüzünü temsil etmekte, eğitim yolu ile yükselen toplumsal grupların yeni ve talepkar kimliklerini yansıtmaktadır. (Vergin, 2004, s.132.)

Modernliğin bir anomalisi olarak değerlendirilen “türban” aslında birey olamayan Türk kadının giydiği farklı bir kostümden başka bir şey değildir. Kadıoğlu, Kemalist kadın, sosyalist kadın ve İslamcı kadın tiplemesinin birbirinin devamı nitelikler taşıdığını belirterek,

buradaki sorunun kadının kostümünden ziyade “bireyselleşememe” olduğunu söyler. Cumhuriyet Türkiye’inde Kemalist kadınlar iffet sınırları içinde bir modernlik görüntüsü üretirken, İslamcı kadınlar cinselliklerini örtmeye ve kamusal alan içinde mahrem bir alan yaratmaya çalışmışlar, sosyalist feministlerde erkeksi bir görüntüyü ön plana çıkararak kadın cinselliğine darbe vurmuşlardır. Bu akımların hepsinin ortak özelliği kadını fedakâr olarak betimlemeleri ve birey olarak görmemeleridir. “Kemalist kadın kendini her şeyden önce vatan evladı olarak görür” diyen Kadioğlu, İslamcı kadının öncelikli olarak bir cemaatin üyesi olduğunu, sosyalist kadının ise sosyalist davayı kadınlığa öncelikli gördüğünü ve kadının bu akımlar içinde kendini birey olarak yapılandıramadığını söyler. Oysa hür vicdanı ve kendi iradesi ile muhakeme yapabilen, karar verebilen bir kadın tipinin ancak bireyleşme ile mümkün olduğunu, demokrat olmanın yolunun öncelikle bireyleşmeden geçmek olduğunu vurgulayan Kadioğlu, demokratsız demokrasilerin büyük tehlikeler doğuracağını ileri sürmektedir. Demokrat aktörlerin yokluğu durumunda demokrasiler, özgüvensiz ve kendilerini algılanan tehditlere karşı koruyacak vatandaşlara gereksinimi olan rejimler haline gelir ki bu tür tehlikeleri önlemenin yolu kostüm modernleşmesinden geçmez (Kadioğlu, 1999, s.124).

Bugün, Türkiye deneyiminde, başörtüsü algısı, tanımı ve başörtüsüne atfedilen anlam 1980’ler ve 1990’lara oranla sistematik bir değişim geçirmiştir. 1980’lerde ve 1990’ların ilk yarısında, başörtüsüne atfedilen anlam “namus” ve “öteki” kavramıyla doğrudan ya da dolaylı ilişkili bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. “Örtü–namus” bağlantısı, tersten ve zihinsel bir ilişkilendirmeye “örtüsüz–edep dışı” bağıni varsaymıştır. Ancak, Bayramoğlu ve Balancar’ın 2006’da yürüttüğü araştırmanın önemli bulgularından birisi, bugün başörtüsünün, aktörlerin büyük bir çoğunluğu tarafından edep, namus ya da cinsellik kavramıyla ele alınmadığı, bu tür bir tanımın aktörler tarafından reddedildiğidir (2006, s.67-70). Bu gün, başörtüsüne verilen tanım ya da anlam “inanç gereği” ya da “Allah’ın emri” şeklinde sınırlandırılmaktadır.

Üniversite öğrencileri düzeyinde “inanç-gelenek-dini tutum” ile “fayda-gelecek-özgürlük” arasındaki ikilemler; aktörlerin manevi çöküntü olarak adlandırdıkları “dini sıkıntı”, peruklu ya da açık görüntüleriyle ilgili dile getirdikleri “psikolojik sıkıntı”, dışlanmışlık duygusuyla hissettikleri “sosyal sıkıntı”, kimi zaman kimlik travmalarına yol açmaktadır. Bu ikilem ve travmaların aktörler tarafından giderilmesi ise farklı değer sistemlerini bünyelerinde yan yana taşımaları; başka bir deyişle seküler ve dini olanı sadece kamusal alan var oluşu açısından değil, kendi iç dünyaları açısından da yan yana getirmeye çalışmaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yaşanan deneyimler kimlik içinde kişisel tepki ve duruş mekanizmasını harekete geçirmektedir (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s.74-77). Başörtüsüne verilen anlam ve farklı olanla yaşanan etkileşimlerin tetiklediği değişim sadece

sorunu yaşıyan öğrencilerle sınırlı değildir. Başörtüsü algısı konusundaki değişim toplumsal ve siyasal deneyimler çerçevesinde ılımlı dindar kadın ve erkekleri de kuşatmaktadır.

Ancak asıl önemli olan başörtüsünün, kadını geleneksel yuvasından çıkarmasıdır. Tesettür ve “haremlik–selamlık” ilişkiler hem kadın erkek eşitlenmesini mümkün kılan bir araç işlevini yerine getirmekte, hem de kamusal mücadele ve varoluşta kadın-erkek alanlarını birbirinden sıkı sıkıya ayıran bir rol oynamaktadır (Bayramoğlu-Balancar, 2006, s.67-70). Tesettür sayesinde hem İslami ilkelere sadık kalan hem de diploma edinin çalışma hayatına atılarak kamusal alana çıkabilen kadınlar, genellikle İslam’ı geleneksel biçimde yaşıyan mütevazı Anadolu ailelerinden gelmekle beraber, İslam’ın geleneksel yorumlarını reddetmekte, gerek İslam’ı yaşayış biçimleri gerekse eriştikleri yüksek eğitim düzeyleri ile İslam’ın kentli ve okumuş çehresini çizmektedir (Vergin, 2004, s.132-133). Tesettürlü kadınlar modernliğin ölçütü olan kent ve eğitim alanlarına girdikçe, İslami değerlerden ve ifadelerden bağımsızlaşmaları beklenirken, tersine İslami kimliklerine bir hak arama, dava hareketi içinde yaklaşmaktadır.

Tesettürlü kadının eğitim alma ve meslek sahibi olma konusunda tesettürün sağladığı bu kazanımların kısmen takdir edilmesine karşın, meslek sahibi tesettürlü kadının çalışması hem bazı İslami aydınlar hem de marsxist düşünürler tarafından kapitalizmin yeni bir sömürü şekli olarak görülmekte ve olumsuz bir bakışla değerlendirilmektedir. (Aktaş, 1989, s.122). 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de, neoliberal politikaların gerektirdiği esnek işgücü geleneksel aile içi rollere sahip kadını ucuz iş gücüne çevirmiştir. Çünkü, geleneksel ailevi rollerinden sıyrılarak iş yaşamına katılan kadın çoğu zaman başörtüsü ile çalışma hayatında bulunma hakkını elde etmiştir. Kapitalist eşitsiz gelişme ve karmaşılaşan iş bölümü temelinde sermaye, iş gücünü organize ederken “başörtülü ucuz iş gücü”nü, mevcut iş gücü piyasasına kendi kurallarını dayatarak “yedek iş gücü ordusu” işlevi yüklemektedir. Başörtüleri ile kamu sektöründe ve bazı özel sektör işletmelerinde iş bulamayan tesettürlü kadınlar özellikle “yeşil sermaye” işletmeleri için ucuz emek olarak kullanılmaktadır (Yeni Şafak Gazetesi, 12 Mart 2000). Sermaye birikimi ve emek süreçlerinde din başta olmak üzere geleneksel-kültürel değerleri ve ilişki ağlarını kullanan İslamcı Sermaye, emek-sermaye ilişkisinde sendika, toplu sözleşme, sigorta gibi modern hak arama araçlarını devre dışı bırakarak, emek maliyetlerini asgari düzeyde tutmaya yarayan gayri-resmi ve kişisel ilişkilere dayalı, otoriter, paternalist ilişkileri hakim kılmaya çalışmaktadır (Doğan, 2006, s.52-53). Dolayısıyla Post-fordist üretim tarzına geçiş ile tesettürün kamusal alanda görünürlüğünün artmasının aynı yıllara rastlaması (1980’li yıllar) çok da tesadüfî görünmemektedir. Tesettürlü kadınlar bu anlamda kapitalizmin kadınları ucuz işgücü olarak sömürmesi noktasında paylarına düşeni almaktadır. Buradan yapılabilecek çıkarsama tesettür sayesinde sermayenin

mevcut iş gücü ordusuna alternatif yedek iş gücü ordusunu her geçen gün büyötmekte olduğu ve beşeri sermayenin maliyetini düşürmede tesettürü bir araç olarak kullandığıdır. Özellikle Türkiye’de katma değeri düşük sektörlerin yaygın olduğu düşünöldüğünde, emeğin maliyetini düşürmeye yönelik bu türden araçların tam da sermayenin çıkarına sonuçlar doğurduğu ve düşük ücretli kadın emeğini yeniden ürettiği ortadır.

Tesettür sorunu bir kimlik sorunu olmakla birlikte, özünde bir toplum yönetimi sorunu olduğunu iddia eden Keyman (Radikal Gazetesi, 16.11.2003); türban/başörtüsü sorununun çözümü için AKP’nin tercih ettiği yöntemi, kazan-kaybet-temelli bir siyaset yapma anlayışını olarak nitelendirmiştir. Reformcu değil aksine ideolojik kızgınlık ve tepki temelinde yürütölen politika; insan ve hizmet temelinde değil, aksine kimlik temelli ve indirgemeci bir tarzda hareket etmiş ve özgürlük alanını tek bir özgürlük talebi içinde tekilleştirmiştir. Türkiye’yi ileriye götürmek yerine endişelerin ve korkuların daha da artmasına yol açmış, toplumu kucaklamak yerine, kendi gibi düşünmeyenleri, ne söylerlerse söylesinler, laikler, eksik demokratlar, Kemalistler vb. klişe kodlarla suçlayan saldırgan bir dili seslendirmiştir (Keyman, Radikal Gazetesi, 24.02.2008). Bu durumun en vahim tarafı, çözümün rektörlere bırakarak, başörtüsü serbestliğinde, çözüm değil, aksine bu sorunu yaşayanların içinde kazananlar ve kaybedenler olarak ikililiğin yaratılmasıdır. Kazan-kaybet temelli mücadele anlayışının sonucu olan bu durum, toplum içinde var olan gerginlikleri daha çok arttırmaktan başka bir işe yaramamıştır.

Türban/başörtüsü sorununun, Türkiye’de demokrasinin derinleşmesi ve akademik özgürlükler dâhil, özgürlükler alanının genişletilmesi ve güvence altına alınması içinde tartışılması ve çözümlenmesi gerekmektedir. Diğer bir değişle, AKP’nin “yeni anayasa projesi”ni hazırlayan bilim kurulunun başkanı Prof. Dr. Ergun Özbudun’un vurguladığı gibi, “türban sorununun tek başına değil, genel hürriyetlerin bir parçası olarak” (Zaman, 19/02/2008) düşünmek gerekmektedir. Böyle bir açılımın, bugün ortaya çıkmış “siyasal kutuplaşmayı ve çatışmayı yumuşatabilecek bir yaklaşımı” ortaya koyacağını ancak bunun yapılamadığını savunan Keyman, aksine sorunun AKP-MHP ittifakının sonuçları ve başarı şansı şüpheli anayasa değişiklik paketine indirgenerek tartışıldığını ileri sürmektedir (Radikal Gazetesi, 24.02.2008). Bu sorununun çözümü üniversitelerden kamusal alana demokratik müzakere ve tartışmaya sokulmadığı için, sorun daha çok laik rejimi koruma ve Türkiye’de toplumsal yaşamın giderek muhafazakârlaşmasına dönük endişeler ekseninde tartışılmıştır.

1.4. SEÇMEN DAVRANIŞI

Siyasal toplumsallaşma, siyasal sistem hakkında geçerli görüş ve bilgi sahibi olmaktır. Siyasal rollerin ve sembollerin öğrenilmesi ve davranışa dönüştürülmesi süreci olan siyasal toplumsallaşma; aynı zamanda siyasal kültürün de niteliklerini ve öğelerini belirleyen bir süreçtir. Belirli bir toplumda siyasal alana yansıyan, onunla ilgili olan kanaat ve inançlar, tutumlar ve davranışlar, o toplumun siyasal kültürünü meydana getirirler (Özer, 1996, s.83). Bireysel boyutlardan başlayarak toplumun bütününe ilgilendiren bir davranış şekli olan siyasal davranış ise, siyasal kültürün ve toplumsallaşmanın bir ifadesi olarak belirir. Bireyin, sahip olduğu olanaklar, çevresi ve gelecekte beklenenleri kadar; siyasal toplumsallaşma sürecinde edindiği bilgi ve yargılar da siyasal davranışlarının belirlenmesinde büyük rol oynamaktadır.

Siyasal katılma bir siyasal davranış gösterisi olarak, insan davranışlarının tabi olduğu genel düzene uygun olarak işler. Birey çevreden gelen uyarıları önce kendi düşünce süzgecinden geçirir, anlamlandırır, yorumlar ve eyleme dönüştürür. Bu süreç toplumsallaşma aşaması ile aynı anda gerçekleşir. Birey çevresiyle etkileşim içindeyken yönetimle de etkileşim içindedir. Bu etkileşim ise siyasal katılma yolu ile gerçekleşmektedir (Tokgöz, 1978, s.81). Siyasal katılma toplum üyesi kişilerin siyasal sistem karşısında durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını belirleyen bir kavramdır. Siyasal katılma basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir faaliyet alanını kapsar (Kapani, 2000, s.130). Dolayısıyla siyasal liderlik mevkilerine gelecek olan kişilerin seçilmesinden, onların alacağı veya almakta oldukları kararların biçimlenmesine kadar birçok eylem siyasal katılma olarak kabul edilir.

Demokratik sistemlerde vatandaşların çoğunluğunun katıldığı en önemli siyasal eylem oy vermedir. Bazı aktif vatandaşlar çıkar gruplarına, gösterilere katılarak siyasal etkinlikte bulunurlarsa da çoğunluk için siyasete katılmanın en etkin yolu oy vermedir. Seçmen davranışlarının somut bir anlam kazandığı seçim sonuçlarının, toplumsal ortak bir karar olarak incelenmesi gerekir. Bu kararıyla seçmen, yönetici kadroyu seçme ve belirli bir hükümetin iktidara gelmesini sağlayarak, birkaç yıl içinde çıkacak kararları etkileme olanağına sahiptir (Gülmen, 1979, s.17). Oy kişisel ve yasama ile ilgili bir davranış olmanın ötesinde, kuvvetli bir protesto veya benimseme şeklindedir. Oyun bir protesto mu yoksa bir benimseme mi olduğunu gösteren ise kullanılan oyun yönü ile ilgilidir.

1.4.1. Tanımı ve Kapsamı

Seçmen davranışı, siyasal davranış geneline giren biçimlerden sadece biri olmasına rağmen, siyasal bilimcilerin üzerinde ilk ve en fazla inceleme yaptıkları alan olagelmıştır.

Seçmen davranışı dışında ulusal çapta ve ona eş değer başka bir siyasal davranış görülmemektedir. Çünkü ulusal seçimlerle herkese eşit etki olanağı tanınmıştır. Her oy eşit değere sahip olduğu gibi, oy kullanma ile kullanmama davranışları da etki açısından eşit ağırlığa sahiptir. Seçimler gizlidir ve seçmen davranışlarından sorumlu tutulamaz. Bu nedenle de seçmen en samimi seçişini ortaya koyabilir. Ancak seçimlerin gizliliğinin bir sakıncası vardır. Verilen oy ile kişi arasında bireysel bir bağ kurulamamakta ancak toplu seçişler ve davranışlar incelenabilmektedir (Gülmen, 1979, s.15). Fakat, seçmen davranışının hemen hemen bütün toplumlarda gözlenebilen bir siyasal olgu niteliğinde olması, onun karşılaştırmalı siyasal davranış çalışmalarında en fazla başvurulan bir araç olmasını sağlar. Oysa diğer siyasal davranışların, farklı toplumlarda aynı geçerliliği taşımadığı görülür.

Seçmen davranışı toplum üyelerinin yöneticileri seçme ve doğrudan doğruya veya dolaylı olarak kamu politikasının belirlenmesini etkileme amacıyla katıldıkları ortak bir faaliyeti konu almaktadır. “Seçmen” bir ülke vatandaşı olmanın kendisine sağladığı bir hak ve görev olarak, o ülkede yönetici kadronun belirlenmesiyle ilgili seçimlere katılabilecek kişidir. Kişinin bu amaçla katıldığı eylem, ancak seçmen davranışı kapsamına girebilir (Gülmen, 1979, s.18). Seçmenin aldığı siyasal kararlar, oldukça karmaşık etkiler altında ortaya çıkan, çok sık değişebilme özelliğine sahip ve bireyin davranışlarına yön veren tercihlerdir. Bu kararlar genellikle bireyin genel kişiliğinin çevresiyle etkileşimi sonucu ortaya çıkarken zaman içinde belli bir tutarlılık göstererek bir siyasal eğilim şeklinde belirir (Kalaycıoğlu, tarih belirtilmemiş, s.536). Siyasal eğilimler, siyasal katılma eylemi şeklinde ortaya çıkmakta ve bu eylemler siyasal liderlerin kararlarını etkilemeyi amaçlamaktadır.

Seçmen davranışı geniş olarak yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi kullanılır. Bir de araştırmanın sağlıklı ilerlemesi açısından bu kullanımı daraltacak “dar tanım” geliştirmek gereklidir. Gülmen’e göre dar anlamda seçmen davranışı, siyasal yönetici kadronun seçimi sırasında, toplumun üyelerinin siyasal partiler veya liderler arasında yapmış oldukları seçme işlemidir. Tanımda yapılacak böyle bir daraltma kamuoyu, seçim kampanyaları, etki araçları gibi seçim öncesiyle ilgili faaliyetler kapsam dışında kaldığından konunun sınırlarının belirlenmesinde yardımcı olacaktır. Konunun içeriği sadece yönetici organların seçimi sırasındaki davranış olarak belirlendiği için, bazı rejimlerde siyasal kararların kamu oyuna sunulması mekanizması (referandum oylamaları) sırasında görülen seçmen davranışı dar anlamın dışında kalmaktadır (Gülmen, 1979, s, 19). Bu sebeple, bu çalışmada kullanılan ‘seçmen davranışı’ siyasal yönetici kadronun seçimi sırasında, o toplum üyelerinin siyasal parti veya liderler arasında yapmış oldukları seçme işlemidir.

Seçmen davranışı iki aşamada karar almayı gerektirir: Kişinin önce yönetici kadronun seçiminde oy kullanıp kullanmayacağına karar vermesi, sonra da bu oyunu ne yönde

kullanacağını belirlemesi gerekir. Bu iki aşama uygulamaya iki biçimde yansır: katılıp-katılmama ve parti seçişi.

1.4.1.1. Katılıp-Katılmama

Siyasal ilişkilerin bulunduğu her toplumda çeşitli yoğunluklarda siyasal katılıma ve bunun en klasik şekli olarak oy verme karşımıza çıkar. Oy verme, pasif ve aktif katılma şekilleri arasında bir noktadadır. Aktif siyasal katılmada kişi en birinci şekliyle başkalarını iknaya çalışır; amaç, süreci etkilemektedir. Pasif siyasal katılmada ise kişi etkinliğini kullanmaya çalışmadan; politikayla ilgilenir, okur, tartışır. Milbrath bireyin siyasi olaylara karşı takındığı tavrın aktif veya pasif olmasına göre siyasal katılımı üç gruba ayırmaktadır (1965, s.18): izleyici faaliyetleri, geçiş faaliyetleri ve gladyatör faaliyetleri. En kolay eylemleri içeren izleyici faaliyetleridir. Yalnızca seçimden seçime oy kullanan bir kişi izleyici faaliyetleri ile meşgul olan bir bireydir. Daha zor eylemleri içeren siyasal katılma biçimi ise, geçiş faaliyetleri olarak adlandırılır. Oy vermenin yanı sıra siyasal lidere dilek ve şikayetlerini iletmek üzere onlarla temas kuruyorsa, birey artık izleyici olmaktan çıkmıştır. Aynı birey bir seçim kampanyasında düzenli olarak zaman ayırıp faaliyette bulunuyorsa, gladyatör faaliyetlerinde bulunan bir bireydir ki bu da siyasal katılımın en zor eylemlerini kapsayan bir düzeydir (Kalaycıoğlu, 1983, s.202-203).

Katılma kararı alırken kişinin her şeyden önce demokratik siyasi eyleme ve o toplum içinde bunun uygulanmakta olduğuna inanması gerekir. Burada var sayımımız daha öncede belirtildiği gibi parlamenter demokratik rejimin varlığıdır. Katılanın siyasal kararlar üzerinde etkisi olduğu oranda siyasal katılıma bir ulusun demokratik olup olmadığının göstergesidir. Önemli olan seçmenin samimi olarak katılma duygusuna sahip olup olmadığı hukuken sahip olduğu araçları istediği zaman kullanarak karar alma sürecinde farklılık yaratıp yaratmama hakkının garanti altında olduğuna inanmasıdır (Gülmen, 1979, s.19-20). Oy vermeyi etkileyen psikolojik faktörlerden biri olarak kabul edilen bu durum etkinlik duygusu olarak adlandırılır. Seçmenin oy verip vermeme kararı almasında etkinlik duygusunun yüksekliği veya düşüklüğü önemli bir rol oynamaktadır. Kişi etkili olduğuna inanırsa hükümeti etkilemeye çalışacaktır. Seçmen önemli kararları etkileme konusunda ümitsizliğe düşmüş ise seçime katılmama oranı yüksek olacaktır.

Birey çevreden ne kadar çok seçime katılmayı teşvik edici uyarı alırsa, bireyin seçime katılma olasılığı da o derece yüksek olacaktır. Bu uyarıcılar çevreden haber alma kaynakları seçim kampanyası kişisel tartışmalarla gelebilir. Kişisel ilişkiler ve tartışmalar katılmayı büyük oranda etkiler. Seçimlere katılma aynı zamanda çevreden öğrenilen bir davranış

olduğundan kişi meslektaşlarının, arkadaşlarının, ailesinin katılıp katılmama davranışından etkilenir. Katılma kararının bu tür nedenleri oluşu gibi cinsiyet, yaş, ırk, sosyal statü, şehirleşme durumu gibi çok sayıda sosyal, demografik ve ekonomik nedenleri de vardır. Oy vermenin nedenleri farklı dönemlerde veya nüfusun farklı grupları için başka başka olmakla birlikte Lipset bir gruptaki oy kullanma eğilimi ile ilgili şu genellemelere varır (Lipset, 1986, s.188):

- Eğer grubun çıkarları hükümet politikasından yoğun olarak etkileniyorsa katılma eğilimi yüksek olacaktır. Bu etkilenme durumu çeşitli şekillerde olabilir. Kişi bu hükümetin yönetimi altında bir memur olabilir, hükümetin koyabileceği ekonomik sınırlamalarda işi gereği kayıplara uğrayabilir veya moral ve dini değerler açısından etkilenebilir.
- Grup siyasal kararların kendi çıkarları ile olan ilişkisi hakkında haber alma olanaklarına sahip ise katılma oranı yüksek olacaktır.
- Kişiler oy kullanmasını talep eden sosyal baskılar altındaysa oy kullanma olasılığı yüksek olacaktır. Bu baskılar üyesi olunan örgütlerden arkadaş ve meslektaş çevresinden veya diğer sosyal ilişkilerden gelebilir.
- Farklı siyasal partilere oy verme baskısı altında olmayan kişilerin oy kullanma eğilimi yüksek olacaktır. Çapraz baskılara yani farklı yönlerde siyasal dürtülere sahip olanlar ve çok sayıda grupta özdeşleşmiş olanlar genellikle çekimserdirler.

1.4.1.2. Parti Seçiş

Toplumdaki faaliyetler yoğunlaştıkça, ekonomik ve sosyal olgulara paralel olarak siyasal olgular da kurumsallaşmaya başlar. Kurumlaşmış iktidar mücadelesi sürecinde en büyük ağırlığı farklı çıkarların temsilcisi olarak siyasal partiler taşır. Oy kullanma kararına vardıktan sonra parti seçişini yapabilmesi için kişinin gereksinim ve taleplerini belirlemesi ve bu taleplerin hangi parti tarafından karşılanabileceğini bilmesi gerekir. Bu dönemde kişinin zaman içinde siyasal tercih ve tutumlarındaki düzenlilik ve çapraz baskılara karşı koyabilme yeteneği kararın alınmasını kolaylaştırır. Bunların yanında haber alma kaynaklarına sahip oluşu hangi partinin bu talepleri karşılayabileceğini öğrenme açısından doğru karar almaya yardımcı olur (Gülmen, 1979, s.25).

Kişinin aldığı kararın doğru olup olmadığı bizi rasyonellik tartışmalarına götürür. Rasyonel karar; belirlenen bir amaca varmak için katlanılacak bedelle, bu amacın sağlayacağı yararın karşılaştırılması sonucu ortaya çıkar. Rasyonellik, sonuçları değil; bir eylem sürecini

ifade eder. Kişi aldığı kararda rasyonel olmasına rağmen belirlenen amaca varamamış olabilir. Siyasal anlamda düşünecek olursak; kişi, siyasal amaçlarına varmasını sağlayabilecek bir siyasal davranışı benimserse rasyonel davranmış olur. Oy vermede rasyonel oluş her şeyden önce gerçeğin gözlemine ve testine dayandığından sağlam bir düşünce sistemini ve mantıksal tutarlılığı gerektirir. Kişinin siyasal kararlarında rasyonel olabilmesi, aynı zamanda siyasal bilgi sahibi, yani haber alma kaynaklarına sahip olmasına bağlıdır. Belirsizliğin yoğun olduğu bir sistemde seçmenlerin eksik veya doğru olmayan bilgilere sahip olması olağandır; hatta buna bir varsayım gözüyle bakılabilir. Tam anlamıyla rasyonel bir seçim yapılabilmesi için çok az sayıda kişi yeterli bilgiye sahiptir ve siyasal sistemi yeterli derecede anlar (Gülmen, 1979, s.27). Bireyin kararının rasyonel olup olmadığını yargılayabilmek için; bilgi düzeyini, amaçlarıyla kullandığı araçların tutarlı olup olmadığının iyi bilinmesi gerekir.

Sistemin açık ve bilgi dolaşımının sağlıklı olduğu toplumlarda seçmen, oyunun yönünü belirlerken, seçimini ülkenin kendine has sosyo-ekonomik yapısının ve tarihinin belirlediği alternatifler arasında yapar. Her toplumda sayısı ve eğilimleri açısından farklı nitelikte siyasal partilere rastlamak mümkündür. Seçmen, yaptığı siyasal parti seçişiyle genel olarak sistemi belirleyici veya sisteme karşı çıkıcı bir davranış göstermektedir.

Seçmen davranışına karşı ilk ilgi, anayasalar çerçevesinde genel ve gizli oy ilkelerinin benimsenmesi ile başlamıştır. İlk zamanlarda yapılan araştırmaların çoğu sandık bölgelerinin sonuçlarını birbiriyle karşılaştırmadan öteye gitmemiş, istatistik ve araştırma teknikleri ile yapılan analizler ancak 1910’lardan sonra başlamış fakat geçen zaman içinde hızlı bir gelişme göstermiştir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra davranışçılık akımıyla birlikte, bilgisayar sanayisindeki gelişmeler siyasal analizlerde matematik ve istatistik tekniklerin kullanımını kolaylaştırmıştır. Seçmen davranışı üzerine ilk çalışmalar toplu verilerle olmuş, seçim istatistikleri ile sayım verileri kullanılarak oy vermedeki istatistiksel kuralların belirlenmesine çalışılmıştır. Ulusal ve yerel çapta parti desteği ile buradaki nüfusun sosyo-demografik nitelikleri arasında korelasyonlar kurulmuş, oy diğer değişkenlere bağlı bir değişken olarak alınmıştır (Gülmen, 1979, s.28).

Toplu verilere dayanan seçmen davranışı açıklamalarının geçerliği üzerine yapılan tartışmalar, toplu verilerin kullanımı yerine anket tekniğinin kullanımını arttırmıştır. Kişisel davranış ölçümlerinde daha çok benimsenmeye başlanan anket tekniğinde sağlanan gelişmeler sonucunda “temsili örnek” yöntemi kullanılmaya başlanmıştır. Bu yöntem seçmen davranışına ilişkin eski psikolojik ve sosyolojik teorilerin geçerliğini testlerle büyük çapta kontrol etme olanağını sağlamıştır. Özellikle ulusal düzeyde değil de belirli grupların

davranışsal niteliklerini açıklamada bu tekniğin kullanımı büyük yararlar sağlamaktadır. Seçim bölgesi sonuçlarının analizi ile karşılaştırıldığında anket araştırması çok daha masraflı bir uygulamayı gerektirmektedir. Nüfustan temsili bir örnek seçilmekte ve ondan alınan cevapların toplam nüfusun cevaplarını yansıttığı varsayılmaktadır (Gülmen, 1979, s.30). Ancak burada seçilen örneklemin niteliği çok önemlidir. Sağlıklı bir örneklem seçimine dayanan uygulamalarda, anket sonuçları genel seçim sonuçlarından çok az bir oranda sapma gösterir. Fakat örneklem toplumdaki her kesimden seçmeni temsil etme niteliğine sahip değilse, uygulamanın isabetli bulgulara ulaşması beklenemez.

1.4.2. Seçmen Davranışına Kuramsal Yaklaşımlar

Siyasi iktidarın kaynağının halka dayandığı teorisinin uygulamaya dönüşmesiyle birlikte, halk siyasi iktidarın oluşumunda, denetiminde ve değiştirilmesinde söz sahibi olmaya başlamıştır (Öztürk, 2003, s.223). Halkın geniş kesimlerinin sistemin işleyişine katılmasını sağlayan genel oy ilkesinin benimsenmesi ise, modern dünya içinde görece yeni bir olgudur. Bu nedenle, seçmen davranışı ile ilgili ilk çalışmalar 1910'lu yıllarda başlamış ve 1940'lardan itibaren özellikle ABD'de yoğunluğunu arttırarak devam ede gelmiştir (Nie ve diğerleri, 1989, s.145). Seçmen tercihinin yaklaşımları psikolojik yaklaşım, rasyonel tercih yaklaşımı ve sosyolojik yaklaşım olarak sınıflandırmak mümkündür.

1.4.2.1. Psikolojik Yaklaşım

Psikolojik yaklaşım; adaylar, konular, grup etkileri gibi konular üzerinde yoğunlaşmış; psikolojik güçleri modeline temel olarak almıştır. Seçmenin davranışını etkileyen psikolojik güçler içerisinde tutumlar merkezi bir rol oynamaktadır. Özellikle tutumların yoğunluğu bazı insanların niçin oy verdiğini, diğerinin vermediğini açıklamada yardımcı olmaktadır. Oy verenin tutum ahengi, niçin bir kişinin kendisine uygun bir partiye oy verdiğini belirlemektedir. Tutumların partizan yönü ve şiddeti, her bir seçmenin rakip adaylar arasında yapacağı tercihin sebebini açıklamaya çalışmaktadır (Angus Campbell vd., 1960, s.10).

Seçmen tercihinin psikolojik yaklaşım kimi zaman partiye özdeşleşme modeli olarak anılır. Partiye özdeşleşme modelinde kişi herhangi bir partiye karşı psikolojik bağlılık duymaktadır. Seçmen bir partiye taraftardır; bu taraftarlık bir futbol takımı tutma gibi de değerlendirilebilir (Turan, 1976, s.110). Partiye özdeşleşmenin olması için, seçmenin belirli bir partiye herhangi bir hukuki bağının bulunması zorunlu değildir.

Psikolojik yaklaşıma göre kişisel niteliklerle değerler sistemi seçmen davranışının en belirleyici faktörüdür. Bireyin dış dünyadaki uyaranlara karşı göstereceği onun dış dünyayı algılayış ve yorumlayışına, psikolojik yapısına bağlıdır. Birey bilinçaltı ve içgüdüsel baskılar

altında seçimini yapar. Bu psikolojik dürtüler ise oy vermede rasyonellik ilkesinin işlemlerini engeller (Gülmen, 1979, s.41).

Kışlalı, oy verirken seçmeni çıkarı dışında etkileyen psikolojik nedenlerden bahsederken dört etken saymıştır: güvenlik isteği, saygınlık isteği, duygusal bağlılık, dinsel ve siyasal inançlar. Ona göre güvenlik isteği kişileri istikrar arayışına ve dolayısıyla tutuculuğa iter. Düşük ama düzenli geliri olan bazı toplum kesimlerinin sağcı partileri desteklemesi bundandır. Toplumda yeterince saygı görmeyen, ayırım uygulanan, bazı durumlarda ikinci sınıf vatandaş izlenimine kapılan etnik ya da dinsel kökenli azınlık grupları genellikle ilerici, değişimden yana tutum takınırlar. Kışlalı, gelir düzeylerinin görece yüksekliğinin bile bu eğilimi değiştirmedığını söyler (2000, s.229). Duygusal bağlılık yukarıda açıklandığı gibi partiyle veya liderle özdeşim kurmaya yol açabilir. Duygusal bağlılık, önderin veya partinin başarısı sırasında kişiye ruhsal bir doyum sağlar. Dinsel veya siyasal inançlara bağlılık da benzer bir durum yaratır. Bazı kişiler maddesel çıkarlardan çok inançlara, ülküleri önem verebilir. Kişi doyumu, kendisiyle aynı inancı paylaşanlarla bir arada olmaktan, onlarla dayanışmaktan ve inançlarının başarısından sağlar.

1.4.2.2. Rasyonel Tercih (Ekonomik Oy Verme) Yaklaşımı

Demokratik bir siyasal sistemin hakim olduğu ülkelerde ekonomik beklentilerin seçmenlerin oy verme davranışı üzerindeki etkileri konusunda gelişmiş ülkelerde yayınlanan ampirik çalışmalar zengin bir literatürün oluşumuna katkı sağlamıştır (Akgün, 2007, s.76). Seçmen davranışına rasyonel olarak yaklaşanların temel varsayımı seçmenin kendi çıkarlarını bilmesi, bu çıkarlara en iyi şekilde hizmet edecek bir aday veya partiyi değerlendirmesi ve bunun sonucunda en uygun aday veya partiye oy kullanmasıdır. Bu temel varsayım, rasyonel tercih yaklaşımının, psikolojik yaklaşımdan temel noktalarda ayrılmasına neden olur. Öncelikle psikolojik yaklaşımda, partiyle özdeşleşme, partiye karşı beslenen psikolojik bağlılık doğrultusunda oy kullanma önem taşırken; rasyonel tercih yaklaşımında seçmenin hatırı için herhangi bir parti veya adaya oy kullanması söz konusu değildir. Psikolojik yaklaşımda sosyal çevrenin bireyin psikolojik yapısına göre algılanması, yaklaşımın odak noktasını oluştururken; rasyonel tercih yaklaşımı genellikle seçmenin politik amaçları üzerinde odaklanır. Rasyonel tercih yaklaşımında seçmenler politik bilgilere araçsal olarak yaklaşır (Harrop and Miller, 1987, s.145). Bireyler karar verebilmek için daha çok bilgi sahibi olmaya ve bu bilgileri sağduyu ile değerlendirmeye çalışırlar. Oysa psikolojik yaklaşımda seçmen, bir partiye bağlılık geliştirdiğinden bilgiye savunmacı bir tepkiyle yaklaşmaktadır.

Rasyonel tercih yaklaşımının öncüsü Antony Downs'a göre rasyonel bir seçmen, ücretsiz ve tam olarak bilgilendirildiğinde oy verme ile ilgili kararını şu şekilde almaktadır (Downs, 1957, s.49):

- Mevcut hükümet altında devlet aktivitelerinden elde ettiği hizmet akışıyla, diğer muhalefet partilerinin hükümette olması durumunda elde edebileceği hizmet akışını karşılaştırarak aradaki farkı bulacaktır. Bu fark da onun rakip partiler arasındaki tercihini oluşturacaktır.
- İki partili sistemde seçmen, tercih ettiği parti için oy kullanacak, çok partili sistemde ise seçmen, diğer seçmenlerin tercihleri konusunda tahminde bulunacak ve şu şekilde davranacaktır:
 - Tuttuğu partinin kazanma şansı varsa o partiye oy verecektir.
 - Tuttuğu parti hiç kazanma şansına sahip değilse, sevmediği partinin kazanmasını engelleme şansına sahip olmak için başka bir partiye oy verecektir.
- Tercih sıralamasında iktidar partisiyle bir muhalefet partisinin aynı konumda olması sebebiyle seçmen karar veremiyorsa şu şekilde davranacaktır:
 - Farklı platformlar ve politikalar olmasına rağmen partiler kilitlenmiş durumdaysa, birbirlerini geçemiyorlarsa çekinse kalacaktır.
 - Partiler, platformları ve politikaları aynı olmasına rağmen kilitlenmişlerse seçmen, iktidar partisinin icraat oranını öncekileriyle karşılaştıracaktır. Şayet iktidar iyi çalışmışsa bunlar için, başarısız ise muhalefet için oy kullanacaktır. Bunu da eşit görüyorsa, yine çekimser kalacaktır.

Seçmen oy verirken, parti icraatlarını ve liderleri dikkate almaktadır. Seçmen, parti icraatları ve liderler ile kendi amaçları örtüştüğünde o partiye yönelmekte; böyle bir durum söz konusu değilse, seçmenler oy vermekten kaçınmaktadır.

Bu yaklaşım sorumlu seçmen düşüncesine dayanır. Buna göre seçmenler, ülke ekonomisinin performansından iktidardaki partiyi sorumlu tutarlar ve bu sorumluluk bilincine göre oy kullanırlar. Bu nedenle de iktidar partilerinin kaderi önemli ölçüde ekonomideki başarısına bağlıdır (Akgün, 2007, s.76). Buna göre, ülkedeki genel refah artışını izleyen dönemlerde yapılan seçimlerde, seçmenlerin iktidardaki partilerin adaylarına daha fazla destek vermesi, genel refahın azaldığı dönemlerde ise iktidardan desteğini çekerek cezalandırması beklenir.

Rasyonel tercih yaklaşımı veya ekonomik yaklaşım diye bilinen bu yaklaşımın diğer bir adlandırması “geçmişe dönük oy verme”dir. Buna göre, seçmenler oy verirken iktidarda bulunan partinin uygulamalarına ve genel performansına bakarlar ve bu süre içinde kendi

ekonomik durumlarındaki değişmeyi göz önüne alarak oy kullanırlar (Fiorina, 1981; Key, 1966). Bu yaklaşımda seçmenlerin, ekonominin iyiye gittiği durumlarda iktidardaki partiyi ödüllendirdiği, kötüye gittiği dönemlerde ise cezalandırdığı kabul edilir ve vatandaşlar için iktidarın nasıl bir ekonomik politika izlediğinden çok, ortaya çıkan net sonuçlar önemlidir (Akgün, 2007, s.30).

Ekonomik oy verme ile ilgili literatür genellikle “sorumluluk hipotezine” dayanır. Ancak konu önceliğine göre oy verme, sorumluluk hipotezinin önemli bir alternatifidir. Sorumluluk hipotezine göre oy vermede, seçmenler, hükümetleri deneyimlerine göre değerlendirirler ve ekonomik şartlardan dolayı hükümetin suçlanıp ödüllendirileceği ile pek ilgilenmezler. Seçmenler için önemli olan en önemli ekonomik sorunun çözülmesidir ve bu sorunu en iyi çözeceğine inandığı partiye oy verirler. Konu önceliği hipotezinin teorik çerçevesi rasyonel beklentiler tarafından çizilmiştir ve tartışmalar enflasyon-işsizlik üzerinde yoğunlaşmaktadır (Sezgin, 2005, s.110). Swan, yüksek işsizlik oranlarının sol partileri, yüksek enflasyon oranının ise sağ partileri popülerleştirdiğini ileri sürmektedir (1993, s.351-356). Bu iddiaya göre, sol partilerin seçmen tabanı düşük ve orta gelir gruplarında olduğu için işsizlikle daha fazla ilgilenirler. Oysa sağ partilerin seçmen tabanı orta ve yüksek gelir gruplarından olduğundan enflasyona daha duyarlıdır.

Kısacası bu yaklaşımda seçmen davranışı; seçmenin geçmişe yönelik bir değerlendirmesini, iktidar partisi merkezli bir düşünceyi ve izlenen ekonomi politikalarının sonuçlarının değerlendirilmesi temeline dayanan bir davranışı ifade eder (Akgün, 2007, s.76). Genel olarak kabul gören bu yaklaşım, fayda ve amaç tanımını maddi çıkarla sınırlaması ve ekonomi dışındaki etkenleri ve politikada önemli olan sembolik değerleri göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmektedir.

1.4.2.3. Sosyolojik Yaklaşım

Sosyolojik yaklaşım, grupların belli başlı özelliklerinden normlarının bulunması ve bunlara uyulmadığı takdirde üyelerinin çeşitli şekillerde cezalandırılabilmesinden yola çıkarak; oy verme davranışındaki “niçin” sorusunu cevaplandırmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde çalışmalarını sürdüren yazarlar şu genellemelere ulaşmışlardır (Lazarsfeld vd., 1968, s.137; Lipset, 1986, s.191):

- Birey sosyal olarak politikleşir. Sosyal özellikler parti tercihinin belirlemektir.
- Oy verme temel olarak bir grup deneyimidir. Birlikte çalışan ve yaşayan insanların aynı adaya oy vermeleri muhtemeldir.
- Politik eğilimler sosyo-ekonomik statü derecesi, dini bağlılık ve ikamet üzerinde temellenmiştir. Bu üç faktör bireylerin karar vermelerinde büyük rol oynamaktadır.

- Oy vermede ailenin önemli bir rolü bulunmaktadır. Eşler özellikle birbirlerinin tercihlerine çok yakın oy kullanmaktadır. Çocukların tercihleriyle ebeveynlerin tercihleri büyük ölçüde benzeşmektedir.
- Seçimlere gösterilen ilgi karar verme zamanını etkilemektedir. Yüksek ilgili bireyler daha erken karar verebilmektedir.
- Bireyler mensup oldukları gruplar doğrultusunda oy vermeye eğilimli olmakta ve bu süreçte çapraz baskılar (birey ya da grup üstüne karşı yönlerden gelen baskılar) önemli rol oynamaktadır. Çünkü yoğun bir çapraz baskı altında kalan birey ya da grupların ilgilerini yitirerek herhangi bir seçim yapmama olasılıkları yükselmektedir. Buna karşılık, çapraz bakıları olmayan seçmenlerin seçimle ilgilenmeleri ve tercihte bulunmaları daha yüksek bir orana sahiptir.

Seçmen davranışını sosyolojik yaklaşım temelinde inceleyen bilim adamları, özellikle yaş, cinsiyet, eğitim, gelir, meslek ve yerleşim birimi gibi faktörlerin seçmen davranışı üzerindeki etkisine değinmişlerdir. Seçmen tercihinin sosyolojik açıdan yaklaşanlar ekonomik ve psikolojik yaklaşımın özellikle vurguladığı bireyselliği reddetmekte ve grup temelleri konusuna eğilmektedirler. Sosyolojik yaklaşım, seçmeni psikolojik baskılar altında bulunan bireyler topluluğu olarak değil, ortak çıkara sahip üyelerden meydana gelen sosyal gruplar olarak ele alır (Gülmen, 1979, s.46). Bu yaklaşımda daha çok din, sosyo-ekonomik statü, yaşanan coğrafi mekan, mensup olunan grup vb. faktörler ön plana çıkmakta; kişilerin tutum ve değer sistemleri oy verme davranışında önem ifade etmemektedir (Harrop and Miller, 1987, s.157). Sosyolojik yaklaşımın temel konusu seçmenler değil, partiler ve gruplardır; temel problemi de “niçin oy veriyorlar” sorusuna cevap aramaktır.

1.4.3. Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler

Seçmenin aldığı siyasal kararlar, karmaşık etkiler altında ortaya çıkan, çok sık değişebilme özelliğine sahip ve bireyin davranışlarına yön veren tercihlerdir (Sitembölükbaşı, 1995, s.1) Seçmen davranışının belli kuralları vardır. Fakat tüm insan davranışlarında olduğu gibi seçmen davranışında da insan faktörünün devreye girmesi zaman zaman belirsizliğin artmasına neden olur. Birey ile toplum arasındaki ilişkilerin, seçmen davranışını ‘saptayan’ değil, ancak ‘etkileyen’ faktör olduğu unutulmamalıdır (Gülmen, 1979, s.212).

Aşağıda seçmen davranışını etkilediği varsayılan pek çok etmene yer verilecek, dinin bağımsız bir değişken olarak seçmen davranışı üzerine ne gibi etkileri olabileceği literatür çerçevesinde tartışılacaktır.

1.4.3.1. Demografik Faktörlerin Seçmen Davranışına Etkisi

Seçmen davranışı araştırmaları ortaya çıktığı dönemden bu yana – özellikle de istatistik ve araştırma alanındaki teknolojik gelişmelerin sağladığı olanaklardan yoksun olduğu başlangıç döneminde- temel değişkenler olarak daha çok coğrafi ve demografik veriler kullanılmıştır. Cinsiyet ve yaş olarak belirlenebilecek demografik ölçütler, günümüzde de her konudaki alan araştırmalarında temel analiz değişkenleri arasında yer almaktadır.

Cinsiyet, toplumdaki bireyler arasında işbölümü ve sosyal rollerin paylaşılmasında ayrımı yaratan ilk etmendir. Kadınlar ve erkekler arasındaki düşünce, davranış ve eğilim farklılıklarını yaratan etmenlerin neler olduğu konusunda çalışan pek çok araştırmacı, biyolojik yapının yarattığı farklılıklara dikkat çeker. Erkeğin kadından daha güçlü olduğu varsayımından hareket eden bu görüşe göre, doğuştan gelen bedenen güçlü olma özellikleri sayesinde erkekler toplumda kendilerine kadınlara göre daha üstün bir konum kazandırmışlardır. Erkek ve kadın rolleri bütün toplumlarda bazı istisnalar dışında benzer özellikler taşımaktadır. 110 kültür üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir araştırma, bazı istisnalar dışında toplumun erkeklere başarı ve kendine güven, kızlara ise itaat ve sorumluluk duygularını verdiği ortaya konmuştur (Alkan, 1989, s.124). Erkeğin aile dışı, kadının da aile içi rollerle görevlendirilmiş olması sebebiyle, kültürel normların ve ebeveynlerin kız çocukları için gösterdiği toplumsal konum erkek çocuklarınkine göre daha pasiftir. Dış dünya ve onun karmaşık yapısıyla daha ilgili olan erkeklerin olayları kavrama ve değerlendirme yeteneği, dünyası ev ile sınırlı kalan kadınlara göre daha fazla gelişmektedir (Kışlalı, 1992, s.128). Bu sebeple ebeveynler tarafından yöneticilik gibi aktif roller erkek çocuklar için uygun ve ideal olarak gösterilirken, kız çocukları için ev hanımlığı veya bu günün modern toplumunda bile alt düzeyde memurluklar ve görevler düşünülmektedir.

Kadınlar ve erkekler arasında yönetsel konularda görülen fark, siyasal alanda da açıkça görülmektedir. Kadın ve erkek arasındaki toplumsal eşitsizliklerin yansımaları, kadının aile içinde yönetilen rolü ve karar alma süreçlerinin dışında kalması, onun siyasal konumunu da belirlemektedir. Yapılan araştırmalara göre erkekler kızlara oranla siyasal partilerde ve derneklerde aktif görev almaya, üye olmaya, siyasal faaliyetlerle ilgilenmeye, miting gösteri yürüyüşlerine katılmaya daha fazla ilgi göstermekte ve siyasal ve toplumsal konular hakkında çevreleriyle tartışmaktan çekinmemektedirler. Kızların ise erkeklere oranla daha az yurtsever, daha fazla dindar, daha kötümser, daha kadercı ve daha az kendine güvenen bireyler oldukları gözlenmiştir. Kadınların dünyasının küçük bir çevreyle sınırlı olması ülke yönetimine ilgisiz kalmalarına neden olur (Yücekök, 1969, s.191). Bu sebeple kadınlar erkeklere göre, yerel sorunlarla daha çok ilgilenirken dış politika ve ülkenin genel sorunlarına daha az ilgi duyarlar.

Türkiye’de kadının oy verme davranışında kendi tercihinden çok çevresinden özellikle eşi ve çocuklarından etkilendiğini gösteren bulgular vardır. Kadınlar, ilgilenmedikleri siyasal konularda kendi fikirleri oluşmadığı için siyasal tercihlerinde eşlerinden ve çocuklarından etkilenebilirler. İnsanlar bilgi sahibi olmadıkları konularda başkalarına inanma ve çevrelerinden etkilenme eğilimleri artar. Siyasal kamuoyu araştırmalarında ‘bilmiyorum’, ‘fikrim yok’ gibi kararsızlık belirten yanıtları verenler arasında kadınların oranı erkeklerin oranından daha fazladır. Sencer bir araştırmasında, siyasal tercihte bulunmayanlar arasında kadınların oranının erkeklerden %15-17 daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Sencer, 1974a, s.99). Evlilikten sonra yeniden toplumsallaşma sürecinde erkeğin tercihi aileye egemen olduğu için evli çiftler genellikle seçimlere katılma kararını beraber almakta ve hatta çoğunlukla aynı partiye oy vermektedirler. Yalnız başına seçime katılma durumunda ise bu seçmenin kadından çok erkek olduğu gözlenmektedir (Baykal, 1970, s.63). Seçim araştırmalarında sosyal seviyesi ne olursa olsun kadınların erkeklere göre seçimlere daha az katıldığı saptanmıştır. Bu nedenle kamuoyu araştırmalarında ve bilimsel çalışmalarda örnekleme alınan seçmenlerin içinde kadın seçmenlerin üçte bir oranında yer alması yeterli görülmektedir.

Yapılan araştırmalar cinsiyet farklılığının “oyun yönü” konusunda da farklılaşmaya yol açtığını ortaya koymaktadır. Kadınlar erkeklere göre daha fazla oranda muhafazakâr sağ partileri desteklemekte ve otoriter sistemleri benimsemektedir. Siyaset konusunda daha az bilgili olan kadınlar istikrara ve güçlüye sığınma ihtiyacı duymaktadırlar. Kadınlar istikrara verdikleri önemden dolayı düzen yanlısı muhafazakâr partilere eğilim gösterirler. Abadan 1964 yılında yaptığı araştırmada Türkiye’de tek partili sistemi destekleyenlerin %72’sinin kadın, %28’inin erkek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Abadan (1965, s.502), kadınların CHP’ye daha fazla ilgi göstermelerinin nedenini de güven verici imajı sebebiyle dönemin başbakanı İsmet İnönü’ye bağlamıştır. Muhafazakâr yönelimin bir sonucu olarak, kadınların değişimden yana olan partilerden de uzak durdukları görülmektedir. Sencer (1974a, s.98) araştırmasında düzen karşıtı TİP’in oyları içinde kadınların oranının %40 olmasına karşılık erkeklerin %60 olduğunu tespit etmiştir. Abadan’ın (1965, s.502) çalışması ise bu bakımdan daha çarpıcı sonuçlara ulaşmış; en çok beğenilen siyasal parti olarak TİP’i gösteren seçmenlerin tamamının erkek olduğunu, kadınların hiçbirinin TİP’i en çok beğenilen parti olarak göstermediklerini ortaya koymuştur.

Klasik çalışmalar kadın ve erkeklerin siyasal davranışları arasında belirgin farklılıkların olduğunu vurgularken son zamanlardaki çalışmalar ise bu farkların azalmakta olduğunu göstermektedir. Kalaycıoğlu çalışmasında, cinsiyet rollerinde ortaya çıkan farkın büyük ölçüde toplumsal yapıdan gelen faktörlerden kaynaklandığını ileri sürerek, eğitim

düzeyi, meslek statüsü, kentsel yaşam deneyimleri ve kitle iletişim araçlarının izlenmesi gibi etkenlerin rollerin şekillenmesinde önemli paya sahip olduğunu savunmaktadır. Eğitim seviyesinin yükselmesi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, sanayileşme sürecinin etkileriyle birlikte kadının siyasetteki rolünün gittikçe arttığı gözlenmektedir (Kalaycıoğlu, yayın yılı belirtilmemiş, s.116). Ancak, buradan yola çıkarak cinslerin siyasal olarak eşit olduklarını veya olacaklarını ileri sürmek yanlış olacaktır. Çünkü kadın ve erkek arasındaki sosyal eşitsizlikler belli ölçüde giderilebilse de biyolojik özellikler ve ilgi duydukları konular bakımından aralarındaki farklar tamamen kaybolmayacak, bu farklılıkların az-çok siyasal yansımaları her zaman olabilecektir (Sitembölükbaşı, 1995, s.74). Kısacası cinsiyet farklılıkları ile ilgili sonuçlar düzenli ve istikrarlı değildir ve seçimden seçime değişmektedir. Aynı sosyal kategorideki erkek ve kadınlar zaman zaman belli olaylar, beklenmedik durumlar ve cinsiyetlerin siyasal taleplerine cevap vermek amacıyla düzenlenen parti stratejilerine bağlı olarak farklı davranabilmektedirler.

Cinsiyet rolleri gibi bireyin denetimi dışında olan bir diğer faktör bireyin yaşıdır. Yaş faktörünün bireylerin seçmen tercihlerine etkisini konu alan birçok araştırma, kuşaklar arasında var olan tutum farklılıklarının siyasal davranışlara ve oy verme eğilimlerine yansıdığını kanıtlamıştır. Seçmen davranışı incelemeleri gençlerin ilk kez oy vermeleri gerektiğinde büyük bir oranın hiçbir şekilde oy vermediğini, ilerleyen yaşla birlikte bireyin siyasal tercihlerinin kararlılık kazandığını ortaya koymaktadır (Kışlalı, 1992, s.112). Yaşa bağlı seçmen davranışı analizlerindeki temel varsayım gençlerin yaşlılara oranla genellikle daha çok değişme ve yenilik yanlısı bir tutum sergilediği, yaşlıların ise daha çok tutucu eğilimler sergilediği yönündedir.

Demografik evrim, çağdaş toplumları en azından üç kuşağın bir arada yaşadığı bir ortama mahkûm etmiştir. Teknolojideki ilerlemeye bağlı olarak, toplumsal koşulların hızla değişmesi, birbirini izleyen kuşakların yetiştikleri ortamlar arasında büyük farklar doğmasına sebep olmaktadır. Bu durum ise, kuşaklar arasındaki ortak noktaların azalmasına ve çatışmanın sertleşmesine yol açmaktadır. Toplumsal yapıların hızlı değişimi, bir yandan geleneklerin etkisini azaltırken, öte yandan deneyime duyulan saygıyı azaltmaya ve giderek ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Hızlı teknolojik gelişmenin yarattığı toplumsal-ekonomik koşulların evrimi toplumsal kurumları çabucak eskitmektedir. Ama genel nüfusa oranları sürekli artan yaşlı ve orta kuşakların karar alma ve uygulama süreçlerindeki ağırlıkları, bu kurumlarda gerekli değişmelerin yapılmasını zorlaştırmakta ve geciktirmektedir. Kurumların değişen koşullara uymakta gösterdikleri bu direnme ve gecikme ise, toplumsal huzursuzlukları besleyen, genç kuşaklarla düzen arasındaki sürtüşmeleri körükleyen doğal bir kaynaktır (Kışlalı, 1992, s.116). Değişmelere en kolay ve en iyi uyma yeteneğine sahip olan

gençlerin, bilgilerin hızla eskidiği bir ortamda en yenilerini öğrenmek durumunda oldukları halde, karar ve etki süreçlerinin dışında tutulmaları çelişki yaratmaktadır.

Kuşaklar arasındaki tutum farklılıklarının temelinde yatan faktörlerin başında bireysel enerji düzeyindeki değişme gelir. Enerji değişikliklere uyum yeteneği ve kolaylığı sağladığından, yıllar geçtikçe enerjisi azalan kişi, uyum göstermek için yeni çabalar gerektirecek köklü değişikliklerden korkmaya başlamakta ve yeni durumlara uyum sağlayabilmek için giderek zamanının azaldığını hissetmektedir (Kışlalı, 1992, s.114). bu nedenle, gençlik yıllarında etkisi altında kalınan ve benimsenen bazı siyasal görüşler, yıllar geçtikçe ılımlılaştıran bir niteliğe bürünebilirler.

Gençlik ve yaşlılık döneminin bazı genel özellikleri de kimi ülkelerde gençleri düzen karşıtı, ileri yaştakileri de düzen taraftarı yapabilmektedir. Gelirlerinin düşüklüğü sebebiyle ev kuramayan veya mülk sahibi olamayan ve hayata yeni atılan kuşak olarak gençler, hayata karşı daha kuşkulu ve kötümser bir ruh hali içindedirler. İleri yaştaki bireylerin ise, az-çok yerleşmiş bir statü ve mesleğe sahip olmaları sebebiyle toplumda sahip oldukları ve koruyacakları pek çok şey vardır. Bu yüzden orta ve ileri yaştakilerin mevcut düzenin taraftarı olmaları onların içinde bulundukları sosyo-ekonomik durumlarının bir sonucu olmaktadır (Yücekök, 1969, s.192). Sencer'in ve Abadan'ın yaptığı araştırmaların bulguları gençlerin radikal görüşlere sahip olduğunu ve düzeni değiştirmeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Sencer 70'li yıllarda yaptığı araştırmasında Türkiye İşçi Partisi'ni destekleyenlerin büyük çoğunluğunun 21-29 yaş grubu arası gençlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır (Sencer, 1974a, s.100). 1965'te Abadan'ın (1971, s.80) yaptığı araştırmanın bulgularına göre de gençlerin en çok tercih ettikleri partiler radikal sağın partisi olan Milliyetçi Hareket Partisi ile radikal solun partisi Türkiye İşçi Partisi'dir. O dönemin koşullarında her iki partinin söylemleri de Türkiye'nin merkez politikalarında köklü değişimler içermektedir.

Ancak başka bir araştırma ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre gençlerin farklı davranış sergilediğini; gelişmekte olan ülkelerdeki örgütlü-örgütsüz gençliğin hızlı kalkınma talepleri doğrultusunda radikalizme kaydığını, Batı Avrupa gençliğinin ise daha ılımlı bir eğilim sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple bazı sosyal bilimciler genellikle gençlerin ilerici, yaşlıların ve yetişkinlerin tutucu oldukları yönündeki varsayımın toplumların evrimlerinin her dönemi için geçerli olmadığını ileri sürmektedirler. Sosyal bilimcilere göre, bu varsayım, toplumların kararsızlık dönemleri için geçerlidir. Eğer uzun bir kararsızlık döneminden sonra kararlı bir ortam sağlanırsa, yetişkinlerin bir bölümünün gençlikteki solcu düşüncelerini sürdürmeleri, genç kuşakların ise tutucu bir dünya görüşüne sığınmaları olanaklıdır. Yine bu görüşün sahipleri, bunalım dönemlerinin zor koşullarının, yaşlıları, köklü değişiklik önerenlerin yanına itebileceğini söylemektedirler. Özellikle çağdaş sanayi

toplumlarında yaşlılar, çoğunlukla ihmal edilen, toplumsal olanaklardan yeterince yararlanamayan bir kesimi oluşturmaktadır. Bu sebeple, böyle durumlarda, toplumsal-ekonomik bunalımların yaşlılar üzerindeki etkisi çok daha büyük olmaktadır (Kışlalı, 1992, s.115). Ancak Avrupa patentli bu görüş, sadece sanayi toplumunun kısmi bir gerçekliğini açıklamak açısından yararlı olabilir. Oysa Türkiye gibi geleneksel bağların ve kültürün güçlü olduğu ülkelerde, yaşlıların toplumda her zaman saygın bir yere sahip olmaları, onların değişimden yana tavır almalarını engelleyici bir unsur oluşturur (Bölükbaşı, 1995, s.80). Bu sebeple gençlerin ve yaşlıların muhafazakâr ve devrimci olup olmamalarını durumsal faktörlere göre değişen bir eğilim olarak görmek daha doğrudur. Ortaya konulan tavrı gençliğin veya yaşlılığın psikolojik getirilerinden biri olarak görmek yanlış olacaktır.

1.4.3.2. Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Seçmen Davranışlarına Etkisi

Sosyo-ekonomik faktörlerin seçmen davranışı üzerindeki etkisi konusunda yapılan pek çok araştırma, bu ilişkinin görüldüğü kadar basit ve her durumda geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Ekonomik faktörlerin oy verme üzerinde hiçbir rolü olmadığını ileri süren araştırmalardan, onun oy verme davranışını belirleyen en önemli değişken olduğunu savunan ve bu iki uç arasında ekonomik faktörlere değişik derecelerde önem veren her biri tutarlı ve bilimsel yöntemlere dayalı pek çok araştırmanın birbiriyle çelişen bulgularına kadar, yapılan bir çok araştırma bu konunun ne kadar çok boyutlu ve karmaşık olduğunu gözler önüne sermiştir (Sitembölükbaşı, 1995, s.8). Araştırmaların çoğu sosyo-ekonomik faktörlerin oy verme davranışı üzerinde belli bir etki yaptığını kabul etmekle birlikte; bu etkinin derecesini büyük ölçüde etkileyen çeşitli faktörlerin olduğunu belirtmektedir. Çalışmalar, sosyo-ekonomik faktörler dışında, ülkenin içinde bulunduğu şartların, insanların hükümetlerin icraatlarını algılama biçimlerinin, iktidardaki ve muhalefetteki siyasetçilerin ülkenin gündemine getirdikleri konuların ve ülkenin önceki yıllara göre ekonomik durumunun seçmenin oyunun yönünü belirlemede önemli rol oynadığını göstermektedir.

Genel ekonomik şartların seçmen davranışı üzerindeki etkisini inceleyen birçok araştırma, bireylerin gelir düzeylerini mercek altına almıştır. Seçmenleri gelir düzeylerine göre sınıflandırırken pek çok araştırmacı alt, orta ve üst gelir düzeyi sınıflandırmasını temel olarak benimsemekte fakat her araştırmacının ölçütü birbiriyle bire bir örtüşmemektedir. Gelir-seçmen davranışı ilişkisi incelenirken, ülkenin ekonomik şartları belirleyici bir rol oynadığı için özellikle Türkiye’de yapılan araştırmalar konumuz açısından önem taşımaktadır. Lipset sanayileşmiş ülkelerde yapılan birçok araştırmanın, seçmen davranışının sosyo-ekonomik çevrenin ürünü olduğu yolunda sonuçlara ulaştığını belirtmektedir. Genellikle bütün sanayileşmiş ülkelerde yapılan araştırmalar, çiftçiler ve işçiler gibi alt gelir sınıfında

bulunan meslek gruplarının sol partilere, işveren, yönetici gibi üst gelir grubunda yer alan kimselerin ise daha çok sağ partilere oy verdiğini göstermektedir (Lipset, 1986, s.219). Bu eğilimler, sanayileşmiş ülkelerde bireysel çıkarların seçmen davranışı üzerinde önemli bir rol oynadığı varsayımının geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye’de yapılan araştırmalarda ise, bazı seçim dönemlerinde parti oylarının sosyo-ekonomik değişkenlerden bağımsız olduğu görülmüştür. İstanbul’da yaptığı araştırmada her siyasal tercih kategorisinde benzer bir gelir dağılımının ortaya çıkmasına dayanarak; gelir düzeyi ile siyasal tercihler arasında önemli bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmaktadır (Sencer, 1974a, s.121). Seçmen davranışı ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin Türkiye’de, sanayileşmiş ülkelere göre daha zayıf olması, Türk seçmenin kararlarında birey dışı etmenlerin sanayi toplumuna göre daha fazla olmasına bağlanmaktadır (Sitembölükbaşı, 1995, s.27). Türk toplumunun bazı kesimlerinde seçmenin kararında, birey dışı etkiler olarak ailenin ötesinde, muhtar, imam, şeyh ve toprak ağası gibi kanaat önderlerinin de etkisi görülmektedir.

Ancak, Sencer’in yaptığı çalışmanın bulguları çoğu araştırmacının görüşünü yansıtmamaktadır. Gülmen Türkiye’de sosyo-ekonomik yapı ile seçmen tercihi arasındaki ilişkinin çok kuvvetli olmamakla birlikte mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Gülmen (1979, s.212), seçimlerde oy verme oranının bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklarla kuvvetli bir ilişki göstermediğini, katılma oranındaki yükseliş ve düşüşün il veya bölge düzeyinde değil, daha çok ulusal düzeydeki nedenlere dayandığını ileri sürmüştür.

Abadan ve Yücekök de oy vermeye karşı en büyük ilgiyi üst ve alt gelir gruplarının gösterdiğini; orta gelir gruplarının ise oy vermeye daha az ilgi gösterdiğini belirtmektedirler. Üst gelir grupları siyasal olaylar hakkında yüksek ilgi ve bilgi düzeyi ile olaylardan haberdar olma yeteneklerinin yüksek olması sebebiyle; günlük olaylarla kendi çıkarları arasında daha sağlıklı ilişki kurmakta ve bu gruplar oy vermeye karşı daha yüksek bir ilgi duymaktadırlar. Öte yandan, hayat şartlarının güçlüğü ve ağır geçim sıkıntısının baskısı altında ezilen ekonomik düzeyi düşük gelir grupları, seçimleri mevcut durumlarını düzeltmenin ve daha iyi bir gelir düzeyine ulaşmanın bir aracı olarak görmekte bu sebeple de oy vermeye karşı yüksek ilgi göstermektedirler. Bu iki gelir grubuna karşılık, genellikle muhafazakâr ve statükocu olan taşra orta sınıfı ise, istikrara zarar vereceğini düşündükleri için seçimlere daha kuşkulu bakmaktadırlar (Abadan ve Yücekök, 1966, s.107). Abadan bir başka araştırmasında, sınıfların durumlarıyla ilgili olarak farklı ve birbiriyle çelişen çıkarların, sınıfların belli siyasal politikaları tercihlerinde farklılıklar yaratabileceğini söylemektedir. Bu çalışmanın bulgularına göre, sosyo-ekonomik açıdan alt-gelir grupları hayat pahalılığına karşı tedbir

alma, din işlerine önem verme ve işsizlikle mücadele gibi konulara daha çok önem verirken; orta-gelir grubundakiler genel ekonomik tedbirlerin alınmasına, eğitime önem verilmesine, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesine öncelik vermekte; yüksek-gelir grubundakiler ise siyasi rejim sorununu öncelikle çözülmesi gereken bir konu olarak görmektedir. Abadan, Türkiye’de yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki kimselerin demokratik sisteme daha fazla bağlı olduklarını, üç veya daha fazla siyasi partinin varlığına taraftar olanlar arasında gelir düzeyi yüksek olan kimselerin çoğunlukta olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşılık, tek parti sistemini savunanların veya hiçbir parti istemeyenlerin ise en çok ekonomik açıdan orta gelir düzeyine sahip kimselerden oluştuğunu ileri sürmektedir (Abadan, 1965, s.510-514). Bu bulgu, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de orta gelirli kimselerin, güven ve istikrara kavuşmak uğruna siyasi özgürlüklerinden vazgeçebileceklerini kanıtlamaktadır.

Seçmen davranışını etkilediği savunulan bir başka sosyo-ekonomik faktör de meslektir. Meslek bireylerin yaş ve cinsiyet gibi kişilikleriyle bütünleşmiş bir özellik değildir. Mesleğin, gelir düzeyi ve eğitim gibi kategorik olarak sınıflandırılmasına olanak verecek objektif ölçütü de yoktur. Çünkü aynı meslekte çalışan insanlar arasında bile gelir düzeyleri bakımından büyük farklar vardır. Bireye kazandırdığı beceri ve alışkanlıklar, edindirdiği bilgiler yönüyle de meslek, bireyin dünyaya bakış biçimini ve onun tutumlarını etkileyebilmektedir. Her mesleğin toplumda hiyerarşik bir yeri vardır ve toplumun her bir mesleğin üyelerine verdiği değer farklıdır. Yüksek statüye sahip bir meslek de tıpkı yüksek gelir ve yüksek eğitim gibi toplumsal ve siyasal açıdan bireye farklılıklar sağlar. Bu özelliklere sahip kimseler kitle haberleşmesine açık olduklarından, dünyayı anlamaya çalışırlar (Sitembölükbaşı, 1995, s.42). Bu tür bireylerin siyasal etkinlik duyguları yüksek olup çevrelerini, ülkelerini düzeltebileceklerine inanırlar ve bu doğrultuda siyasal sürece etki yapacak davranışlarda bulunurlar. Bu özelliklerin negatif olması durumunda ise siyasal katılma olumsuz etkilenecektir.

Genel olarak meslek gruplarına bakıldığında eğitim düzeyi en yüksek meslek gruplarından olan memurlar, aynı zamanda siyasete karşı en yüksek ilgi ve bilgi sahibi olan kesimdir. Siyasetle yakından ilgilenmelerinin sebebi sadece eğitim düzeylerinin yüksekliğinden değil, aynı zamanda siyasal iktidar sahiplerinin, kendilerinin en üst düzeydeki amirleri olmalarından da kaynaklanır. Memurların hükümeti oluşturan parti veya partilere yakınlaşma ve onları destekleme eğilimi, memurların özlük hakları ve ücretleriyle ilgili düzenlemelerde hükümetin inisiyatif sahibi olması ölçüsünde artmaktadır (Sitembölükbaşı, 1995, s.44). Dolayısıyla, memurların siyasete aktif katılımının önemli ölçülerde sınırlandığı ülkelerde bile siyasal kararların memurlar açısından taşıdığı önem, onların siyasetle

ilgilenmesine ve değişik kanallardan hükümet kararları üzerinde etki yaratmaya çalışmalarına neden olur.

Memurlar gibi sabit ücretli bir meslek grubu olan işçiler ise, bir çok bakımdan memurlardan farklıdırlar. Öncelikle işçilerin formel eğitim düzeyleri genellikle memurlardan oldukça düşüktür. Ancak, özellikle de fabrika işçileri ve sendikalı işçiler birbirlerini etkilemek ve eğitmek yoluyla oldukça yüksek bir bilinçlenme ve örgütlenme düzeyine sahip olmaktadırlar. İşçiler, iş gereği toplumsal hayattan soyutlanmaları durumunda birbirlerini etkileme ve kendilerini en iyi temsil eden ideolojilere kitlesel destek verme şansına daha fazla sahiptirler. Bunun en güzel örneği olarak gösterilen maden işçileri, toplumun kalanından ayrı topluluklarda yaşamak zorunda olduklarından maden kasabaları yüksek oranda oy verirler. Bu kasabalarda ortak sorunları konusunda madencilerin birbirlerini bilinçlendirmesi ve bu sorunlara bulunan çözümün topluca benimsenmesi sebebiyle genellikle tek bir partinin sağladığı yüksek destek söz konusudur (Baykal, 1970, s.47). Tersi durumlarda, işçilerin bireysel olarak çalıştıkları ortamlarda, eğitim düzeyi düşüklüğü yanında etkileşim yoluyla bilinçlenme imkanının da olmaması, onlarda siyasete ilgilerinin düşük bir düzeyde kalması sonucunu doğurur. Toplu ve bireysel çalışma koşulları yanında kamu sektöründe, özel sektörde, sosyal güvencesinin olup olmamasına, gelir düzeyinin yüksekliğine ve düşüklüğüne göre de işçilerin siyasal hayata bakışı değişmektedir (Sitembölükbaşı, 1995, s.45). İşçiler, genellikle alt gelir kategorisinde bulunmaları ve iş güvencelerinin olmayışı sebebiyle siyasal hayata daha tepkili olduklarından; siyasal düzende köklü değişiklikler yapmayı taahhüt eden sol partilere sempati duyarlar ve o yönde oy kullanırlar.

Ticaret sınıfına mensup bireyler, ekonomik kaynaklara ulaşmanın bireylerin siyasal güç merkezleri ile olan ilişkilerine bağlı olması sebebiyle, siyasal güç sahipleri ile daha yakın ilişki içinde olmaya çalışırlar. Ticaret sınıfı ekonomik çıkarlarıyla ilişkili olduğu için siyasetle daha yakından ilgilenir. Ayrıca çalışma alanları sıkı bir mesai gerektirmediği için siyasal faaliyetlere katılma bakımından daha çok olanağa sahiptirler. Bu durum sadece ticaret sınıfı değil, boş zamanlarının nispeten bolluğu nedeniyle tüm serbest meslek sahipleri için geçerlidir. Değişik eğitim düzeylerine sahip serbest meslek çalışanlarından eğitim düzeyi yüksek olanlar, eğitim düzeyi düşük olanlara göre siyasal hayata daha yüksek bir ilgi düzeyine sahiptir. Serbest meslek sahiplerinden özellikle avukatların ve gazetecilerin siyasal hayatla yakından temasa geçebilmesi çok daha rahattır. Her iki meslek grubunun da toplumla çok sıkı ilişki içinde ve toplumsal sorunlara aşına olmaları onların siyasal hayatla ilgili belli bir bilgiye ve geniş bir çevreye sahip olmalarına olanak verir (Sitembölükbaşı, 1995, s.47). Özellikle avukatların kanunları, kurumları ve bürokrasiyi iyi tanımaları ve özellikle toplumda eğitim düzeyi düşük bireylere, bu konularda, önderlik etme ve yol gösterme görevlerini

üstlenmeleri, onların toplum üzerinde belli bir nüfuza sahip olmasına ve dolayısıyla da siyasal hayata kolayca kayabilmesine olanak verir.

Bir diğer meslek grubu olan çiftçilere bakıldığında siyasete katılma oranlarının bir hayli düşük olduğu görülür. Çiftçilerin de işçiler gibi düşük bir eğitim düzeyine sahip olmaları ve işçilerin sahip olduğu çalışma ortamında birbirleriyle etkileşim ve örgütlenme olanaklarının çiftçilerdeki yoksunluğu, onların siyasal hayatla yakınlık kurmalarını engelleyecek önemli bir faktördür. Tarlada bireysel olarak çalışmaları onları bilinçlendirecek bir ortamdan yoksun bırakır. İşçiler genellikle sanayi kentlerinde yoğunlaştıkları için kentin zengin kesimleri ile kendi fakir durumları arasındaki çelişkiyi anlayabilecek koşullara sahiptirler. Çiftçilerin yoğunlukla yaşadığı köylerde ise yaşam düzeyleri bakımından insanlar arasında yaşam biçimine bağlı farklara pek rastlanmadığı için, çiftçiler bu tür bir bilinç geliştiremezler (Sitembölükbaşı, 1995, s.48). Çiftçileri kendileri gibi düşük gelir ve eğitim düzeyine sahip işçilerden ayıran en belirgin özellik, onların siyasal eğilimlerinin yönüdür. Sosyo-ekonomik yönden birbirlerine hayli benzemelerine rağmen, işçiler çoğunlukla sol partilere oy verirlerken; sol partilerin kolektivist vurgusu bireysellikten yana olan çiftçilerin tepkisini çektiğinden sağ partilere oy verirler. Diğer meslek grupları ile karşılaştırıldığında, köy ve kasabalarda yaşamaları nedeniyle, dini değerlere daha çok sahip çıkan bir meslek grubu olarak, dine sempati duymayan sol partilere ilgi duymazlar. Köylü seçmenler için oy verme biz duygusunu güçlendiren bir eylem olduğundan, genellikle köylüler, aynı partiye, muhafazakar yönde ve güçlünün tarafında oy kullanmaktadırlar (Abadan, 1966, s.112). Türk köylerinde yapılan bir araştırma eğitim düzeyinin düşüklüğünün, sahip olunan toprak ve köy nüfusunun azlığının, çiftçilerin, köy ağalarına veya aşiret reislerine olan bağlılıklarını arttırdığını ve tek adaya topluca oy verme eğiliminin mevcut olduğunu göstermiştir. Tek adaya oy verme yönündeki seçmen davranışı daha çok güdümlü olarak nitelenen siyasal baskı sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer yanda hiçbir adaya oy vermeme ya da seçimlere düşük katılımlı köylerin, eğitim düzeyi yüksek ve nüfusu kalabalık köyler olduğu görülmüştür (Nuhrat, 1971, s.235).

Öğrenci grupları siyasal hayata katılım açısından dikkati çeken bir başka meslek grubudur. Öğrenci gruplarının siyasal etkinliklere katılımı dünyada ilk kez 1920'lerde Latin Amerika'da gerçekleşirken; ülkemizde 1960'lı yıllara rastlar. 1960'lı yıllarda dünyaya hakim olan soğuk savaşın etkisi ile Türkiye'deki siyaset sahnesi kutuplaşmalara sahne olmuş; bu süreçte ülkenin geleceği olan üniversite gençliği ise siyasal partilerin kendi yanlarına çekmek için uğraştıkları bir kesim olmuştur. Bu sebeple, iyice siyasallaşan üniversite öğrencileri, artan sosyo-ekonomik sorunlar, uzlaşmaz bir siyasal kültür, tıkanan bir siyasal sistemin etkisiyle siyasal şiddet eylemlerinin aktörleri oldular. Ancak dünyada soğuk savaşın sona ermesinden

sonra öğrenci hareketlerinin bu niteliği büyük ölçüde yok olmuştur. Bu durum o dönem öğrenci hareketlerinin büyük ölçüde dünyadaki ideolojik mücadeleden kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Abadan, 1971, s.70). Üniversite öğrencileri yüksek eğitim düzeylerine bağlı olarak bilinçlenmekte olan bir kesim olduğu için toplumsal sorunlara karşı daha fazla duyarlı olmaktadır. Bu duyarlılıklarına sebep; yüksek eğitim düzeylerinin yanında genç kuşak olarak gelecekları ile ilgili belirgin bir umutsuzluğun içinde olmalarından da kaynaklanmaktadır. Yapılan araştırmalar öğrencilerin çoğunluğunun orta ve üst sınıf ailelerden ve büyük kentlerden gelmiş olmalarına rağmen onların işçi, köylü gibi alt toplumsal sınıflarla özdeşleşme eğilimlerinin yüksek olduğunu tespit etmiştir. Öğrencilerin bu eğilimi empati duygusuyla açıklanabilir (Ozankaya, 1966, s.83). Kitle iletişim araçlarına daha rahat ulaşabilmeleri sebebiyle sosyo-ekonomik düzeyi düşük kimselerin durumlarına daha duyarlı bir hale gelmeleri ve kendi gelecekları konusunda kötümser olan öğrencilerin gelecekları sosyo-ekonomik durumu düşük kesimlerle özdeşleştirmeleri onların siyasal hayata bakışını önemli ölçüde etkilemektedir.

Seçmen davranışı araştırmalarında çoğu zaman sosyo-ekonomik faktörler arasında adı geçen bir diğer faktör de “eğitim”dir. Modern toplumun kendisini başkasının yerine koyabilen bireyin pek çok niteliği kazanması eğitimle olmaktadır. Geleneksel toplumların bireyleri, yetişkin rollerini başarıyla yerine getirmede gereken bilgi ve beceriyi kazanabilmek için örgün eğitim kurumlarına ihtiyaç duymamaktadırlar. Ancak, toplumlar mal ve hizmet üretimini gerçekleştiren endüstri ve hizmetler sektörünü geliştirdikçe, kent toplumu olma özelliğini taşıdikça, okul sistemi her bir bireyin sosyalleşmesi için zorunlu hale gelmiştir. Özel mesleki rolleri gerçekleştirmede teknik eğitim ve uzmanlaşmaya talep de giderek artmaktadır (Tatlıdil, 2002, s.428). Bu yüzden günümüz çağdaş örgütlü toplumlarında ebeveynler, erişkinliklerinde ihtiyaç duyacakları bilgi ve beceriyi yeni kuşağa aktarmada yetersiz kalmaktadırlar. Çocuğun sosyalleşme süreci okul sistemine bırakılırken, aile sadece çocuğun sosyalleşmesinde okul sistemine yardımcı konumda kalabilmektedir.

Günümüzde en önemli toplumsallaşma araçlarından biri olarak görülen eğitimin siyasal amaçlar için kullanılma yeteneği oldukça yüksektir. Batılı toplumlar, planlı ve düzenli bir eğitimin yaygın ve etkili bir biçimde siyasal sisteme destek kazandırmak amacıyla kullanılabileceğini 19.yüzyılda keşfetmişlerdir (Bölükbaşı, 1995, s.28) Eğitimin siyasal amaçlar için kullanılma yeteneğini 19. Yüzyılın sonlarında Balkan devletlerinden öğrenen Osmanlı ise, ancak II. Meşrutiyetten sonra eğitim yoluyla yeni nesillere düzenli bir siyasal eğitim vermeye başlamıştır (Alkan, 1989, s.180). Eğitim kurumu, siyasal rejimin kendi varlığını devam ettirmek için kullandığı en temel araçlardan biridir. Her devlet rejiminin siyasal sembollerini ilköğretim kurumlarından başlayarak süreç içinde bireylere

benimsetmeye çalışmaktadır (Sitembölükbaşı, 1995, s.30). Bu durumda bireyin eğitim kurumları içinde geçirdiği süre bile siyasal sembollerin benimsenmesi açısından önem taşıyabilmektedir.

Ancak eğitim, farklı ortamlarda farklı etkiler yaratan da bir değişkendir. Bireylere verilen eğitimin içeriği rejimin karakterine göre belirlendiğinde siyasal olgulara bakış ve tavır alışlar toplumdan topluma değişebilmektedir. Faşist bir eğitimin faşist, komünist bir eğitimin komünist, demokratik bir eğitimin ise demokrat insanlar yetiştirdiği bilinen bir gerçektir. Bunun yanında eğitim gelişmekte olan ülkelerde yarattığı bilinçlenme yoluyla bireylere siyasal tercih de kazandırabilmektedir (Sitembölükbaşı, 1995, s.32). Hızlı modernleşme sürecinde olan bu ülkelerde, eğitim kurumlarının modern düşünce ve davranış kalıplarının topluma ulaştırılmasında önemli bir işlev görmeleri sebebiyle, siyasal elitler eğitime büyük önem vermektedirler.

Eğitim seviyesi düşük bir toplumun üyesinin, siyasal kararları alabilmesi için gerekli bilgilere ulaşması mümkün olmadığı gibi bu bilgileri kendi başına yorumlamasının da mümkün olmaması; bireylerin başkalarının etki alanına girmelerini kolaylaştırmakta ve onun kendi çıkarına uygun rasyonel bir karar vermesini güçleştirmektedir (Sitembölükbaşı, 1995, s.27). Dolayısıyla Türk seçmenin karar verme sürecinde, birey dışındaki etmenlerin sanayi toplumuna göre daha fazla olmasının nedenlerinden biri, eğitim düzeyinin düşüklüğü olarak gösterilebilir.

Turan, bireylerin siyasal davranışları üzerinde eğitimin iki şekilde etki yaptığını söyler: Birincisi, bireye siyasal kültürün duygusal ve bilişsel içeriği aktararak bireyin inanç ve tutumları pekiştirilebilir. İkincisi eğitim düzeyi yükselen bireyler siyasal olayların gerçeklerine daha iyi nüfuz ederek etkinlik duyguları artabilir ve kendilerini siyasal yaşamda daha etkili bir aktör olarak hissedebilirler (Turan, 1976, s.49). Eğitimin siyasal katılımı arttırıcı yönüne dikkat çeken Kalaycıoğlu (Yayın yılı belirtilmemiş, s.29), eğitimle toplum içindeki statüsü yükselen ve soyut düşünme yeteneğini geliştiren bireyin; karmaşık siyasal ilişkileri daha rahat kavramak suretiyle yurttaşlık bilincine eriştiğini, bu nedenle de siyasal kararlara katılmak için daha aktif bir davranış içinde bulunduğunu belirtmektedir.

Eğitim düzeyi ile seçmen davranışı arasındaki ilişki pek çok siyasal davranış ve siyasal katılma çalışmaları içinde yer almaktadır. Örneğin Sencer'in yaptığı araştırmada, siyasal partiler hakkında bilgi sahibi olmayanlar ile seçimlerde oy kullanmayacağını söyleyen seçmenlerin eğitim düzeyleri analiz edilmiş; eğitim düzeyinin düşüklüğü oranında siyasete karşı ilgisizliğin olduğu ve düşük eğitimin siyasal kararsızlıkta önemli rol oynadığı tespit edilmiştir. Parti seçişi konusunda fikri olmayanlar arasında okur-yazar olmayanların oranı

yaklaşık %35'i bulurken, yüksekokul mezunlarının oranı %2 düzeyinde kalmaktadır (Sencer, 1974a, s.114).

Günümüzde siyasi otorite ile ekonomik güç arasındaki ilişki hemen her kesimden sosyal bilimcinin kabul ettiği bir olgudur. Siyasi krizlerin ortaya çıkış nedenlerini liberal ekonominin krizleri bağlamında inceleyen Atay, her ne kadar bilince çıkmasa da son yirmi yılda geniş seçmen yığınlarının arayışının neo-liberal karşıtlık temelinde şekillendiğini söyler. Özellikle, 1990'lardan itibaren sermayenin politikalarını belli bir süzgeçten geçiren, aşırı yönlerini törpüleyen, böylece politikalara belli bir toplumsal destek kazandırma işlevini üstlenen siyasal partiler, bu görevi yerine getiremez duruma düştükçe, seçmen tarafından ilk seçimde cezalandırılmıştır (Atay, 2002, s.207). Özözen Kahraman (2007, s.117, 111) ise, siyaset ile ekonomi arasında bir başka ilişkiye dikkat çeker. Yazara göre, siyasi partilerin desteklenmesinde ne kadar çok siyasi ve ekonomik gücü olan üyeler varlık gösterirse, o partinin seçmen kitlesi de o ölçüde büyük olacaktır. Ancak ekonomik gücün seçmeni etkilediği tek nokta partilerin mevcut ekonomik güçleri değildir, aynı zamanda seçmenler, kendi ekonomik beklentilerinin karşılanmasına yönelik de oy kullanmaktadırlar. Türkiye'de hem bölgeler arası hem de bölge içi gelir dengesizlikleri yoksulluk ve işsizlik gibi iki önemli ekonomik sorunun doğmasına neden olmaktadır. Yoksulluğu arttıran bir unsur olan işsizlik bu gün önemli bir siyasi malzeme olmakla birlikte, ne sağda ne de solda bu sorunu azaltma yolunda çözüm üretilmemiştir. Genç nüfusun artışı ile birlikte işsizlik oranının giderek büyümesi, seçmen tercihlerinde önemli bir parametre haline gelmesine yol açmıştır.

1.4.3.3. Sosyo-Kültürel Faktörlerden “Din”in Seçmen Davranışlarına Etkisi

Türkiye'de seçmen davranışını açıklamaya yönelik çalışmalar daha çok toplumun sosyo-kültürel bölünmüşlüğüne vurgu yapmaktadır. Özellikle bu sosyo-kültürel bölünmüşlüğü tayin eden sınırın “din” olgusuyla çizilmesi, dinin siyasi çözümlemelerde önemini giderek arttırmasına neden olmuştur. İnsan üzerindeki etkisi sebebiyle dinler, her dönem iktidar odağı ile ilgilenmiş ve ya varlık nedenleri ile ya da dindar insanların iktidar mücadelesi sebebi ile siyaset ile ilişkili olmuştur.

Köktaş (1997, s.61), din faktörünün siyasete ve seçmen tercihlerine yön veren bir faktör olarak algılanmasının sadece Türkiye'ye özgü bir durum olmadığını belirtir. Batı'da din ya da dini temsil konumunda olan kiliseler toplumsal ve de siyasal hayatın içindedir. Din ve siyasetin kurumsal ayrılığı, kiliselerin olgusal olarak ayrılmasını beraberinde getirmemiştir. Hatta siyasal kültür açısından din faktörünün özellikle Katolik ülkelerin veya katoliklerin etkin olduğu Avrupa ülkelerinde, siyasal parti tercihlerinde sosyo-ekonomik statü ve sınıf

mensubiyetinden daha önemli rol oynadığı savunulmaktadır. Aynı şekilde, bir çok çalışmada, Avrupa’da Hristiyan demokrat partilerin iktidara taşınmasında seçmen tercihlerinde din faktörünün oynadığı role işaret edilmektedir (Köktaş, 1997, s.61,66,277). Siyasal sürece yöneten ve yönetilenler arasındaki karşılıklı etkileşim süreci olarak bakmak gerekirse, dinin ve dini bağlılığın etkin olduğu yerde, bağlılık doğal olarak siyasete de yansımacaktır. Aksi durumda, dinin etkisini kaybettiği yerde de siyasal hayata etkili olamayacaktır. Bu devletin düzenlemesi ile ilgili bir durum değil, toplumsal hayata ilişkin bir olaydır. Çünkü insanların siyasi kararlarında sosyal aidiyet bağları önemli bir etkiye sahiptir ve karar verme sürecinde bireyler ya ait oldukları yapılar içindeki insanların ürettiği siyasi görüşleri desteklemektedir.

Siyasal rekabete yer vermeyen totaliter siyasal sistemlerde din, rejim ve siyasal partinin desteğini güçlendiren ve oyların mobilizasyonunu sağlayan bir işlev üstlenmektedir. Mısır’da Nasır, İspanya’da Franko örnekleri dinin oyların yönünü etkilemede iktidar tarafından kullanılmasının en belirgin örneklerini oluşturmaktadır (Turan, 1977, s.83). Bu nedenle Köktaş (1997, s. 177), devletin laik olup olmamasının, dinin siyasal hayatta etkili olmasını engellemediğini savunmaktadır. Ona göre, ancak toplumun sekülerleşmesi veya sekülerleşmemesi bu etkiyi arttırmakta veya azaltmaktadır. Çünkü sekülerizm özü itibari ile dinin imha edilmesini değil, sosyal konumunun kamudan özel hayata transferini hedeflemektedir (Öke, 2002, s.383).

Köktaş (1997, s. 206), dini algılayış biçiminin, dinsel mensubiyet, dine bağlılık ve dini pratikleri yapma düzeyinin, insanın siyasal hayata katılma yönünü ve siyasal partilerden beklentilerini etkilediğini öne sürmektedir. Toprak (1998, s.241-242) da benzer bir yargıya vararak dine karşı ilgisiz veya sadece özel hayatlarında dindar, kamusal rollerinde ise laiklikten yana tavır alanların büyük ihtimalle dinci partilere oy vermeyeceğini ileri sürmektedir. Buradan hareketle dinsel hareketlere yaşantılarında ağırlık veren bireylerin, bu değerlere yakın gördükleri siyasal örgütlere yakınlık göstermeleri beklenmektedir.

Batı toplumlarında seçmen davranışının hala önemli bir faktörü olarak kabul edilen din, Türkiye’de de siyasal değerlerin kaynaklarından biri olma işlevini sürdürdüğü iddia edilmektedir. (Turan, 1993, s.59). 1970’lere kadar Türk siyasal hayatını incelemede kullanılan Şerif Mardin’in ünlü merkez/çevre analizi, pek çok siyaset bilimcinin çok partili hayata geçişte kullandığı çözümlemelerin başında gelir. Bu çözümlemeyi kullanan siyaset bilimcilerinden Ersin Kalaycıoğlu (1994, s. 69), merkez-çevre çatışmasının yapısal olduğu kadar dünya görüşleri ve iyi toplum tanımları açısından da ideolojik boyutları olan bir niteliğe sahip olduğunu söyler. Bu noktada laik-din çatışması çok partili hayatta merkez-çevre çatışmasının odak noktasına yerleşmektedir. Seçmen gruplarında dindarlık arttığı ölçüde dinsel kalıplı “iyi toplum” ideallerine yönelen siyasal partilerin destek göreceği; seçmenin

laiklik düşüncesi arttıkça da laikliği savunan siyasal partilerin tercih edileceği öne sürülmektedir. Kalaycıoğlu “Türkiye’de Köktenci Sağ Partiler ve Seçmen Tercihleri” adlı çalışmasında merkezi temsil eden CHP’nin seçkinci ve laik, kenarla temas içinde olan DP/AP liberal ve muhafazakâr, çevreyi temsil eden MSP/RP çizgisinin “İslamcı” olduğunu savunmuştur. Aynı çalışma sonucunda Kalaycıoğlu, eğitim, cinsiyet ve dindarlığın siyasal partiler arasında yapılan tercihlerde etkin bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Ancak Köktaş (1997, s. 210), bu çalışmada din faktörünün “etkin belirleyiciliği”ni dini bir dünya görüşüne sahip olanların “köktenci” olarak nitelendirilmesinden kaynaklı görmektedir. Köktaş’a göre, dinsel taleplerin siyasal hayata yansıtılması doğal kabul edilse ve din de siyasal hayatın Batı’da olduğu gibi doğal bir ögesi olarak görülse, her kesimden insanın dini bir dünya görüşüne sahip olacağı normal bir gerçeklik olarak kabul edilecek ve bu tür çıkarsamalar daha sağlıklı bir görünüme sahip olabilecektir.

Michelat ve Simon (1977b, s. 159), bu gün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda dini konularla ilgili problemlerin artık siyasi tartışmaların merkezinde yer almadığını söylemektedirler. Bu tür toplumların sahip olduğu ekonomik ve sosyal yapıları gereği politik problemlerin odağında ekonomik ve sosyal sorunlar yer almaktadır. Michelat ve Simon dini pratik ile oy verme arasında doğrudan bir ilişki olmadığını, inanç ve görüş, duygu ve tavır ve davranışlar olarak üç dereceli bir ilişkinin bulunduğunu söyler. Onlara göre, hiçbir araştırmada din ile siyaset arasındaki ilişki inkâr edilemez, ancak bu ilişkinin seçmen davranışına etki derecesinin toplumun sekülerleşmesi derecesine göre farklılık taşıyabileceğini ileri sürerler (Michelat ve Simon, 1977a’dan aktaran Köktaş, 1997, s.177). Nitekim 1970’lerde Türk siyasal hayatının en ilginç boyutunun “dinin öneminin gittikçe artması” olduğunu ileri süren Üstün Ergüder, seçmen tercihleri üzerinde 1977’de yaptığı araştırmada parti tutma üzerinde dinin etkisini de araştırmış ve seçmen davranışını etkileyen faktörler arasında düşük yoğunluğa sahip bir faktör olarak tespit etmiştir. Bu araştırmaya göre, daha dindar olanların AP’yi destekledikleri ama dindarlık faktörü azaldıkça AP’nin desteğinin bununla doğru orantılı şekilde azalmadığı görülmüştür. Yine bu araştırmaya göre, toplam oyun %16,4’ünün küçük partileri desteklediği ve bu oran içinde dindar kesimin %63.3 oranında MSP’yi desteklediği görülmektedir (Ergüder, 2000, s.302). Bu oranda toplam oy veren seçmen sayısının yaklaşık %10’una tekabül etmektedir. Dolayısıyla 1970’lerde seçmen davranışına yön veren faktörler arasında dinin henüz önemli bir ağırlık taşımadığı görülmektedir. Dolayısıyla aynı dönemlerde Özbudun’un (1985, s.78) siyasal eylemin ve parti tercihlerinin sosyo-ekonomik ve demografik değişme tarafından etkilenmesi varsayımından hareket ederek yaptığı araştırmada MNP ve MSP’yi en çok destekleyen grupların

sanayileşmeden olumsuz etkilenecek statü ve çıkar kaybına uğrayan esnaf ve zanaatkârlar olduğunu ileri sürmesi daha makul görünmektedir.

Türk siyasetinde seçmenin özellikle 1990’lardan sonra geliştirdiği tavır, sosyo-kültürel faktörlerin seçmen davranışında belirleyici bir etki yaptığına dair savları olumsuzlar bir hal almıştır. Göle’ye göre, 1980’lerden sonra geçen on yıl içerisinde dünya piyasalarına açılış ve beraberinde gelen girişimci rekabet siyasal zihniyette değişime yol açmış; düzenin ancak askeri müdahale ile sağlanabildiği bir önceki on yılın ideolojik çatışma ve siyasal kutuplaşması, yerini siyasal söylemin ılımlılaşmasına ve uzlaşmacı politika arayışına bırakmıştır. Siyasal gündemi ideolojik meselelerden ziyade uygulamaya yönelik pragmatik politikalar şekillendirmeye başlamıştır. Buna karşılık seçmenler vergi dairesi, belediye hizmetleri, Avrupa topluluğuna tam üyelik, GAP projesi gibi somut uygulamalara destek vermiştir. Göle (2002, s.75), bu dönemde artan vatandaşlık bilincinin seçmen, partiler ve hükümet ilişkileri arasında kavram değişikliğine yol açtığını; seçmenin partilerle olan ilişkilerinin artık hayat boyu süren bir bağlılık değil, verilen hizmetler karşılığında vergilerin ödendiği bir alış veriş ilişkisi olarak tanımlanmaya başladığını belirtir. Katılımcı siyasal kültüre ait aktörün niteliklerinden biri olan “etkinlik duygusu” (kişinin kendi eylem ve davranışı ile çevresine ve olayların akışına etkide bulunabileceği inancını taşıması) Türk seçmeninde özellikle 1990’lardan itibaren gelişmeye başlamıştır. Türkiye’deki yüksek seçim katılımının vatandaşların politikaya olan inançlarını, oy verme ve siyasal seçimler yoluyla hükümetleri değiştirebileceklerine olan inancını gösterdiği söylenebilir.

Turan (2004, s.308), Türk seçmenin iktidarda oldukları sırada ekonomik sorunları çözemeyen ya da sorunların büyümesine yol açan, ülkeyi yönetmesini beceremediğini düşündükleri veya çıkarlarını koruyup gözetemediğini düşündükleri siyasetçileri iş başında tutmadıklarını savunur. Seçmen için iş başında olanların gitmesinin kimin geleceğinden daha önemli olduğunu söylemekte ve gelenlerin de denendiğini belirtmektedir. Örneğin 1995’te merkez partilerden hoşnut kalmayan seçmenler dini renkleri taşıyan RP’yi iş başına getirmişler, RP’den umduğunu bulamayıp 28 Şubat ortamından etkilenen seçmenler bu sefer 1999’da merkez sol ve milliyetçi sağ partileri (DSP-MHP ikilisini) iktidara taşımışlardır. Bu iki partinin koalisyonu sırasında yaşanan ekonomik kriz her iki iktidar partisinin de parlamento dışında kalmasına neden olmuş ve 2002’de yeni kurulan ve yine dini renkleri taşıyan AKP, diğer partilerin çözemediği sorunları çözmesini, karşılanmayan ihtiyaçlarını gidermesini bekleyen seçmen tarafından iktidara taşınmıştır. Göka (2004, s.18), 2002 seçimlerinde AKP’yi destekleyen radikal dinci bir seçmen kitlesi olsa da AKP’ye oy verenlerin önemli bir kısmı 1999 seçimlerinde merkez partilere oy vermiş muhafazakâr seçmenler olduğunu ifade eder.

Dinin Türk siyasal hayatına yön veren bir unsur olduğu pek çok siyaset ve sosyal bilimci tarafından kabul edilmesine rağmen, dindarlığın ve dini algılama biçiminin seçmen davranışlarında hangi düzeyde etkili olduğu konusunda yeterli bir araştırma yoktur. Kamuoyunda ve medyada sürekli tartışılan din-siyaset ilişkilerinin ve bu konuda geliştirilen savların sağlam temellere oturtulabilmesi için demokratik sistemin işleyiş mekanizmalarından biri olan seçimlere ve bireylerin oy verme davranışlarına yönelik ayrıntılı alan çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma, bu türden bir ihtiyacın karşılanması amacıyla yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulguların sağlam genellemelere konu olabilmesi için benzer araştırmaların pek çok alanda yürütülmesi gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM:

DİN FAKTÖRÜNÜN TÜRK SEÇMEN DAVRANIŞINA ETKİSİ

Çalışmanın bu bölümünde “Dinin Türk Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Denizli İli Örneği” adlı alan araştırmasının bulguları değerlendirilmiştir. Bu alan araştırması, Denizli Belediyesi’ne bağlı merkez 66 mahallenin tümünde gerçekleştirilen ve 682 seçmenin mahallelere kayıtlı seçmen kütüklerinin dağılımı oranında temsil edildiği bir uygulamadır. Basit tesadüfî örneklem yöntemi kullanılarak, 25 Haziran-30 Temmuz 2008 tarihinde yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen veriler öncelikle üç düzeyde analiz edilmiştir:

- Bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyleri
- Toplumsal kesim açısından laiklik-dindarlık ekseninde kendilerini tanımladıkları konum
- Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde oy verdikleri siyasal partilerdir.

Cinsiyet değişkeni ise, dindarlık ve siyasal davranışlarda açıklayıcı bir faktör olarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Alan araştırmasının bulguları değerlendirilirken, evreni temsil eden örneklemin, öncelikle demografik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri betimleyici bir tutumla aktarılmıştır. Betimlenen örneklemin din-birey, din-toplum, din-devlet ve din-siyaset ile ilgili tutum ve davranışları ise yapılan istatistikî analizler ve verilen çapraz tablolar ile ayrıntılı bir biçimde sunulacaktır. Son olarak seçmenin yaptığı siyasi parti tercihleri ve bu tercihlere etki eden faktörler saptanmaya çalışılarak, bu faktörler içinde araştırmanın esas konusu olan din faktörünün yeri irdelenecektir.

Bu amaçla, ülkemizde 1990’lı yıllardan itibaren başlayan kamuoyu araştırmaları ve seçim anketleri taranmış, seçmen davranışı ve din-siyaset ilişkisi ile ilgili akademik araştırmalar incelenmiştir. Ancak ortaya çıkan araştırma yığınının yarattığı veri yükü çalışmanın amaçlarını aşabileceğinden, bulguların yorumlanmasında esas alınan çalışmalara kısıtlama getirilmiştir. Bu amaçla öncelikle konu ile ilgili yapılan akademik araştırmalar dikkate alınmış, daha sonra TESEV ve TÜSES gibi kuruluşların akademisyenler tarafından desteklenen araştırma sonuçları tartışmaya dâhil edilmiştir. Son olarak da siyasi ve toplumsal araştırmalarda, kamuoyunun güvenini kazanmış ve araştırmalarında devamlılığı sağlamış KONDA ve A&G gibi iki araştırma şirketinin yaptığı çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. DENİZLİ İLİNİN ÖZELLİKLERİ

“Dinin Türk seçmen davranışı üzerindeki etkisini” konu alan bu çalışma için uygulama alanı, “Anadolu kaplanları” arasında yer alan Denizli ili seçilmiştir. Denizli hem ekonomik olarak güçlü ve üretken bir yapıya sahiptir hem de aşağıdaki bölümlerde de değinileceği gibi siyasi tercihleri ülke geneli ile paralellik göstermektedir. Bu nedenle, Türk seçmen davranışı için ortalama değerlerin saptanması açısından, Denizli seçmeni iyi bir örneklem oluşturmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde Denizli’nin sosyo-ekonomik yapısı ve Türk siyasal hayatındaki yeri ile ilgili ayrıntılara yer verilmiştir.

2.1.1. Denizli’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Denizli tarihsel geçmişi M.Ö. III. Yy.’la dayanan bir kenttir. 1883’te Aydın ili içinde kurulan bir sancağa merkez haline getirilmiş ve bu sancak da 1920’de il haline getirilmiştir. Şehir demir yoluna 1891 yılında bir kolla bağlanmıştır (www.denizli.bel.tr).

Ege Bölgesi’nde 28.30-29.30 doğu boylamları ile 37.12-38.12 kuzey enlemleri arasında yer alan Denizli ili 11.868 km²’lik bir yüzölçüme sahiptir. İl merkezinde rakım 354 m. Olup il topraklarının yaklaşık %28-30’unu ovalar, %25’ini yaylalar ve platolar, %47’sini de dağlar kaplar. Honaz Dağı 2571 m. Yüksekliğiyle ilin ve Batı Anadolu’nun en yüksek dağıdır. Menteşe Sıradağları’ndan Babadağ, Karcı, Eşeler ve Akdağ ile Bulkaz, Elmadağ, Büyük Çökelez Dağı ve Beşparmak Dağları ilin diğer dağlarını oluşturur. Honaz Dağı ile Karcı Dağı arasında Ege Bölgesini Akdeniz Bölgesine bağlayan Kazıkbeli geçidi yer alır. Büyük Menderes ve Çürüksu Vadisi boyunca kademeler halinde alçalan Çardak, Çivril, Baklan, Kaklık, Böceli, Denizli (Çürüksu) ve Sarayköy (Büyük Menderes) Ovaları ile yayla görünümlü Acıpayam, Tavas, Ovaları, Karayayla, Çameli, Uzunpınar, Yoran, Şahman Süleymaniye, Kuyucak Yaylası ilin düzlüklerini oluşturur. Vadi olarak ise verimli ovaların sıralandığı Büyük Menderes ve Çürüksu Vadileri, Akçay Vadisi, Greniz ve Kelekçi Vadileri gösterilebilir. Ege bölgesinin üç büyük nehrinden biri olan Büyük Menderes, Denizli’nin en büyük akarsuyudur. Afyon ilinde Dinar’dan doğan ırmak, Akdağ ve Işıklı kaynaklarını alarak Çivril, Çal, Baklan, Ovalarını geçerek Güney ilçesine girer. Yolu üzerindeki daralan vadiler içinde Uşak’tan gelen Banaz Çayı ile birleştiği yerde Adıgüzel Barajı yer almaktadır. Çürüksu, Dalaman ve Akçay Irmakları da ilin diğer akarsularıdır. Denizlinin en büyük gölü Acıgöl olup canlı yaşamayan göl suyundan sanayi tuzları üretilmektedir. Işıklı Barajı Gölü, Çaltı Gölü, Karagöl, Süleymaniye ve Derbent Gölleri sayılabilecek diğer göllerdir. Doğudan batıya uzanan bir fay hattı üzerinde bulunuşu Denizli’yi birinci derecede bir deprem bölgesi yaparken bu fay hattı boyunca fişkıran sıcak şifalı sularda aynı zamanda kaplıcalar diyarı

yapar. Maden Teknik Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü'nce bu bölgede başlatılan sondaj çalışmaları sırasında 1965'de ilk jeotermal buhar kaynağı bulunmuş, fay hattı boyunca bunu diğerleri takip etmiştir. Bugün Türkiye'de ilk defa burada jeotermal buhar enerjisi ile elektrik üretilmekte, ayrıca "sıkıştırılmış karbondioksit gazıyla" kurubuz fabrikası, seralar, ılıcalar bulunmaktadır. Jeotermal enerjinin ancak %11'ini teşkil eden buhardan elektrik üretilmekte geriye kalan yılda 35-40 bin ton civarında fuel oil'e eş değer kapasitedeki kullanılmayan %89'luk sıcak su ise Büyük Menderes nehrine akıp gitmektedir (Denizli Ticaret Odası, 2000, s.17-20).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise kentleşme olgusu, pek çok toplumsal sorunu yaratan dar anlamda bir kentleşmeyi, yani demografik kentleşmeyi ifade etmektedir. Yaklaşık olarak son yirmi yıldaki hızla yükselen tekstil ağırlıklı sanayileşme eğilimi ve buna bağlı olarak görülen, sosyo-ekonomik gelişme ve canlılığı ile Anadolu'nun çekici özeklerinden biri haline gelen Denizli, ülkenin diğer Batı bölgesi şehirleri gibi göç ve kentleşmeye bağlı sorunlarla yoğun bir şekilde karşılaşmaya başlamıştır (Erarı, 1999, s.309). Hızlı nüfus artışının yanında, göç ve yüksek kentleşme hızına bağlı sosyo-ekonomik ve yapısal açıdan çarpık kentleşme sorunlarıyla karşı karşıya bulunan illerin ilk sıralarında Denizli de yer almaktadır.

Tablo 2.1. Yıllara Göre Türkiye ve Denizli'de, Toplam ve Şehirli Nüfus (Bin Kişi) İle Oranları

Yıllar	Türkiye			Denizli		
	Toplam Nüfusu (.000)	Şehir Nüfusu (.000)	Şehirli Nüfus Oranı (%)	Toplam Nüfusu (.000)	Şehir Nüfusu (.000)	Şehirli Nüfus Oranı (%)
1927	13684	3306	24.22	244	41	16.90
1935	16158	3803	23.53	286	44	15.34
1940	17821	4346	24.39	285	48	16.70
1950	20947	5244	25.04	340	61	18.01
1960	27755	8860	31.92	425	101	23.72
1970	35605	13691	38.45	511	141	27.64
1975	40348	16869	41.81	561	172	30.59
1980	44737	16945	43.91	603	206	34.13
1985	50664	26866	53.03	667	249	37.26
1990	56473	33326	59.01	751	338	44.99
1997	62866	40882	65.03	816	382	46.81
2007	70586	49747	70.47	907	495	54.57

KAYNAK: Ferhat Erarı, "Göç ve Kentleşme Sürecinde Denizli", Denizli'de Sanayileşme ve Kentleşme Sempozyumu, TMMOB, Ekim 1999, s:312; <http://www.tuik.gov.tr> (20.02.2008).

Tablo 2.1'de görüldüğü gibi, ülke ve ilin içinde bulunduğu Ege Bölgesi genelinde görülen demografik kentleşme olgusu Denizli'de de belirgindir. 1927'den 1997'ye kadar geçen 70 yılda ülke nüfusu 13.684.000'den yaklaşık beş kat artarak 62.866.000 kişiye; kentli

nüfus ise 3.306.000'den yaklaşık on iki buçuk kat artışla 40.882.000 kişiye yükselmiştir. Denizli'de benzer bir gelişme yaşamış 70 yılda nüfus 244.000'den yaklaşık üç buçuk kat artışla 816.000'e, şehirli nüfus da 41.000'den yaklaşık dokuz buçuk kat artışla 386.000'e yükselmiştir. Ülkemizde şehirli nüfus oranı %65 üzerinde iken Denizli'de bu oran %47'ler dolayındadır ve Denizli'nin içinde bulunduğu Ege Bölgesinde ise 1990 yılı itibariyle toplam nüfusun %57'si şehirlerde yaşamaktadır. Denizli'deki şehirli nüfus oranı 1927'den 1975'lere kadar geçen elli yılda yaklaşık %17'lerden yaklaşık %31'lere ulaşabilmişken, bu oranın ildeki özellikle tekstil ağırlıklı sanayileşmenin ivme kazandığı 1975 ve 1980'lerden sonra hızlandığı görülür. 1975'lerde toplam il nüfusunun ancak üçte birine yakını şehirli nüfus oluştururken günümüzde bu oran toplam nüfusun yarısına yaklaşmıştır. Göç ve buna bağlı kentleşme olgusunda etken olan nüfus artış hızı ülke, bölge ve ile ilişkin bulgulara yer alan oranlarda birbirine yakındır ve de kentlerde genel ortalamaya veya kırsal kesime göre oldukça yüksektir. 1990 yılı itibariyle nüfus artış hızı Türkiye'de %0 21,71 iken Denizli'de %0 23,55'tir. Kentlerdeki nüfus artış hızı ise ülkede %0 33,83 iken Denizli'de %0 31,43'tür (Erarı, 1999, s.313). Denizli'nin böylesine hızlı nüfus artışının olduğu bir kent görünümü almasında, özellikle 1980'lerden sonra ildeki sanayileşme atılımının etkisinin yanı sıra, ilin coğrafi yerleşim olarak çevresinde birçok beldenin olması sebebiyle merkez ilçe hudutlarının gelişmesi de etkili bir faktördür.

1928 yılındaki Harf İnkılâbından bu yana okur-yazarlık oranı %82.81'e yükselmiş; bu oran erkek nüfusta %90.77, kadın nüfusta %74.74 olarak belirlenmiştir. Sayım yıllarına göre iktisaden faal olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı, 1955 yılından 1970 yılına kadar düşme eğilimi göstermiş olup 1970 yılından itibaren yaklaşık %66 düzeyine kadar yükselmiştir. İktisaden faal olan nüfusun azalmasında eğitime devam eden genç nüfusun artışının ve bunun yanında kitlenin tarım sektöründen sanayi sektörüne geçmesinin önemli olduğu tahmin edilmektedir. Sayım yılları itibariyle tarım sektöründeki iktisaden faal nüfusun, toplam iktisaden faal nüfus içindeki payı düşerken; sanayi, hizmetler, inşaat ve ticaret sektöründeki iktisaden faal nüfusun toplam içindeki payı artmaktadır (Denizli Ticaret Odası, 2000, s.21).

Denizli ekonomisinde Cumhuriyetin ilk yıllarında daha çok dokuma ve tarıma dayalı sanayi ağırlıklı ev ve atölye tipi sanayileşme hâkimdir (İrmiş ve Esmen, 2002, s.51). 1930'lu yıllardan itibaren artan kamu yatırımlarından yeterli pay alamamasına rağmen; Denizli, yöre sanayinde genel bir toparlanma-yapılanma sürecinde olması nedeniyle, ekonomide ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.

1940'lı yıllarda II. Dünya Savaşı'nın ekonomik gelişmeler üzerinde olumsuz rol oynadığı, devletçiliğin ağır bir şekilde uygulandığı, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kaldırılarak

yeni vergilerin uygulanması gibi sebeplerle olumsuz etkilenen Denizli ekonomisi, bunlara rağmen devletçilik politikasının bir sonucu olarak kooperatifleşmenin yaygınlaşmasıyla günümüz sanayisinin gelişmesinin temelini oluşturmuştur. 1950’li yıllarda alınan Marshall yardımlarının etkisiyle ülke sanayisinde görülen gelişme Denizli kentinde de kendini göstermiş, bu dönemde Denizli’de açılan Sümerbank Bez Fabrikası ilin dokumacılık potansiyelini arttırmıştır (Karaalp ve Batmaz, 1998, s.103). 1950’lere kadar kasaba görünümündeki kent, bu yıllarda karayolların yapımının hız kazanması sebebiyle canlı bir ticaret merkezi haline gelmeye başlamıştır (Şengün, 1998, s.95). Planlı kalkınma ve sanayileşmenin başladığı 1963’lerden itibaren ilde kurulan pek çok fabrika ile sanayileşme sürecini sürdüren Denizli, asıl büyük hamleyi beşinci plan döneminde yapmış; 60 yeni fabrika ile özellikle dokuma sanayinde büyük atılım gerçekleştirmiştir (Karaalp ve Batmaz, 1998, s.104).

Denizli ekonomisi, gerek ülkenin genel ekonomik durumu, gerekse uygulanan ekonomi politikaları sebebiyle 1970’li yıllardan sonra, modern sanayi bağlamında gelişmesini hızlandırmıştır. 1973’ten itibaren kalkınmada öncelikli yöre kapsamına alınan Denizli, sanayide önemli adımlar atmaya başlamış, 1980’li ve 1990’lı yıllarda ihracata yönelik teşvik tedbirlerinin etkisiyle tekstil sektöründe atılımlarını sürdürmüştür (Karaalp ve Batmaz, 1998, s.105).

İç Ege ile Batı Akdeniz Bölgesi’nin birleştiği yerde bulunan Denizli, büyük ölçüde kendi iç dinamikleriyle sergilediği hızlı ve başarılı bir gelişme sonucu sadece ülke içinde değil ülke dışında da dikkatleri çeken bir kent olmuştur. Denizli imalat sanayi, tekstil sektöründe, özellikle de uzmanlaştığı havlu ve bornoz alanında üretim ve satışlarıyla son yıllarda dünya ölçeğinde ilk sırada yer almış; bu alanda işini dünyada en iyi yapan bir endüstri konumuna gelmiştir. Denizli’de, Babadağ, Buldan, Kızılcabölük gibi ilçelerinde, çok uzun zamandır var olan bir dokumacılık kültürü ve becerisi bugünkü gelişmenin temelinde yatan ana unsurlardan birisidir. El tezgâhlarında başlayan geleneksel tekstil becerisi ve birikimi özellikle 1980’lerden sonra artan bir hızla gelişme göstermiş ve bugün Denizli bu alanda dünya ölçeğinde bir merkez haline gelmiştir. 1980’li yıllardan itibaren Denizli’de havlu-bornoz alt sektörünün giderek kent ekonomisi içinde %65-70’lik payla belirleyici bir konuma gelmesi “uzmanlaşma”, bu ürünlerin büyük ölçüde ihracata yönelmesi de “dış pazarlara uyum” olgusunun varlığını göstermektedir. Nitekim Denizli’de bu alanda faaliyet gösteren 600 dolayında firmanın büyük bir kısmı yurt dışına açılmış durumdadır (Kazdağlı, 1998, s.89).

Denizli’nin 1980’den itibaren tekstil sektörünün emek yoğun niteliği ve emek maliyetinin düşüklüğü sebebiyle ihracata yönelik sanayi politikalarının yarattığı olanakları kullanarak hızlı bir dönüşüm geçirmiştir. Türkün-Erendil, bu açıdan Denizli’nin, 1980 öncesi

ve 1980 sonrası iki döneme ayırarak incelenmesi gerektiğini söyler (2000, s.98). Üretim ilişkileri ve bunun üzerinde şekillenen kimliklenme tarzları açısından Işık ise, Denizli’yi tam anlamıyla “post-fordist” diye adlandırılan yeni dönemin kenti olarak tanımlar. İthal ikamesi döneminin Denizli’si, kapitalist eksende sınıf farklılaşmasının temel belirleyici olmadığı bir kent olduğundan, yeni dönemin ilişkileri de bu farklılaşmamış toplumsal mekânda yerleşmekte; yeni eşitsizlik biçimleri bir anlamda boş sayfa üzerine en baştan kurulmaktadır. Işık’a göre, Denizli kenti ise, kimlik konusunda henüz çok net, çok keskin bir ayrışma ve farklılaşma yaşamamaktadır. Denizli’de tam oluşmuş değil de oluşum halindeki ilişkilerin söz konusu olması sebebiyle çelişkiler tam netleşmemiştir. Denizli’de kent, henüz sakinlerini bir arada tutabilme gücünü korumaktadır. Çünkü kent şimdiye kadar gelişmenin sadece aydınlık yüzünü yaşamış, bu hızlı gelişmeden pay alabilme umudunun hemen tüm gurupları kapsıyor olması gelişmenin örtülü kalan karanlık yüzünü gizlemiştir. İşte bu nokta, Denizli’de kimliklerin ayrışmasını, netleşmesini engelleyen temel etmen olmuş; Denizli’nin hızlı gelişimi çok sayıda insana daha önceden hayal bile edemeyecekleri yukarı hareketlilik olanakları sunmuş, kalkınmanın meyvelerinin bir türlü kendilerine de ulaşacağı umudu Denizlileri bir arada tutmuştur (Işık, 1996, s.46). Ancak, şimdilik Denizli’de var olan kimlikler ‘köşe kapmaca yarışı’ etrafında birleşmiş görünseler de hızlı ekonomik gelişme kazananları ve kaybedenleri de belirginleştirecek; kazananlar ve kaybedenler arasındaki uçurum genişleyecektir. Bu günkü mevcut durumun ileride geleceği noktayı resmeden en önemli göstergelerden biri Denizli’nin çevresinde oluşan ve gün geçtikçe sağlıksız yaşam koşulları ile birlikte nüfusunu arttıran gecekondu mahalleleridir.

2.1.2. Denizli’de Siyasal Hayat

19. yüzyıla kadar Kütahya sancağına bağlı bir vilayet olan Denizli, 1867’den 1920’ye kadar Aydın iline bağlı kalmıştır. I. Dünya Savaşı ve sonrası dönemde ekonomik ve sosyal yapısı oldukça yıpranan Denizli, Milli Mücadele döneminde önemli bir rol oynamıştır. İzmir’e Yunan işgalinin başladığı ilk gün (15 Mayıs 1919), ilk direniş sesi, işgalden dört saat sonra Denizli’den yükselmiştir (Tıkıroğlu, 2005, s.76). Buldan, Çal ve Çivril gibi birkaç yöresi hariç işgale uğramayan Denizli, bölgenin ilk Kuvayi Milliye teşkilatlarından birini kurmuştur. Bu nedenle işgale uğrayan Batı Anadolu bölge halkları içinde bir sığınak görevini yerine getirmiştir (Özçelik, 2006, s.33).

Denizli’nin Aydın ilinden ayrılması 1920 yılında alınan bir bakanlar kurulu kararıyla gerçekleşmiştir. 23 Nisan 1920’de açılan TBMM’nin ikinci haftasında oluşturulan 11 kişilik bakanlar kurulu, daha bir ayını doldurmadan 31 Mayıs 1920’de Denizli’yi Aydın il merkezine uzak olması ve işlemlerin uzaması gerekçesi ile Aydın ilinden ayırarak, ayrı bir il olmasına

karar verdi. Bu kararın alınmasında etkisinin ne ölçüde olduğu bilinmemekle beraber, bu karara imza atan kurulun üyelerinden biri de o dönemin Maliye Bakanlığını yürüten Hakkı Behiç Beydir (İnan, 2004, s.39).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, yıllar süren yorgunluğu ve yıpranmışlığı üzerinden atmaya çalışan Denizli, özellikle 1960'lı yıllardan sonra, tarih boyunca en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olan tekstil sektörü alanında yeniden parlamaya başlamıştır. Bu gün dünya tekstil sektörünün lideri durumuna gelen Denizli, devletten teşvik almadan, siyasi ranta meyiletmeden ve siyasilerle çıkar ilişkisi içine girmeden kendi ayakları üzerinde duran bir kenttir.

Denizli'nin devlet yardımına dayanmaması ve ekonomik alanda sergilediği siyasi çıkar ilişkilerinden uzak tavrı; bir bakıma bu yörenin seçmeninin ihmeline de sebep olmuştur. Cumhuriyetten önce temsilde müstakil bir vilayet olmadığı için siyasal hayatta istediği ölçüde yer alamayan Denizli, cumhuriyet döneminde de siyasi alanda ağırlığını pek hissettirememiştir (Özer ve Polat, 2006). Bu nedenle, Cumhuriyet dönemi boyunca, milli mücadele dönemleri de göz önüne alınırsa Denizli'den sadece sekiz milletvekili bakan düzeyinde Denizli ilini temsil etmiştir. Tablo 1'de bu bakanların hizmet verdiği dönem, görevleri ve üye oldukları partiler verilmiştir.

Tablo 2.2. Türkiye Hükümetlerindeki Denizlili Bakanlar

Milletvekili	Dönemi	Parti Üyeliği	Görevi
Hakkı Behiç Bey	TBMM	Yok	- Geçici İcra Encümeni Üyesi (M. Kemal başkanlığındaki 6 Kişilik Hükümette: 25 Nisan 1920-3 Mayıs 1920) - Maliye Bakanı (M. Kemal başkanlığındaki 11 Kişilik I. Bakanlar Kurulu: 3 Mayıs 1920-24 Ocak 1921)
Behçet Uz	Tek Parti Hükümeti	CHP	- Ticaret Bakanı (I. Saraçoğlu Hükümeti: 9 Temmuz 1942-9 Mart 1943) - Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı (Peker Hükümeti: 7 Temmuz 1946-10 Eylül 1947) - Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı (I. Saka Hükümeti: 10 Eylül 1947-10 Haziran 1948)
Musatafa Cahit Akyar	Çok Partili Dönem	AP (C.S)	Ulaştırma Bakanı (VIII. İnönü Hükümeti: 20 Kasım 1961-25 Haziran 1962)
Arif Hüdai Oral	Çok Partili Dönem	CHP	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı (X. İnönü Hükümeti: 25 Aralık 1963-20 Şubat 1965)
Muzaffer Arıcı	Çok Partili Dönem	ANAP	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı (I. Yılmaz Hükümeti: 23 Haziran 1991-20 Kasım 1991)
Adnan Keskin	Çok Partili	CHP	Bayındırlık ve İskan Bakanı (III. Çiller Hükümeti: 30

	Dönem		Ekim 1995-6 Mart 1996)
Mehmet Kocabatmaz	Çok Partili Dönem	DSP	Tarım ve Köy İşleri Bakanı (III. Ecevit Hükümeti: 10 Temmuz 2002-3 Kasım 2002)
Selma Aliye Kavaf	Çok Partili Dönem	AKP	Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı (II. Erdoğan Hükümeti: 1 Mayıs 2009-?)

Kaynak: Süleyman İnan, *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2004, 30.

Atatürk hükümetleri döneminde bakanlar kurulunda yer alan tek temsilci Hakkı Behiç Beydir. Bu bakanlar arasında Behçet Uz üç farklı dönemde, Hakkı Behiç Bey iki farklı dönemde bakanlık yapmışlar, diğer beş bakan birer kez bakanlık yapmışlardır (İnan, 2004, s.30). 1961 döneminde meclise giren Denizlili vekil Arif Hüdaî Oral, Türkiye'nin ilk Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olmuş ve bu bakanlığın kurulmasında aktif rol oynamıştır (Sabah Gazetesi, 15.02.2005).

Çok partili dönem boyunca Türk siyasetine hâkim olan iki eğilim vardır: CHP tarafından temsil edilen merkez ile DP ve ardılları tarafından temsil edilen çevre. Merkezin temsilcilerine devletçi seçkinler, çevrenin temsilcilerine ise gelenekçi liberaller denilmektedir. Denizli'nin Türk siyasal yaşamında hangi çizgiye yakın olduğu aşağıda milletvekili seçim dönemlerine göre incelenmiştir.

Tablo 2.3. 1950'den 1960'a Kadar Olan Dönem

<i>Seçim Dönemi</i>		<i>1950</i>	<i>1954</i>	<i>1957</i>
<i>Oy Dağılımı Toplamı</i>		<i>%100</i>	<i>%100</i>	<i>%100</i>
<i>Nizli'nin siyasal yaşamıOy Oranlarının Siyasal Partilere Göre Dağılımı</i>	<i>CHP</i>	40.3	42.5	44.4
	<i>DP</i>	59.7	57.5	51.1
	<i>Diğer</i>	-	-	4.5
<i>Millet Vekillerinin Siyasal Partilere Göre Dağılımı</i>	<i>CHP</i>	-	-	-
	<i>DP</i>	8	9	9

Kaynak: TUIK Denizli Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 1950-2007, www.tuik.gov.tr.

Çok partili döneme geçtikten sonra yapılan milletvekili genel seçimleri incelendiğinde, 1960 askeri darbesine kadar, Denizli'de her üç seçim döneminde de Demokrat Partinin kesin hâkimiyeti görülmektedir. Kuvayı Milliye hareketinin ilk doğduğu yerlerden biri olan Denizli çok partili hayata geçtikten sonraki üç dönem, ekonomik geçiminin daha çok zanaat ve tarıma dayanması sebebiyle tercihinin DP'den yana kullanmıştır. Bu nedenle de 1960'a kadar Denizli Türk siyasal yaşamında “dini söylemlere” vurgu yapan bir siyasal partinin yanında yer almaktadır.

Tablo 2.4. 1960'tan 1980'e Kadar Olan Dönem

Seçim Dönemi		1961	1965	1969	1973	1977
Oy Dağılımı Toplamı		%100	%100	%100	%100	%100
Oy Oranlarının Siyasal Partilere Göre Dağılımı	CHP	40.0	61.2	29.4	33.5	43.5
	TİP	-	1.9	2.3	-	-
	AP	56.4	31.6	55.0	33.9	43.9
	DP-2	-	-	-	22.8	4.5
	Diğer	3.6	5.3	13.3	9.8	8.1
Millet Vekillerinin Siyasal Partilere Göre Dağılımı	CHP	3	2	2	2	3
	TİP	-	1	-	-	-
	AP	4	4	5	2	3
	DP-2	-	-	-	2	-

Kaynak: TUIK Denizli Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 1950-2002, www.tuik.gov.tr.

1960 askeri darbesi ile kesintiye uğrayan Türk demokrasi hayatı, 1961'de Anayasa'nın ilanı ve seçimlerin düzenlenmesi ile yeniden başlamıştır. Ancak, ülkedeki olağanüstü koşullar sebebiyle kimi partiler kapatılmış; siyaset sahnesine yeni partiler katılmıştır. Merkez'in temsilcisi olan CHP bu dönemde kısa süreli de olsa alanı Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Askeri darbe sonucunda kapatılan DP yerine aynı çizgide iki parti ortaya çıkmıştır: Adalet Partisi (AP) ve Demokratik Parti (DP-2) 1960'tan sonra Denizli'nin siyasal tercihlerinde önemli değişimler olmuştur. Önceki dönemde seçmeni çevrenin partisi olan DP'ye oy veren ve mecliste sadece gelenekçi liberal seçkinlerce temsil edilen Denizli'nin, bu dönemden sonra temsili düzeyde seçkinlerini her iki gruptan da meclise gönderdiği görülmektedir. Her ne kadar ağırlık yine çevrenin temsilcilerinden oluşsa da merkezin temsilcisi olan devletçi seçkinlerin de Denizli'yi temsilen mecliste yer aldığı görülmektedir.

Tablo2.5. 1980'den Bugüne Kadar Olan Dönem

Seçim Dönemi		1983	1987	1991	1995	1999	2002	2007
Oy Dağılımı Toplamı		%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100
Oy Oranlarının Siyasal Partilere Göre Dağılımı	CHP	-	-	-	13.3	9.7	20.8	21.99
	HP	31.4	-	-	-	-	-	-
	DSP	-	8.3	11.1	14.6	26.8	1.8	-
	SHP	-	26.7	21.2	-	-	-	-
	ANAP	42.7	35.2	24.4	20.3	15.1	7.1	-
	MDP	23.2	-	-	-	-	-	-
	DYP/DP	-	24.1	35.4	30.6	18.0	18.0	8.81
	RP/FP/SP	-	2.9	7.2	10.3	5,8	2,5	0,98
	MHP	-	-	-	7.3	18.4	10.2	17.8
	AKP	-	-	-	-	-	24.2	42.91
	Diğer	-	1	0.6	3.6	6,2	15,4	8.31

	<i>BĞMSZ</i>	2.7	-	0.1	-	-	-	-
<i>Millet Vekillerinin Siyasal Partilere Göre Dağılımı</i>	<i>CHP</i>	-	-	-	1	-	3	2
	<i>HP</i>	2	-	-	-	-	-	-
	<i>DSP</i>	-	-	-	1	2	-	-
	<i>SHP</i>	-	2	1	-	-	-	-
	<i>ANAP</i>	2	3	2	1	1	-	-
	<i>MDP</i>	1	-	-	-	-	-	-
	<i>DYP/DP</i>	-	1	3	3	2	-	-
	<i>RP/FP/SP</i>	-	-	-	1	-	-	-
	<i>MHP</i>	-	-	-	-	2		1
	<i>AKP</i>	-	-	-	-	-	4	4

Kaynak: TUİK Denizli Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 1950-2007, www.tuik.gov.tr.

1980 askeri darbesi ile yeniden kesintiye uğrayan ve yine bu ara 1971 Muhtırası ile yara alan demokrasi serüveni, 1983 seçimleri ile tekrar hayat bulmuştur. 1960–1980 dönemine benzer bir şekilde, Denizlili ağırlığını çevrenin partilerinden yana koysa da, siyasal hayattaki temsilcilerini merkez ile çevre partileri arasında bölüştürmüştür. Bunun yanı sıra tablo 7’de görüldüğü gibi, Denizli örneğinde dikkati çeken nokta, Denizlili seçmenin rejimle uzlaşmazlığı olan veya bu yönde tavır alan partiler ile hemen hiçbir dönem temsil edilmemesidir. Bunun anlamı sistemi zayıflatacak radikal kesimlere Denizlilinin hiçbir zaman itibar etmediğidir. Ticari potansiyeli yüksek, devletten hiçbir yardım almadan kendine yeterli bir ekonomiye sahip olan Denizlilinin, siyasal istikrarsızlığa yol açabilecek bir siyasi tavrı hiçbir zaman sergilemediği söylenebilir.

Hemen her seçim dönemi iktidar partisinden yana ağırlığını ortaya koyan veya koalisyon ortağı partiler arasına temsilci gönderen Denizli’nin siyaset sahnesinde hak ettiği ilgiyi görmemesi de bir başka dikkat çeken noktadır. Türk hükümetleri döneminde, sadece 8 Denizlili milletvekilinin bakan düzeyinde Denizli’yi temsil etmiş olması bu yargıyı desteklemektedir. Bu saptamadan daha da önemlisi 8 bakanın 4’ünün merkez partilerinden 3’ünün de çevrenin partilerinden temsilci olmasıdır. Yani çok partili dönem boyunca genellikle çevreden yana tavır alan Denizli’nin, çevre partilerinden gerekli ilgiyi görmediği de ileri sürülebilir.

2.1. DENİZLİ İLİNDEN ALINAN ÖRNEKLEMİN ÖZELLİKLERİ

Örnekleme alınan seçmenlerin, Denizli seçmenini ve Denizli seçmeninin de ülke genelindeki seçmen kitlesini ne ölçüde temsil ettiği araştırmada ortaya çıkan bulguların genellemesinin ne kadar sağlıklı olduğunu kestirmek açısından oldukça önemlidir. Araştırmaya katılan seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihlerini, ülke genelindeki oy oranını ve Denizli ili seçim sonuçları ile birlikte gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.6. Ülke, İl Ve Örneklem Bazında 2007 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy Oranları Dağılımı

Siyasi Partiler	Ülke geneli 2007 seçim sonuçları %	Denizli İli seçim sonuçları %	Örneklem dağılımı %
AKP	46,54	42,91	42,8
CHP	20,79	21,99	26,7
MHP	14,25	17,8	13,5
DTP	5,19*	0,16**	1,6
DP	5,40	8,81	5,0
DİĞER***	7,83	8,33	12,0
Toplam	100	100	100

Kaynak; <http://www.turkiyeseccimleri.com/secim-sonuclari.php>

* 2007 genel seçim sonuçlarına göre bu oran bağımsız adayların aldığı oy oranıdır. DTP'nin desteği dışında kalan bağımsız adayların aldıkları oylar da bu orana dâhildir.

** 2007 Genel Seçimlerinde DTP'nin desteklediği bağımsız milletvekili aday Nebi Ebci'nin aldığı oy oranıdır.

***Diğer kategorisine tabloda yer alan dört parti dışındaki 2007 genel seçimlerine katılan partiler ile oy kullanmayanlar ve örneklem içinde hangi partiye oy verdiğini hatırlamayanlar da dâhildir.

Tablo 2,6'ya göre, 2007 genel seçimlerinde AKP'nin aldığı oy oranı ülke genelinde %46,54 iken, Denizli ilinde %42,91 ve örneklemde %42,8'dir. CHP'nin aldığı oy oranı ülke genelinde %20,79 iken, Denizli ilinde %21,99 ve örneklemde %26,7'dir. MHP'nin oy oranı ülke genelinde %14,25 iken, Denizli ilinde %17,8 ve örneklemde %13,5'dir. DTP'nin aldığı oy oranı ülke genelinde %5,19 iken, Denizli ilinde %0,16 ve örneklemde %1,6'dır. DP'nin aldığı oy oranı ülke genelinde %5,40 iken, Denizli ilinde %8,81 ve örneklemde %5,0'dır. Diğer partilerin aldıkları oy dağılımları ülke genelinde %7,83 iken, Denizli ilinde %8,33 ve örneklemde %12'dir.

Tablo 2.6'dan da görüldüğü gibi, 2007 genel seçim sonuçları ile Denizli ili seçim sonuçları ve örnekleme giren seçmenlerin parti tercihleri arasında, iktidar ve muhalefet partilerinin sıralaması açısından paralellikler vardır. Örnekleme giren seçmenlerin parti tercihleri ile ülke ve Denizli genelinde alınan sonuçlar arasında parti oy oranları açısından %5'lere varan sapmalar görülse de örneklemin görece Denizli ve ülke genelini temsil etmede başarılı olduğu söylenebilir. Örneklemden yola çıkılarak yapılacak genellemelerde, okuyucuyu en çok şüpheye sevk edecek grup DTP seçmeni olacaktır. Çünkü ülke genelinde %5'e varan bir seçmen grubu tarafından desteklenen bu partinin Denizli bazında aldığı oy 0,66'dır ve örneklemde %1.6 oranında temsil edilmektedir. Dolayısıyla DTP seçmeninin

tutum ve davranışları açısından yapılacak genelleme tüm örneklemin güvenilirliğinden daha düşük olacaktır.

Tablo 2.7. Ülke, İl Ve Örneklem Bazında 2004 Yerel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy Oranları Dağılımı

Yanıtlar	Ülke Geneli 2004 Seçim Sonuçları %	Denizli İli 2004 Seçim Sonuçları %	Örneklem Dağılımı %
AKP	40,12	42,22	41,9
CHP	20,88	22,72	19,1
MHP	10,13	8,06	10,1
DYP	9,48	16,25	8,1
DİĞER*	19,39	10,75	22,6
Toplam	100	100	100

Kaynak; <http://www.yerelnet.org.tr/secimler>.

* Diğer kategorisine tabloda yer alan dört parti dışındaki 2004 yerel seçimlerine katılan partiler ile oy kullanmayanlar ve örneklem içinde hangi partiye oy verdiğini hatırlamayanlar da dâhildir.

Tablo 2,7'ye göre, 2004 yerel seçimlerinde AKP'nin aldığı oy oranı ülke genelinde %40,12 iken, Denizli ilinde %42,22 ve örneklemde %41,9'dur. CHP'nin aldığı oy oranı ülke genelinde %20,88 iken, Denizli ilinde %22,72 ve örneklemde %19,1'dir. MHP'nin oy oranı ülke genelinde %10,13 iken, Denizli ilinde %8,06 ve örneklemde %10,1'dir. DYP'nin aldığı oy oranı ülke genelinde %9,48 iken, Denizli ilinde %16,25 ve örneklemde %8,1'dir. Diğer partilerin ve oy kullanmayanların dâhil oldukları diğer kategorisinde yer alan seçmen oranı aldık oy dağılımları ülke genelinde %19,39 iken, Denizli ilinde %10,75 ve örneklemde %22,6'dır.

Tablo 2,7'den de görüldüğü gibi, 2004 yerel seçim sonuçları ile Denizli ili seçim sonuçları ve örnekleme giren seçmenlerin yerel seçimlerdeki parti tercihleri arasında sıralama açısından paralellik vardır. AKP, CHP ve MHP'nin aldıkları oy oranları ülke geneli, Denizli ili ve araştırmanın örnekleme giren seçmen grubu açısından birbirine yakındır. Denizli'nin 2004 yerel seçimlerinde ülke genelinden en çok farklılık arz eden yönü DYP'nin aldığı oy oranıdır. Örneklemimizde ise DYP'nin aldığı oy yüzdesi, daha çok ülke genelindeki yüzdeye yakındır. Bu istisna dışında araştırmada alınan örneklemin, 2004 yerel seçimleri için geneli temsil etme açısından oldukça başarılı olduğu iddia edilebilir.

Araştırmaya katılan 682 seçmenin Denizli seçmenini ve Türk seçmenini ne ölçüde temsil ettiğini anlamak açısından sadece ülke ve il geneli seçim sonuçlarının, örneklemin parti tercihleri ile kıyaslanması yeterli değildir. Örneklem geneli ne kadar temsil ettiği demografik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerine bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle aşağıda örneklemin demografik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel betimlemeleri de çalışmaya dâhil edilmiştir.

2.2.1. Örneklemen Demografik Özellikleri

Alan araştırmalarında çalışmaya katılan deneklerin demografik bilgileri cinsiyet ve yaş ile betimlenir. Türkiye’deki saha çalışmalarında örnekleme giren tüm seçmenlerin cinsiyet açısından eşit temsil şansına sahip olamayacağını kabulü, örnekleme temsil edilen kadın denek oranının %30’dan az olmamasının sağlıklı bir araştırma için yeterli olduğu kanaatini doğurmuştur (Şeker, 1995, s.19). Bu nedenle tablo 2.8’de görülen kadın-erkek seçmenlerinin dağılımı, saha çalışmasının bulgularını değerlendirmek için araştırmaya makul bir temellendirme sağlamaktadır.

Tablo 2.8. Örneklemen Demografik Özellikleri

<i>Cinsiyet</i>	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>
Kadın	257	37,7
Erkek	425	62,3
Toplam	682	100
<i>Yaş</i>	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>
18-24 yaş arası	125	18,3
25-34 yaş arası	189	27,7
35-44 yaş arası	139	20,4
45-54 yaş arası	130	19,1
55 yaş ve üzeri	99	14,5
Toplam	682	100

Araştırmamıza katılan seçmenlerin cinsiyet dağılımını gösteren tablo 2.8’e göre örnekleminizin %37,7’si kadın ve %62,3’ü erkek seçmenlerden oluşmaktadır. Araştırmamıza katılan seçmenlerin yaş dağılımını incelediğimizde seçmenlerin %18,3’ü 18-24 yaş aralığında; %27,7’si 25-34 yaş aralığında; %20,4’ü 35-44 yaş aralığında; %19,1’i 45-54 yaş aralığında; %14,5’i 55 yaş ve üzeri yaş aralığında bulunmaktadır.

2.2.2. Örneklemen Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Alan çalışmalarının çoğunda deneklerin sosyo-ekonomik özellikleri betimlenirken gelir düzeyi, sahip olunan meslek ve eğitim düzeyi bir arada değerlendirilmektedir. Bu nedenle Denizli merkezde yer alan 66 mahalleden seçilen 682 seçmenin sosyo-ekonomik özellikleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 2.9. Örneklemen Sosyo-Ekonomik Özellikleri

<i>Gelir düzeyi</i>	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>
450 TL'den az	31	4,5
451-600 TL arası	76	11,1
601-750 TL arası	42	6,2
751-900 TL arası	105	15,4
901 -1050 TL arası	92	13,5
1051-1500 TL arası	109	16,0
1501-2000 TL arası	86	12,6
2001-3000 TL arası	66	9,7

3001 TL'den fazla	75	11,0
Toplam	682	100
Meslek	Sayı	Yüzde
Vasıfsız işçi	40	5,9
Vasıflı işçi	68	10,0
Kamuda çalışan memur	109	15,9
Kamuda yönetici	15	2,2
Özel sektörde çalışan	87	12,8
Özel sektörde yönetici	5	0,7
Esnaf-zanaatkar	87	12,8
Serbest meslek	20	2,9
İşadamı-tüccar	15	2,2
Emekli	59	8,7
Ev kadını	93	13,6
İşsiz	37	5,4
Öğrenci	47	6,9
Toplam	682	100
Eğitim düzeyi	Sayı	Yüzde
İlkokul mezunu ve altı	208	30,5
Ortaokul mezunu	158	23,2
Lise mezunu	166	24,3
Yüksekokul-üniversite	150	22,0
Toplam	682	100

Alan araştırmamıza katılan 682 seçmenin aylık toplam hane geliri tablo 2,9'da gösterilmiştir. Buna göre örneklemin gelir dağılımına bakıldığında %4,5'inin 450 TL'den az gelir düzeyinde; %11,1'inin 451-600 TL gelir düzeyinde; %6,2'sinin 601-750 TL arası gelir düzeyinde; %15,4'ünün 751-900 TL gelir düzeyinde; %13,5'inin 901-1050 TL gelir düzeyinde; %16,2'sinin 1051-1500 TL gelir düzeyinde; %12,6'sının 1501-2000 TL gelir düzeyinde; %9,7'sinin 2001-3000 TL gelir düzeyinde ve %11'inin de 3001 TL'den fazla gelir düzeyinde yer almıştır. Araştırmaya esas alınan gelir, bireyin kendi aylık geliri değil, ailenin aylık toplam geliridir.

Araştırmaya katılan seçmenlerin mesleki dağılımını gösteren tablo 2.9'a göre %5'i vasıfsız işçi; %10'u vasıflı işçi; %15,5'i kamuda çalışan memur; % 2,2'si kamuda yönetici; %12,8'i özel sektörde çalışan; %0,7'si özel sektörde yönetici, %12,8'i esnaf ve zanaatkar; %2,9'u serbest meslek; %2,2'si işadamı ve tüccar; %8,7'si emekli; %13,6'sı ev hanımı; %5,4'ü işsiz; %6,9'u öğrenci grubunda bulunmaktadır.

Örneklemin eğitim durumuna bakıldığında %30,5'inin ilkokul mezunu ve altı; %23,2'sinin ortaokul mezunu; %24,3'ünün lise mezunu ve %22'sinin yüksekokul-üniversite düzeyinde olduğu görülmektedir. Örnekleme her eğitim düzeyinden seçmen alınmış olmakla birlikte alan araştırmasının şehir merkezinde yapılmasından dolayı örneklemin eğitim düzeyi ülke ortalamalarına göre yüksek çıkmıştır. Ancak Türk seçmenin %50'sinden fazlasının ilköğretim ve altı eğitim düzeyinde olduğu düşünülürse, örnekleme %53,5 gibi ilköğretim ve

altı düzeydeki seçmen kitlesine ulaşılmış olması, elde edilen bulgulardaki sapmanın çok da önemli bir orana tekabül etmeyeceği de söylenebilir.

2.2.3. Örneklemenin Sosyo-Kültürel Özellikleri

Sosyal bilimlerin hem öznesi hem de nesnesi insandır. Bu nedenle sosyal bilimler, tek bir doğrunun üretilemediği bilim faaliyetleridir. Sınırlı bir kapsamda gerçekleştirilen sosyal ve siyasal çalışmalardan elde edilen bulguların, tüm insan ve toplumları açıklayıcı evrensel yasaları üretmesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Bu nedenle siyasal ve sosyal içerikli çalışmaların hemen hepsi evrensel yasaları keşfetmekten çok, bir olgunun hangi faktörlerin etkisi altında ortaya çıktığına ve bunların farklı toplumlarda nasıl bir etki yarattığına odaklanmaktadır. Dolayısıyla bir olgunun ortaya çıkışını ve etkisini açıklayabilmek için, içinde bulunduğu toplumun diğer bileşenleri ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu bilimsel anlayıştan hareketle yapılan alan araştırması, örneklemenin sahip olduğu din, kimlik ve siyaset gibi kültür unsurlarını da dikkate almış ve “anlayıcı sosyoloji” geleneğinden yararlanarak, seçmenin kendisini tanımlaması yoluyla veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Aşağıda yer alan tablolarda bu üç kültürel değişkene ilişkin bulgular betimleyici bir şekilde aktarılmıştır.

Tablo 2.10. Dindarlık Düzeyleri

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Dindarlık düzeyi düşük	136	19,9
Orta düzeyde dindar	398	58,14
Dindarlık düzeyi yüksek	148	21,7
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere dindarlık düzeylerini kendilerine göre değerlendirmeleri istenmiş ve verilen cevaplar doğrultusunda dindarlık düzeyleri açısından seçmenler 3 farklı düzeye ayrılmıştır. Seçmenlerin dindarlık düzeylerinin gösterildiği tablo 2.10’a göre örnekleme giren seçmenlerin %19,9’u dindarlık düzeyi düşük; %58,14’ü orta düzeyde dindar ve %21,7’sinin de dindarlık düzeyi yüksek grupta yer aldıkları saptanmıştır.

Ali Çarkoğlu ile Binnaz Toprak’ın ülke genelinde TESEV için 1999 yılında yaptığı alan araştırmasına dayanan “Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset” adlı çalışmada benzer bir şekilde sorulan bu soruda deneklerin %12,4’ünün dindarlık düzeyi düşük, %54,9’u orta düzeyde dindar; %31,2’si dindarlık düzeyi yüksek grubunda yer almıştır (2000, s.42). Aynı çalışmanın 2006’da yenilenen araştırmasında deneklerin %4,5’inin dindarlık düzeyi düşük, %33,9’u orta düzeyde dindar; %59,3’ü dindarlık düzeyi yüksek grubuna dâhil edilmiştir. Dolayısıyla Denizli’deki ortalama seçmenin kendi dindarlık düzeyi ile ilgili değerlendirmeleri

2006 sonuçlarına göre daha düşük bir çizgide yer almaktadır (2006, s.38). Yine KONDA Araştırma Şirketinin Eylül 2007’de yayınladığı “Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması”nda dindarlık düzeyleri “ateist”, “inançsız”, “inançlı”, “dindar” ve “sofu” olarak kategorilendirilmiş ve ülkedeki %86,1’lik kesim kendini inançlı ve dindar bir birey olarak tanımlamıştır (2007, s.32). Bu araştırma sonuçları ile kıyaslayacak olursak, Denizli örneğinde kendini dindar olarak tanımlayan seçmen oranı (orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyleri yüksek) yaklaşık %80’e tekabül etmektedir ki bu oranda ülke ortalamasından daha yüksek bir düzeyde değildir.

Tablo 2.11. Dindarlık-Laiklik Eksen

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Katı dindar	23	3,4
Ilımlı dindar	304	44,6
Ilımlı laik	255	37,4
Katı laik	100	14,6
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin kendilerini dindarlık-laik ekseninde değerlendirdiklerinde hangi toplumsal gruba dâhil olduklarını sorgulayan soruya verilen cevaplar doğrultusunda seçmenlerin %3,4’ünün katı-dindar kategorisinde; %44,6’sının ılımlı dindar kategorisinde; %37,4’ünün ılımlı laik kategorisinde; %14,6’sının kendisini katı laik kategorisine dâhil ettiği görülmektedir.

Denizli için elde edilen bu bulgu, Çarkoğlu ve Toprak’ın 2006 yıllarında yaptıkları çalışmada yer alan İslamcı-laik bölünmesi ile karşılaştırıldığında Denizli’de %52,1 ile kendini laik kesimde tanımlayan oranları yüksek çıkmaktadır. Çarkoğlu ve Toprak’ın çalışmasında, deneklerin %20,3’ü kendilerini laik olarak tanımlarken %48,5’i ise kendini İslamcı kesimde konumlandırmaktadır. %23,4 ise kendini bu iki uç arasında konumlandırmıştır (2006, s.29-30). Görüldüğü gibi, Denizli’de kendini laik kesimde konumlandıran seçmenlerin oranı ülke geneline göre daha yüksek bir orana sahiptir.

Seçmenlerin dindarlık-laiklik ekseninde toplumsal konumları açısından yaptıkları bu değerlendirme toplumun laik ve dindar şeklinde iki ana kutba ayrıldığı konusundaki açıklamaların yetersiz kaldığını göstermektedir. Seçmenlerin %73’ünün ılımlı laik ve ılımlı dindar gibi birbirine yakın kategorilerde yer aldığı, %14,6’sının kendini katı laik kesimde gördüğü Denizli için, giderek muhafazakârlaştığı ve “ılımlı İslam modeli bir kente dönüştüğü”(Radikal, 24 Mart 2008) değerlendirmeleri oldukça abartılı bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirilebilir. Denizli seçmeninin sadece %3,4’ü kendisini katı dindar toplumsal kesimde görmektedir ve kendini dindar kesime dâhil eden seçmenlerin oranı %48 ile ülke ortalamasına yakın bir değerdir.

Tablo 2.12. Genel Olarak Kendinizi En Çok Hangi Kimlikle Tanımlıyorsunuz

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Türk	161	23,6
Müslüman	184	27
T.C. Vatandaşı	322	47,2
Kürt	3	0,4
Alevi	12	1,8
Toplam	682	100

Türk siyasi hayatını son yıllarda yoğun bir şekilde meşgul eden unsurlardan birisi kimlik sorunsalıdır. Araştırmamızda, örnekleme giren seçmene kendilerini daha çok hangi kimlikle tanımladıkları sorulduğunda %23,6'sı Türk; %27'si Müslüman; %47,2'si T.C. vatandaşı, %0,4'ü Kürt; %1,8'i Alevi olarak tanımlamıştır.

Denizli için elde edilen bu bulgular ulusal düzeyde yürütülen araştırmalar ile uyum göstermektedir. Çarkoğlu ve Toprak'ın 1999 ve 2006'da yapılan araştırmalarında Türk Müslüman ve T.C vatandaşlığı kimlikleri %90,6 ve %93,9 ile deneklerin çoğunun kendilerini tanımladıkları kimlikleri olduğu görülmüştür. Ancak Denizli'de seçmenin kendini tanımladığı kimlik içerisinde T.C vatandaşlığı kimliği %47,2 ile ön plana çıkarken; 1999'daki araştırmada 35,7 ile en çok tanımlanan Müslüman kimliği, 2006'da %44,6 gibi daha yüksek bir oranda ifade edilmiştir. Bu açıdan Denizlili seçmenin ülke genelinden çok daha fazla kendini “yurttaş” olarak tanımladığı söylenebilir. Etnik kimlikle kendini tanımlama oranı hem ülke içinde yapılan araştırmalarda düşük çıkmakta hem de bu araştırmada toplam %2,2 gibi düşük oranda gözlenmektedir. 1999 ve 2006 da yapılan saha çalışmalarında Kürt kimliği sırasıyla 2,7 ve 1,2; Alevi kimliği ise 1,1 ve 0,9 olarak saptanmıştır. Yine Aralık 1993'te KONDA Araştırma tarafından yürütülen bir ankette kendini etnik bir kimlikle tarif edenlerin oranı %4'te kalmıştır (1994). 1996'da TÜSES için yapılan bir çalışmada ise Alevi kimliği %3,9 iken Kürt kimliği 9,8 oranında bulunmuştur (1996, s.41).

Tablo 2.13. Hangisini İkinci Kimliğiniz Olarak Tanımlarsınız

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Türk	275	40,3
Müslüman	229	33,6
T.C. Vatandaşı	134	19,6
Kürt	30	4,4
Alevi	14	2,1
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere ikinci bir kimlik tanımlaması alt kimlik-üst kimlik gibi tartışmaların Denizli merkezinde nasıl bir görünüm sergilediğini incelemek amacıyla yaptırılmıştır. Tablo 2.13'te görüldüğü gibi, seçmenlerin %40,3'ü ikinci kimlik olarak Türk kimliğini; %33,6'sının Müslüman kimliğini; %19,6'sının T.C vatandaşı kimliğini; %4,4'ünün Kürt kimliğini; %2,1'inin ise Alevi kimliğini ikinci kimlik olarak belirtmişlerdir.

Uygulama sırasında alanda etnik kimliğe sahip olması beklenen veya olduğu bilinen seçmenlerin bu kimliklerini ifade etmek yerine T.C vatandaşlığı ve Müslüman kimliklerini daha yoğunlukla tercih ettikleri görülmüştür. Bu nedenle ikinci kimlik sorusundaki etnik kimliklerin oranı beklenildiğinden daha az çıkmıştır. Dolayısıyla örneklemedeki Kürt ve Alevi kimlik gruplarının ülke genelini doğru olarak yansıttığını iddia etmek oldukça güçtür.

Tablo 2.14. Kendinizi Siyasi Görüşleriniz Açısından Nasıl Değerlendiriyorsunuz?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Aşırı sol	15	2,0
Ortanın solu	169	22,9
Ortanın sağ	320	43,4
Aşırı sağ	56	7,6
Diğer	168	24,1
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere kendilerini siyasi görüşleri açısından nasıl değerlendirdikleri sorulmuş, %2'si aşırı sol, %22,9 ortanın solu, %43,4'ü ortanın sağ, %7,6'sı aşırı sağ yanıtını vermiş ve bu dört kategoriye de dâhil olmadığını söyleyenler %24,1 gibi görece olarak büyük bir seçmen grubunu oluşturmuşlardır.

Batı demokrasilerindeki ideolojik yelpazeyi betimlemekte kullanılan sol-sağ kavramları, 19. yy'dan bu yana muğlâklığını korumaktadır. Sol ve sağ kavramlarında zamanla anlam değişiklikleri olmuş, aynı fikirler belirli dönemlerde ve bağlamlarda sol, belirli dönem ve bağlamlarda ise sağ olarak kabul edilmiştir. Sol ve sağ arasındaki ayrımın sona erdiği iddiası daha 1890'larda sendikacılar ve "dayanışma" savunucuları tarafından dile getirilmeye başlanmıştır (Giddens, 2000, s.50). Sol ve sağ arasındaki ayrımın ortadan kalktığı tezine karşı çıkan Bobbio, sol ve sağ arasındaki ayrımın tam anlamıyla bir kutuplaşma olmadığını savunur. Solun sağdan ayrılması için her dönem önemli bir ölçüt ortaya çıktığını söyleyen Bobbio, sol-sağ arasındaki ayrımın her zaman kendini yenileyeceğini söyler (Bobbio, 1996; aktaran Giddens, 2000, s.50-54).

Batı'nın kendi gelişim çizgisi içinde bile tam bir kesinliğe kavuşmayan sol-sağ ayrımını Türk siyasi gelişimi içinde kullanmak çok daha zordur. Çünkü Batı'da ekonomi temelinde gerçekleşen bu ayrım, bizde daha çok din üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle, Türk siyasal hayatı incelemelerinde, sağ ve sol ayrımı, batılı karşılıkları ile kullanılmadığı için açıklayıcı olmadığı eleştirilerine maruz kalsa da yaklaşık 20 yıllık seçmen çalışmalarında bu kavramlar ile analizler yapılmıştır. Dolayısıyla, seçmen davranışını din faktörü çerçevesinde inceleyen çalışma için bu çerçevenin kullanılması uygun görülmüştür. Buna göre, 1977'lerde kendisini ortanın solunda konumlandıran seçmen sayısı yoğunluktayken (Ergüder, 1980–1981), 1990 ve 1995'lere doğru ideolojik yelpazede seçmenin yoğunluğu ortanın sağına doğru

kaymıştır. Çarkoğlu ve Toprak'ın 1999'da yaptığı araştırmada sağ-sol ideolojik düzlemin sol ve ortasında bir boşalmanın olduğu ve seçmenin ortanın sağına doğru kayışının devam ettiği görülmüştür (1999, s.31). 2006'da yinelenen çalışmalarında ise sağa kayış hızını kaybetmiş görünse de ortanın sağı, ortanın solundan iki kat daha fazla çıkmıştır (2006, s.37). Denizli örneğinde yapılan bu çalışmada da benzer bir görüntü ortaya çıkmış, ideolojik yelpazede ortanın sağı, ortanın solunun neredeyse iki katı olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu Özer ve Meder'in 2006 yılında Denizli'de yaptıkları alan araştırmasının sonuçları ile de örtüşmektedir. Bahsi geçen araştırmada, merkezin sağında yer alan seçmen oranı %39,7 iken solda yer alan seçmen oranı %16,9 gibi bir oranla orta sağın yaklaşık yarısına tekabül etmiştir (2008, s.250).

Seçmenin ideolojik yelpazedeki konumunu saptamak amacı ile hazırlanan bu soruda orta veya merkez noktası seçmenden daha net cevaplar alabilmek amacı ile konulmamış, bunun yerine diğer kategorisi oluşturulmuştur. Yapılan çalışmada diğer kategorisine dâhil olan seçmen, büyük olasılıkla kendini merkez veya ortada görmektedir ki bu kategoride %24,1 gibi görece yüksek bir orana sahiptir.

2.3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Din ile seçmen arasındaki ilişkiyi incelemek ve dinin seçmen davranışı üzerinde ne derece etki yapabileceğini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışma, alan araştırması tekniğine dayalı bir saha çalışmasına dayanmaktadır. Denizli merkez ilçesinde, Denizli Belediyesi'ne bağlı 66 mahalleden alınan toplam 682 denekten elde edilen veriler, istatistiki programlar ile analiz edilmiştir. Bulgular, din-toplum, din temelli siyaset, devlet ve din ve seçmen davranışları olmak üzere dört ana başlık altında sunulmuştur.

2.3.1. DİN-TOPLUM

Yapılan pek çok araştırma Türk halkının geneli için dinin çok önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Örneğin A&G araştırma şirketi tarafından Ağustos 2008'de "muhafazakarlık" konusunda yapılan bir saha çalışmasında halkın %93,3'ü dinin hayatında önemli bir rol oynadığını söylemiştir. Bu araştırmaya göre din pek çok siyasi parti seçmenleri için hayatlarında önemli bir yer tutmaktadır (2008, s.18). Bu noktadan hareketle din-toplum başlığı altında Denizli örneğinde örneklem giren seçmenlerin kendi dindarlıkları ve toplumdaki dini yaşayışlarla ilgili durumlarda algı ve tutumları saptanmaya çalışılmıştır.

Tablo 2.15. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi

Yanıtlar		Dindarlık düzeyi düşük	Orta düzeyde dindar	Dindarlık düzeyi yüksek	Toplam
Kadın	Sayı	38	152	67	257
	Yüzde	14,8	59,1	26,1	100

Erkek	Sayı	98	246	81	425
	Yüzde	23,1	57,9	19,1	100
Toplam	Sayı	136	398	148	682
	Yüzde	19,9	58,4	21,7	100

“Kendinizi dindarlık düzeyiniz açısından nasıl değerlendirirsiniz” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel açıdan farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 9,168, p < .05$. Tablo 2.15’e göre kadın seçmenlerin %14,8’i dindarlık düzeyinin düşük, %59,1’i orta düzeyde dindar ve %26,1’i dindarlık düzeyinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Erkek seçmenlerin ise, %23,1’i dindarlık düzeyinin düşük, %57,9’u orta düzeyde dindar ve %19,1’i dindarlık düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi, kadın seçmenler erkek seçmenlere göre kendilerini daha yüksek dindarlık düzeylerinde tanımlamaktadırlar.

Tablo 2.16. Cinsiyet* Dindarlık-Laiklik Eksen

Yanıtlar		Katı dindar	Ilımlı dindar	Ilımlı laik	Katı laik	Toplam
Kadın	Sayı	7	115	103	32	257
	Yüzde	2,7	44,7	40,1	12,5	100
Erkek	Sayı	16	189	152	68	425
	Yüzde	3,8	44,5	35,8	16,0	100
Toplam	Sayı	23	304	255	100	682
	Yüzde	3,4	44,6	37,4	14,7	100

“Genel olarak, dindarlık-laiklik ekseninde aşağıdaki kategorilerden hangisi ile kendinizi tanımlarsınız” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı gözlenmiştir, Pearson $X^2 (3, N = 682) = 2,690, p > .05$. Tablo 2.16’ya göre kadın seçmenlerin %2,7’si katı dindar, %44,7’si ılımlı dindar; %40,1’i ılımlı laik ve %12,5’i katı laik toplumsal kesimde yer almaktadır. Erkek seçmenlerin %3,8’i katı dindar, %44,5’i ılımlı dindar; %35,8’i ılımlı laik ve %16’sı katı laik toplumsal kesimde bulunmaktadır.

Tablo 2.17. Dindarlık Düzeyi*Dindarlık-Laiklik Eksen

Yanıtlar		Katı dindar	Ilımlı dindar	Ilımlı laik	Katı laik	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	2	30	67	37	136
	Yüzde	1,5	22,1	49,3	27,2	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	9	194	145	50	398
	Yüzde	2,3	48,7	36,4	12,6	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	12	80	43	13	148
	Yüzde	8,1	54,1	29,1	8,8	100
Toplam		Sayı	23	304	255	100

	Yüzde	3,4	44,6	37,4	14,7	100
--	-------	-----	------	------	------	-----

“Genel olarak dindarlık-laiklik ekseninde kendinizi hangi kategori ile tanımlarsınız” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyiyüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2(6, N = 682) = 60,016, p < .05$. Tablo 2.17’ye göre dindarlık düzeyi düşük gruptaki seçmenlerin %1,5 katı dindar, %22,1’i ılımlı dindar; %49,3’ü ılımlı laik ve %27,2’si katı laik toplumsal kesimde yer almaktadır. Orta düzeyde dindar seçmenlerin %2,3’ü katı dindar, %48,7’si ılımlı dindar; %36,4’ü ılımlı laik ve %12,6’sı katı laik toplumsal kesimde bulunmaktadır. Dindarlık düzeyi yüksek gruptaki seçmenlerin ise %1,5 katı dindar, %22,1’i ılımlı dindar; %49,3’ü ılımlı laik ve %27,2’si katı laik toplumsal kesimde yer almaktadır.

Dindarlık düzeylerinin yüksekliği veya düşüklüğü ile bireylerin toplumsal kesimler açısından dindarlık-laiklik ekseninde yer aldıkları pozisyonlar açısından anlamlı bir farklılaşma ortaya çıksa da çapraz tablonun incelenmesi ile toplumu bu açılardan net ve keskin bir sınıflamaya tabi tutmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Öncelikle toplumun %72’sinin ılımlı-laik ve ılımlı dindar kategorilerinde yer aldığı göz önüne alınırsa, bu gruplar içinde bireye özgü dinsel tutum çok farklı düzeylere sahiptir. Kaldı ki toplumsal açıdan iki uç olarak tasvir edilen katı laik ve katı dindar kesim içinde de dindarlık düzeyi açısından benzer tutumlar sergileyen seçmenler vardır. Örneğin dindarlık düzeyi yüksek seçmenin katı dindar ve katı laik kesim içinde kendini tanımlama oranı birbirinden çok da farklı bir orana sahip değildir.

Tablo 2.18. Beş On Yıl Öncesine Göre Dini Yaşantınızda Değişiklik Var mı?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Dine bağlılığında artış oldu.	168	24,6
Dine bağlılığım zayıfladı	79	11,6
Herhangi bir değişiklik olmadı	435	63,8
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan 682 seçmenden bugünkü dini yaşantıları ile beş-on yıl önceki dini yaşantılarını kıyaslamaları istenmiş ve tablo 2.18’de görüldüğü gibi, %63’ü herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Dini yaşantısının eskiye göre arttığını söyleyenlerin oranı %24,6’dır; zayıfladığını söyleyenlerin oranı ise 11,6’dır.

Abuzar’ın 2003 yılında Şanlı Urfa örneğinde 500 denek ile yaptığı alan araştırmasına göre katılımcıların %47’si eskiye göre dini yaşantılarında artış olduğunu ifade etmişken, %21,4’ü dine bağlılığının zayıfladığını ve %31,6’sının dine bağlılığında herhangi bir değişiklik olmadığını ileri sürmektedirler (2003, s.114). Her iki araştırma sonucunda ortaya

çıkan bu farklılık dini yaşam konusundaki değerlendirmelerin realiteden daha çok bireyden bireye görülen algılama farklılıklarına da bağlanabilir. Nitekim Abuzar çalışmasında deneklerin dini yaşayıştaki değerlendirmelerin yaş etkenine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiğini ve yaş grubu ilerledikçe deneklerin dindarlığının arttığını söylemektedir.

Tablo 2.19. Cinsiyet* Beş On Yıl Öncesine Göre Dini Yaşantınızda Değişiklik Var mı?

Yanıtlar		Artış oldu	Zayıfladı	Değişiklik olmadı	Toplam
Kadın	Sayı	60	29	168	257
	Yüzde	23,3	11,3	65,4	100
Erkek	Sayı	108	50	267	425
	Yüzde	25,4	11,8	62,8	100
Toplam	Sayı	168	79	435	682
	Yüzde	24,6	11,6	63,8	100

“Beş on yıl öncesine göre dini yaşantınızda değişiklik var mı” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı gözlenmiştir, Pearson $X^2 (2, N = 682) = .472, p > .05$. Tablo 2.19’a göre kadın seçmenlerin %65,4’ü dini yaşantısında herhangi bir değişiklik olmadığını vurgularken, %23,3’ü artış olduğunu, %11,3’ü ise zayıflama olduğunu belirtmiştir. Erkek seçmenlerin ise, %62,8’i değişiklik olmadığını; %25,4’ü artış olduğunu ve %11,8’i zayıflama olduğunu söylemişlerdir.

Tablo 2.20. Dindarlık Düzeyi* Beş On Yıl Öncesine Göre Dini Yaşantınızda Değişiklik Var mı?

Yanıtlar		Artış oldu	Zayıfladı	Değişiklik olmadı	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	19	27	90	136
	Yüzde	14,0	19,9	66,2	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	112	45	241	398
	Yüzde	28,1	11,3	60,9	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	37	7	104	148
	Yüzde	25,0	4,7	70,3	100
Toplam	Sayı	168	79	435	682
	Yüzde	24,6	11,6	63,8	100

“Beş on yıl öncesine göre dini yaşantınızda değişiklik var mı” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 24,079, p < .05$. Tablo 2.20’ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %66,2’si dini yaşantısında herhangi bir değişiklik olmadığını vurgularken %14’ü artış olduğunu %19,9’unda ise zayıflama olduğunu

belirtmişlerdir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda ise, %60,9'u değişiklik olmadığını; %28,1'inde artış olduğunu ve %11,3'ünde zayıflama olduğu tespit edilmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %70,3'ü dini yaşantısında herhangi bir değişiklik olmadığını %25'i artış olduğunu %4,7'sinde ise zayıflama olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna göre; her dindarlık düzeyinde dini yaşantıda herhangi bir değişiklik yaşamadığını söyleyenlerin oranı oldukça fazladır.

Tablo 2.21. Dindarlık-Laiklik Eksenine* Beş On Yıl Öncesine Göre Dini Yaşantınızda Değişiklik Var mı?

Yanıtlar		Arttı	Azaldı	Değişiklik olmadı	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	2	1	20	23
	Yüzde	8,7	4,3	87,0	100
İlmli dindar kesim	Sayı	113	30	161	304
	Yüzde	37,2	9,9	53,0	100
İlmli laik kesim	Sayı	42	31	182	255
	Yüzde	16,5	12,2	71,4	100
Katı laik kesim	Sayı	11	17	72	100
	Yüzde	11,0	17,0	72,0	100
Toplam	Sayı	168	79	435	682
	Yüzde	24,6	11,6	63,8	100

“Beş on yıl öncesine göre dini yaşantınızda değişiklik var mı” sorusuna verilen yanıtların katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson $X^2 (6, N = 682) = 51,511, p < .05$. Ancak tablo 2.21'deki çaprazlamalara bakıldığında her toplumsal kesimde dini yaşantısında değişiklik olmadığını söyleyenlerin oranı yine fazladır. Katı dindar kesimde yer alan seçmenlerden %87'si herhangi bir değişikliğin olmadığını söylerken, dini yaşantısının eskiye göre arttığını söyleyenlerin oranı %8,7 iken azaldığını düşünenlerin oranı %4,3'tür. İlmli dindar kesimdeki seçmenlerden %53'ü değişiklik olmadığını belirtirken, %37,2'sinin arttığı, %9,9'unun dini yaşantısının eskiye göre zayıfladığı görülmektedir. İlmli laik kesim seçmeninin %71,4'ü dini yaşantısında eskiye göre bir değişme görmezken, %16,5'i arttığını, %12,2'si azaldığını düşünmektedir. Katı laik kesim seçmeninin %72'si dini yaşantısında herhangi bir değişikliğin olmadığını belirtirken %11'i eskiye göre arttığını, %17'si ise azaldığını ifade etmektedir. Görüldüğü gibi, dine bağlılığında herhangi bir değişme olmadığını düşünenlerin oranı hemen her toplum kesiminde en yüksek orana sahipken dine bağlılığında eskiye göre artış olduğunu söyleyenlerin oranı %37,2 ile en çok ılımlı dindar kesimde yer almaktadır.

Tablo 2.22. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Beş On Yıl Öncesine Göre Dini Yaşantınızda Değişiklik Var mı?

Yanıtlar		Artış oldu	Zayıfladı	Değişiklik olmadı	Toplam
AKP	Sayı	101	29	162	292
	Yüzde	34,6	9,9	55,5	100
CHP	Sayı	31	30	121	182
	Yüzde	17,0	16,5	66,5	100
MHP	Sayı	18	7	67	92
	Yüzde	19,6	7,6	72,8	100
DTP	Sayı	4	1	6	11
	Yüzde	36,4	9,1	54,5	100
DP	Sayı	4	3	27	34
	Yüzde	11,8	8,8	79,4	100
Oy vermedim	Sayı	6	4	35	45
	Yüzde	13,3	8,9	77,8	100
DİĞER	Sayı	4	5	17	26
	Yüzde	15,4	19,2	65,4	100
Toplam	Sayı	168	79	435	682
	Yüzde	24,6	11,6	63,8	100

“Beş on yıl öncesine göre dini yaşantınızda değişiklik var mı” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.22’ye göre, AKP seçmeninin %55,5’i değişiklik olmadığı, %34,6’sının artış yaşadığı ve %9,9’unun da dini yaşantı açısından zayıflamaya yaşadığı görülmektedir. CHP seçmeninin %66,5’i değişiklik olmadığını, %17’si artış yaşadığını, %16,5’i ise zayıflama olduğunu belirtmiştir. MHP seçmeni içinde dini yaşantısının eskiye göre değişmediğini düşünenlerin oranı %72,8, arttığını düşünenlerin oranı 19,6 ve zayıfladığını düşünenlerin oranı ise 7,6’dır. Dini yaşantıda eskiye göre artışı yaşadığını düşünen DTP seçmeni % 36,4 iken, zayıfladığını düşünenlerin oranı %9,1 ve değişiklik olmadığını söyleyenlerin oranı %54,5 ile AKP seçmeninin altında yer almıştır. Dini yaşantısı açısından en fazla değişiklik olmadığını düşünen seçmen DP seçmenidir. DP seçmeninin %79,4’ü dini yaşantısında eskiye göre değişiklik görmezken, arttığını düşünenlerin oranı 11,8 ve azaldığını düşünenlerin oranı %8,8’dir. Diğer partilere oy veren seçmenler arasında %65,4’ü değişiklik göremezken, %15,4’ü eski dini yaşantısına göre bugünkü dini yaşantısının arttığını düşünmekte ve %19,2’si azaldığını belirtmektedirler.

Tablo 2.23. Sizce Başörtüsü Takan Bir Kadının Bu Giyim Tarzını Tercih Sebebi Nedir?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
1. İnanç	428	62,8
2. Aile-çevre baskısı	90	13,1
3. Gelenek	57	8,4
4. Siyasi	42	6,2
5. Bireysel tercih	65	9,5
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin toplumsal bir gerçeklik olan başörtüsü/türban sorununa yaklaşımını incelemeyi amaçlayan bu soru, başörtüsüne seçmenin ne anlam yüklediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Tablo 2.23'e göre seçmenin %62,8'i başörtüsünün inançtan kaynaklanan bir giyim tarzı olduğunu söylerken, %13,1'i aile ve çevre baskısını neden olarak göstermiş, %8,4'ü gelenek, %6,2'si siyasi nedenlerle başörtüsünün kullanıldığını iddia etmiş, %9,5'i de bireysel tercih sebebiyle bu giyim tarzının kullanıldığı görüşünü ifade etmiştir. Burada önemli olan nokta başörtüsünün "türban" adı altında siyasi bir simge olarak algılanmasının %6,2 gibi oldukça düşük bir oranda çıkmış olmasıdır.

Nitekim, Çarkoğlu ve Toprak'ın 2006'da yaptıkları araştırmada deneklere bir kadının başını örtme gerekçesi sorulmuş, başını kapatan kadınların %71,5'i bunu İslam'ın emri olduğu için yaptıklarını söylerken, başını örtmeyen kadınlar ve karısının veya kızının başını örtmesini istemeyen erkekler %43,6 oranın İslam'ın emri için başlarını kapattıklarını söylemişlerdir. Başını kapatan kadınlar arasında başörtüsünü siyasi kimliğin ifadesi olduğunu söyleyenlerin oranı %0,4 iken, başını örtmeyen kadınlar ve karısının veya kızının başını örtmesini istemeyen erkekler için başörtüsünün gerekçesinin siyasi olduğunu düşünenler %8,7'dir. Başını örten kadınlar arasında mahalle baskısı gerekçesini ileri sürenler %7,6, başını örtmeyen kadınlar ve karısının veya kızının başını örtmesini istemeyen erkekler için başörtüsünün gerekçesinin mahalle baskısı olduğunu söyleyenlerin oranı ise %4,2'dir. Yine aynı araştırmada başını örtme gerekçesi türban ve başörtüsü ayrımına göre incelenmiş, türban takan kadınların %78,8'i İslam'ın emri olduğu için başını örttüğünü söylerken, başörtüsü kullanan kadınların ise %69,4'ü bu gerekçeyi ileri sürmüşlerdir (2006, s.62–64). Bu bulguları destekleyen bir başka araştırma A&G Araştırma Şirketi'nin Haziran 2008'de yaptığı "Türban Araştırması"dır. Bu araştırma bulgularına göre de başını kapatan kadınların %62,3'ü dini inancı nedeniyle örtündüğünü söylerken, gelenek nedeniyle diyenler %19,6, alışkanlık nedeniyle diyenler %12 ve ailesinin isteğini öne sürenler %5,1'e tekabül etmiştir. Yine aynı araştırmada eşi, annesi ve kardeşinin örtünme nedenini dini inanç olarak gören kesim %60,4'tür (2008, s.11).

KONDA'nın Eylül 2007 araştırmasında da başörtüsü ve türban arasındaki ayrıma değinilerek, başörtüsü yerine türbanın tercih edilme sebepleri deneklere sorulmuş ve denekler %68,6 oranında türbanın tercih sebebinin "İslam'ın emrine uyma" olduğunu belirtmişlerdir (2007, s.25). Türbanın tercih nedeninin siyasi kimliklerini belli etme olduğunu düşünenlerin oranı ise %14,9 olarak saptanmıştır.

Bu bulgulardan elde edilen sonuç, tesettür yasağı ile ilgili siyasi tartışmaların odağında olan başörtüsü ve türban arasında yapılan ayrımın çok da gerçekçi olmadığıdır. Çünkü hem Denizli örneğinde yapılan araştırmada hem de ulusal düzeyde yapılan araştırmalarda

başörtüsü-turban ayrımı gözetmeksizin bu giyim tarzını tercih sebebinin inanç ekseninde yorumlanması seçmen nezdinde başörtüsü-turban gibi bir algılama farklılığının çok yaygın olmadığını göstermektedir. Diğer önemli nokta ise türbanın siyasi bir simge olduğu konusundaki siyasi tartışmaların halk katında önemli bir karşılığının olmadığıdır.

Tablo 2.24. Cinsiyet* Sizce Başörtüsü Takan Bir Kadının Bu Giyim Tarzını Tercih Sebebi Nedir?

Yanıtlar		İnanç	Aile-çevre baskısı	Gelenek	Siyasi	Bireysel tercih	Toplam
Kadın	Sıklık	179	37	16	9	16	257
	Yüzde	69,6	14,4	6,2	3,5	6,2	100
Erkek	Sıklık	249	52	42	33	49	425
	Yüzde	58,6	12,2	9,8	7,8	11,5	100
Toplam	Sıklık	428	89	58	42	65	682
	Yüzde	62,8	13,0	8,5	6,2	9,5	100

“Sizce başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi nedir” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (5, N = 682) = 15,996, p < .05$. Tablo 2.24’e göre başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak kadın seçmenlerin, %69,6’sı inancı, %14,4’ü aile-çevre baskısını, %6,2’si geleneği, %3,5’i siyasi sebepleri ve %6,2’si bireysel tercihi göstermişlerdir. Erkek seçmenlerin ise, %58,6’sı inancı, %12,2’si aile-çevre baskısını, %9,8’i geleneği, %7,8’i siyasi sebepleri ve %11,5’i bireysel tercihi başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak ifade etmişlerdir.

Tablo 2.25. Dindarlık Düzeyi* Sizce Başörtüsü Takan Bir Kadının Bu Giyim Tarzını Tercih Sebebi Nedir?

Yanıtlar		İnanç	Aile-çevre baskısı	Gelenek	Siyasi	Bireysel tercih	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sıklık	66	35	8	11	16	136
	Yüzde	48,5	25,7	5,9	8,1	11,8	100
Orta düzeyde dindar	Sıklık	260	42	34	28	34	398
	Yüzde	65,3	10,6	8,5	7,0	8,5	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sıklık	102	13	15	3	15	148
	Yüzde	68,9	8,8	10,1	2,0	10,1	100
Toplam	Sıklık	428	90	57	42	65	682
	Yüzde	62,8	13,2	8,4	6,2	9,5	100

“Sizce başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi nedir” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (8, N = 682) = 34,366, p < .05$. Tablo

2.25'e göre dindarlık düzeyi düşük seçmenler, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %48,5'i inanç, %25,7'si aile-çevre baskısı, %5,9'u gelenek, %8,1'i siyasi ve %11,8'i bireysel tercihi göstermişlerdir. Orta düzeyde dindar seçmenin %65,3'ü inanç, %10,6'sı aile-çevre baskısı, %8,5'i gelenek, %7'si siyasi ve %8,5'i bireysel tercihi başörtüsüne sebep olarak göstermiştir. Dindarlık düzeyi yüksek seçmenin %68,9'u inanç, %8,8'i aile-çevre baskısı, %10,1'i gelenek, %2'si siyasi ve %10,1'i bireysel tercihi başörtüsü kullanan bir kadın bu giyim tarzını tercih etme nedeni olarak ifade etmiştir.

Tablo 2.25'te görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi arttıkça başörtüsünün inanç nedeni ile giyim tarzı olarak tercih edildiği algılaması artmaktadır. Dindarlık düzeyi düşük grubun başörtüsü kullanımının aile-çevre baskısı nedeniyle olduğunu ileri sürmesi “mahalle baskısı” tartışmalarının toplum içinde ne kadar karşılık bulduğunun göstergesidir. Ayrıca başörtüsü konusundaki tartışmaların en çok yoğunlaştığı noktalardan biri başörtüsünün “türban” adı verilerek siyasi bir simge haline geldiğidir. Fakat görüldüğü gibi, dindarlık düzeyleri açısından hemen her düzeyde seçmenin başörtüsünü siyasi bir simge olarak algılaması oldukça düşük düzeylerde gerçekleşmiştir ve dindarlık düzeyi yükseldikçe türbanın siyasi bir amaçla tercih edilen giyim tarzı olduğu görüşü azalmaktadır. Bu bulguyu destekleyen KONDA'nın Eylül 2007'de yaptığı araştırmada da benzer bir sonuç elde edilmiş, dindarlık düzeyi arttıkça türbanın siyasi simge olarak algılanma oranının düşük olduğu saptanmıştır (2007, s.41).

Tablo 2.26. Dindarlık-Laiklik Eksenine* Sizce Başörtüsü Takan Bir Kadının Bu Giyim Tarzını Tercih Sebebi Nedir?

Yanıtlar		İnanç	Aile-çevre baskısı	Gelenek	Siyasi	Bireysel tercih	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	19	-	4	-	-	23
	Yüzde	82,6	-	17,4	-	-	100
İlmli dindar kesim	Sayı	252	11	16	4	21	304
	Yüzde	82,9	3,6	5,3	1,3	6,9	100
İlmli laik kesim	Sayı	128	39	24	29	35	255
	Yüzde	50,2	15,3	9,4	11,4	13,7	100
Katı laik kesim	Sayı	29	40	13	9	9	100
	Yüzde	29,0	40,0	13,0	9,0	9,0	100
Toplam	Sayı	428	90	57	42	65	682
	Yüzde	62,8	13,2	8,4	6,2	9,5	100

“Sizce başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi nedir” sorusuna verilen yanıtlar, dindarlık-laiklik ekseninde seçmenlerin kendilerini ait hissettikleri toplumsal kesimlerle çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.26'ya göre katı dindar kesimde yer alan seçmenler, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %82,6'sı inancı ve %17,4'ü geleneği ifade etmişlerdir. İlmli dindar kesimde yer alan seçmenler, başörtüsü takan bir kadının bu giyim

tarzını tercih sebebi olarak %82,9'u inancı, %3,6'sı aile-çevre baskısını, %5,3'ü geleneği, %1,3'ü siyasi ve %6,9'u bireysel tercihi göstermişlerdir. İlmli laik kesimde yer alan seçmenler, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %50,2'si inancı, %15,3'ü aile-çevre baskısını, %9,4'ü geleneği, %11,4'ü siyasi ve %13,7'si bireysel tercihi göstermişlerdir. Katı laik kesimde yer alan seçmenler ise, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %29'u inancı, %40'ı aile-çevre baskısını, %13'ü geleneği, %9'u siyasi ve %9'u bireysel tercihi göstermişlerdir.

Tablo 2.26'da görüldüğü gibi, katı dindar kesimden katı laik kesime doğru gidildikçe başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebinin inanç olduğunu düşünenler ciddi biçimde azalmaktadır. Katı laik kesim ağırlıklı olarak bir kadının bu tür bir giyim tarzını tercih sebebi olarak aile ve çevre baskısını göstermektedir. Son dönemde Şerif Mardin tarafından “mahalle baskısı” olarak tanımlanan aile ve çevre baskısının başörtüsü kullanım sebebi olarak diğer toplumsal kesimlerde ifade edilmemesi, toplumda başörtüsünün büyük oranda baskı unsuru olarak algılanmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 2.27. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Sizce Başörtüsü Takan Bir Kadının Bu Giyim Tarzını Tercih Sebebi Nedir?

Yanıtlar		İnanç	Aile-çevre baskısı	Gelenek	Siyasi	Bireysel tercih	Toplam
AKP	Sayı	238	8	20	3	23	292
	Yüzde	81,5	2,7	6,8	1,0	7,9	100
CHP	Sayı	79	55	13	20	15	182
	Yüzde	43,4	30,2	7,1	11,0	8,2	100
MHP	Sayı	63	5	10	7	7	92
	Yüzde	68,5	5,4	10,9	7,6	7,6	100
DTP	Sayı	9	-	1	-	1	11
	Yüzde	81,8	-	9,1	-	9,1	100
DP	Sayı	11	4	2	9	8	34
	Yüzde	32,4	11,8	5,9	26,5	23,5	100
Oy vermedim	Sayı	22	13	2	3	5	45
	Yüzde	48,9	28,9	4,4	6,7	11,1	100
DİĞER	Sayı	6	5	9	-	6	26
	Yüzde	23,1	19,2	34,6	-	23,1	100
Toplam	Sayı	428	90	57	42	65	682
	Yüzde	62,8	13,2	8,4	6,2	9,5	100

“Sizce başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi nedir” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.27'ye göre AKP seçmeni içinde, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %81,5'i inancı, %2,7'si aile-çevre baskısını, %6,8'i geleneği, %1'i siyasi ve %7,9'u bireysel tercihi göstermişlerdir. CHP seçmeni içinde, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %43,4'ü inancı, %30,2'si aile-çevre baskısını, %7,1'i geleneği,

%11'i siyasi ve %8,2'si bireysel tercihi göstermişlerdir. MHP seçmeni içinde, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %68,5'i inancı, %5,4'ü aile-çevre baskısını, %10,9'u geleneği, %7,6'sı siyasi ve %7,6'sı bireysel tercihi göstermişlerdir. DTP seçmeni içinde, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %81,8'i inancı ve %9,1'i bireysel tercihi göstermişlerdir. DP seçmeni içinde, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %32,4'ü inancı, %11,8'i aile-çevre baskısını, %5,9'u geleneği, %26,5'i siyasi ve %23,5'i bireysel tercihi göstermişlerdir. Herhangi bir partiye oy vermeyen seçmenler içinde, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %48,9'u inancı, %28,9'u aile-çevre baskısını, %4,4'ü geleneği, %6,7'si siyasi ve %11,1'i bireysel tercihi göstermişlerdir. Diğer partilere oy veren seçmen içinde, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak %23,1'i inancı, %19,2'si aile-çevre baskısını, %34,6'sı geleneği ve %23,1'i bireysel tercihi göstermişlerdir.

Tablo 2.27'de görüldüğü gibi, başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih sebebi olarak siyasi etmeni düşünenlerin en yoğunlukta olduğu seçmen grubu DP seçmenleridir. Ancak, aynı zamanda, DP seçmeni başörtüsü kullanımını bireysel tercih olarak gören en yüksek seçmen grubunu da oluşturmaktadır. CHP seçmenleri içinde başörtüsü kullanımını inanç faktörüne bağlayanlar kadar; aile ve çevre baskısını öne sürenler de vardır. Dolayısıyla, “mahalle baskısı” etmeninin en ağırlıkta çıktığı seçmen grubu CHP olmuştur.

Elde edilen bu bulgular Türk halkının başörtüsü/türban konusunda ulaştığı anlam düzeyini açıklamak bakımından oldukça önemlidir. Araştırma sonuçları, 1990'ların ikinci yarısından itibaren siyasi bir simge olarak nitelendirilen başörtüsünün zaman içinde bu anlamı yitirerek daha çok inanç ekseninde değerlendirildiğini göstermektedir. Araştırma bulgularından da anlaşılacağı gibi seçmen gözünde başörtüsü/türban konusundaki en büyük endişe mahalle baskısı yaratacağı yolundaki şüphelerdir. Dolayısıyla seçmen nezdinde, başörtüsü/türban konusundaki tartışmaların “siyasi simge” söylemi ile siyasi alanda anlamını yitirdiği ve “mahalle baskısı” kavramıyla toplumsal alana kaydığı ileri sürülebilir.

Tablo 2.28. Toplumda Dini İnançların Etkisi Eskiye Göre Nasıl?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Arttı	338	49,6
Azaldı	149	21,8
Herhangi bir değişiklik olmadı	195	28,6
Toplam	682	100

Toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre arttığını belirten seçmen oranı %49,6 iken, azaldığını düşünenlerin oranı %21,8 ve değişmediğini düşünenlerin oranı ise %28,6'dır.

Bu bulgu bireylerin kendi dini yaşantılarının eskiye göre nasıl değiştiği ile ilgili ortaya çıkan bulgu ile çelişmektedir. Seçmenin %63'ü bugünkü dini yaşantıları ile beş-on yıl önceki dini yaşantıları arasında herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Araştırmaya katılan

seçmenlerden dini yaşantısının eskiye göre arttığını söyleyenlerin oranı %24,6, zayıfladığını söyleyenlerin oranı 11,6'dır. Oysa toplumda dini inançların etkililiğinin eskiye göre değişmediğini belirten seçmenlerin oranı sadece 28,6'dır. Buna karşılık dini inançların etkililiğinin toplumda arttığına inanların oranı %49,6'dır. Bireysel bazda dini yaşantısında değişiklik olmadığını düşünen seçmenin toplumdaki dini inançların etkililiğini giderek artan bir biçimde hissettiğini söylemesi “muhafazakârlığın değil, muhafazakârlığın görünürlüğünün arttığı” savı ile açıklanabilir.

Abuzar'ın 2003 yılında Şanlı Urfa örneğinde yaptığı araştırma sonuçlarına göre deneklerin %54,3'ü toplumun her geçen gün dinden uzaklaştığını söylemekte, %34,2'si toplumun her geçen gün dine bağlılığının arttığını düşünmekte ve %5,6'sı ise toplumun dini yaşayışında eskiye göre fark olmadığını ifade etmektedirler. Bu bulguya dayanarak hızlı toplumsal değişme sürecinde bireylerin toplumsal dini normların etkilerinden gittikçe daha az etkilendiği yorumunu yapan Abuzar, dinin belirleyiciliğinin bireylerin tutum ve davranışlarında zamanla azalacağı yargısına ulaşmıştır (s.115).

Görüldüğü gibi, bireylerin toplumun dini yaşayışına ilişkin algıları yöreden yöreye de değişebilme özelliğine sahiptir. Toplumda dini yaşayışın etkililiğine ilişkin bu farklılaşma toplumun dini yaşayışında görülen nesnel değişmeden daha çok, farklı toplumlara ait bireylerin farklı algılamalarından kaynaklandığı söylenebilir. Modern hayatın getirdiği hızlı değişim aynı toplum içinde, fakat farklı sosyal düzeylerde olan bireyler açısından insanların dindarlık anlayışlarında farklılaşmalara sebep olabilmektedir.

Bu çıkarımı destekleyecek araştırmalar muhafazakârlığın gerektirdiği ibadet alışkanlarının sürekli düşüşte olduğunu göstermektedir. A&G araştırma şirketinin Eylül 2008'de yürüttüğü “Muhafazakârlaşma” araştırması, muhafazakârlaşmanın bir diğer görünümü namaz kılma ve oruç tutma ibadetlerinin yerine getirilişi açısından 14 yıllık süreçte sırasıyla yaklaşık %4'lük ve %13'lük bir azalış meydana geldiğini ortaya koymuştur. Aynı araştırma “muhafazakâr mısınız” sorusunu yöneltilmiş evet diyenlerin oranı %30,5 iken, bazı konularda muhafazakâr olduğunu belirtenler %35,1 ve muhafazakâr olmadığını söyleyenlerin oranı %34,4 bulunmuştur. Aynı çalışma 14 yıllık süreçte muhafazakârlık oranının nasıl değiştiğini göstermiş, 14 yıl önce muhafazakârlık diyenler %41,8 iken bazı konularda muhafazakâr olduğunu belirtenler %23,6 ve muhafazakar olmadığını söyleyenlerin oranı %32,6 oranında ortaya çıkmıştır (2008, s.6-10). Görüldüğü gibi, 14 yıl öncesine göre muhafazakâr olanların sayısında azalma, kendini muhafazakâr görmeyenlerin oranında ise artış vardır. KONDA Araştırma şirketinin Ağustos 2007'de yaptığı araştırma sonuçlarında da benzer bulgulara ulaşılmış, namaz kılan, oruç tutan ve başını kapatan kadın oranında son yıllarda azalma görüldüğü tespit edilmiştir (2007, 28–30). Bu bulgular tümüyle

değerlendirildiğinde, toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre arttığı algısı bir gerçeğin ifadesinden çok yükselen hassasiyetin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 2.29. Cinsiyet*Toplumda Dini İnançların Etkisi Eskiye Göre Nasıl?

Yanıtlar		Arttı	Azaldı	Değişiklik olmadı	Toplam
Kadın	Sayı	135	52	70	257
	Yüzde	52,5	20,2	27,2	100
Erkek	Sayı	203	97	125	425
	Yüzde	47,8	22,8	29,4	100
Toplam	Sayı	338	149	195	682
	Yüzde	49,6	21,8	28,6	100

“Toplumda dini inançların etkisi eskiye göre nasıl” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı gözlenmiştir, Pearson X^2 (2, N = 682) = 1,490, $p > .05$. Tablo 2.29’a göre kadın seçmenlerin %52,5’i toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre arttığını ve %20,2’si toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre azaldığını düşünürken, %27,2’si toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre değişmediğini söylemişlerdir. Erkek seçmenlerin ise, %52,5’i toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre arttığını ve %22,8’i toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre azaldığını belirtirken, %29,4’ü toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre değişmediğini söylemişlerdir.

Tablo 2.30. Dindarlık Düzeyi*Toplumda Dini İnançların Etkisi Eskiye Göre Nasıl?

Yanıtlar		Arttı	Azaldı	Değişiklik olmadı	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	89	18	29	136
	Yüzde	65,4	13,2	21,3	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	197	98	103	398
	Yüzde	49,5	24,6	25,9	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	52	33	63	148
	Yüzde	35,1	22,3	42,6	100
Toplam	Sayı	338	149	195	682
	Yüzde	49,6	21,8	28,6	100

“Toplumda dini inançların etkisi eskiye göre nasıl” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (4, N = 682) = 32,816, $p < .05$. Tablo 2.30’a göre dindarlık düzeyi düşük seçmenlerde toplumdaki dini inançların etkililiğinin eskiye göre arttığını düşünenlerin oranı diğer kesimler içinde en yüksek orandır. %65,4’ü dini inançların toplum üzerinde etkililiğinin arttığını savunurken %13,2’si azaldığını, %21,3’ü de değişmediğini söylemişlerdir. Orta düzeyde dindar seçmenin %49,5’i dini inançların toplumdaki etkililiğinin

arttığını, %24,6'sı dini inançların toplumdaki etkisinin azaldığını ve %25,9'u herhangi bir değişiklik hissetmediğini belirtmiştir. Toplumda dini inançların etkililiğinin eskiye göre değişmediğini düşünen en büyük grup %42,6 ile dindarlık düzeyi yüksek seçmenler arasında yer almaktadır. Dindarlık düzeyi yüksek seçmenin %35,1'i dini inançların toplumsal hayatta etkililiğinin arttığını, %22,3'ü ise azaldığını ifade etmiştir.

Tablo 2.30'dan da görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi arttıkça toplumda dini inançların etkililiğinde değişiklik olmadığı görüşü artmakta, dindarlık düzeyi düştükçe dini inançların eskiye göre toplumda etkililiğinin oranı artmaktadır. Aynı toplumsal olaya dindarlık düzeyleri arasındaki bakışın farklılığı, toplum ile din arasındaki ilişkinin algıya göre değiştiğini göstermektedir.

Tablo 2.31. Dindarlık-Laiklik Ekseninde Toplumda Dini İnançların Etkisi Eskiye Göre Nasıl?

Yanıtlar		Arttı	Azaldı	Herhangi bir değişiklik olmadı	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	9	9	5	23
	Yüzde	39,1	39,1	21,7	100
İlmli dindar kesim	Sayı	138	49	117	304
	Yüzde	45,4	16,1	38,5	100
İlmli laik kesim	Sayı	130	71	54	255
	Yüzde	51,0	27,8	21,2	100
Katı laik kesim	Sayı	61	20	19	100
	Yüzde	61,0	20,0	19,0	100
Toplam	Sayı	338	149	195	682
	Yüzde	49,6	21,8	28,6	100

“Toplumda dini inançların etkisi eskiye göre nasıl” sorusuna verilen yanıtların katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik ekseninde değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik ekseninde değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (6, N = 682) = 35,287, p < .05$. Katı dindar kesimde toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre arttığını ve azaldığını düşünenler %39,1; herhangi bir değişiklik olmadığını düşünenlerin oranı ise %21,7'dir. İlmli dindar kesimde toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre arttığını düşünenlerin oranı %45,4; azaldığını düşünenler %16,1 ve herhangi bir değişiklik olmadığını düşünenlerin oranı ise %38,5'dir. İlmli laik kesimde toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre arttığını düşünenlerin oranı %51; azaldığını düşünenler %27,8 ve herhangi bir değişiklik olmadığını düşünenlerin oranı ise %21,2'dir. Katı laik kesimde ise, toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre arttığını düşünenlerin oranı %61; azaldığını düşünenler %20 ve herhangi bir değişiklik olmadığını düşünenlerin oranı ise %19'dur.

Görüldüğü gibi, katı dindar kesimden katı laik kesime doğru gidildikçe toplumda dini inançların etkililiğinin arttığını düşünenlerin oranı giderek yükselmektedir.

Tablo 2.32. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Toplumda Dini İnançların Etkisi Eskiye Göre Nasıl?

Yanıtlar		Arttı	Azaldı	Değişiklik olmadı	Toplam
AKP	Sayı	142	55	95	292
	Yüzde	48,6	18,8	32,5	100
CHP	Sayı	107	44	31	182
	Yüzde	58,8	24,2	17,0	100
MHP	Sayı	35	15	42	92
	Yüzde	38,0	16,3	45,7	100
DTP	Sayı	9	2	-	11
	Yüzde	81,8	18,2	-	100
DP	Sayı	13	7	14	34
	Yüzde	38,2	20,6	41,2	100
Oy vermedim	Sayı	17	19	9	45
	Yüzde	37,8	42,2	20,0	100
DİĞER	Sayı	15	7	4	26
	Yüzde	57,7	26,9	15,4	100
Toplam	Sayı	338	149	195	682
	Yüzde	49,6	21,8	28,6	100

“Toplumda dini inançların etkisi eskiye göre nasıl” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.32’ye göre AKP seçmeninin %48,6’sı toplumdaki dini inançların etkisinde değişiklik olmadığı, %34,6’sı bu etkide artış olduğu ve %9,9’u da toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre azaldığını söylemiştir. CHP seçmeninin %17’si değişiklik olmadığını, %58,8’i artış yaşandığını, %18,8’i ise azaldığını belirtmiştir. MHP seçmeni içinde toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre değişmediğini düşünenlerin oranı %45,7, arttığını düşünenlerin oranı 38 ve zayıfladığını düşünenlerin oranı ise 16,3’tür. Dini yaşantıda eskiye göre artışı yaşadığını düşünen DTP seçmeni % 81,8 iken, zayıfladığını düşünenlerin oranı %18,2’dir. DP seçmeninin %41,2’si dini yaşantısında eskiye göre değişiklik görmezken, arttığını düşünenlerin oranı %88,2 ve azaldığını düşünenlerin oranı %20,6’dır. Herhangi bir partiye oy vermeyenler arasında dini yaşantıda eskiye göre artışı yaşadığını düşünenler %37,8 iken azaldığını düşünenler %42,2 ve değişmediğini ileri sürenler ise %20’dir. Diğer partilere oy veren seçmenler arasında %15,4’ü değişiklik göremezken, %57,7’si toplumda dini inançların etkisinin eskiye göre arttığını düşünmekte ve %26,9’u azaldığını belirtmektedirler.

Görüldüğü gibi, hemen her parti seçmeninin toplumda dini inançların eskiye göre arttığı algısı baskın çıkmakta, sadece MHP ve DP seçmeni değişiklik olmadığı kanısına varmaktadır.

Tablo 2.33. Türkiye’de Bugün Laik Kesim Dindar İnsanlara Baskı Yapmaktadır

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Kesinlikle karşıyım	130	19,1
Karşıyım	95	13,9
Biraz katılıyorum/ Biraz katılmıyorum	137	20,1
Katılıyorum	136	19,9
Kesinlikle katılıyorum	184	27
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin “Türkiye’de bugün laik kesim dindar insanlara baskı yapmaktadır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %27; katılıyorum diyenler %19,9; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %20,1; bu önermeye karşı olanlar %13,9 ve kesinlikle karşı olanlar %19,1’dir. Kabaca toplumdaki laik kesimin dindar insanlara baskı yaptığını düşünenlerin oranı yaklaşık % 47 çıkmıştır.

Çarkoğlu ve Toprak’ın 2006’da yaptığı araştırmaya göre ise, dindar insanlara baskı yapıldığını düşünenlerin oranı 1999’da %42,7 iken 2006’da %17’ye gerilemiştir (2006, s.90). Çarkoğlu ve Toprak’ın bahsi geçen araştırmada dindar insanlara yapılan baskı örneği olarak en çok verilen cevap başörtüsü/turban konusundaki dayatmadır. Denizli özelinde yapılan bu çalışmada dindar insanlara yapılan baskının %47 dolayında algılanıyor olması oldukça çarpıcıdır. Ancak bu çalışmanın yürütüldüğü Haziran-Temmuz 2008 dönemi, turban konusundaki düzenlemelerin siyaset ile yargı arasındaki çatışmaya yol açtığı ve AKP’nin turban konusundaki düzenleme örnek gösterilerek kapatma davası ile karşılaşmasının yarattığı toplumsal gerginlik ortamında yapılmıştır. Bu durum, Denizli kentinde baskı hisseden dindar insanların neden ülke ortalaması üzerinde çıktığını açıklamaktadır. Çünkü Çarkoğlu ve Toprak’ın bu çalışmayı yürüttüğü 2006 yılı, 2008 yazına göre bu konuda daha yumuşak çözüm beklentilerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Ancak bu beklentilerin 2008 yazında cumhuriyet rejiminin realitesine çarpması bu konudaki değerlendirmelerinde sertleşmesine neden olmuş ve Denizlideki çalışmada dindar insanların baskı altında olduğu inancı çok daha yüksek bir oranda çıkmıştır.

Tablo 2.34. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Ekseninde Türkiye’de Bugün Laik Kesim Dindar İnsanlara Baskı Yapmaktadır

Cinsiyet	Sayı	Ortalama
Kadın	257	316,32
Erkek	425	356,72
Toplam	682	
Mann Whitney U:48142,000 Z:-2,656		Wilcoxon:81295,000 Asymp. Sig.,008
Dindarlık düzeyi	Sayı	Ortalama
Dindarlık düzeyi düşük	136	277,39
Orta düzeyde dindar	398	357,45
Dindarlık düzeyi yüksek	148	357,53
Toplam	682	
Chi-Square:18,841 d1:2		Asymp. Sig.0,000

<i>Dindarlık-laiklik eksen</i>	<i>Sayı</i>	<i>Ortalama</i>
Katı dindar kesim	23	556,74
İlmli dindar kesim	304	433,26
İlmli laik kesim	255	268,75
Katı laik kesim	100	198,53
Toplam	682	
Chi-Square:189,400	df:3	Asymp. Sig.0,000

Kadın ve erkeklerin “Türkiye’de bugün laik kesim dindar insanlara baskı yapmaktadır” maddesine verdikleri tepkilerin sıra ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına Mann-Whitney U testi ile bakılmıştır. Sonuçlara göre, kadınların sıra ortalamalarının (316,32) erkeklerin sıra ortalamasından (356,72) anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur $Z = -2,656$ $p < .05$.

Dindarlık düzeyi yükseldikçe laik kesimin dindar insanlara baskı yaptığı inancı yükselmektedir. Kruskal Wallis testine göre dindarlık düzeyi ile laik kesimin dindar insanlara baskı yaptığı düşüncesi arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (2, N = 682) = .18,841$, $p < .05$.

Benzer biçimde toplumun katı laik kesiminden katı dindar kesimine doğru gidildikçe laik kesimin dindar insanlara baskı yaptığı düşüncesi güçlenmektedir. Tablo 2.34’te görüldüğü gibi, dindar insanlara laik kesimin baskı uyguladığını en çok düşünenler katı dindar kesimde yer almaktadır. Kruskal Wallis testine göre seçmenin dindarlık-laiklik ekseninde yer aldığı konum ile laik kesimin dindar insanlara baskı yaptığı düşüncesi arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (3, N = 682) = .189,400$, $p < .05$.

Tablo 2.35. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Türkiye’de Bugün Laik Kesim Dindar İnsanlara Baskı Yapmaktadır

Yanıtlar		Kesinlikle karşıyım	Karşıyım	Biraz katılıyorum/katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
AKP	Sayı	10	21	60	86	115	292
	Yüzde	3,4	7,2	20,5	29,5	39,4	100
CHP	Sayı	82	41	27	18	14	182
	Yüzde	45,1	22,5	14,8	9,9	7,7	100
MHP	Sayı	14	17	21	20	20	92
	Yüzde	15,2	18,5	22,8	21,7	21,7	100
DTP	Sayı	-	-	-	1	10	11
	Yüzde	-	-	-	9,1	90,9	100
DP	Sayı	3	5	10	6	10	34
	Yüzde	8,8	14,7	29,4	17,6	29,4	100
Oy vermedim	Sayı	16	6	8	5	10	45
	Yüzde	35,6	13,3	17,8	11,1	22,2	100
DİĞER	Sayı	5	5	11	-	5	26
	Yüzde	19,2	19,2	42,4	-	19,2	100
Toplam	Sayı	130	95	137	136	184	682
	Yüzde	19,1	13,9	20,1	19,9	27,0	100

“Türkiye’de bugün laik kesimin dindar insanlara baskı yapmaktadır” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.35’e göre AKP seçmeni içinde “Türkiye’de bugün laik kesim dindar insanlara baskı yapmaktadır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %39,4; katılıyorum diyenler %29,5; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %20,5; bu önermeye karşı olanlar %7,2 ve kesinlikle karşı olanlar %3,4’tür. CHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %7,7; katılıyorum diyenler %9,9; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %14,8; bu önermeye karşı olanlar %22,5 ve kesinlikle karşı olanlar %45,1’dir. MHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %21,7; katılıyorum diyenler %21,7; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %22,8; bu önermeye karşı olanlar %18,5 ve kesinlikle karşı olanlar %15,2’dir. DTP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %90,9 katılıyorum diyenler %9,1’dir. DP seçmeni içinde “Türkiye’de bugün laik kesim dindar insanlara baskı yapmaktadır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %29,4; katılıyorum diyenler %17,6; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %29,4; bu önermeye karşı olanlar %14,7 ve kesinlikle karşı olanlar %8,8’dir. Herhangi bir partiye oy vermeyenler arasında dindar insanlara laik kesim tarafından baskı yapıldığı yargısına kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %22,2; katılıyorum diyenler %11,1; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %17,8; bu önermeye karşı olanlar %13,3 ve kesinlikle karşı olanlar %35,6’dır. Diğer partilere oy veren seçmenler arasında bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %19,2; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %42,4; bu önermeye karşı olanlar %19,2 ve kesinlikle karşı olanlar %19,2’dir.

Tablo 2.36. Türkiye’de Bugün Dindar Kesim Laik İnsanlara Baskı Yapmaktadır

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Kesinlikle karşıyım	159	23,3
Karşıyım	143	21,0
Biraz katılıyorum/ Biraz katılmıyorum	173	25,4
Katılıyorum	118	17,3
Kesinlikle katılıyorum	89	13,0
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin “Türkiye’de bugün dindar kesim laik insanlara baskı yapmaktadır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %13; katılıyorum diyenler %17,3; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %25,4; bu önermeye karşı olanlar %21 ve kesinlikle karşı olanlar %23,3’tür.

Görüldüğü gibi, laik kesime, toplumdaki dindar kesim tarafından baskı yapıldığını düşünenlerin oranı %30,3’tür. Bu önermenin karşıtı olan bir önceki önerme olan toplumdaki laik kesimin dindar insanlara baskı yaptığını düşünenlerin oranı yaklaşık % 47 çıkmıştı. Buna

göre dindar kesimin laik kesime göre daha yüksek bir oranda kendini baskı altında hissettiği sonucuna ulaşılabilir. Laik kesimden insanların kendilerini dindar insanların baskısı altında görmesi Çarkoğlu ve Toprak'ın 2006'da yaptığı araştırmada %8 çıkmıştır (2006, s.95). Bu bulgunun çok daha üstünde bir oranda Denizlili seçmenin laik insanların baskı altında olduğunu algılaması çalışmanın yürütüldüğü dönemde yaşanan toplumsal gerginliğin ne kadar ciddi bir boyuta ulaştığının da en büyük göstergesidir.

Tablo 2.37. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi* Dindarlık -Laiklik Ekseninde Türkiye’de Bugün Dindar Kesim Laik İnsanlara Baskı Yapmaktadır

Cinsiyet	Sayı	Ortalama
Kadın	257	354,41
Erkek	425	333,70
Toplam	682	
Mann Whitney U:51295,500		Wilcoxon:141820,500
Z:-1,362		Asymp. Sig.,173
Dindarlık düzeyi	Sayı	Ortalama
Dindarlık düzeyi düşük	136	411,33
Orta düzeyde dindar	398	316,56
Dindarlık düzeyi yüksek	148	344,40
Toplam	682	
Chi-Square:24,618		df:2
		Asymp. Sig.0,000
Dindarlık -laiklik ekseninde	Sayı	Ortalama
Katı dindar kesim	23	176,91
İlmli dindar kesim	304	249,44
İlmli laik kesim	255	406,34
Katı laik kesim	100	493,89
Toplam	682	
Chi-Square:177,992		df:3
		Asymp. Sig.0,000

Kadın ve erkeklerin “Türkiye’de bugün dindar kesim laik insanlara baskı yapmaktadır” maddesine verdikleri tepkilerin sıra ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına Mann-Whitney U testi ile bakılmıştır. Sonuçlara göre, kadınların sıra ortalamalarının (354,41) erkeklerin sıra ortalamasından (333,70) istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur, $Z = -1,362$, $p > .05$.

Dindarlık düzeyi düşüğe dindar kesimin laik kesime baskı yaptığı algılaması artmaktadır. Dindarlık düzeyleri ile dindar kesimin laik insanlara baskı yaptığı önermesi arasında Kruskal Wallis testine göre anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (2, N = 682) = .24,618$, $p < .05$.

Dindarlık-laiklik ekseninde ulaşılan yargıyı destekler biçimde katı dindar kesimden, katı laik kesime doğru gidildikçe dindar kesimin laik kesim üzerinde baskı yaptığı algısı artmaktadır. Dindarlık-laiklik ekseninde bireyin yer aldığı kesim ile dindar kesimin laik kesime baskı yaptığı önermesi arasında Kruskal Wallis testine göre anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (3, N = 682) = .177,992$, $p < .05$.

Tablo 2.38. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Türkiye’de Bugün Dindar Kesim Laik İnsanlara Baskı Yapmaktadır

Yanıtlar		Kesinlikle karşıyım	Karşıyım	Biraz katılıyorum/katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
AKP	Sayı	119	86	49	28	10	292
	Yüzde	40,8	29,5	16,8	9,6	3,4	100
CHP	Sayı	5	19	57	44	57	182
	Yüzde	2,7	10,4	31,3	24,2	31,3	100
MHP	Sayı	13	13	28	23	15	92
	Yüzde	14,1	14,1	30,4	25,0	16,3	100
DTP	Sayı	10	-	-	1	-	11
	Yüzde	90,9	-	-	9,1	-	100
DP	Sayı	3	6	22	2	1	34
	Yüzde	8,8	17,6	64,7	5,9	2,9	100
Oy vermedim	Sayı	6	11	10	13	5	45
	Yüzde	13,3	24,4	22,2	28,9	11,1	100
DİĞER	Sayı	3	8	7	7	1	26
	Yüzde	11,6	30,8	26,9	26,9	3,8	100
Toplam	Sayı	159	143	173	118	89	682
	Yüzde	23,3	21,0	25,4	17,3	13,0	100

“Türkiye’de bugün dindar kesim laik insanlara baskı yapmaktadır” önermesine verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.38’e göre AKP seçmeni içinde “Türkiye’de bugün dindar kesim laik insanlara baskı yapmaktadır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %3,4; katılıyorum diyenler %9,6; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %16,8; bu önermeye karşı olanlar %29,5 ve kesinlikle karşı olanlar %40,8’dir. CHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %31,3; katılıyorum diyenler %24,2; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %31,3; bu önermeye karşı olanlar %10,4 ve kesinlikle karşı olanlar %2,7’dir. MHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %16,3; katılıyorum diyenler %25; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %30,4; bu önermeye karşı olanlar %14,1 ve kesinlikle karşı olanlar %14,1’dir. DTP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle karşıyım cevabını verenler %90,9 katılıyorum diyenler %9,1’dir. DP seçmeni içinde “Türkiye’de bugün laik kesim dindar insanlara baskı yapmaktadır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %2,9; katılıyorum diyenler %5,9; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %64,7; bu önermeye karşı olanlar %17,6 ve kesinlikle karşı olanlar %8,8’dir. Herhangi bir partiye oy vermeyenler arasında dindar insanlara laik kesim tarafından baskı yapıldığı yargısına kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %11,1; katılıyorum diyenler %28,9; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %22,2; bu önermeye karşı olanlar %24,4 ve kesinlikle karşı olanlar %13,3’tür. Diğer partilere oy veren seçmenler arasında bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %3,8;

katılıyorum diyenler %26,9; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %26,9; bu önermeye karşı olanlar %30,8 ve kesinlikle karşı olanlar %11,6'dır.

Tablo 2.39. Türkiye’de Müslümanlığın Gereği Olan İbadetler Serbestçe Yerine Getirilmektedir

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Kesinlikle karşıyım	62	9,1
Karşıyım	41	6,0
Biraz katılıyorum/ Biraz katılmıyorum	138	20,2
Katılıyorum	223	32,7
Kesinlikle katılıyorum	218	32,0
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin “Türkiye’de Müslümanlığın gereği olan ibadetler serbestçe yerine getirilmektedir” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %32; katılıyorum diyenler %32,7; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %20,2; bu önermeye karşı olanlar %6 ve kesinlikle karşı olanlar %9,1’dir. Tablo 2.39’dan da anlaşılacağı gibi Müslümanlığın gereği olan ibadetlerin yerine getirilmesi açısından sıkıntı yaşandığını ileri sürenlerin oranı sadece %15’tir. Denizlili seçmeninin %64,7’si bu konuda ciddi bir sıkıntı algılamamaktadır.

TESEV’in Çarkoğlu, Toprak ve Kalaycıoğlu’nun desteği ile yürüttüğü 1999, 2002 ve 2006 yılında yapılan çalışmalarda Türkiye’de Müslümanlığın gereği olan ibadetlerin serbestçe yerine getirildiğini düşünenlerin oranı sırasıyla %63,8, %63,3 ve %81,9 oranında yer almıştır (2006, s.90). Denizli örneğinde ise böyle bir önermeye tereddütsüz katılanların oranı 2006 verisinden daha az, 1999 ve 2002 verilerine daha yakın bulunmuştur. 2008 yazında yürütülen bu çalışmanın özellikle türban konusundaki gerginliğin yaşandığı bir döneme denk gelmesi Denizlili seçmenin bu konudaki algısını etkilediği düşünülmektedir.

Tablo 2.40. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi*Dindarlık-Laiklik Ekseninde Türkiye’de Müslümanlığın Gereği Olan İbadetler Serbestçe Yerine Getirilmektedir

Cinsiyet	Sayı	Ortalama
Kadın	257	347,52
Erkek	425	337,86
Toplam	682	
Mann Whitney U:53065,500 Z:-,646		Wilcoxon:143590,500 Asymp. Sig.,518
Dindarlık düzeyi	Sayı	Ortalama
Dindarlık düzeyi düşük	136	349,50
Orta düzeyde dindar	398	344,69
Dindarlık düzeyi yüksek	148	325,56
Toplam	682	
Chi-Square:1,406 d1:2		Asymp. Sig,0,495
Dindarlık-laiklik ekseninde	Sayı	Ortalama
Katı dindar kesim	23	165,70
İlmli dindar kesim	304	275,49
İlmli laik kesim	255	391,86

Katı laik kesim	100	454,18
Toplam	682	
Chi-Square:110,284	df:3	Asymp. Sig.0,000

Kadın ve erkeklerin “Türkiye’de Müslümanlığın gereği olan ibadetler serbestçe yerine getirilmektedir” önermesine verdikleri tepkilerin sıra ortalamalarının farklılaşp farklılaşmadığına Mann-Whitney U testi ile bakılmıştır. Sonuçlara göre, kadınların sıra ortalamalarının (347,52) erkeklerin sıra ortalamasından (337,86) istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur, $Z = -.646$, $p > .05$.

Araştırmaya katılan seçmenlerin dindarlık düzeyleri açısından bakıldığında ibadet serbestliği konusunda önemli bir farklılık gözlenmemektedir. Nitekim Kruskal Wallis testine göre dindarlık düzeyleri açısından “Türkiye’de Müslümanlığın gereği olan ibadetler serbestçe yerine getirilmektedir” önermesinde anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir, $X^2 (2, N = 682) = .1406$, $p < .05$.

Ancak bireysel düzeyde farklılaşma ortaya çıkmamışsa da seçmenin dindarlık-laiklik eksenini açısından kendisini ait hissettiği toplumsal kesim ile “Türkiye’de Müslümanlığın gereği olan ibadetler serbestçe yerine getirilmektedir” önermesi arasında Kruskal Wallis testine göre anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (3, N = 682) = .110284$, $p < .05$. Buna göre, katı dindar kesimden, katı laik kesime doğru gidildikçe Türkiye’de Müslümanlığa yönelik ibadet özgürlüğünün varlığına inanların oranı artmaktadır.

Tablo 2.41. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Türkiye’de Müslümanlığın Gereği Olan İbadetler Serbestçe Yerine Getirilmektedir

Yanıtlar		Kesinlikle karşıyım	Karşıyım	Biraz katılıyorum/katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
AKP	Sayı	45	25	88	82	52	292
	Yüzde	15,4	8,6	30,1	28,1	17,8	100
CHP	Sayı	-	7	21	54	100	182
	Yüzde	-	3,8	11,5	29,7	54,9	100
MHP	Sayı	2	4	9	44	33	92
	Yüzde	2,2	4,3	9,8	47,8	35,9	100
DTP	Sayı	8	-	-	3	-	11
	Yüzde	72,7	-	-	27,3	-	100
DP	Sayı	-	-	8	18	8	34
	Yüzde	-	-	23,5	52,9	23,5	100
Oy vermedim	Sayı	1	-	11	17	16	45
	Yüzde	2,2	-	24,4	37,8	35,6	100
DİĞER	Sayı	6	5	1	5	9	26
	Yüzde	23,0	19,2	3,8	19,2	34,6	100
Toplam	Sayı	62	41	138	223	218	682
	Yüzde	9,1	6,0	20,2	32,7	32,0	100

“Türkiye’de Müslümanlığın gereği olan ibadetler serbestçe yerine getirilmektedir” önermesine verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile

çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.41'e göre AKP seçmeni içinde "Türkiye'de Müslümanlığın gereği olan ibadetler serbestçe yerine getirilmektedir" önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %17,8; katılıyorum diyenler %28,1; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %30,1; bu önermeye karşı olanlar %8,6 ve kesinlikle karşı olanlar %15,4'dür. CHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %54,9; katılıyorum diyenler %29,7; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %11,5; bu önermeye karşı olanlar %3,8'dir. MHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %35,9; katılıyorum diyenler %47,8; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %9,8; bu önermeye karşı olanlar %4,3 ve kesinlikle karşı olanlar %2,2'dir. DTP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle karşıyım cevabını verenler %72,7 katılıyorum diyenler %27,3'tür. DP seçmeni içinde "Türkiye'de Müslümanlığın gereği olan ibadetler serbestçe yerine getirilmektedir" önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %23,5; katılıyorum diyenler %52,9; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %23,5'tir. Herhangi bir partiye oy vermeyenler arasında Türkiye'de Müslümanlığın gereği olan ibadetlerin serbestçe yapıldığı yargısına kesinlikle katılıyorum cevabını verenler 35,6; katılıyorum diyenler %37,8; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %24,4; bu önermeye kesinlikle karşı olanlar %2,2'dir. Diğer partilere oy veren seçmenler arasında bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %34,6; katılıyorum diyenler %19,2; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %3,8; bu önermeye karşı olanlar %19,2 ve kesinlikle karşı olanlar %23'tür.

Görüldüğü gibi, araştırmaya katılan seçmenin yaklaşık %65'i ülkede Müslümanlığın gereği ibadetlerin serbestçe yapıldığını düşünürken sadece yaklaşık %15'i bu fikre katılmadığını belirtmektedir. Müslümanlığın gereği olan ibadetlerin serbestçe yapılamadığını düşünenler arasında DTP seçmeni ve mecliste temsil edilmeyen seçmen kitlesi ağırlıktadır.

2.3.2. Din Temelli Siyaset

Dinin siyaset üzerindeki etkisini ölçmeye dönük hazırlanan bu bölüm soruları yine bireysel düzeyde dindarlık düzeyleri, toplumsal düzeyde dindarlık-laiklik eksenleri ve seçmen bazında da son genel seçimlerde yapılan parti tercihleri ile ilişkilendirilmiştir.

Tablo 2.42. Türkiye'nin Parti Sistemi İçinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	216	31,7
Hayır	466	68,3
Toplam	682	100

Türkiye'nin siyasal partiler sisteminde belli bir dinin taleplerini temsil eden siyasal partinin var olmasına olumlu bakanların oranı %31,7 iken, böyle bir durumu olumsuz olarak

değerlendirenlerin oranı %68,3'tür. Çarkoğlu ve Toprak'ın 1999'da yaptığı araştırmada yöneltilen benzer bir soruya halkın %24,6'sı Türkiye'nin parti sistemi içinde din temelinde politika yapan parti olmasını onaylarken, %60,6'sı belli bir din temelinde politika yapan partinin olmaması gerektiğini belirtmektedir. Aynı çalışmanın 2006 uygulamasında ise din temelinde siyaset yapan partilerin olması gerektiğini söyleyen seçmen oranı %41,5'e yükselirken, bu tür parti yapılanmalarına karşı çıkan seçmen oranı %53,62'ye gerilemiştir (2000, s.74). Denizlili seçmen içinde din temelinde politika yapan siyasal partiyi reddetme oranı ülke genelinden daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 2.43. Cinsiyet*Türkiye'nin Parti Sistemi İçinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	69	188	257
	Yüzde	26,8	73,2	100
Erkek	Sayı	147	278	425
	Yüzde	34,6	65,4	100
Toplam	Sayı	216	466	682
	Yüzde	31,7	68,3	100

“Türkiye'nin parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı mı” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = 4,434$ $p < .05$. Tablo 2.43'e göre kadın seçmenlerden %26,8'i Türkiye'nin parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı derken %73,2'si bu fikre hayır demiştir. Erkek seçmenlerden ise, %34,6'sı din temelinde politika yapan partiler olmalı derken; %65,4'ünün din temelinde politika yapan partilerin varlığına karşı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2.44. Dindarlık Düzeyi*Türkiye'nin Parti Sistemi İçinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	38	98	136
	Yüzde	27,9	72,1	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	136	262	398
	Yüzde	34,2	65,8	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	42	106	148
	Yüzde	28,4	71,6	100
Toplam	Sayı	216	466	682
	Yüzde	31,7	68,3	100

“Türkiye'nin parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı mı” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya

verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşma bulunamamıştır, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 2,765$ $p > .05$. Tablo 2.44'e göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %27,9'u Türkiye'nin parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı derken %72,1'i bu fikre "hayır" demiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda ise, %34,2'si din temelinde politika yapan partiler olmalı derken; %65,8'inin din temelinde politika yapan partilerin varlığına karşı olduğu tespit edilmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %28,4'ü din temelinde politika yapan partilerin varlığını olumlu karşılarken %71,6'sı düşünceye karşı olduğunu belirtmiştir. Buna göre din temelinde politika yapan partilerin varlığı tüm dindarlık düzeylerinde %65'in üstünde olumsuz karşılanırken, bu tür partilerin varlığını en çok olumlayan kesim orta düzeyde dindar seçmenler arasında yer almıştır. Dolayısıyla dindarlık düzeyi arttıkça din temelli siyaset yapan partilerin olumlu karşılanması arasında doğrudan bir ilişki yoktur.

Tablo 2.45. Dindarlık-Laiklik Eksenine Türkiye'nin Parti Sistemi İçinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	17	6	23
	Yüzde	73,9	26,1	100
İlmli dindar kesim	Sayı	127	177	304
	Yüzde	41,8	58,2	100
İlmli laik kesim	Sayı	54	201	255
	Yüzde	21,2	78,8	100
Katı laik kesim	Sayı	18	82	100
	Yüzde	18,0	82,0	100
Toplam	Sayı	216	466	682
	Yüzde	31,7	68,3	100

"Türkiye'nin parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı mı" sorusuna verilen yanıtların katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (3, N = 682) = 54,924$, $p < .05$. Tablo 2.45'e göre katı dindar kesimde "Türkiye'nin parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı mı" sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %73,9 iken, hayır diyenler %26,1'dir. İlmli dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %41,8 iken, hayır diyenler %58,2'dir. İlmli laik kesimde 21,2 din temelinde politika yapan partilerin varlığını olumlu karşılarken %71,6'sı bu düşünceye karşı olduğunu belirtmiştir. Katı laik kesimde ise din temelinde politika yapan siyasal partilerin olmasını isteyenlerin oranı %18 iken olmamalı diyenlerin oranı %82'dir.

Görüldüğü gibi, katı dindar kesimden katı laik kesime doğru gidildikçe, Türk siyasal parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partilerin varlığı istenmezken, katı laik kesimden katı dindar kesime doğru gidildikçe bu tür siyasal partinin varlığına olumlu bakış güçlenmektedir.

Tablo 2.46. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Türkiye'nin Parti Sistemi İçinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	133	159	292
	Yüzde	45,5	54,5	100
CHP	Sayı	38	144	182
	Yüzde	20,9	79,1	100
MHP	Sayı	12	80	92
	Yüzde	13,0	87,0	100
DTP	Sayı	3	8	11
	Yüzde	27,3	72,7	100
DP	Sayı	6	28	34
	Yüzde	17,6	82,4	100
Oy vermedim	Sayı	14	31	45
	Yüzde	31,1	68,9	100
DİĞER	Sayı	10	16	26
	Yüzde	38,5	61,5	100
Toplam	Sayı	216	466	682
	Yüzde	31,7	68,3	100

“Türkiye’nin parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı mı” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %45,5, hayır diyenler %54,5; CHP seçmeni içinde evet diyenler %20,9, hayır diyenler %79,1; MHP seçmeni içinde evet diyenler %13, hayır diyenler %87; DTP seçmeni içinde evet diyenler %27,3, hayır diyenler %72,7; DP seçmeni içinde evet diyenler %17,6, hayır diyenler %82,4; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %31,1 hayır diyenler %68,9; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %38,5, hayır diyenler %61,5 oranında yer almıştır.

Buna göre din temelinde politika yapan partilere en sıcak bakan parti seçmeni AKP iken bu konudaki en karşıt tutumu sergileyen siyasal parti seçmeni MHP’de ortaya çıkmıştır.

Tablo 2.47. Ülkemizde Farklı Mezheplere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	155	22,7
Hayır	527	77,3
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin “Ülkemizde farklı mezheplere yönelik politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı” sorusuna verdiği yanıtlar incelendiğinde bu tür siyasi gelişmeye olumlu bakacak olan seçmen oranı %22,7 iken, böyle bir gelişmeyi olumlu

karşılamayacağını belirten seçmenin oranı %77,3 olarak tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi, seçmenin din temelli siyaset konusunda tavrı az da olsa sapma göstermektedir. Çünkü din temelinde siyaset yapan partilerin varlığını destekleyenler daha fazla iken farklı mezheplere yönelik siyasi partilerin varlığını onaylayanların oranı düşmektedir.

Tablo 2.48. Cinsiyet*Ülkemizde Farklı Mezheplere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı ?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	43	214	257
	Yüzde	16,7	83,3	100
Erkek	Sayı	112	313	425
	Yüzde	26,4	73,6	100
Toplam	Sayı	155	527	682
	Yüzde	22,7	77,3	100

“Ülkemizde farklı mezheplere yönelik politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = 8,442$ $p < .05$. Tablo 2.48’e göre kadın seçmenler içinde farklı mezheplere yönelik politika üreten siyasi partilerin kurulmasına evet diyenlerin oranı %16,7 iken, hayır diyenlerin oranı %83,3; erkek seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %26,4 iken, hayır diyenlerin oranı %73,6’dır.

Tablo 2.49. Dindarlık Düzeyi*Ülkemizde Farklı Mezheplere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	46	90	136
	Yüzde	33,8	66,2	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	93	305	398
	Yüzde	23,4	76,6	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	16	132	148
	Yüzde	10,8	89,2	100
Toplam	Sayı	155	527	682
	Yüzde	22,7	77,3	100

“Ülkemizde farklı mezheplere yönelik politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 21,595$ $p < .05$. Tablo 2.49’a göre dindarlık düzeyi düşük seçmenler içinde farklı mezheplere yönelik politika üreten siyasi partilerin kurulmasına evet diyenlerin oranı %33,8 iken, hayır diyenlerin oranı %66,2; orta düzeyde dindar seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %23,4 iken, hayır diyenlerin oranı

%76,6 ve dindarlık düzeyi yüksek seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %10,8 iken, hayır diyenlerin oranı %89,2'dir. Tablodaki değerlerden de anlaşıldığı gibi dindarlık düzeyi düştükçe farklı mezheplere yönelik politika üreten siyasi partilerin kurulmasını isteyen seçmen oranı artmaktadır.

Ortaya çıkan bu sonuç “din temelinde politika yapan siyasi partiler olmalı mı” sorusuna verilen yanıtlar ile karşılaştırıldığında seçmenlerin dindarlık düzeyleri ile din temelinde siyaset yapılmasına ilişkin yapılan değerlendirmelerin çok tutarlı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 2.50. Dindarlık-Laiklik Ekseninde Ülkemizde Farklı Mezheplere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	6	17	23
	Yüzde	26,1	73,9	100
İlmli dindar kesim	Sayı	65	239	304
	Yüzde	21,4	78,6	100
İlmli laik kesim	Sayı	44	211	255
	Yüzde	17,3	82,7	100
Katı laik kesim	Sayı	40	60	100
	Yüzde	40,0	60,0	100
Toplam	Sayı	155	527	682
	Yüzde	22,7	77,3	100

“Ülkemizde farklı mezheplere yönelik politikalar üreten siyasi partiler kurulmalı mı” sorusuna verilen yanıtların katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik ekseninde değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik ekseninde değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (3, N = 682) = 21,798, $p < .05$. Tablo 2.50'ye göre katı dindar kesim içinde farklı mezheplere yönelik politika üreten siyasi partilerin kurulmasına evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %26,1 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %73,9; ılımlı dindar kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %21,4 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %78,6; ılımlı laik kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %17,3 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %82,7; katı laik kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %40 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %60'tır.

“Din temelinde politikaya yapan siyasi partiler olmalı mı” sorusu ile “farklı mezheplere yönelik politikalar üreten siyasi partiler kurulmalı mı” sorularının dindarlık-laiklik ekseninde değişkeni ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan durum, seçmenlerin dindarlık-laiklik ekseninde kendilerini ait hissettikleri toplumsal kesim açısından farklılaşmaktadır. Şöyle ki, “din temelinde politika yapan partiler olmalı mı” sorusuna olumlu cevap verenlerin

oranı katı dindar kesimden, katı laik kesime doğru gidildikçe giderek azalırken; “farklı mezheplere yönelik politika yapan siyasi partiler kurulmalı mı” sorusuna olumlu yanıt verenler katı laik kesimde %40 gibi yüksek bir oranda çıkmıştır. Farklı mezheplere yönelik politikalar üreten siyasi partilerin kurulmasına en çok karşı çıkan kesim ise %82,7 ile ılımlı laik kesim olmuştur. Aynı kesim %78,8 ile “din temelinde politika yapan siyasi partilerin olması” fikrine de karşı çıkmıştır. Dolayısıyla din temelinde siyaset yapılmasına ilişkin soruna yönelik en tutarlı tavrı ılımlı laik kesimin sergilediği de söylenebilir.

Tablo 2.51. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Ülkemizde Farklı Mezheplere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	59	233	292
	Yüzde	20,2	79,8	100
CHP	Sayı	55	127	182
	Yüzde	30,2	69,8	100
MHP	Sayı	8	84	92
	Yüzde	8,7	91,3	100
DTP	Sayı	2	9	11
	Yüzde	18,2	81,8	100
DP	Sayı	5	29	34
	Yüzde	14,7	85,3	100
Oy vermedim	Sayı	12	33	45
	Yüzde	26,7	73,3	100
DİĞER	Sayı	14	12	26
	Yüzde	53,8	46,2	100
Toplam	Sayı	155	527	682
	Yüzde	22,7	77,3	100

“Ülkemizde farklı mezheplere yönelik politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %20,2, hayır diyenler %79,8; CHP seçmeni içinde evet diyenler %30,2, hayır diyenler %69,8; MHP seçmeni içinde evet diyenler %8,7 hayır diyenler %91,3; DTP seçmeni içinde evet diyenler %18,2, hayır diyenler 81,8; DP seçmeni içinde evet diyenler %14,7, hayır diyenler %85,3; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %26,7 hayır diyenler %73,3; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %53,8, hayır diyenler %46,2 oranında yer almıştır.

Buna göre farklı mezheplere yönelik siyasi partilerin kurulmasına en çok karşı çıkan seçmen grubu, din temelinde politika yapan partilerin olmasına da en çok karşı çıkan MHP seçmeni olmuştur. Mezhep ve din gibi kimlikler üzerinden yapılan siyasetin ulus kimliğini çözen tehlikesi sebebiyle, milliyetçi bir misyon yüklenen MHP’nin her iki durumda da aynı tavrı sergilemesi partinin ideolojik tavrı ile tutarlıdır. Din temelli siyasete ilişkin her iki araştırma sorusunda en tutarsız tavrı sergileyen seçmen grupları ise sırasıyla AKP ve CHP’dir.

AKP seçmeni din temelinde politika yapan partilerin olmasına %45,5 olumlu bakarken farklı mezheplere yönelik parti kurulmasına verdiği destek %20,2 dolayında kalmıştır. CHP seçmeni ise din temelinde siyaset yapan siyasal partilerin varlığına %79,1 oranında karşı çıkarken farklı mezheplere yönelik siyasi partilerin kurulmasına gösterdiği anti tavır %69’da kalmıştır. Her iki araştırma sorusuna yönelik din temelli siyaset konusundaki görece en tutarlı tavrı ise MHP ve DP seçmeninin sergilediği görülmüştür.

Tablo 2.52. Ülkemizde Farklı Dinlere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	101	14,8
Hayır	581	85,2
Toplam	682	100

Din temelinde siyaset yapılmasına yönelik seçmen tavrını belirlemeye çalışan araştırma araçlarından biri de “ülkemizde farklı dinlere yönelik politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı?” sorusudur. Araştırmaya katılan seçmenlerden %14,8’i bu soruya “evet”; %85,2’si “hayır” yanıtını vermişlerdir. Görüldüğü gibi, ülkemizde farklı dinlere yönelik politikalar üreten siyasi partilerin kurulması fikrine din temelinde politika yapan partilerin olmasından veya farklı mezheplere yönelik siyasal partiler kurulmasından çok daha az olumlu bakılmaktadır.

Tablo 2.53. Cinsiyet*Ülkemizde Farklı Dinlere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı ?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	27	230	257
	Yüzde	10,5	89,5	100
Erkek	Sayı	74	351	425
	Yüzde	17,4	82,6	100
Toplam	Sayı	101	581	682
	Yüzde	14,8	85,2	100

“Ülkemizde farklı dinlere yönelik politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson $X^2(1, N = 682) = 6,054$ $p < .05$. Tablo 2.53’e göre kadın seçmenler içinde farklı dinlere yönelik politika üreten siyasi partilerin kurulmasına evet diyenlerin oranı %10,5 iken, hayır diyenlerin oranı %89,5; erkek seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %17,4 iken, hayır diyenlerin oranı %82,6’dır. Görüldüğü gibi, farklı dinlere yönelik politika üreten siyasal partilerin kurulmasına karşı çıkan kadın seçmen oranı erkek seçmenlerden daha fazladır.

Tablo 2.54. Dindarlık Düzeyi*Ülkemizde Farklı Dinlere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	26	110	136
	Yüzde	19,1	80,9	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	64	334	398
	Yüzde	16,1	83,9	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	11	137	148
	Yüzde	7,4	92,6	100
Toplam	Sayı	101	581	682
	Yüzde	14,8	85,2	100

“Ülkemizde farklı dinlere yönelik politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyiyüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşma bulunmuştur, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 8,894$ $p < .05$. Tablo 2.54’e göre dindarlık düzeyi düşük seçmenler içinde farklı dinlere yönelik politika üreten siyasi partilerin kurulmasına evet diyenlerin oranı %19,1 iken, hayır diyenlerin oranı %80,9; orta düzeyde dindar seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %23,4 iken, hayır diyenlerin oranı %83,9 ve dindarlık düzeyi yüksek seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %7,4 iken, hayır diyenlerin oranı %92,6’dır. Tablodaki değerlerden de anlaşıldığı gibi dindarlık düzeyi düştükçe farklı dinlere yönelik politika üreten siyasi partilerin kurulmasını isteyen seçmen oranı artmaktadır.

Din temelli siyasete seçmenin nasıl tavır aldığını amaçlayan “din temelinde politika yapan partiler olmalı mı”, “farklı mezheplere yönelik politikalar üreten partiler kurulmalı mı” ve “farklı dinlere yönelik politikalar üreten siyasal partilerin kurulmalı mı” sorularına dindarlık düzeyleri açısından verilen yanıtlar karşılaştırıldığında bu konuda seçmenin çok tutarlı bir tavır sergilemediği söylenebilir.

Tablo 2.55. Dindarlık-Laiklik Eksenine*Ülkemizde Farklı Dinlere Yönelik Politikalar Üreten Siyasal Partiler Kurulmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	4	19	23
	Yüzde	17,4	82,6	100
İlmimli dindar kesim	Sayı	38	266	304
	Yüzde	12,5	87,5	100
İlmimli laik kesim	Sayı	37	218	255
	Yüzde	14,5	85,5	100
Katı laik kesim	Sayı	22	78	100
	Yüzde	22,0	78,0	100
Toplam	Sayı	101	581	682
	Yüzde	14,8	85,2	100

“Ülkemizde farklı dinlere yönelik politikalar üreten siyasi partiler kurulmalı mı” sorusuna verilen yanıtların katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşma bulunamamıştır, Pearson $X^2 (3, N = 682) = 5,523$, $p > .05$. Tablo 2.55’e göre katı dindar kesim içinde farklı dinlere yönelik politika üreten siyasi partilerin kurulmasına evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %17,4 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %82,6; ılımlı dindar kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %12,5 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %85,5; ılımlı laik kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %14,5 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %85,5; katı laik kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %22 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %78’dir.

Görüldüğü gibi, din temelli siyaset yapılmasına yönelik seçmen davranışı, bireyin kendini ait hissettiği toplumsal kesim açısından da bir takım tutarsızlıklar taşımaktadır. En büyük tutarsızlık kendini katı dindar kesim içinde değerlendiren seçmen grubunda yer almaktadır. Türkiye’nin parti sistemi içinde din temelinde siyaset yapan partilerin olmasını %73,9 oranında desteklerken, farklı dinlere yönelik politika üreten siyasi parti kurulmasına %82,6 oranında karşı çıkmaktadır. İlimli dindar kesimde de bu konuda tutarsızlıklar görülmektedir. İlimli dindar kesimde yer alan seçmenin %40’ı din temelinde siyaset yapan partilerin olması gerektiğini söylerken, farklı dinlere yönelik siyasi partilerin kurulması fikrine %85,5 oranında karşı çıkmaktadırlar.

Tablo 2.56. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Ülkemizde Farklı Dinlere Yönelik Politikalar Üreten Siyasi Partiler Kurulmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	35	257	292
	Yüzde	12,0	88,0	100
CHP	Sayı	31	151	182
	Yüzde	17,0	83,0	100
MHP	Sayı	6	86	92
	Yüzde	6,5	93,5	100
DTP	Sayı	1	10	11
	Yüzde	9,1	90,9	100
DP	Sayı	6	28	34
	Yüzde	17,6	82,4	100
Oy vermedim	Sayı	9	36	45
	Yüzde	20,0	80,0	100
DİĞER	Sayı	13	13	26
	Yüzde	50,0	50,0	100
Toplam	Sayı	101	581	682
	Yüzde	14,8	85,2	100

“Ülkemizde farklı dinlere yönelik politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %12, hayır diyenler %88; CHP seçmeni içinde evet diyenler %17, hayır diyenler %83; MHP seçmeni içinde evet diyenler %6,5 hayır diyenler %93,5; DTP seçmeni içinde evet diyenler %9,1, hayır diyenler 90,9; DP seçmeni içinde evet diyenler %17,6, hayır diyenler %82,4; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %20 hayır diyenler %80; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %50, hayır diyenler %50 oranında yer almıştır.

Buna göre farklı dinlere yönelik siyasi partilerin kurulmasına en çok karşı çıkan seçmen grubu, din temelinde politika yapan partilerin olmasına da en çok karşı çıkan MHP seçmeni olmuştur. Din temelli siyasete ilişkin her iki araştırma sorusunda en tutarsız tavrı sergileyen seçmen grupları ise sırasıyla AKP ve DTP’dir. AKP seçmeni din temelinde politika yapan partilerin olmasına %45,5 olumlu bakarken farklı mezheplere yönelik parti kurulmasına verdiği destek %12 dolayında kalmıştır. DTP seçmeni din temelinde siyaset yapan siyasal partilerin varlığını %27,3 oranında karşı çıkarken farklı mezheplere yönelik siyasi partilerin kurulmasına gösterdiği destek %9,1’de kalmıştır. Asıl ilginç olan diğer kategorisinde yer alan seçmenlerin farklı dinlere yönelik siyasi partilerin kurulmasına yönelik verdikleri desteğin %50 civarında olmasıdır. Aynı grup din temelli siyaset yapan siyasi partilerin Türk parti sistemi içinde yer almasına %38,5 oranında destek vermiştir.

Tablo 2.57. Türkiye’de Şeriata Dayalı Bir Din Devletinin Kurulmasını Onaylar mısınız?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	106	15,5
Hayır	576	84,5
Toplam	682	100

Türkiye’de şeriata dayalı bir din devletinin kurulmasına araştırmaya katılan seçmenlerden %15,5’i destek vermiş; %84,5’i ise böyle bir girişime karşı çıkmıştır. Şeriat devleti istemine verilen seçmen desteği 1995’ten 2006’ya kadar TÜSES ve TESEV tarafından yapılan saha çalışmalarında ve özellikle de 1999’dan sonra sürekli azalma eğiliminde olmuştur. Çarkoğlu ve Toprak’ın 1999’da yaptığı araştırmada Şeriat istemi ile ilgili soruya %21,2 oranında olumlu yanıt alınmışken 2006’da yinelenen çalışmada şeriat isteyen kesimin oranı %9’a inmiştir (2006, s.75). Ancak, Çarkoğlu ve Toprak araştırmalarında bu oranı medeni kanunla ilgili maddelerinin karşısı olan şeriat hükümlerinin kabul edilme düzeyi ile karşılaştırdığında şeriat devleti uygulamasına yönelik desteğin çok daha az olduğunu saptamışlardır. Örneğin zinanın şer’i hükümlere göre cezalandırılmasını isteyenlerin oranı 1999’da yapılan çalışmada %1,4 olarak tespit edilmiştir. Çarkoğlu ve Toprak, şeriata dayalı

din devletinin ne olduğunu bilerek isteyenlerin oranının aslında “şeriat devleti ister misiniz” sorusuna olumlu yanıt verenlerden çok daha az bir oranda var olduğunu iddia etmişlerdir.

Denizli örneğinde yürütülen araştırma sırasında en zor yanıt alınan soru “Türkiye’de şeriata dayalı din devletinin kurulmasını onaylar mısınız?” olmuştur. Seçmenlerin bir kısmı şeriata hayır demenin “İslamiyet ve kutsal kitaba da hayır demek” anlamına geleceğini belirterek bu soruyu yanıtlamak istememişlerdir. Evet, yanıtını verenlerin büyük çoğunluğu bir din devletine sıcak bakmadıklarını, ancak şeriati reddederek dinden çıkmak istemediklerini belirtmişlerdir. Evet yanıtını veren %15’lik kısmın diğer kalanı ise şeriatın bugün İslam ülkelerindeki uygulanan şeriatla ilgisi olmadığını belirterek ütöpik bir toplum düzeni betimlemesi yapmaya girişmişlerdir. Dolayısıyla, Uludağ’ın “İran, Pakistan ve Suudi Arabistan’ın yöneticilerinin şer’i ve İslami bir yönetim kurdukları iddiası Müslümanların çoğu tarafından kabul edilmemekte ve eleştirilmektedir (1991, s.33)” ifadesi Denizli örneğinde geçerliliğini korumuştur.

Kısacası bu tür araştırmalar şeriat devletine yönelik bu ve benzeri soruların toplumun sekülerliği konusunda net bir açıklayıcı bilgi vermemektedir. Seçmenlerin dine dayalı bir devlet kurulmasının reddi ile şeriata dayalı din devletinin kurulması arasındaki bilişsel çelişkilerinin yüksekliği bu bilgiyi bulanıklaştırmaktadır. Bu soruya olumlu yanıt veren seçmenlerin çoğu farklı kaygılarla evet demek durumunda kaldığı göz önüne alındığında dine dayalı şeriat devletinin toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabul göreceğini iddia etmek doğru olmayacaktır.

Tablo 2.58. Cinsiyet*Türkiye’de Şeriata Dayalı Bir Din Devletinin Kurulmasını Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	39	218	257
	Yüzde	15,2	84,8	100
Erkek	Sayı	67	358	425
	Yüzde	15,8	84,2	100
Toplam	Sayı	106	576	682
	Yüzde	15,5	84,5	100

“Türkiye’de şeriata dayalı bir din devletinin kurulmasını onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı gözlenmiştir, Pearson $X^2 (1, N = 682) = ,042$ $p > .05$. Tablo 2.58’e göre kadın seçmenler içinde Türkiye’de şeriata dayalı bir din devletinin kurulmasına evet diyenlerin oranı %15,2 iken, hayır diyenlerin oranı %84,8; erkek seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %15,8 iken, hayır diyenlerin oranı %84,2’dir. Görüldüğü gibi, şeriata dayalı bir din devleti isteği bakımından cinsiyetler arası farklılaşmaya rastlanmamıştır.

Tablo 2.59. Dindarlık Düzeyi*Türkiye’de Şeriata Dayalı Bir Din Devletinin Kurulmasını Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	4	132	136
	Yüzde	2,9	97,1	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	73	325	398
	Yüzde	18,3	81,7	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	29	119	148
	Yüzde	19,6	80,4	100
Toplam	Sayı	106	576	682
	Yüzde	15,5	84,5	100

“Türkiye’de şeriata dayalı bir din devletinin kurulmasını onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşma bulunmuştur, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 20,679$ $p < .05$. Tablo 2.59’a göre dindarlık düzeyi düşük seçmenler içinde Türkiye’de şeriata dayalı bir din devletinin kurulmasına evet diyenlerin oranı %2,9 iken, hayır diyenlerin oranı %97,1; orta düzeyde dindar seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %18,3 iken, hayır diyenlerin oranı %81,7 ve dindarlık düzeyi yüksek seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %19,6 iken, hayır diyenlerin oranı %80,4’tür. Tablodaki değerlerden de anlaşıldığı gibi her dindarlık düzeyinde düşük bir grubu oluştursa da dindarlık düzeyi arttıkça Türkiye’de şeriata dayalı bir din devletinin kurulmasını destekleyen seçmen oranının artması oldukça anlamlıdır.

Tablo 2.60. Dindarlık-Laiklik Eksenİ*Türkiye’de Şeriata Dayalı Bir Din Devletinin Kurulmasını Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	16	7	23
	Yüzde	69,6	30,4	100
İlmli dindar kesim	Sayı	71	233	304
	Yüzde	23,4	76,6	100
İlmli laik kesim	Sayı	15	240	255
	Yüzde	5,9	94,1	100
Katı laik kesim	Sayı	4	96	100
	Yüzde	4,0	96,0	100
Toplam	Sayı	106	576	682
	Yüzde	15,5	84,5	100

“Türkiye’de şeriata dayalı bir din devletinin kurulmasını onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtların katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak

anlamalı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (3, N = 682) = 93,549, p < .05$. Tablo 2.60'a göre katı dindar kesim içinde Türkiye'de şeriatla dayalı bir din devletinin kurulmasına evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %69,6 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %30,4; ılımlı dindar kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %23,4 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %76,6; ılımlı laik kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %5,9 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %94,1; katı laik kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %4 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %96'dır.

Görüldüğü gibi, katı dindar toplumsal kesim bu ülkede şeriat devleti kurulmasına yönelik en yüksek desteği veren gruptur. İlimli dindar kesim içinde de önemli bir ağırlık taşımamasına rağmen şeriat devleti isteminin %23,4 ile Denizli genelinden (%15,5) fazla çıkması düşündürücüdür. Ancak, özellikle araştırma sırasında yapılan gözlemlerde bu gruptaki seçmenin şeriat devletini reddetme ile İslam'ı reddetme arasında doğrusal bir bağlantı kurduğu ve dinden çıkmamak adına bu soruya olumlu yanıt verdiklerine tanık olunmuştur. Katı dindar kesimdeki seçmenin ise şeriat devleti istemine olumlu yanıt verirken “mevcut şeriat devleti uygulamalarının yanlış olduğu” konusundaki ısrarlı duruşları toplumdaki “şeriat devleti” algılamasının daha çok negatif anlamlar çağrıştırdığını ve bu nedenle seçimlerine makul bir anlam kazandırma çabasının varlığını göstermektedir. Dolayısıyla şeriat devleti kurulmasını onaylayan seçmenin pek çoğunun uygulamadaki örnekleri sorgulayıcı ve eleştirel bir bakışla değerlendirmeleri; Türkiye açısından tablonun bir “İran modeli”ne yol açmayacağına da en büyük göstergesidir. Çünkü değinildiği gibi, şeriat devletine evet diyen seçmen bile bu tür uygulamaların negatif tesirinden kendini kurtaramamıştır.

Tablo 2.61. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Türkiye’de Şeriatla Dayalı Bir Din Devletinin Kurulmasını Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evete	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	77	215	292
	Yüzde	26,4	73,6	100
CHP	Sayı	2	180	182
	Yüzde	1,1	98,9	100
MHP	Sayı	11	81	92
	Yüzde	12,0	88,0	100
DTP	Sayı	6	5	11
	Yüzde	54,5	45,5	100
DP	Sayı	2	32	34
	Yüzde	5,9	94,1	100
Oy vermedim	Sayı	3	42	45
	Yüzde	6,7	93,3	100
DİĞER	Sayı	5	21	26
	Yüzde	19,2	80,8	100
Toplam	Sayı	106	576	682
	Yüzde	15,5	84,5	100

“Türkiye’de şeriatı dayalı bir din devletinin kurulmasını onaylar mısınız?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %26,4, hayır diyenler %73,6; CHP seçmeni içinde evet diyenler %1,1, hayır diyenler %98,9; MHP seçmeni içinde evet diyenler %12 hayır diyenler %88; DTP seçmeni içinde evet diyenler %54,5, hayır diyenler 45,5; DP seçmeni içinde evet diyenler %5,9, hayır diyenler %94,1; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %6,7 hayır diyenler %93,3; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %19,2, hayır diyenler %80,8 oranında yer almıştır. Görüldüğü gibi, laik devlet düzeninin karşısında yer alan bir düzen şeriat devletinin kurulmasını destekleyen en büyük grup DTP seçmenidir. Bu noktada dinci parti olarak bilinen AKP’nin seçmen tabanında bu türden bir devlet düzenlemesini kabul eden seçmen oranının %26,4 ile DTP seçmeninin epey altında kalması laik devlet düzeni ile ilgili en büyük problemin DTP seçmeni içinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.62. Türkiye Dış Politikada Müslüman Ülkelerle Diğer Ülkelere Kıyasla Daha Yakın İlişkiler Kurmalı mı?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	486	71,3
Hayır	196	28,7
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan 682 seçmenden %71,3’ü Türkiye’nin dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmasını onaylamış, %28,7’si ise böyle bir tutuma olumlu bakmayacaklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2.63. Cinsiyet*Türkiye Dış Politikada Müslüman Ülkelerle Diğer Ülkelere Kıyasla Daha Yakın İlişkiler Kurmalı mı ?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	172	85	257
	Yüzde	66,9	33,1	100
Erkek	Sayı	314	111	425
	Yüzde	73,9	26,1	100
Toplam	Sayı	486	196	682
	Yüzde	71,3	28,7	100

“Türkiye dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmalı mı?” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = 3,784, p > .05$. Tablo 2.63’e göre kadın seçmenler içinde Türkiye’nin dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmasına evet diyenlerin oranı %66,9 iken, hayır diyenlerin oranı

%33,1; erkek seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %73,9 iken, hayır diyenlerin oranı %26,1'dir. Görüldüğü gibi, istatistiksel açıdan anlamlı farklılaşma çıkmasa da Türkiye'nin dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmasına erkek seçmenler kadın seçmenlerden daha çok sıcak bakmaktadırlar.

Tablo 2.64. Dindarlık Düzeyi*Türkiye Dış Politikada Müslüman Ülkelerle Diğer Ülkelere Kıyasla Daha Yakın İlişkiler Kurmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	71	65	136
	Yüzde	52,2	47,8	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	290	108	398
	Yüzde	72,9	27,1	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	125	23	148
	Yüzde	84,5	15,5	100
Toplam	Sayı	486	196	682
	Yüzde	71,3	28,7	100

“Türkiye dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmalı mı?” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson X^2 (2, N = 682) = 37,201 p < .05. Tablo 2.64'e göre dindarlık düzeyi düşük seçmenler içinde Türkiye'nin dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmasına evet diyenlerin oranı %52,2 iken, hayır diyenlerin oranı %47,8; orta düzeyde dindar seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %72,9 iken, hayır diyenlerin oranı %27,1 ve dindarlık düzeyi yüksek seçmenler içinde evet diyenlerin oranı %84,5 iken, hayır diyenlerin oranı %15,5'tir. Tablodaki değerlerden de anlaşıldığı gibi dindarlık düzeyi arttıkça Türkiye'nin dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmasını destekleyen seçmen oranı artmaktadır.

Tablo 2.65. Dindarlık-Laiklik Eksenine*Türkiye Dış Politikada Müslüman Ülkelerle Diğer Ülkelere Kıyasla Daha Yakın İlişkiler Kurmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	20	3	23
	Yüzde	87,0	13,0	100
İlmli dindar kesim	Sayı	260	44	304
	Yüzde	85,5	14,5	100
İlmli laik kesim	Sayı	171	84	255
	Yüzde	67,1	32,9	100
Katı laik kesim	Sayı	35	65	100
	Yüzde	35,0	65,0	100
Toplam	Sayı	486	196	682
	Yüzde	71,3	28,7	100

“Türkiye dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmalı mı” sorusuna verilen yanıtların katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (3, N = 682) = 99,376, p < .05$. Tablo 2.65’e göre, katı dindar kesim içinde Türkiye’nin dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmasına evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %87 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %13; ılımlı dindar kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %85,5 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %14,5; ılımlı laik kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %67,1 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %32,9; katı laik kesim içinde evet yanıtını veren seçmenlerin oranı %35 iken, hayır diyen seçmenlerin oranı %65’tir.

Görüldüğü gibi, dış politikada diğer ülkelere kıyasla Müslüman ülkelerle ilişki kurulmasına olumsuz bakan grubun oranı; katı dindar kesimden katı laik kesime doğru gidildikçe artmaktadır.

Tablo 2.66. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Türkiye Dış Politikada Müslüman Ülkelerle Diğer Ülkelere Kıyasla Daha Yakın İlişkiler Kurmalı mı?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	256	36	292
	Yüzde	87,7	12,3	100
CHP	Sayı	82	100	182
	Yüzde	45,1	54,9	100
MHP	Sayı	61	31	92
	Yüzde	66,3	33,7	100
DTP	Sayı	10	1	11
	Yüzde	90,9	9,1	100
DP	Sayı	29	5	34
	Yüzde	85,3	14,7	100
Oy vermedim	Sayı	27	18	45
	Yüzde	60,0	40,0	100
Diğer	Sayı	21	5	26
	Yüzde	80,8	19,2	100
Toplam	Sayı	486	196	682
	Yüzde	71,3	28,7	100

“Türkiye dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmalı mı?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %87,7, hayır diyenler %12,3; CHP seçmeni içinde evet diyenler %45,1, hayır diyenler %54,9; MHP seçmeni içinde evet diyenler %66,3 hayır diyenler %33,7; DTP seçmeni içinde evet diyenler %90,9, hayır diyenler

9,1; DP seçmeni içinde evet diyenler %85,3, hayır diyenler %14,7; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %60 hayır diyenler %40; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %80,8, hayır diyenler %19,2 oranında yer almıştır. Buna göre Türkiye'nin dış politikada Müslüman ülkelerle daha yakın ilişki kurması hemen tüm parti seçmenleri tarafından %80'ler civarında desteklenirken, böyle bir tutuma en karşıt tepki CHP seçmeni tarafından verilmiş, bu seçmen grubunun %54,9'u böyle bir tutumu desteklemediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 2.67. Başörtüsü Konusundaki Siyasi Tartışmalara Yaklaşımınız Nedir?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
1. Yerinde buluyorum	112	16,4
2. Sakıncalı buluyorum	191	28,0
3. Gereksiz buluyorum	379	55,6
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan 682 seçmene başörtüsü konusundaki siyasi tartışmalara yaklaşımı sorulmuş ve tablo 2.67'de görüldüğü gibi, %16,4'ü bu tartışmaları yerinde bulduğunu, toplumdaki bazı kesimlerin özgürlüklerinin siyasal alanda savunulduğunu belirtmiştir. Başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları sakıncalı bulan ve cumhuriyetin temel ilkelerinin zedelendiğini söyleyenlerin oranı %28; siyasi tartışmaları gereksiz bulan ve bireylerin kedi yaşam tercihlerine müdahale olduğu kanısını taşıyanların oranı %55,6'dır.

Tablo 2.68. Cinsiyet* Başörtüsü Konusundaki Siyasi Tartışmalara Yaklaşımınız Nedir?

Yanıtlar		Yerinde buluyorum	Sakıncalı buluyorum	Gereksiz buluyorum	Toplam
Kadın	Sayı	29	84	144	257
	Yüzde	11,3	32,7	56,0	100
Erkek	Sayı	83	107	235	425
	Yüzde	19,5	25,2	55,3	100
Toplam	Sayı	112	191	379	682
	Yüzde	16,4	28	55,6	100

“Başörtüsü konusundaki siyasi tartışmalara yaklaşımınız nedir” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson X^2 (2, N = 682) = 9,870 p > .05. Tablo 2.68'e göre, kadın seçmenlerden %11,3'ü başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu vurgularken %32,7'si sakıncalı bulduğunu %56'sı ise gereksiz bulduğunu belirtmiştir. Erkek seçmenlerin ise, %19,5'i yerinde bulduğunu; %25,2'si sakıncalı bulduğunu ve %55,3'ü gereksiz bulduğunu ifade etmiştir. Buna göre başörtüsü konusundaki tartışmaları gereksiz bulan veya cumhuriyetin temel ilkelerini zedelediği için tehlikeli bulan kadın seçmen oranı erkek seçmenlerden daha fazladır.

Tablo 2.69. Dindarlık Düzeyi* Başörtüsü Konusundaki Siyasi Tartışmalara Yaklaşımınız Nedir?

Yanıtlar		Yerinde buluyorum	Sakıncalı buluyorum	Gereksiz buluyorum	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	15	61	60	136
	Yüzde	11,0	44,9	44,1	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	87	99	212	398
	Yüzde	21,9	24,9	53,3	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	10	31	107	148
	Yüzde	6,8	20,9	72,3	100
Toplam	Sayı	112	191	379	682
	Yüzde	16,4	28,0	55,6	100

“Başörtüsü konusundaki siyasi tartışmalara yaklaşımınız nedir” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranları ile dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşma bulunmuştur, $\text{Pearson } X^2 (4, N = 682) = 46,844 \text{ } p < .05$. Tablo 2.69’a göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %11’i başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu vurgularken %44,9’u sakıncalı bulduğunu %44,1’i ise gereksiz bulduğunu belirtmişlerdir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda ise, %21,9’u yerinde bulduğunu; %24,9’u sakıncalı bulduğunu ve %53,3’ü gereksiz bulduğunu ifade etmişlerdir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %6,8’i başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu %20,9’u sakıncalı bulduğunu %72,3’ü ise siyasi tartışmaları gereksiz bulduğunu ve bireylerin kendi yaşam tercihlerine müdahale olarak değerlendirdiklerini belirtmişlerdir.

Bu bulgular başörtüsünün siyasi bir simge haline geldiği veya siyasi taleplerin başında olduğu yönündeki iddialara karşıt bir durumu ortaya çıkarmıştır. İddialar doğrultusunda ortaya çıkması beklenen dindarlık düzeyi yüksek gruptaki seçmenlerin başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulmasıydı. Ancak görüldüğü gibi, başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulan ve toplumdaki bazı kesimlerin özgürlüklerinin siyasal alanda savunulduğunu düşünenlerin oranı en az bu dindarlık düzeyinde ortaya çıkmıştır. Tabii bu bulgunun ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden biri, başörtüsü tartışmalarının siyasete konu olduktan sonra en fazla mağduriyetin dindarlık düzeyi yüksek grupta yaşanmasıdır. Ancak yine de başörtüsünün siyasi alanda malzeme olarak kullanılmaması konusunda yüksek bir toplumsal talebin olduğu gerçeği de laik hassasiyetler açısından gözden kaçırılmamalıdır.

Tablo 2.70. Dindarlık-Laiklik Eksenine Başörtüsü Konusundaki Siyasi Tartışmalara Yaklaşımınız Nedir?

Yanıtlar		Yerinde buluyorum	Sakıncalı buluyorum	Gereksiz buluyorum	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	8	4	11	23
	Yüzde	34,8	17,4	47,8	100
İlmli dindar kesim	Sayı	65	27	212	304
	Yüzde	21,4	8,9	69,7	100
İlmli laik kesim	Sayı	26	92	137	255
	Yüzde	10,2	36,1	53,7	100
Katı laik kesim	Sayı	13	68	19	100
	Yüzde	13,0	68,0	19,0	100
Toplam	Sayı	112	191	379	682
	Yüzde	16,4	28,0	55,6	100

“Başörtüsü konusundaki siyasi tartışmalara yaklaşımınız nedir” sorusuna verilen yanıtların katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (6, N = 682) = 155,129, $p < .05$. Katı dindar kesimde yer alan seçmenlerden %34,8’i başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu söylerken, sakıncalı bulduğunu söyleyenlerin oranı %17,4, gereksiz bulduğunu belirtenlerin oranı %47,8’dir. İlmli dindar kesimdeki seçmenlerden %21,4’ü yerinde bulduğunu belirtirken, %8,9’u sakıncalı bulduğunu, %69,7’si gereksiz bulduğunu ifade etmiştir. İlmli laik kesim seçmeninin %10,2’si başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu söylerken, sakıncalı bulduğunu söyleyenlerin oranı %36,1, gereksiz bulduğunu belirtenlerin oranı %53,7’dir. Katı laik kesim seçmeninin %13’ü başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu söylerken, sakıncalı bulduğunu söyleyenlerin oranı %68 gereksiz bulduğunu belirtenlerin oranı %19’dur. Buna göre başörtüsü konusundaki siyasi tartışmalardan en fazla etkilenen grubun katı laik kesim seçmeni olduğu söylenebilir.

Tablo 2.71. 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde hangi partiye oy verdiniz*Başörtüsü konusundaki siyasi tartışmalara yaklaşımınız nedir?

Yanıtlar		Yerinde buluyorum	Sakıncalı buluyorum	Gereksiz buluyorum	Toplam
AKP	Sayı	74	15	203	292
	Yüzde	25,3	5,1	69,5	100
CHP	Sayı	15	111	56	182
	Yüzde	8,2	61,0	30,8	100
MHP	Sayı	8	35	49	92
	Yüzde	8,7	38,0	53,3	100
DTP	Sayı	1	-	10	11

	<i>Yüzde</i>	<i>9,1</i>	<i>-</i>	<i>90,9</i>	<i>100</i>
DP	<i>Sayı</i>	<i>8</i>	<i>8</i>	<i>18</i>	<i>34</i>
	<i>Yüzde</i>	<i>23,5</i>	<i>23,5</i>	<i>52,9</i>	<i>100</i>
Oy vermedim	<i>Sayı</i>	<i>5</i>	<i>12</i>	<i>28</i>	<i>45</i>
	<i>Yüzde</i>	<i>11,1</i>	<i>26,7</i>	<i>62,2</i>	<i>100</i>
DİĞER	<i>Sayı</i>	<i>1</i>	<i>10</i>	<i>15</i>	<i>26</i>
	<i>Yüzde</i>	<i>3,8</i>	<i>38,5</i>	<i>57,7</i>	<i>100</i>
Toplam	<i>Sayı</i>	<i>112</i>	<i>191</i>	<i>379</i>	<i>682</i>
	<i>Yüzde</i>	<i>16,4</i>	<i>28,0</i>	<i>55,6</i>	<i>100</i>

“Başörtüsü konusundaki siyasi tartışmalara yaklaşımınız nedir?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. AKP seçmeni içinde %25,3’ü başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu söylerken, sakıncalı bulduğunu söyleyenlerin oranı %5,1, gereksiz bulduğunu belirtenlerin oranı %69,5’tir. CHP seçmenlerinden %8,2’si yerinde bulduğunu belirtirken, %61’i sakıncalı bulduğunu, %30,8’i gereksiz bulduğunu ifade etmişlerdir. MHP seçmeninin %8,7’si başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu söylerken, sakıncalı bulduğunu söyleyenlerin oranı %38, gereksiz bulduğunu belirtenlerin oranı %53,3’tür. DTP seçmeninin %9,1’i başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu söylerken, gereksiz bulduğunu belirtenlerin oranı %90,9’dur. DP seçmeni içinde %23,5’i başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu söylerken, sakıncalı bulduğunu söyleyenlerin oranı %23,5, gereksiz bulduğunu belirtenlerin oranı %52,9’dur. Herhangi bir siyasal partiye oy vermeyen seçmenlerden %11,1’i yerinde bulduğunu belirtirken, %26,7’si sakıncalı bulduğunu, %62,2’si gereksiz bulduğunu ifade etmişlerdir. Diğer partilere oy veren seçmenlerin %3,8’i başörtüsü konusundaki siyasi tartışmaları yerinde bulduğunu söylerken, sakıncalı bulduğunu söyleyenlerin oranı %38,5, gereksiz bulduğunu belirtenlerin oranı %57,7’dir.

Buna göre başörtüsü konusundaki siyasi tartışmalardan en fazla etkilenen grubun CHP seçmeni olduğu söylenebilir. Diğer tüm parti seçmenleri %50’nin üstünde oranlarla başörtüsünün siyasi alanda tartışılmasını gereksiz bulurken, başörtüsü tartışmalarının sakıncalı olduğunu ve siyasi rejime tehdit şeklinde bir siyasi malzeme olduğunu düşünen en büyük seçmen kitlesi CHP’ye aittir.

2.3.3. Devlet ve Din

Devlet ve din arasındaki düzenleme konularının ilke bazında ve politika alanında seçmen tarafından ne oranda desteklendiği din-toplum ve siyaset arasındaki ilişkileri anlamak açısından son derece önemlidir. Bu nedenle hem ilke olarak hem de uygulamada din devlet arasındaki düzenleme alanlarının sorgulanmasına yönelik bulgular aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.72. Dinin Devlet Ve Siyaset Düzenini Yönlendirmesi Zararlıdır.

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Kesinlikle karşıyım	35	5,1
Karşıyım	62	9,1
Biraz katılıyorum/ Biraz katılmıyorum	105	15,4
Katılıyorum	176	25,8
Kesinlikle katılıyorum	304	44,6
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin “Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %44,6; katılıyorum diyenler %25,8; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %15,4; bu önermeye karşı olanlar %9,1 ve kesinlikle karşı olanlar %5,1’dir. Tablo 2.72’de görüldüğü gibi, dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi düşüncesine katılanlar yaklaşık %70’lik bir grubu oluşturmaktadır. Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinin zararlı olmadığını düşünen kesim ise yaklaşık %14’lük bir orana ulaşmıştır ki bu da Türkiye’de şeriat devletinin kurulmasını destekleyen %15’lik gruba tekabül etmektedir. Çarkoğlu ve Toprak’ın 1999’da yürüttüğü araştırmada dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı olarak görenlerin oranı %67,2 iken bu düşünceye katılmayanların oranı 16,4 olarak tespit edilmiştir (2000, s.59). Dolayısıyla, Denizli örneğinde dinin siyaset ve toplum düzenini yönlendirmesine karşı çıkanların oranı (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum oranı toplam %70,4) ülke ortalamasından yüksektir.

Tablo 2.73. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenini Dinin Devlet Ve Siyaset Düzenini Yönlendirmesi Zararlıdır.

Cinsiyet	Sayı	Ortalama
Kadın	257	342,98
Erkek	425	340,60
Toplam	682	
Mann Whitney U:54231,000 Wilcoxon:144756,000 Z:-,162 Asymp. Sig.,871		
Dindarlık düzeyi	Sayı	Ortalama
Dindarlık düzeyi düşük	136	380,77
Orta düzeyde dindar	398	335,37
Dindarlık düzeyi yüksek	148	321,91
Toplam	682	
Chi-Square:8,152 df:2 Asymp. Sig.0,017		
Dindarlık-laiklik eksenini	Sayı	Ortalama
Katı dindar kesim	23	117,65
Ilımlı dindar kesim	304	268,49
Ilımlı laik kesim	255	405,47
Katı laik kesim	100	451,80
Toplam	682	
Chi-Square:145,738 df:3 Asymp. Sig.0,000		

Kadın ve erkeklerin “Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır” maddesine verdikleri tepkilerin sıra ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına Mann-

Whitney U testi ile bakılmıştır. Sonuçlara göre, kadınların sıra ortalamalarının (342,98) erkeklerin sıra ortalamasından (340,60) istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur, $Z = -1,162$ $p > .05$.

Tablo 2.73 incelendiğinde Dindarlık düzeyi yükseldikçe dinin devlet ve siyaset düzeninin yönlendirilmesine yönelik olumsuz bakış düşmektedir. Kruskal Wallis testine göre dindarlık düzeyi ile dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinin zararlı olduğu düşüncesi arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (2, N = 682) = .8,152$, $p < .05$.

Kruskal Wallis testine göre seçmenin dindarlık-laiklik ekseninde yer aldığı konum ile dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinin zararlı olduğu düşüncesi arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (3, N = 682) = .145,738$, $p < .05$. Toplumun katı dindar kesiminden katı laik kesimine doğru gidildikçe dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinin zararlı olduğu düşüncesine yönelik inanç güçlenmektedir. Tablo 2.69’da görüldüğü gibi, dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinin zararlı olduğunu en çok düşünenler katı laik kesimde yer almaktadır.

Tablo 2.74. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy VerdinizDinin Devlet Ve Siyaset Düzenini Yönlendirmesi Zararlıdır.***

Yanıtlar		Kesinlikle karşıyım	Karşıyım	Biraz katılıyorum/katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
AKP	Sayı	28	45	59	70	90	292
	Yüzde	9,6	15,4	20,2	24,0	30,8	100
CHP	Sayı	1	2	13	57	109	182
	Yüzde	0,5	1,1	7,1	31,3	59,9	100
MHP	Sayı	2	5	21	24	40	92
	Yüzde	2,2	5,4	22,8	26,1	43,5	100
DTP	Sayı	-	4	4	2	1	11
	Yüzde	-	36,4	36,4	18,2	9,1	100
DP	Sayı	1	2	3	3	25	34
	Yüzde	2,9	5,9	8,8	8,8	73,5	100
Oy vermedim	Sayı	2	4	3	17	19	45
	Yüzde	4,4	8,9	6,7	37,8	42,2	100
DİĞER	Sayı	1	-	2	3	20	26
	Yüzde	3,8	-	7,6	11,6	77,0	100
Toplam	Sayı	35	62	105	176	304	682
	Yüzde	5,1	9,1	15,4	25,8	44,6	100

“Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır” önermesine verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.74’e göre AKP seçmeni içinde “dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %30,8; katılıyorum diyenler %24; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %20,2; bu önermeye karşı olanlar %15,4 ve kesinlikle karşı olanlar %9,6’dır. CHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum

cevabını verenler %59,9; katılıyorum diyenler %31,3; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %7,1; bu önermeye karşı olanlar %1,1 ve kesinlikle karşı olanlar %0,5'dir. MHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %43,5; katılıyorum diyenler %26,1; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %22,8; bu önermeye karşı olanlar %5,4 ve kesinlikle karşı olanlar %2,2'dir. DTP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %9,1 katılıyorum diyenler %18,2'; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %36,4 ve bu önermeye karşı olanlar %36,4'tür. DP seçmeni içinde "dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır" önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %73,5; katılıyorum diyenler %8,8; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %8,8; bu önermeye karşı olanlar %5,9 ve kesinlikle karşı olanlar %2,9'dur. Herhangi bir partiye oy vermeyenler arasında dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinin zararlı olduğu yargısına kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %42,2; katılıyorum diyenler %37,8; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %6,7; bu önermeye karşı olanlar %8,9 ve kesinlikle karşı olanlar %4,4'tür. Diğer partilere oy veren seçmenler arasında bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %77; katılıyorum diyenler %11,6; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %7,6; ve bu önermeye kesinlikle karşı olanlar %3,8'dir. Görüldüğü gibi, AKP ve DTP seçmeni dışındaki tüm seçmen grupları böyle bir önermeye kesinlikle karşı çıkarken, bu düşünceye yönelik en önemli karşı çıkış DTP seçmeninden gelmiştir. AKP seçmeni içinde bu önermeye karşı çıkanların oranının %25'leri bulması da dikkatten kaçmamalıdır. Fakat AKP seçmenin yaklaşık %50'sinin bu önermeye katılması ve %20'sinde bu önermede tereddüt ettiği yönlerin olduğunu söylemesi, dinin siyaset ve devlet düzeninde yer alması isteğinin tamamıyla bu parti seçmenlerinin üstüne yüklenmesini olanaksızlaştırmaktadır.

Tablo 2.75. Cumhuriyet Devrimleri Bu Ülkeyi İleri Götürmüştür.

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Kesinlikle karşıyım	35	5,1
Karşıyım	22	3,2
Biraz katılıyorum/ Biraz katılmıyorum	133	19,5
Katılıyorum	194	28,4
Kesinlikle katılıyorum	298	43,7
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin "Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür" önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %43,7; katılıyorum diyenler %28,4; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %19,5; bu önermeye karşı olanlar %3,2 ve kesinlikle karşı olanlar %5,1'dir.

Tablo 2.75'te görüldüğü gibi, Cumhuriyet devrimlerinin bu ülkeyi ileri götürdüğü düşüncesine katılanlar %72,1'lik bir grubu oluşturmaktadır. Bu düşünceye karşı olanların oranı ise %8,3 gibi düşük bir oranda kalmıştır. Çarkoğlu ve Toprak'ın 1999'da yapılan

araştırması ise ülke genelinde cumhuriyet devrimlerine olan desteğin %77 olduğunu, karşı çıkışın %8,3 olduğunu göstererek, Denizli örneğinde elde ettiğimiz bulguyu desteklemiştir (2000, s.59). Bu durum Türk seçmenin cumhuriyet devrimlerine olan desteğinin ne kadar yüksek olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Tablo 2.76. Cinsiyet* Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenini* Cumhuriyet Devrimleri Bu Ülkeyi İleri Götürmüştür.

<i>Cinsiyet</i>	<i>Sayı</i>	<i>Ortalama</i>
Kadın	257	352,93
Erkek	425	334,59
Toplam	682	
Mann Whitney U:51674,000 Z:-1,252		Wilcoxon:142199,000 Asymp. Sig.,211
<i>Dindarlık düzeyi</i>	<i>Sayı</i>	<i>Ortalama</i>
Dindarlık düzeyi düşük	136	357,42
Orta düzeyde dindar	398	333,80
Dindarlık düzeyi yüksek	148	347,59
Toplam	682	
Chi-Square: 1.848 df:2		Asymp. Sig.0,397
<i>Dindarlık-laiklik eksenini</i>	<i>Sayı</i>	<i>Ortalama</i>
Katı dindar kesim	23	556,74
Ilımlı dindar kesim	304	433,26
Ilımlı laik kesim	255	268,75
Katı laik kesim	100	198,53
Toplam	682	
Chi-Square:101,638 df:3		Asymp. Sig.0,000

Kadın ve erkeklerin “Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür” önermesine verdikleri tepkilerin sıra ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına Mann-Whitney U testi ile bakılmıştır. Sonuçlara göre, kadınların sıra ortalamalarının (352,93) erkeklerin sıra ortalamasından (334,59) istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur, $Z = -1,252$, $p > .05$.

Tablo 2.76 incelendiğinde Dindarlık düzeyi ile “Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür” önermesi arasında Kruskal Wallis testine göre anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir, $X^2 (2, N = 682) = .1,848$, $p > .05$.

Ancak, Kruskal Wallis testine göre seçmenin dindarlık-laiklik ekseninde yer aldığı konum ile “Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür” önermesi arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (3, N = 682) = .101,638$, $p < .05$. Toplumun katı dindar kesiminden katı laik kesimine doğru gidildikçe, Cumhuriyet devrimlerinin bu ülkeyi ileri götürdüğüne yönelik inanç güçlenmektedir.

Tablo 2.77. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz**Cumhuriyet Devrimleri Bu Ülkeyi İleri Götürmüştür.*

Yanıtlar		Kesinlikle karşıyım	Karşıyım	Biraz katılıyorum/katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
AKP	Sayı	25	8	97	90	72	292
	Yüzde	8,6	2,7	33,2	30,8	24,7	100
CHP	Sayı	2	7	6	54	113	182
	Yüzde	1,1	3,8	3,3	29,7	62,1	100
MHP	Sayı	1	-	14	30	47	92
	Yüzde	1,1	-	15,2	32,6	51,1	100
DTP	Sayı	3	4	3	1	-	11
	Yüzde	27,3	36,4	27,3	9,1	-	100
DP	Sayı	2	1	3	1	27	34
	Yüzde	5,9	2,9	8,8	2,9	79,4	100
Oy vermedim	Sayı	-	2	4	17	22	45
	Yüzde	-	4,4	8,9	37,8	48,9	100
DİĞER	Sayı	2	-	6	1	17	26
	Yüzde	7,6	-	23,1	3,8	65,5	100
Toplam	Sayı	35	22	133	194	298	682
	Yüzde	5,1	3,2	19,5	28,4	43,7	100

“Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür” önermesine verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2,77’ye göre AKP seçmeni içinde “Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %24,7; katılıyorum diyenler %30,8; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %33,2; bu önermeye karşı olanlar %2,7 ve kesinlikle karşı olanlar %8,6’dır. CHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %62,1; katılıyorum diyenler %29,7; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %3,3; bu önermeye karşı olanlar %3,8 ve kesinlikle karşı olanlar %1,1’dir. MHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %51,1; katılıyorum diyenler %32,6; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %15,2 ve bu önermeye kesinlikle karşı olanlar %1,1’dir. DTP seçmeni içinde bu önermeye katılıyorum diyenler %9,1; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %27,3; bu önermeye karşı olanlar %36,4 ve kesinlikle karşı olanlar %27,3’tür. DP seçmeni içinde “Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %79,4; katılıyorum diyenler %2,9; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %8,8; bu önermeye karşı olanlar %2,9 ve kesinlikle karşı olanlar %5,9’dur. Herhangi bir partiye oy vermeyenler arasında cumhuriyet devrimlerinin bu ülkeyi ileri götürdüğü yargısına kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %48,9; katılıyorum diyenler %37,8; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %8,9 ve bu önermeye karşı olanlar %4,4’tür. Diğer

partilere oy veren seçmenler arasında bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %65,5; katılıyorum diyenler %3,8; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %23,1; ve bu önermeye kesinlikle karşı olanlar %7,6'dır.

Tablo 2.77 incelendiğinde DTP dışındaki hemen her seçmen grubu tarafından cumhuriyet devrimlerinin bu ülkeyi ileri götürdüğü inancı %65'lerin üstünde bir oranda izlenmektedir. DTP seçmeni içinde sadece 9,1'lik grup Cumhuriyet devrimlerinin bu ülkeyi ileri götürdüğünü söylemiş, ancak %63,7 oranında cumhuriyet devrimlerinin bu ülkeyi ileri götürdüğü yargısına karşı çıkmıştır. Bu yargıya karşı çıkış açısından AKP seçmeni %11,3 ile ikinci ve %8,8 ile DP seçmeni üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 2.78. Cumhuriyetin Temel İlkelerinden Laiklik İlkesi “Olmazsa Olmaz” İlkelerdendir.

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Kesinlikle karşıyım	42	6,2
Karşıyım	36	5,3
Biraz katılıyorum/ Biraz katılmıyorum	82	12
Katılıyorum	213	31,2
Kesinlikle katılıyorum	309	45,3
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin “Cumhuriyetin temel ilkelerinden laiklik ilkesi ‘olmazsa olmaz’ ilkelerdendir” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %45,3; katılıyorum diyenler %31,2; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %12; bu önermeye karşı olanlar %5,3 ve kesinlikle karşı olanlar %6,2'dir. Tablo 2.78'de görüldüğü gibi, laikliğin Cumhuriyet'in olmazsa olmaz ilkeleri arasında yer aldığı düşüncesine katılanlar %76,5'lik gibi yüksek bir kesimi oluşturmaktadır. Bu düşünceye karşı olanların oranı ise %11,5 gibi düşük bir oranda kalmıştır. Bu bulguyu destekleyen bir başka çalışma 2007 Eylül ayında yapılan “Türkiye’de Orta Sınıf” araştırmasıdır. Bu çalışmada, halkın %86 gibi büyük bir çoğunluğu “bir kişi hem iyi bir Müslüman olabilir, hem de laik değerleri ve kurumları benimseyebilir” önermesine katılmışlardır (Yılmaz, yayın yılı belirtilmemiş, s. 23). Bu bulgular, Türkiye’de laikliğin bir Cumhuriyet değeri olarak benimsendiğine, dindarlık ve laikliğin halkın kültürü ve yaşantısı içerisinde mezcedilebildiğine işaret etmektedir. Bu durum Türk seçmeninin laiklik ilkesine olan desteğinin ne kadar yüksek olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Tablo 2.79. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi*Dindarlık-Laiklik Eksenî Cumhuriyetin Temel İlkelerinden Laiklik İlkesi “Olmazsa Olmaz” İlkelerdendir.

Cinsiyet	Sayı	Ortalama
Kadın	257	364,09
Erkek	425	327,84
Toplam	682	
Mann Whitney U:48808,000 Z:-2,490	Wilcoxon:139333,000 Asymp. Sig.,013	

<i>Dindarlık düzeyi</i>	<i>Sayı</i>	<i>Ortalama</i>
Dindarlık düzeyi düşük	136	372,89
Orta düzeyde dindar	398	331,38
Dindarlık düzeyi yüksek	148	339,88
Toplam	682	
Chi-Square:5,162 d1:2 Asymp. Sig.0,076		
<i>Dindarlık-laiklik eksenini</i>	<i>Sayı</i>	<i>Ortalama</i>
Katı dindar kesim	23	116,04
İlmli dindar kesim	304	259,57
İlmli laik kesim	255	414,89
Katı laik kesim	100	455,28
Toplam	682	
Chi-Square:173,180 df:3 Asymp. Sig.0,000		

Kadın ve erkeklerin “Cumhuriyetin temel ilkelerinden laiklik ilkesi ‘olmazsa olmaz’ ilkelerdendir” önermesine verdikleri tepkilerin sıra ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına Mann-Whitney U testi ile bakılmıştır. Sonuçlara göre, kadınların sıra ortalamalarının (364,09) erkeklerin sıra ortalamasından (327,84) anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur $Z = -2,490$, $p < .05$.

Tablo 2.79 incelendiğinde Dindarlık düzeyi ile “Cumhuriyetin temel ilkelerinden laiklik ilkesi ‘olmazsa olmaz’ ilkelerdendir” önermesi arasında Kruskal Wallis testine göre anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir, $X^2(2, N = 682) = .5,162$, $p > .05$.

Ancak, Kruskal Wallis testine göre seçmenin dindarlık-laiklik ekseninde yer aldığı konum ile “Cumhuriyetin temel ilkelerinden laiklik ilkesi ‘olmazsa olmaz’ ilkelerdendir” önermesi arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2(3, N = 682) = .173,180$, $p < .05$. Toplumun katı dindar kesiminden katı laik kesimine doğru gidildikçe laiklik ilkesinin cumhuriyetin vazgeçilemez temel ilkeleri arasında yer aldığı yargısına yönelik inanç güçlenmektedir.

Tablo 2.80. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Cumhuriyetin Temel İlkelerinden Laiklik İlkesi “Olmazsa Olmaz” İlkelerdendir.

Yanıtlar		Kesinlikle karşıyım	Karşıyım	Biraz katılıyorum/ katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
AKP	Sayı	28	29	56	94	85	292
	Yüzde	9,6	9,9	19,2	32,2	29,1	100
CHP	Sayı	1	2	4	50	125	182
	Yüzde	0,5	1,1	2,2	27,5	68,7	100
MHP	Sayı	2	2	8	35	45	92
	Yüzde	2,2	2,2	8,7	38,0	48,9	100
DTP	Sayı	8	-	2	1	-	11
	Yüzde	72,7	-	18,2	9,1	-	100
DP	Sayı	2	1	1	15	15	34
	Yüzde	5,9	2,9	2,9	44,1	44,1	100
Oy vermedim	Sayı	-	2	7	12	24	45
	Yüzde	-	4,4	15,6	26,7	53,3	100

DİĞER	Sayı	1	-	4	6	15	26
	Yüzde	3,8	-	15,5	23,0	57,7	100
Toplam	Sayı	42	36	82	213	309	682
	Yüzde	6,2	5,3	12,0	31,2	45,3	100

“Cumhuriyetin temel ilkelerinden laiklik ilkesi ‘olmazsa olmaz’ ilkelerdendir” önermesine verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.80’e göre AKP seçmeni içinde “Cumhuriyetin temel ilkelerinden laiklik ilkesi ‘olmazsa olmaz’ ilkelerdendir” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %29,1; katılıyorum diyenler %32,2; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %19,2; bu önermeye karşı olanlar %9,9 ve kesinlikle karşı olanlar %9,6’dır. CHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %68,7; katılıyorum diyenler %27,5; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %2,2; bu önermeye karşı olanlar %1,1 ve kesinlikle karşı olanlar %0,5’dir. MHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %48,9; katılıyorum diyenler %38; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %8,7; bu önermeye karşı olanlar %2,2 ve kesinlikle karşı olanlar %2,2’dir. DTP seçmeni içinde bu önermeye katılıyorum diyenler %9,1; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %18,2 ve bu önermeye kesinlikle karşı olanlar %72,7’dir. DP seçmeni içinde “Cumhuriyetin temel ilkelerinden laiklik ilkesi ‘olmazsa olmaz’ ilkelerdendir” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %44,1; katılıyorum diyenler %44,1; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %2,9; bu önermeye karşı olanlar %2,9 ve kesinlikle karşı olanlar %5,9’dur. Herhangi bir partiye oy vermeyenler arasında laiklik ilkesinin cumhuriyetin vazgeçilemez temel ilkeleri arasında yer aldığı yargısına kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %53,3; katılıyorum diyenler %26,7; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %15,6 ve bu önermeye karşı olanlar %4,4’tür. Diğer partilere oy veren seçmenler arasında bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %57,7; katılıyorum diyenler %23; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %15,5; ve bu önermeye kesinlikle karşı olanlar %3,8’dir.

Görüldüğü gibi, DTP dışındaki hemen her seçmen grubu tarafından laiklik ilkesinin cumhuriyetin vazgeçilemez temel ilkeleri arasında yer aldığı inancı %60’ların üstünde bir oranda gözlenmektedir. Sadece DTP seçmeni laiklik ilkesinin cumhuriyetin vazgeçilemez temel ilkeleri arasında yer aldığı yargısına %72,7 oranında karşı çıkmıştır. DTP seçmenini AKP seçmeni izlemekte ve laiklik ilkesinin vazgeçilemez cumhuriyet ilkeleri arasında yer aldığı yargısına yaklaşık %20 dolayında karşı çıkmaktadır. Laik Türkiye’ye en büyük tehdit olarak algılanan bir siyasal partinin seçmen tabanının (AKP %19,5) sadece %20’lik bir kısmının laikliğe karşı olması ülkedeki irtica korkusunun realiteden çok bir algı olduğunu

göstermektedir. Laik Türkiye'nin seçmenlerinin yaklaşık %90'ı laikliği ilke düzeyinde desteklemektedirler.

Tablo 2.81. Bugün, Ülkemizde, Laiklik İlkesi Ciddi Bir Tehlike Altındadır.

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Kesinlikle karşıyım	131	19,2
Karşıyım	153	22,4
Biraz katılıyorum/ Biraz katılmıyorum	108	15,8
Katılıyorum	145	21,3
Kesinlikle katılıyorum	145	21,3
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin “Bugün, ülkemizde, laiklik ilkesi ciddi bir tehlike altındadır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %21,3; katılıyorum diyenler %21,3; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %15,8; bu önermeye karşı olanlar %22,4 ve kesinlikle karşı olanlar %19,2’dir.

Tablo 2.81’de görüldüğü gibi, laiklik ilkesinin ülkemizde ciddi bir tehlike altında olduğu düşüncesine katılanlar %42,6 gibi yüksek bir kesimi oluştururken, bu düşünceye karşı olanların oranı ise %41,6 gibi bir diğer yüksek orana ulaşmıştır. Bu bulgu, laiklik ilkesine ‘ilkece’ bağlı olan Türk seçmeninin laikliğe karşı tehdit olarak algılanan durumlar üzerinde tam bir oydaşma sağlayamadığını göstermesi açısından anlamlıdır. Ayrıca ılımlı bir İslam kentine dönüp dönmediği konusunda Denizli kenti açısından yapılan değerlendirmelerin (Radikal Gazetesi, 28.03.2008) ne kadar mesnetsiz olduğunu göstermek bakımından %42,6 ile laiklik ilkesinin tehdit altında olduğuna dair algılama oldukça anlamlı bir bulgudur. Çarkoğlu ve Toprak’ın 2006’da yaptıkları çalışmada laikliği tehdit altında gören seçmen oranı %22 ile Denizli örneğinde elde edilen bulgudan çok daha düşüktür (s.75).

Tablo 2.82. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenini Bugün, Ülkemizde, Laiklik İlkesi Ciddi Bir Tehlike Altındadır.

Cinsiyet	Sayı	Ortalama
Kadın	257	355,59
Erkek	425	332,98
Toplam	682	
Mann Whitney U:50992,500 Z:-1,483		Wilcoxon:141517,500 Asymp. Sig.,138
Dindarlık düzeyi	Sayı	Ortalama
Dindarlık düzeyi düşük	136	415,95
Orta düzeyde dindar	398	321,87
Dindarlık düzeyi yüksek	148	325,89
Toplam	682	
Chi-Square:25,355 d1:2		Asymp. Sig.0,000
Dindarlık-laiklik eksenini	Sayı	Ortalama
Katı dindar kesim	23	201,43
Ilımlı dindar kesim	304	230,13
Ilımlı laik kesim	255	416,79
Katı laik kesim	100	520,30

Toplam	682
Chi-Square:238,272 df:3 Asymp. Sig.0,000	

Kadın ve erkeklerin “Bugün, ülkemizde, laiklik ilkesi ciddi bir tehlike altındadır” önermesine verdikleri tepkilerin sıra ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına Mann-Whitney U testi ile bakılmıştır. Sonuçlara göre, kadınların sıra ortalamalarının (355,59) erkeklerin sıra ortalamasından (332,98) istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur, $Z = -1,483$, $p > .05$.

Didarlık düzeyi ile “Bugün, ülkemizde, laiklik ilkesi ciddi bir tehlike altındadır” önermesi arasında Kruskal Wallis testine göre anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (2, N = 682) = .25,355$, $p < .05$. Tablo 2.78 incelendiğinde laikliğin tehdit altında olduğu algılaması yüksek dindarlık düzeyinden düşük dindarlık düzeyine doğru gidildikçe artmaktadır. Çarkoğlu ve Toprak’ın araştırmasında da benzer bulguya ulaşılmış, dindarlık düzeyi yüksek seçmenden dindarlık düzeyi düşük seçmene doğru gidildikçe laikliğin tehdit altında olduğu algılaması artmıştır. Benzer şekilde, dindarlık laiklik eksenini açısından da laiklik düzenin tehdit altında olduğu algılamasının dindar kesimden laik kesime doğru gidildikçe arttığı gözlenmiştir (2006, s.76).

Kruskal Wallis testine göre Denizlili seçmenin dindarlık-laiklik ekseninde yer aldığı konum ile “Bugün, ülkemizde, laiklik ilkesi ciddi bir tehlike altındadır” önermesi arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (3, N = 682) = .238,272$, $p < .05$. buna göre, ulusal bazda yapılan çalışmalardaki bulguları destekler şekilde, toplumun katı dindar kesiminden katı laik kesimine doğru gidildikçe ülkemizde laiklik ilkesinin tehdit altında olduğu yargısının güçlendiği görülmüştür.

Tablo 2.83. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Bugün, Ülkemizde, Laiklik İlkesi Ciddi Bir Tehlike Altındadır.

Yanıtlar		Kesinlikle karşıyım	Karşıyım	Biraz katılıyorum/katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
AKP	Sayı	103	99	45	27	18	292
	Yüzde	35,3	33,9	15,4	9,2	6,2	100
CHP	Sayı	-	16	35	43	88	182
	Yüzde	-	8,8	19,2	23,6	48,4	100
MHP	Sayı	5	14	15	39	19	92
	Yüzde	5,4	15,2	16,3	42,4	20,7	100
DTP	Sayı	8	2	1	-	-	11
	Yüzde	72,7	18,2	9,1	-	-	100
DP	Sayı	4	4	5	20	1	34
	Yüzde	11,8	11,8	14,7	58,8	2,9	100
Oy vermedim	Sayı	8	9	7	12	9	45
	Yüzde	17,8	20,0	15,6	26,7	20,0	100
DİĞER	Sayı	3	9	-	4	10	26
	Yüzde	11,5	34,6	-	15,5	38,4	100
Toplam	Sayı	131	153	108	145	145	682

	<i>Yüzde</i>	<i>19,2</i>	<i>22,4</i>	<i>15,8</i>	<i>21,3</i>	<i>21,3</i>	<i>100</i>
--	--------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	------------

“Bugün, ülkemizde, laiklik ilkesi ciddi bir tehlike altındadır” önermesine verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.83’e göre AKP seçmeni içinde “Bugün, ülkemizde, laiklik ilkesi ciddi bir tehlike altındadır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %6,2; katılıyorum diyenler %9,2; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %15,4; bu önermeye karşı olanlar %33,9 ve kesinlikle karşı olanlar %35,3’tür. CHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %48,4; katılıyorum diyenler %23,6; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %19,2; bu önermeye karşı olanlar %8,8’dir. MHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %20,7; katılıyorum diyenler %42,4; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %16,3; bu önermeye karşı olanlar %15,2 ve kesinlikle karşı olanlar %5,4’tür. DTP seçmeni içinde bu önermeye biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %9,1, karşıyım diyenler %18,2 ve bu önermeye kesinlikle karşı olanlar %72,7’dir. DP seçmeni içinde “Bugün, ülkemizde, laiklik ilkesi ciddi bir tehlike altındadır” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %2,9; katılıyorum diyenler %58,8; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %14,7; bu önermeye karşı olanlar %11,8 ve kesinlikle karşı olanlar %11,8’dir. Herhangi bir partiye oy vermeyenler arasında ülkemizde, bugün, laiklik ilkesinin ciddi tehdit altında olduğu yargısına kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %20; katılıyorum diyenler %26,7; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %15,6; bu önermeye karşı olanlar %20 ve kesinlikle karşı olanlar %17,8’dir. Diğer partilere oy veren seçmenler arasında bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %38,4; katılıyorum diyenler %15,5; bu önermeye karşı olanlar %34,6 ve kesinlikle karşı olanlar %11,5’dir.

Tablo 2.83’te görüldüğü gibi, ülkemizde laiklik ilkesinin ciddi bir tehdit altında olduğu yargısına en çok karşı çıkan grup %90,9 ile DTP seçmenidir. Bu seçmen grubunu AKP izlemekte ve yaklaşık %70 oranında laiklik ilkesini ciddi tehdit altında görmemektedir. Diğer taraftan, bu iki seçmen grubu dışındaki MHP, CHP ve DP’li parti seçmenlerinde laikliğin tehdit altında olduğu yargısı %60’ları aşan bir orana sahiptir. Özellikle CHP seçmeni laikliğin tehdit altında olduğu algısına %72,1 ile en çok sahip olan gruptur.

Çarkoğlu ve Toprak’ın araştırmasında laikliği tehdit altında algılayan CHP’li seçmen grubu %49 oranına ulaşmış (2006, s.75), ancak Denizlili CHP seçmeninin bu konudaki duyarlılığı ülke ortalamasının oldukça üstüne çıkmıştır. Ancak Denizlili CHP seçmeninin bu konudaki duyarlılığını arttıran faktörler, 2006’dan 2008’e doğru yaşanan süreçle de ilişkilendirilebilir. Bu süreçte cumhurbaşkanlığı konusundaki tartışmalar, üniversitelerde

türban yasağı ile ilgili girişimler ve yeni bir anayasa hazırlanması sırasındaki rahatsızlıkların da laiklik konusundaki duyarlılığı arttırdığı unutulmamalıdır. Bu tür gelişmeler sadece Denizli seçmeni tarafından değil, ülke genelindeki pek çok seçmen grubu tarafından da rahatsızlıkla izlenmiş, laik siyasal sistemin korunması konusundaki duyarlılığı arttırmıştır.

Tablo 2.84. Başörtüsü Serbestisi Laiklik İlkesine Zarar Verir.

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Kesinlikle karşıyım	215	31,5
Karşıyım	140	20,5
Biraz katılıyorum/ Biraz katılmıyorum	89	13,0
Katılıyorum	124	18,2
Kesinlikle katılıyorum	114	16,7
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin “Başörtüsü serbestisi laiklik ilkesine zarar verir” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %16,7; katılıyorum diyenler %18,2; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %13; bu önermeye karşı olanlar %20,5 ve kesinlikle karşı olanlar %31,5’dir. Tablo 2.84’te görüldüğü gibi, başörtüsü serbestisinin laiklik ilkesine zarar vereceği düşüncesine katılanlar %34,9 gibi azımsanmayacak bir kesimi oluştururken, başörtüsü serbestisini laikliğe zarar vermeyen bir uygulama olarak görenler ise %52 gibi yüksek bir oranda saptanmıştır. Bu bulgu, laiklik ilkesine ‘ilkece’ bağlı olan Türk seçmeninin laikliğe karşı tehdit olarak algılanan “başörtüsü serbestisi” üzerinde tam bir oydaşma sağlayamadığını göstermektedir.

KONDA’nın Eylül 2007’de yaptığı araştırmada “türban”ın laiklik karşıtı bir simge olup olmadığı sorulmuş ve araştırmaya katılan deneklerin %68,4’ü türbanı laiklik karşıtı bir simge olarak algılamazken %16,7’si türbanı laiklik karşıtı bir simge olarak görmüş ve %14,9’u ise fikrinin olmadığını söylemiştir. Aynı şirketin 2003 yılında yaptığı araştırmanın sonuçları da 2007 yılında yapılan araştırmanın sonuçlarından önemli bir farklılık göstermemiştir(2007, s.40).

Benzer bulgulara ulaşan A&G Araştırma Şirketinin Haziran 2008’de yürüttüğü “Türban Araştırması” sonuçlarına göre, Haziran 2008 itibari ile türbanın laiklik karşıtlığının bir simgesi olmadığını düşünenler %67,3 iken, türbanı laiklik karşıtlığının simgesi olarak görenler %22,9’dur. Aynı şirketin 2007 yılında elde ettiği verilerle karşılaştırıldığında türbanı laiklik karşıtı görmeyenlerin oranında yaklaşık %2,5’lik bir düşüş olmuş, aynı oranda da türbanı laiklik karşıtı olarak nitelendirenlerin oranı artmıştır (2008, s.12). Bir yıl içindeki bu değişim türban üzerinden artan toplumsal gerileme bağlanabilir. Ancak toplumun %65’ten fazlasının türbanı laiklik karşıtı olarak görmemesi önemli bir noktadır.

Tablo 2.85. Cinsiyet* Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenine*Başörtüsü Serbestisi Laiklik İlkesine Zarar Verir.

Cinsiyet	Sayı	Ortalama
Kadın	257	345,58
Erkek	425	339,03
Toplam	682	
Mann Whitney U:53564,500 Z:-,432		Wilcoxon:144089,500 Asymp. Sig.,666
Dindarlık düzeyi	Sayı	Ortalama
Dindarlık düzeyi düşük	136	426,88
Orta düzeyde dindar	398	317,30
Dindarlık düzeyi yüksek	148	328,11
Toplam	682	
Chi-Square:34,028 d1:2		Asymp. Sig.0,000
Dindarlık-laiklik eksenine	Sayı	Ortalama
Katı dindar kesim	23	175,76
Ilımlı dindar kesim	304	249,28
Ilımlı laik kesim	255	403,78
Katı laik kesim	100	501,16
Toplam	682	
Chi-Square:183,756 df:3		Asymp. Sig.0,000

Kadın ve erkeklerin “Başörtüsü serbestisi laiklik ilkesine zarar verir” önermesine verdikleri tepkilerin sıra ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına Mann-Whitney U testi ile bakılmıştır. Sonuçlara göre, kadınların sıra ortalamalarının (345,58) erkeklerin sıra ortalamasından (339,03) istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur, $Z = -,432$ $p > .05$.

Dindarlık düzeyi ile “Başörtüsü serbestisi laiklik ilkesine zarar verir” önermesi arasında Kruskal Wallis testine göre anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir $X^2 (2, N = 682) = 34,028$, $p < .05$. Tablo 2.85 incelendiğinde başörtüsü serbestisinin laiklik ilkesine zarar vereceği inancı yüksek dindarlık düzeyinden düşük dindarlık düzeyine doğru gidildikçe güçlenmektedir.

Benzer şekilde, Kruskal Wallis testine göre seçmenin dindarlık-laiklik ekseninde yer aldığı konum ile “Başörtüsü serbestisi laiklik ilkesine zarar verir” önermesi arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir, $X^2 (2, N = 682) = 183,756$, $p < .05$. Toplumun katı dindar kesiminden katı laik kesimine doğru gidildikçe başörtüsü serbestisinin laiklik ilkesine zarar vereceği yargısı güçlenmektedir.

Tablo 2.86. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Başörtüsü Serbestisi Laiklik İlkesine Zarar Verir.

Yanıtlar		Kesinlikle karşıyım	Karşıyım	Biraz katılıyorum/katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
AKP	Sayı	159	74	22	22	15	292
	Yüzde	54,5	25,3	7,5	7,5	5,1	100
CHP	Sayı	8	36	32	38	68	182

	<i>Yüzde</i>	<i>4,4</i>	<i>19,8</i>	<i>17,6</i>	<i>20,9</i>	<i>37,4</i>	<i>100</i>
MHP	Sayı	19	11	14	36	12	92
	Yüzde	<i>20,7</i>	<i>12,0</i>	<i>15,2</i>	<i>39,1</i>	<i>13,0</i>	<i>100</i>
DTP	Sayı	10	-	-	-	1	11
	Yüzde	<i>90,9</i>	-	-	-	<i>9,1</i>	<i>100</i>
DP	Sayı	4	7	4	16	3	34
	Yüzde	<i>11,8</i>	<i>20,6</i>	<i>11,8</i>	<i>47,1</i>	<i>8,8</i>	<i>100</i>
Oy vermedim	Sayı	12	8	8	11	6	45
	Yüzde	<i>26,7</i>	<i>17,8</i>	<i>17,8</i>	<i>24,4</i>	<i>13,3</i>	<i>100</i>
DİĞER	Sayı	3	4	9	1	9	26
	Yüzde	<i>11,5</i>	<i>15,5</i>	<i>34,6</i>	<i>3,8</i>	<i>34,6</i>	<i>100</i>
Toplam	Sayı	215	140	89	124	114	682
	Yüzde	<i>31,5</i>	<i>20,5</i>	<i>13,0</i>	<i>18,2</i>	<i>16,7</i>	<i>100</i>

“Başörtüsü serbestisi laiklik ilkesine zarar verir” önermesine verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.86’ya göre AKP seçmeni içinde “Başörtüsü serbestisi laiklik ilkesine zarar verir” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %5,1; katılıyorum diyenler %7,5; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %7,5; bu önermeye karşı olanlar %25,3 ve kesinlikle karşı olanlar %54,5’tir. CHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %37,4; katılıyorum diyenler %20,9; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %17,6; bu önermeye karşı olanlar %19,8 ve kesinlikle karşı olanlar %4,4’tür. MHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %13; katılıyorum diyenler %39,1; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %15,2; bu önermeye karşı olanlar %12 ve kesinlikle karşı olanlar %20,7’dir. DTP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum diyenlerin oranı %9,1 ve bu önermeye kesinlikle karşı olanlar %90,9’dur. DP seçmeni içinde “Başörtüsü serbestisi laiklik ilkesine zarar verir” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %8,8; katılıyorum diyenler %47,1; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %11,8; bu önermeye karşı olanlar %20,6 ve kesinlikle karşı olanlar %11,8’dir. Herhangi bir partiye oy vermeyenler arasında ülkemizde, bugün, laiklik ilkesinin ciddi tehdit altında olduğu yargısına kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %13,3; katılıyorum diyenler %24,4; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %17,8; bu önermeye karşı olanlar %17,8 ve kesinlikle karşı olanlar %26,7’dir. Diğer partilere oy veren seçmenler arasında bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %34,6; katılıyorum diyenler %3,8; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %34,6; bu önermeye karşı olanlar %15,5 ve kesinlikle karşı olanlar %11,5’dir.

Tablo 2.86’da görüldüğü gibi, başörtüsü serbestisinin laiklik ilkesine zarar vereceği yargısına en çok karşı çıkan grup %90,9 ile DTP seçmenidir. Bu seçmen grubunu AKP izlemekte ve yaklaşık %80 oranında başörtüsü serbestisinin laiklik ilkesine zarar vereceği

yargısını reddetmektedir. Diğer taraftan, bu iki seçmen grubu dışındaki MHP, CHP ve DP’li parti seçmenlerinde başörtüsü serbestîsinin laiklik ilkesine zarar vereceği yargısı %50’leri aşan bir orana sahiptir. Ancak MHP ve DP’li seçmen içinde başörtüsünün laiklik ilkesine zarar vermeyeceğini düşünenlerin oranı da %30’ları aşan bir gruba sahiptir.

Denizli örneğinde başörtüsü-laiklik ilişkisini sorgulayan soruya yakın bir soru A&G Araştırma Şirketi’nin Haziran 2008’de yaptığı “Türban Araştırması”nda da kullanılmıştır. Buna göre türbanın laiklik karşıtı bir simge olup olmadığı sorulmuş, AKP’lilerin %85,3’ü, MHP’lilerin %72,7’si ve DTP’lilerin %65,1’i türbanı laiklik karşıtlığının bir simgesi olarak görmezken CHP seçmeninin %60,2’si türbanı laiklik karşıtlığının bir simgesi olarak kabul etmiştir (2008, s.12). Denizli örneğinde yapılan çalışmada ise başörtüsü laiklik ilişkisini birbirine karşıt bir ilişki biçiminde tanımlayanların seçmen grupları içinde dağılımı daha fazladır. Sadece AKP ve DTP Başörtüsü serbestîsini laiklik ilkesine zarar vermeyen bir uygulama olarak görürken böyle bir uygulamanın laikliğin karşısında yer aldığını düşünenlerin oranı MHP, DP ve CHP içinde önemli bir ağırlığa sahiptir.

Tablo 2.87. İnanç Farklılıklarımızın Hoşgörü Ve Barış Ortamında Korunması Toplumsal Huzur İçin Çok Önemlidir.

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Kesinlikle karşıyım	9	1,3
Karşıyım	4	0,6
Biraz katılıyorum/ Biraz katılmıyorum	19	2,8
Katılıyorum	164	24,0
Kesinlikle katılıyorum	486	71,3
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin “İnanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunması toplumsal huzur için çok önemlidir” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %71,3; katılıyorum diyenler %24; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %2,8; bu önermeye karşı olanlar %0,6 ve kesinlikle karşı olanlar %1,3’tür. Tablo 2.87’de görüldüğü gibi, inanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunmasının toplumsal huzur için çok önemli olduğu düşüncesine katılanlar %95,3 gibi büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Denizli örneğinde elde edilen bulguyu destekleyen bir başka çalışma, Çarkoğlu ve Toprak’ın 1999’da yaptığı araştırmada ortaya çıkmış; inanç farklılıklarının hoşgörü ve barış ortamında korunmasının toplumsal huzur için önemli olduğunu düşünenlerin oranı %91,4 olarak tespit edilmiştir (2000, s.59).

Ancak, ilke düzeyinde gösterilen bu hoşgörü ve toleransın farklı dinden ve kimlikten insanlarla yaşam pratikleri üzerinden sorgulandığında toplumsal hoşgörünün ilke düzeyinde ifade edildiğinden daha düşük olduğu Çarkoğlu ve Toprak’ın 1999 ve 2006’da yaptıkları araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır. Çarkoğlu ve Toprak, çeşitli sorularla hoşgürsüzlük endeksi çıkartmaya çalışmış ve Türk halkının hoşgürsüzlüğünün bağnazlıktan

kaynaklandığını tespit etmişlerdir. Çarkoğlu ve Toprak, gündelik yaşamda ilişki kurmaları veya yan yana gelme ihtimalleri düşük olan grupların birbirleri ile hiçbir yaşamsal tecrübe geçirmeden komşuluk ve arkadaşlık düzeyinde ilişki kurmayı istememelerini önyargılara bağlamaktadır. Bu çalışmada elde dilen bulgulara göre Türk seçmeninin yaklaşık üçte biri (%36,9) yüksek derecede toleranssız bulunurken, %16,6'sının orta derecede toleranssız, %45,1'inin ise düşük derecede toleranssız olduğu görülmüştür (2006, s.46,48). Başka bir deyişle, Türk seçmenin yarıdan biraz azı yaşamsal pratiklerde yüksek hoşgörüye sahip bir kesim oluşturmaktadır. Bu oran da ilke olarak hoşgörüü %90'ları aşan bir çoğunlukla olumlayan seçmen kitlesi için oldukça düşüktür.

Tablo 2.88. Cinsiyet*Dindarlık Düzeyi* Dindarlık-Laiklik Eksenine*İnanç Farklılıklarımızın Hoşgörü Ve Barış Ortamında Korunması Toplumsal Huzur İçin Çok Önemlidir.

Cinsiyet	Sayı	Ortalama
Kadın	257	344,34
Erkek	425	339,78
Toplam	682	
Mann Whitney U:53883,500 Z:-,370		Wilcoxon:144408,500 Asymp. Sig.,711
Dindarlık düzeyi	Sayı	Ortalama
Dindarlık düzeyi düşük	136	313,37
Orta düzeyde dindar	398	348,74
Dindarlık düzeyi yüksek	148	347,88
Toplam	682	
Chi-Square:5,552 d1:2		Asymp. Sig.0,062
Dindarlık-laiklik eksenine	Sayı	Ortalama
Katı dindar kesim	23	375,02
Ilımlı dindar kesim	304	351,91
Ilımlı laik kesim	255	324,84
Katı laik kesim	100	344,61
Toplam	682	
Chi-Square:5,387 df:3		Asymp. Sig.0,146

Kadın ve erkeklerin “Başörtüsü serbestisi laiklik ilkesine zarar verir” önermesine verdikleri tepkilerin sıra ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına Mann-Whitney U testi ile bakılmıştır. Sonuçlara göre, kadınların sıra ortalamalarının (344,34) erkeklerin sıra ortalamasından (339,78) istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur, $Z = -,370$ $p > .05$.

Tablo 2.88 incelendiğinde Dindarlık düzeyi ile “İnanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunması toplumsal huzur için çok önemlidir” önermesi arasında Kruskal Wallis testine göre anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir, $X^2 (2, N = 682) = .5552$, $p > .05$. Çarkoğlu ve Toprak’ın araştırmasında ise hoşgürsüzlük endeksine göre, dindarlık düzeyi düştükçe hoşgörü oranının arttığı, dindarlık düzeyi arttıkça da farklı din, mezhep ve kimlikten olanlarla ortak yaşama katılma konusunda hoşgörünün azaldığı saptanmıştır (2006, s.49)

Ancak, Kruskal Wallis testine göre seçmenin dindarlık-laiklik ekseninde yer aldığı toplumsal konum ile “İnanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunması toplumsal huzur için çok önemlidir” önermesi arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir, $X^2 (2, N = 682) = .5,162, p > .05$. Toplumun katı laik kesiminden katı dindar kesime doğru gidildikçe inanç farklılıklarının hoş görü ve barış ortamında korunması gerekliliğine olan istem artmaktadır. Ancak, Çarkoğlu ve Toprak’ın çalışmasında yaşamsal pratikler açısından incelendiğinde bu durumun tersinin saptandığı görülmüş, laik kesimden dindar kesime doğru gidildikçe toplumsal hoşgürsüzlük endeksi artmıştır (2006, s.49). Nitekim bu iki ters sonuç, toplumsal iktidarı tayin edenin ya da iktidarın laik mi dindar mı olduğunun anlaşılacağı yerdir. Foucault, iktidarın pek çok toplumsal pratik arasında bir pratik olduğunu ve bu nedenle iktidarın çok sayıda odaklar vasıtasıyla insanlar üzerinde değişken ve devinimli eşitsiz ilişkiler yumağı geliştirdiğinden bahseder (Akay, 2000). Görüldüğü gibi, burada iktidar odaklarından biri olan merkezi iktidarın, laik karakterinin, toplumsal iktidar tarafından dirençle karşılandığı ve yeniden üretilmediği görülmektedir.

Başka bir değişle, Denizli örneğinde inanç farklılıklarının toplumsal hoşgörü ve barış ortamında korunmasının toplumsal huzur açısından çok önemli olduğuna inanan seçmen kitlesi katı dindar kesime doğru gidildikçe artarken; ulusal çapta yürütülen çalışmada, bu ilkenin yaşamsal pratiğe dökülmesi sırasında en düşük hoşgörü düzeyinin dindar kesime doğru gidildikçe azalması, hoşgörü ilkesine olan samimiyetin sorgulanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla dindarlık-bağnazlık arasındaki bağının kurulması konusunda rahatsızlık duyan dindar kesimlerin, bu konudaki tutumları konusunda bir özeleştiri yapmaları ve bu ilkeyi yaşam pratikleri arasında uygulamaya geçirmeleri daha yerinde bir tavır olacaktır.

Tablo 2.89. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*İnanç Farklılıklarımızın Hoşgörü Ve Barış Ortamında Korunması Toplumsal Huzur İçin Çok Önemlidir.

Yanıtlar		Kesinlikle karşıyım	Karşıyım	Biraz katılıyorum/katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
AKP	Sayı	2	3	8	56	223	292
	Yüzde	0,7	1,0	2,7	19,2	76,4	100
CHP	Sayı	3	1	7	50	121	182
	Yüzde	1,6	0,5	3,8	27,5	66,5	100
MHP	Sayı	-	-	2	28	62	92
	Yüzde	-	-	2,2	30,4	67,4	100
DTP	Sayı	4	-	-	-	7	11
	Yüzde	36,4	-	-	-	63,6	100
DP	Sayı	-	-	-	15	19	34
	Yüzde	-	-	-	44,1	55,9	100
Oy vermedim	Sayı	-	-	-	9	36	45
	Yüzde	-	-	-	20,0	80,0	100
DİĞER	Sayı	-	-	2	6	18	26

	<i>Yüzde</i>	-	-	7,6	23,0	69,4	100
Toplam	Sayı	9	4	19	164	486	682
	<i>Yüzde</i>	1,3	0,6	2,8	24,0	71,3	100

“İnanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunması toplumsal huzur için çok önemlidir” önermesine verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.89’a göre AKP seçmeni içinde “İnanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunması toplumsal huzur için çok önemlidir” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %76,4; katılıyorum diyenler %19,2; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %2,7; bu önermeye karşı olanlar %1 ve kesinlikle karşı olanlar %0,7’dir. CHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %66,5; katılıyorum diyenler %27,5; biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %3,8; bu önermeye karşı olanlar %0,5 ve kesinlikle karşı olanlar %1,6’dır. MHP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %67,4; katılıyorum diyenler %30,4 ve biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %2,2’dir. DTP seçmeni içinde bu önermeye kesinlikle katılıyorum diyenlerin oranı %63,6 ve bu önermeye kesinlikle karşı olanlar %36,4’tür. DP seçmeni içinde “İnanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunması toplumsal huzur için çok önemlidir” önermesine kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %55,9; katılıyorum diyenler %44,1’dir. Herhangi bir partiye oy vermeyenler arasında ülkemizde, inanç farklılıklarının hoş görü ve barış ortamında korunması gerekliliği yargısına kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %80 ve katılıyorum diyenler %20’dir. Diğer partilere oy veren seçmenler arasında bu önermeye kesinlikle katılıyorum cevabını verenler %69,4; katılıyorum diyenler %23 ve biraz katılıyorum/katılmıyorum diyenlerin oranı %7,6’dır.

Tablo 2.89’dan da görüldüğü gibi, inanç farklılıklarının hoşgörü ve barış ortamında korunmasını toplumsal huzur açısından oldukça önemli gören en büyük seçmen grubu %100 ile DP seçmeni olurken, bu seçmen grubunu %97,8 ile MHP, %95,6 ile AKP ve %94 ile CHP izlemektedir. İnanç farklılıklarının hoşgörü temelinde korunmasının toplumsal huzur için çok önemli olduğuna en çok karşı çıkan grup ise DTP seçmeni olmuştur. Ancak, Çarkoğlu ve Toprak’ın 2006’da yaptığı araştırmada, yaşam pratikleri açısından hoşgörüsüzlük endeksinin en yüksek olduğu seçmen grubu da sırasıyla MHP ve AKP seçmeni olmuştur. Bu iki seçmen grubunun “hoşgörüsüzlük endeksi” ülke ortalamasının üzerindedir. Fakat bu bulgulardan daha şaşırtıcı olanı ilke düzeyinde inanç farklılıklarının hoşgörü ve barış ortamında korunmasının toplumsal huzur açısından çok da önemli olmadığını söyleyen en büyük seçmen grubunu oluşturan DTP’li seçmenin, yaşamsal pratikler açısından diğer seçmen gruplarından açık farkla daha yüksek bir tolerans düzeyine sahip olduğudur. Bu durum bölücü örgüte yandaşlığı ile bilinen DTP’nin seçmen tabanını, toplumsal hayatta bıraktığı zor durumun önemli bir

göstergesidir. Öyle ki, DTP’li seçmenler, yaşamsal pratikler açısından en yüksek hoşgörüye ihtiyacı olan seçmen grubu olarak belirlemiştir. DTP seçmenini ise CHP seçmeni izlemekte ve bu seçmen grubunun hoşgörüsüzlük endeksi ülke ortalamasının altında kalmaktadır (2006, s.49). Dolayısıyla yaşamsal pratikler açısından en hoşgörülü seçmen gruplarından birinin CHP olduğu söylenebilir.

2.3.3.1. Devletin Din Politikalarının Desteklenme Düzeyi

Devlet, din ve toplum ilişkisinde çeşitli düzenleme araçları kullanmakta, politikalar uygulamaktadır. Bu başlık altında devletin din ile ilgili düzenlemelerinin ne ölçüde seçmen nezdinden destek gördüğü sorgulanacaktır.

Tablo 2.90. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kaldırılmasını Onaylar mısınız?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	91	13,3
Hayır	591	86,7
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kaldırılmasına olumlu bakanların oranı %13,3 iken, böyle bir girişimi olumsuz olarak değerlendirenlerin oranı %86,7’dir. Denizli örneğinde seçmenin Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili tavrı, ülke çapında Çarkoğlu ve Toprak’ın 1999’da yürüttüğü araştırma sonuçları ile uyumlu çıkmıştır. Bu çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kaldırılmasını destekleyenlerin oranı %8,6 iken buna karşı çıkan seçmenlerin oranı %81,7’dir (2000, s.66).

Tablo 2.91. Cinsiyet* Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kaldırılmasını Onaylar mısınız ?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	23	234	257
	Yüzde	8,9	91,1	100
Erkek	Sayı	68	357	425
	Yüzde	16,0	84,0	100
Toplam	Sayı	91	591	682
	Yüzde	13,3	86,7	100

“Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kaldırılmasını onaylar mısınız” sorusuna cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson X^2 (1, N = 682) = 6,885, $p < .05$. Tablo 2.91’e göre kadın seçmenlerden %8,9’u Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kaldırılmasına evet derken %91,1’i bu fikre hayır demiştir. Erkek seçmenlerin ise, %16’sı Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılmalı derken; %84’ünün Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kaldırılmasına karşı olduğu tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi, Diyanet İşleri Başkanlığı’na verilen destek kadın seçmenlerde oransal olarak daha fazladır.

Tablo 2.92. Dindarlık Düzeyi* Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılmasını Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	24	112	136
	Yüzde	17,6	82,4	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	48	350	398
	Yüzde	12,1	87,9	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	19	129	148
	Yüzde	12,8	87,2	100
Toplam	Sayı	91	591	682
	Yüzde	13,3	86,7	100

“Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasını onaylar mısınız” sorusuna dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 2,778, p > .05$. Tablo 2.92'ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %17,6'sı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasına evet derken %82,4'ü bu fikre hayır demiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda ise, %12,1'i Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılmalı derken; %87,9'unun Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasına karşı olduğu tespit edilmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %12,8'i Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasını olumlu karşılarken %87,2'si bu düşünceye karşı olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi, Diyanet İşleri Başkanlığı toplumdaki her dindarlık düzeyindeki seçmenin sempatisini kazanan bir din kurumu niteliğini kazanmıştır.

Tablo 2.93. Dindarlık-Laiklik Eksenini* Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılmasını Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	9	14	23
	Yüzde	39,1	60,9	100
İlmli dindar kesim	Sayı	15	289	304
	Yüzde	4,9	95,1	100
İlmli laik kesim	Sayı	42	213	255
	Yüzde	16,5	83,5	100
Katı laik kesim	Sayı	25	75	100
	Yüzde	25,0	75,0	100
Toplam	Sayı	91	591	682
	Yüzde	13,3	86,7	100

“Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasını onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtların katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya

verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 45,727, p < .05$. Tablo 2.93'e göre katı dindar kesimde "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasını onaylar mısınız" sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %39,1 iken, hayır diyenler %60,9'dur. İlmli dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %4,9 iken, hayır diyenler %95,1'dir. İlmli laik kesimde %16,5 Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması düşüncesini olumlu karşılarken %83,5'i bu düşünceye karşı olduğunu belirtmiştir. Katı laik kesimde ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasını isteyenlerin oranı %25 iken kaldırılmamalı diyenlerin oranı %75'dir.

Toplumsal kesimler açısından bakıldığında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasına yönelik toplumsal desteğin en zayıf olduğu kesim katı dindarlar iken, ikinci zayıf desteğin bu toplumsal kesimin tam karşısında yer alan katı laik toplumsal kesimden gelmesi ilginçtir.

Tablo 2.94. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılmasını Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	21	271	292
	Yüzde	7,2	92,8	100
CHP	Sayı	40	142	182
	Yüzde	22,0	78,0	100
MHP	Sayı	6	86	92
	Yüzde	6,5	93,5	100
DTP	Sayı	1	10	11
	Yüzde	9,1	90,9	100
DP	Sayı	10	24	34
	Yüzde	29,4	70,6	100
Oy vermedim	Sayı	8	37	45
	Yüzde	17,8	82,2	100
DİĞER	Sayı	5	21	26
	Yüzde	19,2	80,8	100
Toplam	Sayı	91	591	682
	Yüzde	13,3	86,7	100

"Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasını onaylar mısınız" sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %7,2, hayır diyenler %92,8; CHP seçmeni içinde evet diyenler %22, hayır diyenler %78; MHP seçmeni içinde evet diyenler %6,5, hayır diyenler %93,5; DTP seçmeni içinde evet diyenler %9,1, hayır diyenler %90,9; DP seçmeni içinde evet diyenler %29,4, hayır diyenler %70,6; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %17,8 hayır diyenler %82,2; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %19,2, hayır diyenler %80,8 oranında yer almıştır.

Tablo 2.94'ten de anlaşıldığı gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasına en güçlü destek %29,4 ile DP seçmeni içinden gelirken, ikinci önemli destek %22 oranında CHP seçmeninden gelmekte, fakat genel olarak düşünüldüğünde bu seçmen oranları Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığını sürdürmesinde önemli bir muhalefet kitlesi oluşturmamaktadır. Başka bir deyişle devletin bu kurum aracılığı ile dini hayata müdahalede bulunması ve düzenleme yetkisine sahip olması hemen hemen tüm parti seçmenleri tarafından benimsenmektedir. Özellikle devletin dini hayatı düzenleme yetkisini elinde bulundurmasına en büyük desteğin “rejim tehdidi algılaması yaratan” bir siyasi hareket olan AKP'nin, seçmen tabanından gelmesi ve laik rejimin bir uygulaması olan bu başkanlığa sahip çıkması, rejim tehlikesinin ne kadar gerçekçi olduğunun sorgulanması açısından da önemlidir.

Tablo 2.95. Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi Vatandaşlarımıza Hizmet Vermeli midir?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	522	76,5
Hayır	160	23,5
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi vatandaşlara da hizmet vermesi gerekliliğine olumlu bakanların oranı %76,5 iken, böyle bir girişimi olumsuz olarak değerlendirenlerin oranı %23,5'tir. Denizli örneğindeki bulguyu destekleyen Çarkoğlu ve Toprak'ın araştırmasında ise, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi vatandaşlara da hizmet vermesini uygun bulan seçmenlerin oranı %69,2 iken, uygun bulmadığını söyleyenlerin oranı %16,4 bulunmuştur (2006, s.68). Görüldüğü gibi, hem ulusal düzeyde hem de Denizli ilinde devletin dinin toplumsal hayattaki yerini düzenleyen kurumlarından biri olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın faaliyetlerini, Alevi vatandaşlara hizmet verir şekilde değiştirmesini destekleyenler büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır.

Tablo 2.96. Cinsiyet* Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi Vatandaşlarımıza Hizmet Vermeli midir?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	203	54	257
	Yüzde	79,0	21,0	100
Erkek	Sayı	319	106	425
	Yüzde	75,1	24,9	100
Toplam	Sayı	522	160	682
	Yüzde	76,5	23,5	100

“Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi vatandaşlarımıza hizmet vermeli midir” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, $Pearson X^2 (1, N = 682) = 1,377, p > .05$. Tablo 2.96'ya göre kadın seçmenlerden %79'u Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi vatandaşlara

hizmet vermesine evet derken %21'i bu fikre hayır demiştir. Erkek seçmenlerin ise, %75,1'i Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi vatandaşlara hizmet vermeli derken; %24,9'unun Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi vatandaşlara hizmet vermesine karşı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2.97. Dindarlık Düzeyi*Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi Vatandaşlarımıza Hizmet Vermeli midir?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	117	19	136
	Yüzde	86,0	14,0	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	298	100	398
	Yüzde	74,9	25,1	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	107	41	148
	Yüzde	72,3	27,7	100
Toplam	Sayı	522	160	682
	Yüzde	76,5	23,5	100

“Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi vatandaşlarımıza hizmet vermeli midir” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 8,919, p < .05$. Tablo 2.97'ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %86'sı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın alevi vatandaşlara hizmet vermesine evet derken %14'ü bu fikre hayır demiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda ise, %74,9'u Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılmalı derken; %25,1'inin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi vatandaşlara hizmet vermesine karşı olduğu tespit edilmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %72,3'ü Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi vatandaşlara hizmet vermesini olumlu karşılarlarken %27,7'si bu düşünceye karşı olduğunu belirtmişlerdir.

Buna göre, dindarlık düzeyi arttıkça Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi vatandaşlara hizmet vermesini olumlu karşılayanların oranı azalmaktadır. Bu durum Çarkoğlu ve Toprak'ın çalışmasında ortaya çıkan dindarlık düzeyi arttıkça yaşamsal pratiklere dönük toleransın azaldığı bulgusunun bir yansıması olarak görülebilir (2006, s.49). Ancak, yine de her dindarlık düzeyindeki seçmenler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi vatandaşlara da hizmet vermesini %70'in üstünde bir oranda olumlaması, toplumda bu konuyla ilgili düzenlemelerin gerekliliğini göstermektedir.

Tablo 2.98. Dindarlık-Laiklik Eksenine Sızce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi Vatandaşlarımıza Hizmet Vermeli midir?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	15	8	23
	Yüzde	65,2	34,8	100
İlmli dindar kesim	Sayı	219	85	304
	Yüzde	72,0	28,0	100
İlmli laik kesim	Sayı	201	54	255
	Yüzde	78,8	21,2	100
Katı laik kesim	Sayı	87	13	100
	Yüzde	87,0	13,0	100
Toplam	Sayı	522	160	682
	Yüzde	76,5	23,5	100

“Sızce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi vatandaşlarımıza hizmet vermeli midir” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değışkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değışkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (3, N = 682) = 11,905 p < .05. Tablo 2.98’e göre katı dindar kesimde “Sızce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi vatandaşlarımıza hizmet vermeli midir” sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %65,2 iken, hayır diyenler %34,8’dir. İlmli dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %72 iken, hayır diyenler %28’dir. İlmli laik kesimde %78,8 Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Alevi vatandaşlara da hizmet vermesi düşüncesini olumlu karşılarken %21,2’si bu düşünceye karşı olduğunu belirtmiştir. Katı laik kesimde ise Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Alevi vatandaşlara da hizmet vermesini isteyenlerin oranı %87 iken kaldırılmamalı diyenlerin oranı %13’tür.

Görüldüğü gibi, katı dindar kesimden katı laik toplumsal kesimlere doğru gidildikçe Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Alevi vatandaşlarımıza da hizmet vermesini isteyenlerin oranı artmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Alevi vatandaşlara hizmet vermesine en zayıf desteğin Katı dindar seçmen grubundan gelmesi, yine Çarkoğlu ve Toprak’ın toplumsal hoşgörüsüzlük endeksinin laik kesimden kesime dindar doğru gidildikçe arttığı bulgusu ile örtüşmektedir.

Tablo 2.99. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Sızce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi Vatandaşlarımıza Hizmet Vermeli midir?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	206	86	292
	Yüzde	70,5	29,5	100
CHP	Sayı	159	23	182
	Yüzde	87,4	12,6	100
MHP	Sayı	64	28	92
	Yüzde	69,6	30,4	100

DTP	Sayı	6	5	11
	Yüzde	54,5	45,5	100
DP	Sayı	25	9	34
	Yüzde	73,5	26,5	100
Oy vermedim	Sayı	38	7	45
	Yüzde	84,4	15,6	100
DİĞER	Sayı	24	2	26
	Yüzde	92,3	7,7	100
Toplam	Sayı	522	160	682
	Yüzde	76,5	23,5	100

“Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi vatandaşlarımıza hizmet vermeli midir” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış, ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %70,5, hayır diyenler %29,5; CHP seçmeni içinde evet diyenler %87,4, hayır diyenler %12,6; MHP seçmeni içinde evet diyenler %69,6, hayır diyenler %30,4; DTP seçmeni içinde evet diyenler %54,5, hayır diyenler %45,5; DP seçmeni içinde evet diyenler %73,5, hayır diyenler %26,5; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %84,4 hayır diyenler %15,6; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %92,3, hayır diyenler %7,7 oranında yer almışlardır.

Tüm seçmen grupları içinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Alevi vatandaşlarımıza da hizmet vermesine en çok karşı çıkan seçmen grubu 45,5 ile DTP’ye aittir. Bu konuda DTP dışında en büyük itiraz MHP ve AKP’den gelmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Alevi vatandaşlara hizmet vermesine en büyük destek ise, CHP seçmeninden gelmektedir.

Tablo 2.100. Sizce Din Eğitimi Zorunlu Olarak İlköğretim ve Ortaöğretim Programlarında Yer Almalı mıdır?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	515	75,5
Hayır	167	24,5
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin din eğitiminin zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer alması gerektiğini söyleyenlerin %75,5 iken, bu durumu olumsuz olarak değerlendirenlerin oranı %24,5’tir.

Çarkoğlu ve Toprak’ın araştırmasında din eğitiminin zorunlu olarak devlet okullarında verilmesine katılanların oranı %82,1 iken, zorunlu din eğitime karşı çıkanların oranı %15,4’te kalmıştır. Görüldüğü gibi, zorunlu din eğitimi destekleyenlerin oranı Denizli örneğinde Türkiye geneline göre daha düşük çıkmıştır (2006, s.55).

Tablo 2.101. Cinsiyet* Sizce Din Eğitimi Zorunlu Olarak İlköğretim ve Ortaöğretim Programlarında Yer Almalı mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	188	69	257
	Yüzde	73,2	26,8	100
Erkek	Sayı	327	98	425
	Yüzde	76,9	23,1	100
Toplam	Sayı	515	167	682
	Yüzde	75,5	24,5	100

“Sizce din eğitimi zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almalı mıdır” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = 1,244, p > .05$. Tablo 2.101’e göre kadın seçmenlerden %73,2’si din eğitiminin zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almasına evet derken %26,8’i buna hayır demiştir. Erkek seçmenlerin ise, %76,9’u din eğitimi zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almalı derken; %23,1’inin din eğitiminin zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almasına karşı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2.102. Dindarlık Düzeyi*Sizce Din Eğitimi Zorunlu Olarak İlköğretim ve Ortaöğretim Programlarında Yer Almalı mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	72	64	136
	Yüzde	52,9	47,1	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	315	83	398
	Yüzde	79,1	20,9	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	128	20	148
	Yüzde	86,5	13,5	100
Toplam	Sayı	515	167	682
	Yüzde	75,5	24,5	100

“Sizce din eğitimi zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almalı mıdır” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyiyüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 8,919, p < .05$. Tablo 2.102’ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %52,9’u din eğitiminin zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almasına evet derken %47,1’i buna hayır demiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda ise, %79,1’i din eğitimi zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almalı derken; %20,9’unun din eğitiminin zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almasına karşı olduğu

tespit edilmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %86,5'i din eğitiminin zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almasını olumlu karşılarken %13,5'i bu düşünceye karşı olduğunu belirtmiştir.

Buna göre dindarlık düzeyi arttıkça, din eğitiminin zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almasını destekleyenlerin oranı artmaktadır. Bu sonuca paralel bir şekilde Çarkoğlu ve Toprak da dindarlık düzeyi azaldıkça bireylerin zorunlu din eğitimi uygulamasına ilişkin itirazlarının arttığını, dindarlık düzeyi düşük grubun %52 oranında zorunlu din eğitime ilişkin uygulamayı doğru bulmadığını belirtmiştir (2006, s.55).

Tablo 2.103. Dindarlık-Laiklik Eksenine Sizin Din Eğitimi Zorunlu Olarak İlköğretim Ve Ortaöğretim Programlarında Yer Almalı mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	23	-	23
	Yüzde	100	-	100
İlımlı dindar kesim	Sayı	277	27	304
	Yüzde	91,8	8,9	100
İlımlı laik kesim	Sayı	163	92	255
	Yüzde	63,9	36,1	100
Katı laik kesim	Sayı	52	48	100
	Yüzde	52,0	48,0	100
Toplam	Sayı	515	167	682
	Yüzde	75,5	24,5	100

“Sizin din eğitimi zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almalı mıdır” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (3, N = 682) = 95,925 p < .05. Tablo 2.103'e göre katı dindar kesimde yer alan seçmenlerin hepsi “Sizin din eğitimi zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almalı mıdır” sorusuna evet yanıtını vermiştir. İlımlı dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %91,8 iken, hayır diyenler %8,9'dur. İlımlı laik kesimde %63,9'u din eğitiminin ilköğretim ve orta öğretim programlarında zorunlu olarak verilmesini olumlu karşılarken %36,1'i bu duruma karşı olduğunu belirtmiştir. Katı laik kesimde ise din eğitiminin ilköğretim ve orta öğretim programlarında zorunlu olarak verilmesini isteyenlerin oranı %52 iken zorunlu din eğitime karşı olanların oranı %48'dir.

Tablo 2.96'dan da anlaşıldığı gibi katı dindar kesimden katı laik toplumsal kesimlere doğru gidildikçe din eğitiminin ilköğretim ve orta öğretim programlarında zorunlu olarak verilmesini isteyenlerin oranı azalmaktadır.

Tablo 2.104. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Sizce Din Eğitimi Zorunlu Olarak İlköğretim Ve Ortaöğretim Programlarında Yer Almalı mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	262	30	292
	Yüzde	89,7	10,3	100
CHP	Sayı	92	90	182
	Yüzde	50,5	49,5	100
MHP	Sayı	82	10	92
	Yüzde	89,1	10,9	100
DTP	Sayı	10	1	11
	Yüzde	90,9	9,1	100
DP	Sayı	30	4	34
	Yüzde	88,2	11,8	100
Oy vermedim	Sayı	26	19	45
	Yüzde	57,8	42,2	100
DİĞER	Sayı	13	13	26
	Yüzde	50,0	50,0	100
Toplam	Sayı	515	167	682
	Yüzde	75,5	24,5	100

“Sizce din eğitimi zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almalı mıdır” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %89,7, hayır diyenler %10,3; CHP seçmeni içinde evet diyenler %50,5, hayır diyenler %49,5; MHP seçmeni içinde evet diyenler %89,1, hayır diyenler %10,9; DTP seçmeni içinde evet diyenler %90,9, hayır diyenler %9,1; DP seçmeni içinde evet diyenler %88,2, hayır diyenler %11,8; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %57,8 hayır diyenler %42,2; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %50, hayır diyenler %50 oranında yer almıştır.

Hemen hemen tüm seçmen grupları içinde ilköğretim ve ortaöğretim programlarında zorunlu din eğitimine destek veren seçmen oranı yaklaşık %90'lara ulaşırken CHP seçmeni bu uygulamaya en çok karşı çıkan seçmen grubunu oluşturmaktadır. Bu bulgu Çarkoğlu ve Toprak'ın yürüttüğü çalışmada da desteklenmiş zorunlu din eğitime karşı olan en büyük seçmen grubunun CHP'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Dolayısı ile CHP seçmeni dışındaki pek çok seçmenin zorunlu din eğitimi konusundaki politikayı desteklediği söylenebilir (2006, s.80).

Tablo 2.105. İmam Hatip Lisesi Mezunlarının Üniversiteye Girişte Farklı Statüde Değerlendirilmeleri Yerinde Bir Uygulama mıdır?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	217	31,8
Hayır	465	68,2
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmelerini yerinde bir uygulama olarak görenlerin oranı %31,8 iken, bu uygulamaya karşı çıkanların oranı %68,2'dir.

Çarkoğlu ve Toprak'ın yaptığı araştırmada imam hatip lisesi mezunlarının diledikleri fakülteye gitmelerine ilişkin düşünceleri deneklere sorulmuş, imam hatip lisesi mezunlarının diledikleri fakültelere girebilmesini onaylayanların oranı %82,4, böyle bir girişime karşı çıkanların oranı %14,5 bulunmuştur (2006, s.55). Dolayısıyla Denizli ilinde imam hatip liselerine uygulanan katsayı sebebiyle imam hatip lisesi mezunlarının diledikleri fakültelere gitmesini istemeyen kesim %31,8 ile ülke ortalamasından yüksek çıkmıştır. Çarkoğlu ve Toprak; imam hatip lisesi mezunlarının diledikleri fakültelere gitmesini istemeyen kesime, özellikle hangi fakültelere gitmelerini istemediklerini sormuştur. %14,5'lik gruba yöneltilen bu soruya %34'ü cevap vermezken, %23'lük grup "hiçbir fakülteye gitmesinler" demiştir. Özellikle fakülte ismi verenler arasında ise %19,8 ile hukuk ve %7,4 ile siyasal bilgiler fakültesi başı çekmekte, bu fakülteleri eğitim ve askeri okullar izlemektedir. Araştırmaya katılan denekler, imam hatip liselilerin doğa bilimleri ile ilgili tıp, mühendislik ve matematik eğitimi almalarında sakınca görmezlerken, ülkenin sosyal ve siyasal hayatında söz sahibi olabilecek fakültelerde sosyal bilimler alanında eğitim almalarına itiraz etmektedirler (2006, s.56).

Tablo 2.106. Cinsiyet* İmam Hatip Lisesi Mezunlarının Üniversiteye Girişte Farklı Statüde Değerlendirilmeleri Yerinde Bir Uygulama mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	79	178	257
	Yüzde	30,7	69,3	100
Erkek	Sayı	138	287	425
	Yüzde	32,5	67,5	100
Toplam	Sayı	217	465	682
	Yüzde	31,8	68,2	100

"İmam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmeleri yerinde bir uygulama mıdır" sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = ,221, p > .05$. Tablo 2.106'ya göre kadın seçmenlerden %30,7'si imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasını yerinde bulurken %69,3'ü bu uygulamaya hayır demiştir. Erkek seçmenlerin ise, %32,5'i imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasını yerinde bulurken; %67,5'inin imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasına karşı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2.107. Dindarlık Düzeyi*İmam Hatip Lisesi Mezunlarının Üniversiteye Girişte Farklı Statüde Değerlendirilmeleri Yerinde Bir Uygulama mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	53	83	136
	Yüzde	39,0	61,0	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	135	263	398
	Yüzde	33,9	66,1	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	29	119	148
	Yüzde	19,6	80,4	100
Toplam	Sayı	217	465	682
	Yüzde	31,8	68,2	100

“İmam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmeleri yerinde bir uygulama mıdır” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyiyüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (2, N = 682) = 14,210, $p < .05$. Tablo 2.107’ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %39’u imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasını yerinde bulurken %61’i bu uygulamaya “hayır” demişlerdir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda ise, %33,9’u imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasını yerinde bulurken; %66,1’inin imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasına karşı olduğu tespit edilmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %19,6’sı imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasını yerinde bulurken %80,4’ü bu uygulamaya karşı olduğunu belirtmişlerdir.

Buna göre, dindarlık düzeyi arttıkça imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasına karşı çıkanların oranı artmaktadır. Ancak hemen tüm dindarlık düzeylerinde imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte karşılaştıkları katsayı uygulamasına karşı olanların %60’ları aşan oranlarda yer alması uygulanan bu politikanın yeniden gözden geçirilmesi konusundaki toplumsal talebin yüksek olduğunun göstergesidir.

Tablo 2.108. Dindarlık-Laiklik Eksenine* İmam Hatip Lisesi Mezunlarının Üniversiteye Girişte Farklı Statüde Değerlendirilmeleri Yerinde Bir Uygulama mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	2	21	23
	Yüzde	8,7	91,3	100
İlmli dindar kesim	Sayı	69	235	304
	Yüzde	22,7	77,3	100
İlmli laik kesim	Sayı	93	162	255
	Yüzde	36,5	63,5	100

Katı laik kesim	Sayı	53	47	100
	Yüzde	53,0	47,0	100
Toplam	Sayı	217	465	682
	Yüzde	31,8	68,2	100

“İmam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmeleri yerinde bir uygulama mıdır” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (3, N = 682) = 40,551, p < .05$. Tablo 2.108’e göre katı dindar kesimde “imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmeleri yerinde bir uygulama mıdır” sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %8,7 iken, hayır diyenler %91,3’tür. İlimli dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %22,7 iken, hayır diyenler %77,3’tür. İlimli laik kesimde %36,5 imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasını yerinde bulurken %63,5’i bu uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Katı laik kesimde ise, imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasını yerinde bulanların oranı %53 iken bu uygulamaya karşı olanların oranı %47’dir.

Tablo 2.108’den de anlaşıldığı gibi katı dindar kesimden katı laik toplumsal kesimlere doğru gidildikçe imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmesi uygulamasını destekleyenlerin oranı artmaktadır. Ancak katı laik kesim dışında bu uygulamaya destek veren toplumsal kesimlerin oranı oldukça düşüktür.

Tablo 2.109. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* İmam Hatip Lisesi Mezunlarının Üniversiteye Girişte Farklı Statüde Değerlendirilmeleri Yerinde Bir Uygulama mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	56	236	292
	Yüzde	19,2	80,8	100
CHP	Sayı	94	88	182
	Yüzde	51,6	48,4	100
MHP	Sayı	23	69	92
	Yüzde	25,0	75,0	100
DTP	Sayı	-	11	11
	Yüzde	-	100	100
DP	Sayı	26	8	34
	Yüzde	76,5	23,5	100
Oy vermedim	Sayı	14	31	45
	Yüzde	31,1	68,9	100
DİĞER	Sayı	4	22	26
	Yüzde	15,4	84,6	100

Toplam	Sayı	217	465	682
	Yüzde	31,8	68,2	100

“İmam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmeleri yerinde bir uygulama mıdır” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %19,2, hayır diyenler %80,8; CHP seçmeni içinde evet diyenler %51,6, hayır diyenler %48,4; MHP seçmeni içinde evet diyenler %25, hayır diyenler %75; DTP seçmeni içinde evet diyenler %100, hayır diyen yok; DP seçmeni içinde evet diyenler %76,5, hayır diyenler %23,5; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %31,1 hayır diyenler %68,9; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %15,4, hayır diyenler %84,6 oranında yer almıştır.

Görüldüğü gibi, imam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirmeleri uygulamasına en çok destek veren DP ve CHP seçmenidir. Bunun dışında kalan AKP, MHP ve DTP seçmenlerinin bu uygulamanın karşısında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 2.110. İlahiyat Fakültelerinin Yeterli Donanıma Sahip Aydın Din Adamları Yetiştirdiği Fikrine Katılıyor musunuz?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	331	48,5
Hayır	351	51,5
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin ilahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesine katılanların oranı %48,5 iken, bu düşünceye karşı çıkanların oranı %51,5’dir. Devletin toplumsal hayatta dinin yerini düzenlediği bir başka alan İlahiyat fakülteleridir. Ancak bu fakültelerin din adamı yetiştirme konusundaki başarısı, başörtüsü yasağı, Diyanet İşleri Başkanlığı, zorunlu din eğitimi ve imam hatiplere uygulanan katsayı sorunu kadar gündeme getirilmediği görülmektedir. Bu çalışmaya, ilahiyat fakültelerine seçmenin bakışı da dâhil edilmiş, seçmenin bu konuda birbiriyle neredeyse eşit iki parçaya bölündüğü görülmüştür.

Tablo 2.111. Cinsiyet* İlahiyat Fakültelerinin Yeterli Donanıma Sahip Aydın Din Adamları Yetiştirdiği Fikrine Katılıyor musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	136	121	257
	Yüzde	52,9	47,1	100
Erkek	Sayı	195	230	425
	Yüzde	45,9	54,1	100
Toplam	Sayı	331	351	682
	Yüzde	48,5	51,5	100

“İlahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği fikrine katılıyor musunuz” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre,

katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson X^2 (1, N = 682) = 3,174, $p > .05$. Tablo 2.111'e göre kadın seçmenlerden %52,9'u ilahiyat fakültelerinin yeterli donanımına sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesine katılırken %47,1'i bu düşünceye karşı olduğunu belirtmiştir. Erkek seçmenlerin ise, %45,9'u ilahiyat fakültelerinin yeterli donanımına sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesini desteklerken; %54,1'inin ilahiyat fakültelerinin aydın din adamı yetiştirdiği düşüncesine karşı olduğu gözlenmiştir. Görüldüğü gibi, istatistiksel açıdan anlamlı farklılaşma olmasa da ilahiyat fakültelerinin aydın din adamı yetiştirdiği fikrine katılan kadın seçmenlerin oranı erkek seçmenlerden fazladır.

Tablo 2.112. Dindarlık Düzeyi*İlahiyat Fakültelerinin Yeterli Donanımına Sahip Aydın Din Adamları Yetiştirdiği Fikrine Katılıyor musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	50	86	136
	Yüzde	36,8	63,2	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	194	204	398
	Yüzde	48,7	51,3	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	87	61	148
	Yüzde	58,8	41,2	100
Toplam	Sayı	331	351	682
	Yüzde	48,5	51,5	100

“İlahiyat fakültelerinin yeterli donanımına sahip aydın din adamları yetiştirdiği fikrine katılıyor musunuz” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (2, N = 682) = 13,774, $p < .05$. Tablo 2.112'ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %36,8'i ilahiyat fakültelerinin yeterli donanımına sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesine katılırken %63,2'si bu düşünceye karşı olduğunu belirtmiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda ise, %48,7'si ilahiyat fakültelerinin yeterli donanımına sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesini desteklerken; %51,3'ünün ilahiyat fakültelerinin aydın din adamı yetiştirdiği düşüncesine karşı olduğu gözlenmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %58,8'i ilahiyat fakültelerinin yeterli donanımına sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesine katılırken, %41,2'si bu düşünceye karşı olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi yükseldikçe ilahiyat fakültelerinin yeterli donanımına sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesini savunanların oranı artmaktadır.

Tablo 2.113. Dindarlık-Laiklik Eksenine İlahiyat Fakültelerinin Yeterli Donanıma Sahip Aydın Din Adamları Yetiştirdiği Fikrine Katılıyor musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	8	15	23
	Yüzde	34,8	65,2	100
İlmli dindar kesim	Sayı	176	128	304
	Yüzde	57,9	42,1	100
İlmli laik kesim	Sayı	117	138	255
	Yüzde	45,9	54,1	100
Katı laik kesim	Sayı	30	70	100
	Yüzde	30,0	70,0	100
Toplam	Sayı	331	351	682
	Yüzde	48,5	51,5	100

“İlahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği fikrine katılıyor musunuz” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının, dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (3, N = 682) = 26,875, $p < .05$. Tablo 2.113’e göre katı dindar kesimde “İlahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği fikrine katılıyor musunuz” sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %34,8 iken, hayır diyenler %65,2’dir. İlmli dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %57,9 iken, hayır diyenler %42,1’dir. İlmli laik kesimde %45,9 ilahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesine katılırken %54,1’i bu uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Katı laik kesimde ise ilahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesine katılanların oranı %30 iken bu uygulamaya karşı olanların oranı %70’dir.

Tablo 2.113’ten de anlaşıldığı gibi katı laik kesim ile katı dindar toplumsal kesimlerin, ilahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesine verdikleri destek düşüktür. İlmli laik ve ılımlı dindar toplumsal kesimleri ise görece olarak ilahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesine daha çok destek verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla Türk halkında ilahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip din adamları yetiştirdiği inancı genel olarak düşüktür. Bu durum ilahiyat fakültelerinin amaç ve içeriğinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2.114. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* İlahiyat Fakültelerinin Yeterli Donanıma Sahip Aydın Din Adamları Yetiştirdiği Fikrine Katılıyor musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	166	126	292
	Yüzde	56,8	43,2	100
CHP	Sayı	62	120	182
	Yüzde	34,1	65,9	100
MHP	Sayı	47	45	92
	Yüzde	51,1	48,9	100
DTP	Sayı	4	7	11
	Yüzde	36,4	63,6	100
DP	Sayı	19	15	34
	Yüzde	55,9	44,1	100
Oy vermedim	Sayı	28	17	45
	Yüzde	62,2	37,8	100
DİĞER	Sayı	5	21	26
	Yüzde	19,2	80,8	100
Toplam	Sayı	331	351	682
	Yüzde	48,5	51,5	100

“İlahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği fikrine katılıyor musunuz” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %56,8, hayır diyenler %43,2; CHP seçmeni içinde evet diyenler %34,1, hayır diyenler %65,9; MHP seçmeni içinde evet diyenler %51,1, hayır diyenler %48,9; DTP seçmeni içinde evet diyenler %36,4, hayır diyenler %63,6; DP seçmeni içinde evet diyenler %55,9, hayır diyenler %44,1; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %62,2 hayır diyenler %37,8; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %19,2, hayır diyenler %80,8 oranında yer almıştır.

Görüldüğü gibi, ilahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesine en çok destek veren AKP, MHP ve DP seçmenidir. Bunların dışında kalan CHP ve DTP seçmeni ilahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği düşüncesine karşı çıktığı gözlenmiştir.

Tablo 2.115. Devletin Din Adamları Yetiştirilmesi Konusunda Görev Üstlenmesi Sizce Doğru Bir Uygulama mıdır?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	468	68,6
Hayır	214	31,4
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin devletin din adamları yetiştirmesinin doğru bir uygulama olduğu düşüncesine katılanların oranı %68,6 iken, bu düşünceye karşı çıkanların oranı %31,4’tür.

Araştırmaya bu sorunun dâhil edilme nedeni devlete din görevlisi yetiştirmekle görevli imam hatip liseleri ve ilahiyat fakülteleri ile ilgili değerlendirmelerin, devletin din adamı yetiştirme politikasına verilen destek ile ne oranda birbiriyle örtüştüğünün saptanmasıdır. Bu noktada seçmenin devletin din adamı yetiştirmede görev üstlenmesine verilen destek ilahiyat fakültelerinin aydın din adamı yetiştirdiği inancından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu bulgu, imam hatip lisesi mezunlarını sadece din görevlisi olma statüsü içine hapseden katsayı uygulaması ile karşılaştırıldığında, halkın %68,2’lik bir oranda bu uygulamaya karşı çıkması göz önüne alınırsa, seçmen nezdinde imam hatip liselerinin devlete din görevlisi yetiştirme misyonunu haylice yitirdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu liselerin hala devlete din görevlisi yetiştirme misyonu yüklenerek, müfredatının buna göre oluşturulması oldukça anlamsızdır.

Tablo 2.116. Cinsiyet* Devletin Din Adamları Yetiştirilmesi Konusunda Görev Üstlenmesi Sizce Doğru Bir Uygulama mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	177	80	257
	Yüzde	68,9	31,1	100
Erkek	Sayı	291	134	425
	Yüzde	68,5	31,5	100
Toplam	Sayı	468	214	682
	Yüzde	68,6	31,4	100

“Devletin din adamları yetiştirilmesi konusunda görev üstlenmesi sizce doğru bir uygulama mıdır” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = ,012, p > .05$. Tablo 2.116’ya göre kadın seçmenlerden %68,9’u devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesine olumlu yaklaşırken %31,1’i bu uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Erkek seçmenlerin ise, %68,5’i devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesini desteklerken; %31,5’inin devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesine karşı olduğu gözlenmiştir.

Tablo 2.117. Dindarlık Düzeyi*Devletin Din Adamları Yetiştirilmesi Konusunda Görev Üstlenmesi Sizce Doğru Bir Uygulama mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	80	56	136
	Yüzde	58,8	41,2	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	276	122	398
	Yüzde	69,3	30,7	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	112	36	148
	Yüzde	75,7	24,3	100
Toplam	Sayı	468	214	682
	Yüzde	68,6	31,4	100

“Devletin din adamları yetiştirilmesi konusunda görev üstlenmesi sizce doğru bir uygulama mıdır” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyiyüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (2, N = 682) = 9,581, $p < .05$. Tablo 2.117’ye göre, dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %58,8’i devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesine olumlu yaklaşırken %41,2’si bu uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda, %69,3’ü devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesini desteklerken; %30,7’sinin devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesine karşı olduğu gözlenmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %75,7’si devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesine olumlu yaklaşırken %24,3’ü bu uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi yükseldikçe devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesini gerektiğini düşünenlerin oranı artmaktadır.

Tablo 2.118. Dindarlık-Laiklik Eksenine Devletin Din Adamları Yetiştirilmesi Konusunda Görev Üstlenmesi Sizce Doğru Bir Uygulama mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	9	14	23
	Yüzde	39,1	60,9	100
İlmli dindar kesim	Sayı	256	48	304
	Yüzde	84,2	15,8	100
İlmli laik kesim	Sayı	150	105	255
	Yüzde	58,8	41,2	100
Katı laik kesim	Sayı	53	47	100
	Yüzde	53,0	47,0	100
Toplam	Sayı	468	214	682
	Yüzde	68,6	31,4	100

“Devletin din adamları yetiştirilmesi konusunda görev üstlenmesi sizce doğru bir uygulama mıdır” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının, dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (3, N = 682) = 66,302, $p < .05$. Tablo 2.118’e göre katı dindar kesimde “Devletin din adamları yetiştirilmesi konusunda görev üstlenmesi sizce doğru bir uygulama mıdır” sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %39,1 iken, hayır diyenler %60,9’dur. İlmli dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %84,2 iken, hayır diyenler %15,8’dir. İlmli laik kesimde %58,8’i devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesini desteklerken; %41,2’sinin

devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesine karşı olduğu gözlenmiştir. Katı laik kesimde ise %53'ü devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesini desteklerken; %47'sinin bu uygulamaya karşı olduğu gözlenmiştir. Tablo 2.118'den de anlaşıldığı gibi katı dindar toplumsal kesimin, devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesine en çok karşı çıkan grup olduğu gözlenmektedir. Türk laikliğine özgü uygulamalardan biri olan devletin din adamı yetiştirilmesi konusundaki sorumluluğuna en büyük destek %84,2 ile ılımlı dindar toplum kesiminden gelmiştir. İlimli laik ve katı laik toplum kesiminde yer alan seçmenler ise çoğunlukla devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesini olumlu karşılamaktadırlar.

Tablo 2.119. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Devletin Din Adamları Yetiştirilmesi Konusunda Görev Üstlenmesi Sizce Doğru Bir Uygulama mıdır?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	230	62	292
	Yüzde	78,8	21,2	100
CHP	Sayı	108	74	182
	Yüzde	59,3	40,7	100
MHP	Sayı	67	25	92
	Yüzde	72,8	27,2	100
DTP	Sayı	7	4	11
	Yüzde	63,6	36,4	100
DP	Sayı	18	16	34
	Yüzde	52,9	47,1	100
Oy vermedim	Sayı	26	19	45
	Yüzde	57,8	42,2	100
DİĞER	Sayı	12	14	26
	Yüzde	46,2	53,8	100
Toplam	Sayı	468	214	682
	Yüzde	68,6	31,4	100

“Devletin din adamları yetiştirilmesi konusunda görev üstlenmesi sizce doğru bir uygulama mıdır” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %78,8, hayır diyenler %21,2; CHP seçmeni içinde evet diyenler %59,3, hayır diyenler %40,7; MHP seçmeni içinde evet diyenler %72,8, hayır diyenler %27,2; DTP seçmeni içinde evet diyenler %63,6, hayır diyenler %36,4; DP seçmeni içinde evet diyenler %52,9, hayır diyenler %47,1; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %57,8 hayır diyenler %42,2; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %46,2, hayır diyenler %53,8 oranında yer almıştır. Buna göre hemen her parti seçmeninin yarısından fazlasının devletin din adamı yetiştirme konusunda görev üstlenmesine yaygın destek verdiği görülmektedir.

Tablo 2.120. Kamusal Alanda Başörtüsü Yasağını Onaylıyor musunuz?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	294	43,1
Hayır	388	56,9
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerden kamusal alanda başörtüsü yasağını onaylayanların oranı %43,1 iken, bu yasağa karşı çıkanların oranı %56,9'dur. KONDA Araştırma Şirketi'nin Eylül 2007'de gerçekleştirdiği çalışmada başörtüsü/türban konusundaki yasak "Üniversitelerde türban yasağı olmalı mı?" şeklinde formüle edilmiş, türban yasağının kaldırılmasından yana olanlar %78, türban yasağının devam ettirilmesini isteyenler %22 oranında saptanmıştır. Aynı şirketin 2003 yılında yürüttüğü araştırma sonuçlarında türban yasağını onaylamayanların oranı %75,5, bu yasağı onaylayanların oranı %24,5'dir (2007, 37).

Görüldüğü gibi, bu iki araştırmada türban/başörtüsü yasağı konusundaki destek ve karşı çıkışlar yaklaşık %20'lik bir oynama sergilemiştir. Ancak bu farklılaşmanın temelini oluşturan faktörün, Denizlili seçmenin bu konudaki değerlendirmelerinin ülke genelinden ayrılması ile değil, her iki sorunun formüle edilışinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü kamusal alandaki başörtüsü yasağı üniversiteleri de kapsayan çok daha kapsamlı bir alan olduğundan Denizlili seçmenin laik devlet kurumlarında bu giyim tercihinine daha temkinli yaklaşması söz konusu olmuştur. Nitekim Çarkoğlu ve Toprak da yaptıkları çalışma sonucunda türban yasağının kamusal alanda kaldırılmasını destekleyenlerin oranının %70'lere çıktığını, bu kesimin kamu görevlilerinin türban takmasının kendilerini rahatsız etmeyeceğini söylediklerini ortaya koymaktadır. Fakat diğer taraftan türban yasağını onaylayan kesimin toplumun %30'u gibi hiç de azımsanmayacak bir orana sahip olması sorunun çözümünün bu aşamada güçlüğüne işaret etmektedir (2006, s.97).

Tablo 2.121. Cinsiyet* Kamusal Alanda Başörtüsü Yasağını Onaylıyor musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	110	147	257
	Yüzde	42,8	57,2	100
Erkek	Sayı	184	241	425
	Yüzde	43,3	56,7	100
Toplam	Sayı	294	388	682
	Yüzde	43,1	56,9	100

"Kamusal alanda başörtüsü yasağını onaylıyor musunuz" sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı gözlenmiştir, Pearson $X^2 (1, N = 682) = ,016, p > .05$. Tablo 2.121'e göre kadın seçmenlerden %42,8'i kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasına olumlu yaklaşırken %57,2'si bu uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Erkek seçmenlerin, %43,3'ü, kamusal alanda başörtüsü yasağı

uygulamasını desteklerken; %56,7'sinin kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasına karşı olduğu gözlenmiştir. Görüldüğü gibi, kamusal alanda başörtü yasağına verilen destek ya da bu yasağı karşı çıkış açısından cinsiyet düzeyinde farklılaşma yoktur.

Tablo 2.122. Dindarlık Düzeyi* Kamusal Alanda Başörtüsü Yasağını Onaylıyor musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	84	52	136
	Yüzde	61,8	38,2	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	176	222	398
	Yüzde	44,2	55,8	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	34	114	148
	Yüzde	23,0	77,0	100
Toplam	Sayı	294	388	682
	Yüzde	43,1	56,9	100

“Kamusal alanda başörtüsü yasağını onaylıyor musunuz” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (4, N = 682) = 50,474, p < .05$. Tablo 2.122'ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %61,8'i kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasına olumlu yaklaşırken %38,2'si bu uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda, %44,2'si kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasını desteklerken; %55,8'inin kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasına karşı olduğu gözlenmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %23'ü kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasına olumlu yaklaşırken %77'si bu uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi yükseldikçe kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasına karşı olanların oranı artmaktadır.

Tablo 2.123. Dindarlık-Laiklik Eksenine* Kamusal Alanda Başörtüsü Yasağını Onaylıyor musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	1	22	23
	Yüzde	4,3	95,7	100
İlmli dindar kesim	Sayı	67	237	304
	Yüzde	22,0	78,0	100
İlmli laik kesim	Sayı	144	111	255
	Yüzde	56,5	43,5	100
Katı laik kesim	Sayı	82	18	100
	Yüzde	82,0	18,0	100
Toplam	Sayı	294	388	682
	Yüzde	43,1	56,9	100

“Kamusal alanda başörtüsü yasağını onaylıyor musunuz” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ilimli dindar kesim, ilimli laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının,

dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (3, N = 682) = 149,352, p < .05$. Tablo 2.123'e göre katı dindar kesimde "Kamusal alanda başörtüsü yasağını onaylıyor musunuz" sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %4,3 iken, hayır diyenler %95,7'dir. ılımlı dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %22 iken, hayır diyenler %78'dir. ılımlı laik kesimde %56,5'i kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasını desteklerken; %43,5'inin kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasına karşı olduğu gözlenmiştir. Katı laik kesimde ise %82 kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasını desteklerken; %18 bu uygulamaya karşı çıktığını ifade etmiştir. Tablo 2.123'ten de anlaşıldığı gibi katı dindar toplumsal kesimden katı laik toplumsal kesime doğru gidildikçe kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasını verilen destek ciddi oranda artmaktadır. Bu durum "kamusal alanda başörtüsü yasağı"nın toplumsal kesimler açısından önemli bir gerilim kaynağı olduğunun ortaya konması açısından önemlidir. Böyle bir toplumsa ortamda "başörtüsü veya türban" sorunun geniş bir toplumsal mutabakata dayanan bir çözüme kavuşturulacağını ummak boş bir beklenti olacaktır.

Tablo 2.124. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Kamusal Alanda Başörtüsü Yasağını Onaylıyor musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	54	238	292
	Yüzde	18,5	81,5	100
CHP	Sayı	141	41	182
	Yüzde	77,5	22,5	100
MHP	Sayı	47	45	92
	Yüzde	51,1	48,9	100
DTP	Sayı	5	6	11
	Yüzde	45,5	54,5	100
DP	Sayı	17	17	34
	Yüzde	50,0	50,0	100
Oy vermedim	Sayı	21	24	45
	Yüzde	46,7	53,3	100
DiğER	Sayı	9	17	26
	Yüzde	34,6	65,4	100
Toplam	Sayı	294	388	682
	Yüzde	43,1	56,9	100

"Kamusal alanda başörtüsü yasağını onaylıyor musunuz" sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile aprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %18,5, hayır diyenler %81,5; CHP seçmeni içinde evet diyenler %77,5, hayır diyenler %22,5; MHP seçmeni içinde evet diyenler %51,1 hayır diyenler %48,9; DTP seçmeni içinde evet diyenler %45,5, hayır diyenler %54,5; DP seçmeni içinde evet diyenler

%50, hayır diyenler %50; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %46,7 hayır diyenler %53,3; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %34,6, hayır diyenler %65,4 oranında yer almıştır.

Görüldüğü gibi, kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulamasına en çok karşı çıkan seçmen grubu AKP’de ve DTP’de yer almaktadır. Bu bulgu Çarkoğlu ve Toprak’ın araştırma bulguları ile de desteklenmekte, kamusal alanda başörtüsü yasağının kaldırılmasından rahatsız olmayacağını söyleyen seçmen grubunun ülke ortalamasının üstünde AKP ve DTP’ye ait olduğunu söylemektedirler (2006, s.73). Araştırmaya katılan seçmen kitlesinin yarıdan fazlası kamusal alanda başörtüsü yasağına karşı çıksa da, bu uygulamaya karşı olanların belli siyasal partiler içinde yığılmış olması, siyaseten kamusal alanda başörtüsü probleminin daha uzun zaman önemli bir gerilim kaynağı olacağını ortaya koymaktadır.

3.3.2. Cumhuriyet Reformlarının Desteklenme Düzeyi

Bu başlık altında laik bir devlet ve hukuk düzeninin temelini oluşturan Cumhuriyet reformlarının halk tarafından benimsenme düzeyi sorgulanmıştır. Bu amaçla özellikle de medeni hukuka ait bazı uygulamaların şer’i hukuktaki karşılıkları seçmene sorulmuş, rejimin temelini oluşturan bu reformlar üzerinde dindarlık değişkenine bağlı oluşan değişimler irdelenmeye çalışılmıştır.

Tablo 2.125. Evliliğin İslam Hukukuna Göre Düzenlenip Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Nikâh Kıyabilmesini Uygun Bulur musunuz?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	51	7,5
Hayır	631	92,5
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerden evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesini onaylayanların oranı %7,5 iken, bu duruma karşı çıkanların oranı %92,5’dir. Denizli örneğindeki bulguyu destekler biçimde, Çarkoğlu ve Toprak’ın 1999’da yaptığı araştırmada evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesini uygun bulan seçmen oranı %10,7 iken, böyle bir düzenlemeye karşı çıkan seçmen oranı %85’tir (2000, s.72). Benzer bulgulara KONDA’nın Ağustos 2007’de yürüttüğü çalışmalarda da rastlanmış halkın %87,2’si ikinci eşe karşı çıkarken, ikinci eş alma fikri sadece %10,7 oranıyla desteklenmektedir (2007, s.47). Görüldüğü gibi, medeni hukukun evlilik konusunda getirdiği tek eşlilik ilkesi toplumun geniş kesimleri tarafından desteklenen bir hukuk kuralıdır.

Tablo 2.126. Cinsiyet*Evliliğin İslam Hukukuna Göre Düzenlenip Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Nikah Kıyabilmesini Uygun Bulur musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	19	238	257
	Yüzde	7,4	92,6	100
Erkek	Sayı	32	393	425
	Yüzde	7,5	92,5	100
Toplam	Sayı	51	631	682
	Yüzde	7,5	92,5	100

“Evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesini uygun bulur musunuz” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı gözlenmiştir, Pearson X^2 (1, N = 682) = 0,004, $p > .05$. Tablo 2.126’ya göre kadın seçmenlerden %7,4’ü evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesine olumlu yaklaşırken %92,6’sı böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir. Erkek seçmenlerin, %7,5’i evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesine olumlu yaklaşırken; %92,5’inin evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikah kıyabilmesi türünden uygulamalara karşı olduğu gözlenmiştir.

Tablo 2.127. Dindarlık Düzeyi*Evliliğin İslam Hukukuna Göre Düzenlenip Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Nikah Kıyabilmesini Uygun Bulur musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	12	124	136
	Yüzde	8,8	91,2	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	25	373	398
	Yüzde	6,3	93,7	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	14	134	148
	Yüzde	9,5	90,5	100
Toplam	Sayı	51	631	682
	Yüzde	7,5	92,5	100

“Evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesini uygun bulur musunuz” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (2, N = 682) = 2,019, $p < .05$. Tablo 2.127’ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %8,8’i evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesine olumlu yaklaşırken %91,2’si böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda, %6,3’ü evliliğin İslam hukukuna göre

düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesine olumlu yaklaşırken; %93,7'sinin evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesi türünden uygulamalara karşı olduğu gözlenmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %9,5'i evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesine olumlu yaklaşırken %90,5'i böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir.

Görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi yükseldikçe evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesini olumlu karşılayanların oranı artsa da dindarlık düzeyi en yüksek grupta bile böyle bir uygulamayı destekleyecek seçmen sayısı %10'lara bile ulaşmamaktadır.

Tablo 2.128. Dindarlık-Laiklik Eksenine Evliliğin İslam Hukukuna Göre Düzenlenip Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Nikah Kıyabilmesini Uygun Bulur musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	4	19	23
	Yüzde	17,4	82,6	100
İlmli dindar kesim	Sayı	30	274	304
	Yüzde	9,9	90,1	100
İlmli laik kesim	Sayı	13	242	255
	Yüzde	5,1	94,9	100
Katı laik kesim	Sayı	4	96	100
	Yüzde	4,0	96,0	100
Toplam	Sayı	51	631	682
	Yüzde	7,5	92,5	100

“Evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesini uygun bulur musunuz” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının, dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (3, N = 682) = 9,614, p < .05$. Tablo 2.128'e göre katı dindar kesimde “Evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesini uygun bulur musunuz” sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %17,4 iken, hayır diyenler %82,6'dır. İlmli dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %9,9 iken, hayır diyenler %90,1'dir. İlmli laik kesimin %5,1'i evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesi türünden uygulamalara destek vereceğini söylerken; %94,9'unun böyle bir düzenlemeye karşı olduğu gözlenmiştir. Katı laik kesimde ise %4 evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesi türünden uygulamalara destek verirken; %96 bu tür düzenlemelere karşı çıktığını ifade etmiştir.

Tablo 2.128’den de anlaşıldığı gibi katı laik toplumsal kesimden katı dindar toplumsal kesime doğru gidildikçe evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesi türünden uygulamalara destek artmaktadır. Ancak dindarlık laiklik ekseninde hemen hiçbir toplumsal kesimin evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesi türünden uygulamaları desteklemeyeceği görülmüştür.

Tablo 2.129. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Evliliğin İslam Hukukuna Göre Düzenlenip Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Nikah Kıyabilmesini Uygun Bulur musunuz?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	28	264	292
	Yüzde	9,6	90,4	100
CHP	Sayı	-	182	182
	Yüzde	-	100	100
MHP	Sayı	10	82	92
	Yüzde	10,9	89,1	100
DTP	Sayı	1	10	11
	Yüzde	9,1	90,9	100
DP	Sayı	2	32	34
	Yüzde	5,9	94,1	100
Oy vermedim	Sayı	2	43	45
	Yüzde	4,4	95,6	100
DİĞER	Sayı	8	18	26
	Yüzde	30,8	69,2	100
Toplam	Sayı	51	631	682
	Yüzde	7,5	92,5	100

“Evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesini uygun bulur musunuz” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %9,6, hayır diyenler %90,4; CHP seçmeni içinde evet diyenler %100, hayır diyen yok; MHP seçmeni içinde evet diyenler %10,9 hayır diyenler %89,1; DTP seçmeni içinde evet diyenler %9,1, hayır diyenler %90,9; DP seçmeni içinde evet diyenler %5,9, hayır diyenler %94,1; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %4,4 hayır diyenler %95,6; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %30,8, hayır diyenler %69,2 oranında yer almıştır.

Görüldüğü gibi, hemen hiçbir partinin seçmen grubu medeni alandaki bu düzenlemenin şer’i alandaki karşılığına sıcak bakmamaktadır. Bu bulgu evlilik kurumunu düzenleyen Cumhuriyet reformlarının geniş bir toplumsal alanda destek ve kabul gördüğünün en önemli göstergesidir.

Tablo 2.130. Sizce İmam Nikâhını Kanunen Geçerli Saymayan Uygulama Devam Etmeli mi?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	549	80,5
Hayır	133	19,5
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerden imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulamayı destekleyenlerin oranı %80,5 iken, bu yasağa karşı çıkanların oranı %19,5’dir. Çarkoğlu ve Toprak’ın 1999’da yaptığı çalışmada ise imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulamayı destekleyenler %50,5 iken, imam nikâhının da kanunen geçerli olmasını isteyenler %45,3 gibi oldukça yüksek bir oranda çıkmıştır(2000, s.76). Ancak çalışmada diğer medeni hukuk uygulamalarına verilen destek oranından önemli ölçüde ayrılan bu konuya ilişkin tavır farklılığının nereden kaynaklandığı belirtilmemiştir. Denizli örneğinde ise, imam nikâhı ile ilgili uygulamaya verilen destek, diğer medeni hukuk alanındaki uygulamalarla paralellik göstermekte, diğer uygulamalar gibi Denizli seçmeninden yüksek bir kabul görmektedir.

Tablo 2.131. Cinsiyet* Sizce İmam Nikâhını Kanunen Geçerli Saymayan Uygulama Devam Etmeli mi?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	208	49	257
	Yüzde	80,9	19,1	100
Erkek	Sayı	341	84	425
	Yüzde	80,2	19,8	100
Toplam	Sayı	549	133	682
	Yüzde	80,5	19,5	100

“Sizce imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulama devam etmeli mi” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = ,050, p > .05$. Tablo 2.131’e göre kadın seçmenlerden %80,9’u imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulamayı desteklerken %19,1’i böyle bir uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Erkek seçmenlerden ise, %80,2’si imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulamayı desteklerken %19,8’i böyle bir uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 2.132. Dindarlık Düzeyi* Sizce İmam Nikâhını Kanunen Geçerli Saymayan Uygulama Devam Etmeli mi?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	112	24	136
	Yüzde	82,4	17,6	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	312	86	398
	Yüzde	78,4	21,6	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	125	23	148

	<i>Yüzde</i>	84,5	15,5	100
Toplam	Sayı	549	133	682
	<i>Yüzde</i>	80,5	19,5	100

“Sizce imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulama devam etmeli mi” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyiyüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson X^2 (2, N = 682) = 2,902, $p > .05$. Tablo 2.132’ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %82,4’ü imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulamayı desteklerken %17,6’sı böyle bir uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda, %78,4’ü imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulamayı desteklerken %21,6’sı böyle bir uygulamaya karşı olduğunu belirtmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %84,5’i imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulamayı desteklerken; %15,5’i imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulamaya karşı çıktığını ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi ile imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulamayı kabul veya reddetmek açısından bir ilişki yoktur. Evlilik kurumunun şer’i bir düzenlemesi olan imam nikâhının kanunen geçerli olmaması uygulamasına destek hemen tüm dindarlık düzeylerinde yüksek olsa da bu uygulamaya karşı çıkanların oranı “erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesinin uygun bulunması”ndan çok daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 2.133. Dindarlık-laiklik eksenine* Sizce imam nikahını kanunen geçerli saymayan uygulama devam etmeli mi?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	16	7	23
	<i>Yüzde</i>	69,6	30,4	100
İlmimli dindar kesim	Sayı	222	82	304
	<i>Yüzde</i>	73,0	27,0	100
İlmimli laik kesim	Sayı	217	38	255
	<i>Yüzde</i>	85,1	14,9	100
Katı laik kesim	Sayı	94	6	100
	<i>Yüzde</i>	94,0	6,0	100
Toplam	Sayı	549	133	682
	<i>Yüzde</i>	80,5	19,5	100

“Sizce imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulama devam etmeli mi” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının, dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (3, N = 682) =

27,612, $p < .05$. Tablo 2.133'e göre katı dindar kesimde "Sizce imam nikahını kanunen geçerli saymayan uygulama devam etmeli mi" sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %69,6 iken, hayır diyenler %30,4'tür. İlmli dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %73 iken, hayır diyenler %27'dir. İlmli laik kesimin %85,1'i imam nikâhının kanunen geçerli sayılmaması uygulamasına destek verdiğini söylerken; %14,9'unun böyle bir düzenlemeye karşı olduğu gözlenmiştir. Katı laik kesimde ise %94 imam nikâhının kanunen geçerli sayılmaması uygulamasına destek verirken; %6 bu tür bir uygulamaya karşı çıktığını ifade etmiştir.

Tablo 2.133'ten de anlaşıldığı gibi katı dindar toplumsal kesimden katı laik toplumsal kesime doğru gidildikçe imam nikâhının kanunen geçerli sayılmaması uygulamasına destek artmaktadır. Ancak dindarlık laiklik ekseninde hemen hemen tüm toplumsal kesimler %70'leri aşan oranlarda medeni kanunun düzenlediği resmi nikâh ile birlikte şer'i hukuka ait imam nikâhını da kanunen geçerli sayan bir uygulamaya destek vermeyeceği görülmektedir. Bu ise cumhuriyet devrimlerinin medeni hayatı düzenlemedeki başarısı ve toplumun bu alandaki devrimleri önemli ölçüde özümsemişliğinin bir göstergesidir.

Tablo 2.134. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Sizce İmam Nikahını Kanunen Geçerli Saymayan Uygulama Devam Etmeli mi?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	221	71	292
	Yüzde	75,7	24,3	100
CHP	Sayı	166	16	182
	Yüzde	91,2	8,8	100
MHP	Sayı	73	19	92
	Yüzde	79,3	20,7	100
DTP	Sayı	6	5	11
	Yüzde	54,5	45,5	100
DP	Sayı	26	8	34
	Yüzde	76,5	23,5	100
Oy vermedim	Sayı	35	10	45
	Yüzde	77,8	22,2	100
DİĞER	Sayı	22	4	26
	Yüzde	84,6	15,4	100
Toplam	Sayı	549	133	682
	Yüzde	80,5	19,5	100

"Sizce imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulama devam etmeli mi" sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %75,7, hayır diyenler %24,3; CHP seçmeni içinde evet diyenler %91,2, hayır diyenler %8,8; MHP seçmeni içinde evet diyenler %79,3 hayır diyenler %20,7; DTP seçmeni içinde evet diyenler %54,5, hayır diyenler %45,5; DP seçmeni içinde evet diyenler %76,5, hayır diyenler %23,5; herhangi bir partiye oy

vermeyen seçmen içinde evet diyenler %77,8 hayır diyenler %22,2; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %84,6, hayır diyenler %15,4 oranında yer almıştır.

Görüldüğü gibi, DTP dışındaki hemen hiçbir partinin seçmen grubu nikâh alanındaki medeni kanun düzenlemesinin şer’i alandaki karşılığına (tıpkı tek eşlilik konusunda olduğu gibi) sıcak bakmamaktadır. Bu bulgu da evlilik kurumunu düzenleyen Cumhuriyet reformlarının geniş bir toplumsal alanda destek ve kabul gördüğünün en önemli göstergelerinden biridir.

Tablo 2.135. Boşanmanın İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Onaylar mısınız?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	155	22,7
Hayır	527	77,3
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerden boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesi gibi bir girişimi onaylayacak olanların oranı %22,7 iken, bu yasağa karşı çıkanların oranı %77,3’tür. Denizli örneğinde elde edilen bulgular Çarkoğlu ve Toprak’ın 1999’da yaptığı araştırma bulgularını desteklemektedir. Bu çalışmaya göre, Türkiye’de medeni kanunun değiştirilip boşanma konusunun İslam hukukuna göre düzenlenmesini kabul ederim diyenlerin oranı %14 iken, böyle bir girişime karşı olanların oranı %78,5 çıkmıştır (2000, s.72). Dolayısıyla medeni kanunun boşanma konusunda getirdiği düzenlemeler yukarıda bahsi geçen diğer düzenlemeler gibi desteklenmektedir.

Tablo 2.136. Cinsiyet* Boşanmanın İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	50	207	257
	Yüzde	19,5	80,5	100
Erkek	Sayı	105	320	425
	Yüzde	24,7	75,3	100
Toplam	Sayı	155	527	682
	Yüzde	22,7	77,3	100

“Boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesini onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = 2,514, p > .05$. Tablo 2.136’ya göre kadın seçmenlerden %19,5’i boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesi gibi bir girişimi desteklerken %80,5’i böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir. Erkek seçmenlerin, %24,7’si boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlemesi gibi bir girişimi desteklerken %75,3’ü böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 2.137. Dindarlık Düzeyi* Boşanmanın İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	27	109	136
	Yüzde	19,9	80,1	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	97	301	398
	Yüzde	24,4	75,6	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	31	117	148
	Yüzde	20,9	79,1	100
Toplam	Sayı	155	527	682
	Yüzde	22,7	77,3	100

“Boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesini onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyiyüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 1,520, p > .05$. Tablo 2.137’ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %19,9’u boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesi gibi bir girişimi desteklerken %17,6’sı böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda, %24,4’ü boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlemesi gibi bir girişimi desteklerken %75,6’sı böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %20,9’u boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesi düşüncesini desteklerken; %79,1’i boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesi türünden girişimlere karşı çıktığını ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi ile boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesini onaylamak veya reddetmek açısından bir ilişki yoktur. Boşanma kurumunun şer’i düzenlemesine karşı duruş hemen tüm dindarlık düzeylerinde yüksek çıkmıştır. Ancak, boşanma konusunda şer’i hukuka göre düzenleme yapılmasını destekleyen grubun evlilik kurumu ve nikâh ile ilgili şer’i düzenlemeleri destekleyen gruptan çok daha yüksek olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Tablo 2.138. Dindarlık-Laiklik Eksenine*Boşanmanın İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	16	7	23
	Yüzde	69,6	30,4	100
İlmli dindar kesim	Sayı	112	192	304
	Yüzde	36,8	63,2	100
İlmli laik kesim	Sayı	24	231	255
	Yüzde	9,4	90,6	100
Katı laik kesim	Sayı	3	97	100
	Yüzde	3,0	97,0	100
Toplam	Sayı	155	527	682

	<i>Yüzde</i>	22,7	77,3	100
--	--------------	------	------	-----

“Boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesini onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının, dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, dindarlık-laiklik eksenini değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (3, N = 682) = 111,122, p < .05$. Tablo 2.138’e göre katı dindar kesimde “Boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesini onaylar mısınız” sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %69,6 iken, hayır diyenler %30,4’tür. İlimli dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %36,8 iken, hayır diyenler %63,2’dir. İlimli laik kesimin %9,4’ü boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesi gibi bir girişime destek verebileceğini söylerken; %90,6’sının böyle bir girişime karşı olacağı gözlenmiştir. Katı laik kesimde ise %3 boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesi gibi bir girişime destek verebileceğini söylerken; %97’si böyle bir girişime karşı olacağını ifade etmiştir.

Tablo 2.138’den de anlaşıldığı gibi katı dindar toplumsal kesimden katı laik toplumsal kesime doğru gidildikçe boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesine yönelik destek artmaktadır. Ancak dindarlık laiklik ekseninde katı dindar toplumsal kesim hariç hemen hemen tüm toplumsal kesimler %60’ları aşan oranlarda medeni kanunun düzenlediği boşanma kurumunun şer’i alandaki karşılığına destek vermeyeceğini söylemiştir. Medeni kanunun ile ilgili son iki düzenleme de en tutarsız tavrı Katı dindar toplumsal kesim göstermektedir. Boşanmanın Şer’i hukuka göre düzenlenmesinin kabulü ile imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulamaya verdiği destek açısından bu toplumsal kesim tam bir tezat içindedir.

Tablo 2.139. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Boşanmanın İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	104	188	292
	<i>Yüzde</i>	35,6	64,4	100
CHP	Sayı	5	177	182
	<i>Yüzde</i>	2,7	97,3	100
MHP	Sayı	23	69	92
	<i>Yüzde</i>	25,0	75,0	100
DTP	Sayı	6	5	11
	<i>Yüzde</i>	54,5	45,5	100
DP	Sayı	4	30	34
	<i>Yüzde</i>	11,8	88,2	100
Oy vermedim	Sayı	5	40	45
	<i>Yüzde</i>	11,1	88,9	100
DİĞER	Sayı	8	18	26
	<i>Yüzde</i>	30,8	69,2	100
Toplam	Sayı	155	527	682

	Yüzde	22,7	77,3	100
--	-------	------	------	-----

“Boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesini onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %35,6, hayır diyenler %64,4; CHP seçmeni içinde evet diyenler %2,7, hayır diyenler %97,3; MHP seçmeni içinde evet diyenler %25 hayır diyenler %75; DTP seçmeni içinde evet diyenler %54,5, hayır diyenler %45,5; DP seçmeni içinde evet diyenler %11,8, hayır diyenler %88,2; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %11,1 hayır diyenler %88,9; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %30,8, hayır diyenler %69,2 oranında yer almıştır. Buna göre medeni hukuktaki boşanma kurumuna ilişkin düzenlemenin şer’i alandaki karşılığına destek verebileceğini söyleyen en büyük seçmen grubu %54,6 ile DTP içinde yer almaktadır. Diğer tüm parti seçmenlerinin medeni hukukun boşanma konusundaki düzenlemelerine verdiği destek %65’leri aşan bir orana sahiptir.

Tablo 2.140. Miras Hakkının İslam Hukukuna Göre Düzenlenerek Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Onaylar mısınız?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	129	18,9
Hayır	553	81,1
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerden miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir girişimi onaylayacak olanların oranı %18,9 iken, böyle bir girişime karşı çıkacak olanların oranı %81,1’dir. Denizli örneğinde elde edilen bulguları destekleyen Çarkoğlu ve Toprak’ın 1999’da yaptıkları araştırmada miras konusunun şer’i hükümlere göre düzenlenip erkek çocuklarının daha fazla miras alma hakkını kabul edenlerin oranı %13,9 iken, böyle bir uygulamayı kabul etmeyenlerin oranı %81,4’tür (2000, s.73). KONDA Araştırma Şirketi’nin Ağustos 2007’de yaptığı araştırmanın sonuçlarına bakıldığında kız çocuklarla erkek çocukların eşit miktarda miras hakkı olması gerektiğini söyleyenlerin oranı da %92 olarak saptanmıştır (2007, s.47). Dolayısıyla şer’i hukukun yerine getirilen medeni kanunun miras ile ilgili düzenlemelerinin toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından benimsendiği söylenebilir.

Tablo 2.141. Cinsiyet* Miras Hakkının İslam Hukukuna Göre Düzenlenerek Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	42	215	257
	Yüzde	16,3	83,7	100
Erkek	Sayı	87	338	425
	Yüzde	20,5	79,5	100
Toplam	Sayı	129	553	682
	Yüzde	18,9	81,1	100

“Miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesini onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = 1,780$, $p > .05$. Tablo 2.141’e göre kadın seçmenlerden %16,3’ü miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir girişimi desteklerken %83,7’si böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir. Erkek seçmenlerin, %20,5’i miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir girişimi desteklerken %79,5’i böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 2.142. Dindarlık Düzeyi* Miras Hakkının İslam Hukukuna Göre Düzenlenerek Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	16	120	136
	Yüzde	11,8	88,2	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	83	315	398
	Yüzde	20,9	79,1	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	30	118	148
	Yüzde	20,3	79,7	100
Toplam	Sayı	129	553	682
	Yüzde	18,9	81,1	100

“Miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesini onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyiyüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 5,687$, $p > .05$. Tablo 2.142’ye göre dindarlık düzeyi düşük grupta yer alan seçmenlerden %11,8’i miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir girişimi desteklerken %88,2’si böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir. Orta düzeyde dindar seçmen grubunda, %20,9’u miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir girişimi desteklerken %79,1’i böyle bir girişime karşı olduğunu belirtmiştir. Dindarlık düzeyi yüksek grupta yer alan seçmenlerden %20,3’ü miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir girişimi desteklerken; %79,7’si miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir girişime karşı çıktığını ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi ile miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir uygulamayı kabul veya reddetmek açısından bir ilişki yoktur.

Tablo 2.143. Dindarlık-Laiklik Eksenine Miras Hakkının İslam Hukukuna Göre Düzenlenerek Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	14	9	23
	Yüzde	60,9	39,1	100
İlımlı dindar kesim	Sayı	80	224	304
	Yüzde	26,3	73,7	100
İlımlı laik kesim	Sayı	25	230	255
	Yüzde	9,8	90,2	100
Katı laik kesim	Sayı	10	90	100
	Yüzde	10,0	90,0	100
Toplam	Sayı	129	553	682
	Yüzde	18,9	81,1	100

“Miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesini onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının, dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (3, N = 682) = 56,236, p < .05$. Tablo 2.143’e göre katı dindar kesimde “Miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesini onaylar mısınız” sorusuna evet yanıtı verenlerin oranı %60,9 iken, hayır diyenler %39,1’dir. İlımlı dindar kesimde bu soruya evet yanıtı verenlerin oranı %26,3 iken, hayır diyenler %73,7’dir. İlımlı laik kesimin %9,8’i miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir girişime destek verebileceğini söylerken; %90,2’sinin böyle bir girişime karşı olacağı gözlenmiştir. Katı laik kesimde ise %10 miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir girişime destek verebileceğini söylerken; %90’ı böyle bir girişime karşı olacağını ifade etmiştir.

Tablo 2.143’ten de anlaşıldığı gibi katı dindar toplumsal kesimden katı laik toplumsal kesime doğru gidildikçe miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesi gibi bir girişime yönelik destek azalmaktadır. Dindarlık laiklik ekseninde katı dindar toplumsal kesim hariç hemen hemen tüm toplumsal kesimler %70’leri aşan oranlarda medeni kanunun düzenlediği miras hakkının şer’i alandaki karşılığına destek vermeyeceğini söylemesi önemlidir.

Tablo 2.144. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Miras Hakkının İslam Hukukuna Göre Düzenlenerek Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Onaylar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	86	206	292
	Yüzde	29,5	70,5	100
CHP	Sayı	15	167	182
	Yüzde	8,2	91,8	100
MHP	Sayı	14	78	92
	Yüzde	15,2	84,8	100
DTP	Sayı	2	9	11
	Yüzde	18,2	81,8	100
DP	Sayı	2	32	34
	Yüzde	5,9	94,1	100
Oy vermedim	Sayı	2	43	45
	Yüzde	4,4	95,6	100
DİĞER	Sayı	10	16	26
	Yüzde	38,5	61,5	100
Toplam	Sayı	129	553	682
	Yüzde	18,9	81,1	100

“Miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesini onaylar mısınız” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Bu soruya AKP seçmeni içinde evet diyenler %29,5, hayır diyenler %70,5; CHP seçmeni içinde evet diyenler %8,2, hayır diyenler %91,8; MHP seçmeni içinde evet diyenler %15,2 hayır diyenler %84,8; DTP seçmeni içinde evet diyenler %18,2, hayır diyenler %81,8; DP seçmeni içinde evet diyenler %5,9, hayır diyenler %94,1; herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen içinde evet diyenler %4,4 hayır diyenler %95,6; diğer partilere oy veren seçmenler içinde evet diyenler %38,5, hayır diyenler %61,5 oranında yer almışlardır.

Buna göre medeni hukuktaki miras hakkına ilişkin düzenlemenin şer’i alandaki karşılığına destek verebileceğini söyleyen en büyük seçmen grubu %29,5 ile AKP içinde yer almaktadır. Diğer tüm parti seçmenlerinin medeni hukukun miras hakkı konusundaki düzenlemelerine verdiği destek %80’leri aşan bir orana sahiptir. Ancak rejim tehdidi oluşturmakla eleştirilen AKP’nin, seçmen tabanının %70’inin miras ile ilgili medeni hukuk düzenlemesini desteklemesi bu alandaki cumhuriyet reformlarının toplumsal desteğinin ne kadar güçlü olduğunu gösteren bir başka kanıttır.

2.3.4. Seçmen Davranışı

Son yıllarda siyasi araştırmalar ve kamuoyu yoklamalarında önemi gittikçe artan seçim anketleri, konjonktürel çözümlemelere odaklanmakta; seçmen davranışa ait genelleyici sonuçlara varmaktan kaçınmaktadır. Bu tutumun iki önemli nedeni var: Birincisi bilgiye ulaşma hızı ile birlikte seçmenin duyarlı olduğu konuların çeşitlenmesi ve hızlı değişimi; ikincisi ise seçmen davranışının son yirmi yılda izlediği seyrin kemikleşen seçmen örüntülerini terk etmesi eğilimidir. Günümüzde seçmen kullandığı oy ile sistem üzerinde etki yapabileceğine olan inancı kazanmış, etkinlik duygusunun yüksekliği partiler arasındaki büyük oy kaymalarına yol açmıştır. Durum böyle olunca da seçim sonucu ortaya çıkan tablonun kestirilebilmesi oldukça zorlaşmıştır.

Çalışmanın bu başlığı altında seçmen davranışını analiz etmede ve seçmenin tercih yönünü belirlemede dindarlığın ve dindarlık-laiklik ekseninde yer alınan konumun ne derece açıklayıcı olabileceğini saptamak amaçlanmıştır. Bu nedenle seçmenin gündemi, tercihi ne esas aldığı sorunlar, parti tercih sebepleri gibi sorular, dindarlık-laiklik eksen ve dindarlık düzeyleri ile çaprazlanmış, elde edilen tablolardan din ve dindarlığın seçmen davranışı üzerinde ne kadar etkili olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3.4.1. Seçmenlerin Parti Tercihleri

Seçmenlerin genel ve yerel seçimlerdeki parti tercihleri ile ikinci parti tercihleri ve kendi tercihlerine zıt olarak gördükleri siyasi partilerin tespiti partiler arasındaki seçmen tabanı kaymalarını açıklamada oldukça yararlıdır. Bunun yanı sıra seçmenlerin oy verdikleri partiyi tercih nedenlerinin saptanması da seçmen davranışı konusundaki analizlerin sağlıklı yapılması açısından önemlidir.

Tablo 2.145. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
AKP	292	42,8
CHP	182	26,7
MHP	92	13,5
DTP	11	1,6
DP	34	5,0
Oy vermedim	45	6,6
DİĞER	26	5,4
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin 2007 genel seçimlerinde hangi partiye oy verdikleri sorulmuş, %42,8'i AKP'ye, %26,7'si CHP'ye, %13,5'i MHP'ye, %1,6'sı DTP'ye ve %5,0'i DP'ye oy vermiş, %6,6'sı oy kullanmadığını belirtmiş ve %5,4'ü ise diğer partileri tercih etmişlerdir.

Tablo 2.146. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Cinsiyet

Yanıtlar		Kadın	Erkek	Toplam
AKP	Sayı	115	177	292
	Yüzde	44,7	41,6	42,8
CHP	Sayı	69	133	182
	Yüzde	26,8	26,6	26,7
MHP	Sayı	32	60	92
	Yüzde	12,5	14,1	13,5
DTP	Sayı	1	10	11
	Yüzde	0,4	2,4	1,6
DP	Sayı	5	29	34
	Yüzde	1,9	6,8	5,0
Oy vermedim	Sayı	26	19	45
	Yüzde	10,1	4,5	6,6
DİĞER	Sayı	9	17	26
	Yüzde	3,5	4,0	3,8
Toplam	Sayı	257	425	682
	Yüzde	100	100	100

Cinsiyet ile seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.146'ya göre, AKP'ye oy veren seçmenlerin %44,7'si kadın, %41,6'sı erkektir. CHP'ye oy veren seçmenlerin %26,8'i kadın, %26,6'sı erkektir. MHP'ye oy veren seçmenlerin %12,5'i kadın, %14,1'i erkektir. DTP'ye oy veren seçmenlerin %0,4'ü kadın, %2,4'ü erkektir. DP'ye oy veren seçmenlerin %1,9'u kadın, %6,8'i erkektir. Herhangi bir partiye oy vermeyen seçmenlerin %10,1'i kadın, %4,5'i erkektir. Diğer partilere oy veren seçmenlerin %3,5'i kadın, %4'ü erkektir.

Tablo 2.147. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Dindarlık Düzeyi

Yanıtlar		Dindarlık düzeyi düşük	Orta düzeyde dindar	Dindarlık düzeyi yüksek	Toplam
AKP	Sayı	22	199	71	292
	Yüzde	7,5	68,2	24,3	100
CHP	Sayı	65	93	24	182
	Yüzde	35,7	51,1	13,2	100
MHP	Sayı	17	41	34	92
	Yüzde	18,5	44,5	37,0	100
DTP	Sayı	4	6	1	11
	Yüzde	36,4	54,5	9,1	100
DP	Sayı	3	23	8	34
	Yüzde	8,8	67,7	23,5	100
Oy vermedim	Sayı	14	25	6	45
	Yüzde	31,1	55,6	13,3	100
DİĞER	Sayı	11	11	4	26
	Yüzde	42,3	42,3	15,4	100
Toplam	Sayı	136	398	148	682

	<i>Yüzde</i>	<i>19,9</i>	<i>58,4</i>	<i>21,7</i>	<i>100</i>
--	--------------	-------------	-------------	-------------	------------

“Kendinizi dindarlık düzeyleriniz açısından nasıl değerlendirirsiniz” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.147’ye göre, AKP’ye oy veren seçmenlerin %7,5’i dindarlık düzeyi düşük, %68,2’si orta düzeyde dindar ve %24,3’ü dindarlık düzeyi yüksek seçmen gruplarında yer almaktadır. CHP’ye oy veren seçmenlerin %35,7’si dindarlık düzeyi düşük, %51,1’i orta düzeyde dindar ve %13,2’si dindarlık düzeyi yüksek seçmen gruplarında yer almaktadır. MHP’ye oy veren seçmenlerin %18,5’i dindarlık düzeyi düşük, %44,5’i orta düzeyde dindar ve %37’si dindarlık düzeyi yüksek seçmen gruplarında yer almaktadırlar. . DTP’ ye oy veren seçmenlerin %36,4’ü dindarlık düzeyi düşük, %54,5’i orta düzeyde dindar ve %9,1’i dindarlık düzeyi yüksek seçmen gruplarında yer almaktadır. DP’ye oy veren seçmenlerin %8,8’i dindarlık düzeyi düşük, %67,7’si orta düzeyde dindar ve %23,5’i dindarlık düzeyi yüksek seçmen gruplarında yer almaktadırlar. Herhangi bir partiye oy vermeyen seçmenlerin %31,1’i dindarlık düzeyi düşük, %55,6’sı orta düzeyde dindar ve %13,3’ü dindarlık düzeyi yüksek seçmen gruplarında yer almaktadır. Diğer partilere oy veren seçmenlerin %42,3’ü dindarlık düzeyi düşük, %42,3’ü orta düzeyde dindar ve %15,4’ü dindarlık düzeyi yüksek seçmen gruplarında yer almaktadırlar.

Tablo 2.148. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Dindarlık-Laiklik Eksenli

Yanıtlar		Katı dindar	Ilımlı dindar	Ilımlı laik	Katı laik	Toplam
AKP	Sayı	15	205	62	10	292
	<i>Yüzde</i>	<i>5,1</i>	<i>70,2</i>	<i>21,2</i>	<i>3,4</i>	<i>100</i>
CHP	Sayı	1	10	104	67	182
	<i>Yüzde</i>	<i>0,5</i>	<i>5,5</i>	<i>57,2</i>	<i>36,8</i>	<i>100</i>
MHP	Sayı	5	48	34	5	92
	<i>Yüzde</i>	<i>5,4</i>	<i>52,2</i>	<i>37,0</i>	<i>5,4</i>	<i>100</i>
DTP	Sayı	1	10	-	-	11
	<i>Yüzde</i>	<i>9,1</i>	<i>90,9</i>	-	-	<i>100</i>
DP	Sayı	-	12	21	1	34
	<i>Yüzde</i>	-	<i>35,3</i>	<i>61,8</i>	<i>2,9</i>	<i>100</i>
Oy vermedim	Sayı	-	15	21	9	45
	<i>Yüzde</i>	-	<i>33,3</i>	<i>46,7</i>	<i>20,0</i>	<i>100</i>
DİĞER	Sayı	1	4	13	8	26
	<i>Yüzde</i>	<i>3,8</i>	<i>15,4</i>	<i>50,0</i>	<i>30,8</i>	<i>100</i>
Toplam	Sayı	23	304	255	100	682
	<i>Yüzde</i>	<i>3,4</i>	<i>44,6</i>	<i>37,4</i>	<i>14,6</i>	<i>100</i>

“Kendinizi dindarlık düzeyleriniz açısından nasıl değerlendirirsiniz” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.148’e göre, AKP’ye oy veren seçmenlerin %5,1’i katı dindar kesimde, %70,2’si ılımlı dindar

kesimde, %21,2'si ılımlı laik kesimde ve %3,4'ü katı laik toplumsal kesimde yer almaktadırlar. CHP'ye oy veren seçmenlerin %0,5'i katı dindar kesimde, %5,5'i ılımlı dindar kesimde, %57,2'si ılımlı laik kesimde ve %36,8'i katı laik toplumsal kesimde yer almaktadırlar. MHP'ye oy veren seçmenlerin %5,4'ü katı dindar kesimde, %52,2'si ılımlı dindar kesimde, %37'si ılımlı laik kesimde ve %5,4'ü katı laik toplumsal kesimde yer almaktadırlar. DTP'ye oy veren seçmenlerin %9,1'i katı dindar kesimde ve %90,9'u ılımlı dindar kesimde yer almaktadırlar. DP'ye oy veren seçmenlerin %35,3'ü ılımlı dindar kesimde, %61,8'i ılımlı laik kesimde ve %2,9'u katı laik toplumsal kesimde yer almaktadırlar. Herhangi bir partiye oy vermeyen seçmenlerin %33,3'ü ılımlı dindar kesimde, %46,7'si ılımlı laik kesimde ve %20'si katı laik toplumsal kesimde yer almaktadırlar. Diğer partilere oy veren seçmenlerin %3,8'i katı dindar kesimde, %15,4'ü ılımlı dindar kesimde, %50'si ılımlı laik kesimde ve %30,8'i katı laik toplumsal kesimde yer almaktadırlar.

Tablo 2.148'den de görüldüğü gibi, AKP ve DTP' ye oy veren seçmeler içinde kendini ılımlı dindar kesimde konumlayanlar ağırlıkta iken, DP ve CHP seçmeni içinde kendisini ılımlı laik toplumsal kategoride görenler daha baskındır.

Tablo 2.149. 28 Mart 2004 Yerel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
AKP	286	41,9
CHP	130	19,1
MHP	69	10,1
DP (DYP)	55	8,1
Hatırlamıyorum	12	1,8
Oy vermedim	113	16,6
DİĞER	17	4,2
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin 2004 yerel seçimlerinde hangi siyasi partiye oy verdiği sorulmuş, AKP %41,9, CHP %19,1, MHP %10,1, DP %8,1 oranında oy almış, hangi partiye oy verdiğini hatırlamayanlar %1,8, herhangi bir partiye oy vermeyen seçmen oranı da %16,6 olarak saptanmıştır. Diğer partilerin aldığı oy oranı da %4,2'dir.

Tablo 2.150. Genel Seçimlerde Hangi Partiye Kesinlikle Oy Vermezsiniz?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
AKP	161	23,6
CHP	128	18,8
MHP	46	6,7
DTP	243	35,6
DP	1	0,1
TKP	39	5,7
DİĞER	64	9,5
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlerin genel seçimlerde kesinlikle oy vermeyecekleri siyasi partiler sorulmuş, %23,6'sı AKP'ye, %18,8'i CHP'ye, %6,7'si MHP'ye %35,6'sı DTP'ye,

%0,1'i DP'ye, %5,7'si TKP'ye ve %9,5'i ise diğer partilere asla oy vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Turan'ın yönelim araştırma şirketi verilerine dayanarak yaptığı çalışmada Ekim 2002 itibari ile asla oy verilmeyecek partiler sıralamasında DSP, DEHAP ve MHP ilk üç sırayı almış ve AKP asla oy verilmeyecek parti sıralamasında ANAP, SP, CHP ve DYP'nin arkasında yer almıştır (2004, s.220). Türk Bilgi Danışmanlık ve Araştırma tarafından 40 ilde 11.380 denek üzerinde yürütülen çalışmada asla oy verilmeyecek parti sıralaması da Denizli örneğindeki araştırma bulgularını destekleyecek biçimde çıkmıştır. Sözü edilen araştırmada kesinlikle oy verilmeyecek siyasi parti sıralamasında %39,55 ile DTP/DEHAP birinci olurken %33,10 ile AKP ikinci sırayı almıştır (Barem Dergisi, 2 Ekim 2006) . 2006 yılı itibariyle giderek çoğalan terör olayları buna bağlı olarak yaşanan şehit cenazeleri, Kuzey Irak'ta başta olmak üzere Türkiye'deki Kürt kökenli siyasilerin demeçleri seçmen bazında bir bloğun oluşmasını sağlamıştır. Bu durum her iki partinin birlikte istenmeyenler sınırlanmasında birlikte anılması sonucunu doğurmuştur. Yine aynı araştırmada Denizli örneğinde elde edilen bulguyu destekler nitelikte kesinlikle oy verilmeyecek parti sıralamasında dördüncü olan MHP'dir. Diğer bir deyişle, seçmen, çoğu zaman aşırı sağda tanımlanan MHP'ye, merkezde yer alan/aldığı iddia edilen CHP ve AKP'den daha fazla sempati beslemektedir

Görüldüğü gibi, her iki araştırmada da seçmenin en çok oy vermeyeceğini söyleyen parti birbirinin ardılı olan DEHAP ve DTP'dir. Ülkedeki etnik bir kökenin partisi olma iddiasını taşıyan bu partinin seçmenler tarafından asla oy verilmeyecek partiler kategorisinde her iki araştırmada da ilk sırayı alması Türk seçmenine hâkim olan en güçlü duygunun “bölünme korkusu” olduğu ve buna karşı savunma olarak geliştirilen ve en etkili kültürel değer milliyetçilik olduğu görülmektedir. Bu bulgulardan ortaya çıkan bir diğer sonuç ise “din”in kültürel bir değer olarak Türk seçmeninde oluşturduğu savunmacı tepkinin konjonktüre göre değiştiğidir. Ekim 2002'de yapılan çalışmalarda asla oy verilmeyecek parti sıralamasında o dönemin Türk siyasetinde etkili olan partiler arasında son sırada gelen AKP'nin bizim araştırmamızda asla oy verilmeyecek ikinci parti olarak ortaya çıkması artan irtica algısının bir sonucudur.

Tablo 2.151. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?* Genel Seçimlerde Hangi Partiye Kesinlikle Oy Vermezsiniz?

Yanıtlar		AKP	CHP	MHP	DTP	DP	TKP	Diğer	Toplam
AKP	Sayı	3	103	14	121	1	25	25	292
	Yüzde	1,0	35,3	4,8	41,4	0,3	8,6	8,6	100
CHP	Sayı	85	-	16	53	-	4	24	182
	Yüzde	46,7	-	8,8	29,1	-	2,2	13,19	100
MHP	Sayı	32	11	1	33	-	8	7	92
	Yüzde	34,8	12,0	1,1	35,9	-	8,7	7,5	100
DTP	Sayı	-	5	6	-	-	-	-	11

	<i>Yüzde</i>	-	45,5	54,5	-	-	-	-	100
DP	Sayı	16	2	1	13	-	-	2	34
	<i>Yüzde</i>	47,1	5,9	2,9	38,2	-	-	5,9	100
Oy vermedim	Sayı	16	3	2	17	-	2	5	45
	<i>Yüzde</i>	35,6	6,7	4,4	37,8	-	4,4	11,1	100
DİĞER	Sayı	9	4	6	6	-	-	1	26
	<i>Yüzde</i>	34,6	15,4	23,1	23,1	-	-	3,8	100
Toplam	Sayı	161	128	46	243	1	39	64	682
	<i>Yüzde</i>	23,6	18,8	6,7	35,6	0,1	5,7	9,5	100

“Genel seçimlerde hangi partiye kesinlikle oy vermezsiniz” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.151’e göre, AKP’ye oy veren seçmenin, genel seçimlerde asla oy vermeyeceği partiler ve oy oranları AKP %1, CHP %35,3, MHP %4,8, DTP %41,4, DP %0,3, TKP %8,6, diğer partiler %8,6’dır. CHP seçmeninin genel seçimlerde asla oy vermeyeceği partiler ve oy oranları AKP %46,7, MHP %8,8, DTP %29,1, TKP %2,2, diğer partiler %13,19’dur. MHP’ye oy veren seçmenin, genel seçimlerde asla oy vermeyeceği partiler ve oy oranları AKP %34,8, CHP %12, MHP %1,1, DTP %35,9, , TKP %8,7, diğer partiler %7,5’dir. DTP seçmeni içinde genel seçimlerde asla oy vermeyecekleri partiler ve oranları CHP %45,5 ve MHP %54,5’dir. DP seçmeninin genel seçimlerde asla oy vermeyeceği partiler ve oy oranları AKP %47,1, CHP %5,9, MHP %2,9, DTP %38,2, ve diğer partiler %13,19’dur. Herhangi bir partiye oy vermeyen seçmenin, genel seçimlerde asla oy vermeyeceğini ifade ettiği partiler ve oy oranları AKP %35,6, CHP %6,7, MHP %4,4, DTP %37,8, TKP %4,4, diğer partiler %11,1’dir.

Tablo 2.151’de görüldüğü gibi, AKP seçmeninin asla oy veremeyeceği partiler içinde en yüksek oranlar %41,4 ile DTP ve %35,3 ile CHP çıkmıştır. Ancak AKP seçmeninin en çok karşısında gördüğü parti olan DTP seçmeninin AKP’yi hiçbir şekilde karşısında bir parti olarak tanımlamaması ilginçtir. CHP seçmeninin asla oy vermeyeceği partiler içinde en yüksek oranlar %46,7 ile CHP ve %29,1 ile DTP’ye aittir. MHP seçmeni de asla oy vermeyeceği partiler olarak %34,8 ile AKP’yi ve %35,9 DTP’yi işaret etmiştir. DP seçmeninin de asla oy vermeyeceği partiler MHP ve CHP seçmeninin tavırlarıyla paralel gitmekte, %47,1 ile AKP’yi ve %38,2 ile DTP’yi kesinlikle oy vermeyeceği siyasal partiler içinde saymaktadır. Görüldüğü gibi, iktidar partisi AKP, CHP ve DP seçmenleri içinde istenmeyen 1. parti olmuş, DTP ise ikinci parti olmuştur. MHP seçmeni nezdinde ise AKP ve DTP’nin istenmeyen parti oranı neredeyse birbirine eşit çıkmıştır. Dolayısıyla özellikle son genel seçimlerde, sağ-sol şeklinde yapılan siyasi parti sınıflamaları ve seçmenin bu sınıflamalar içinde birbirine karşıt olarak tanımladığı siyasi gruplar ezber bozan bir görünüm sergilemektedir. Türk siyasal kültürüne hâkim olan dost-düşman ayrımının ideolojik

düzleminden sıyrılarak daha konjonktüre bağlı siyasi gündem ve sorunlara odaklanmış bir yapıya büründüğü söylenebilir.

Tablo 2.152. Yarın Genel Seçim Olsa Ve Oy Verdiğiniz Parti Herhangi Bir Nedenle Seçimlere Katılmasa Oy Vereceğiniz İkinci Parti Hangisi Olur?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
AKP	55	8,1
CHP	47	6,9
MHP	123	18,0
DP	78	11,4
DSP	96	14,1
BBP	53	7,8
Oy vermem	112	16,4
DİĞER	118	31,4
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere “yarın genel seçim olsa oy verdiğiniz parti herhangi bir nedenle seçimlere katılmasa oy vereceğiniz ikinci parti hangisi olur” sorusu yöneltilmiş ve seçmenlerin %8,1’i AKP, %6,9’u CHP, %18’i MHP, %11,4’ü DP, %14,1’i DSP, %7,8’i BBP ve %31,4’ü diğer partilere oy vereceğini belirtmiş; %16,4’ü ise böyle bir durumda oy kullanmayacaklarını ifade etmişlerdir. Tablo 2.152’den de görüldüğü gibi, ikinci parti tercihlerinde öne çıkan üç parti MHP, DSP ve DP olmuştur. Ancak böyle bir durumda ikinci bir parti tercih etmeyeceklerin oranı da %16,4 gibi azımsanmayacak bir orana sahiptir. Haziran 2007’de A&G Araştırma şirketinin “AKP ile ilgili seçmenin görüşleri”ni saptamaya yönelik yaptığı alan çalışmasında da oy verilecek ikinci parti olarak MHP ilk sırayı almıştır (2007, s.4).

Tablo 2.153. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz?*Yarın Genel Seçim Olsa Ve Oy Verdiğiniz Parti Herhangi Bir Nedenle Seçimlere Katılmasa Oy Vereceğiniz İkinci Parti Hangisi Olur?

Yanıtlar		AKP	CHP	MHP	DP	DSP	BBP	Oy vermem	Diğer	Toplam
AKP	Sayı	9	9	88	27	-	29	65	65	292
	Yüzde	3,1	3,1	30,1	9,2	-	9,9	22,3	22,3	100
CHP	Sayı	8	7	8	26	89	1	17	26	182
	Yüzde	4,4	3,8	4,4	14,3	48,9	0,5	9,3	14,4	100
MHP	Sayı	19	7	7	22	-	20	12	5	92
	Yüzde	20,7	7,6	7,6	23,9	-	21,7	13,0	5,5	100
DTP	Sayı	-	-	-	-	-	-	7	4	11
	Yüzde	-	-	-	-	-	-	63,6	36,4	100
DP	Sayı	4	9	12	-	1	1	6	1	34
	Yüzde	11,8	26,5	35,3	-	2,9	2,9	17,6	2,9	100
Oy vermedim	Sayı	8	9	8	2	5	-	5	8	45
	Yüzde	17,8	20,0	17,8	4,4	11,1	-	11,1	17,8	100
DİĞER	Sayı	7	6	-	1	1	2	-	9	26
	Yüzde	27,1	23,1	-	3,8	3,8	7,6	-	34,6	100
Toplam	Sayı	55	47	123	78	96	53	112	118	682
	Yüzde	8,1	6,9	18,0	11,4	14,1	7,8	16,4	17,3	100

“Yarın genel seçim olsa ve oy verdiğiniz parti herhangi bir nedenle seçimlere katılmasa oy vereceğiniz ikinci parti hangisi olur” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.153’e göre, AKP’ye oy veren seçmenin, genel seçimlerde ikinci tercihi olan partiler ve oy oranları AKP %3,1, CHP %3,1, MHP %30,1, DP %9,2, BBP %9,9, diğer partiler %22,3 ve ikinci parti tercihi olmayanlar %22,3’tür. CHP’ye oy veren seçmenin, genel seçimlerde ikinci tercihi olan partiler ve oy oranları AKP %4,4, CHP %3,8, MHP %4,4, DP %14,3, DSP %48,9, BBP %0,5, diğer partiler %14,4 ve ikinci parti tercihi olmayanlar %9,3’tür. MHP’ye oy veren seçmenin, genel seçimlerde ikinci tercihi olan partiler ve oy oranları AKP %20,7, CHP %7,6, MHP %7,6, DP %23,9, BBP %21,7, diğer partiler %5,5 ve ikinci parti tercihi olmayanlar %13’tür. DTP’ye oy veren seçmenin, genel seçimlerde ikinci parti tercihi %36,4 ile diğer partilere yönelmiş ve ikinci parti tercihi olmadığını söyleyenler %63,6 oranında görülmüştür. DP’ye oy veren seçmenin, genel seçimlerde ikinci tercihi olan partiler ve oy oranları AKP %11,8, CHP %26,5, MHP %35,3, DSP %2,9, BBP %2,9, diğer partiler %2,9 ve ikinci parti tercihi olmayanlar %17,6’dır. Diğer partilere oy veren seçmenin, genel seçimlerde ikinci tercihi olan partiler ve oy oranları AKP %27,1, CHP %23,1, DP %3,8, DSP %3,8, BBP %7,6, diğer partileri tercih edeceklerini söyleyenler %34,6’dır. Herhangi bir siyasi partiye oy vermediğini söyleyen seçmenin, genel seçimlerde ikinci tercihi olan partiler ve oy oranları AKP %17,8, CHP %20, MHP %17,8, DP %4,4, DSP %11,1, diğer partiler %17,8 ve ikinci parti tercihi olmayanlar %11,1’dir.

Görüldüğü gibi, AKP seçmenleri içinde %30’luk kesim alternatif olarak MHP’yi görürken yüzde %22’lik kesim ise hiçbir siyasi partiyi kendi partisinin alternatifi olarak görmemektedirler. CHP seçmeninin en büyük alternatifi 2007 seçimlere birlikte girdiği DSP’dir. MHP seçmeni ise %24 ile DP’yi ve %22 ile BBP’yi partisinin alternatifi olarak değerlendirmektedir. DP seçmeni ikinci parti tercihinin %35 MHP ve %27 ile CHP’den yana yapmıştır. Denizli örneğinde çıkan bu sonuçların KONDA Araştırma Şirketi tarafından yapılan ve Radikal gazetesinde 25–28 Temmuz tarihleri arasında yayınlanan “Sandığın İçindekini Ne Belirledi” araştırması ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu araştırmada da AKP seçmeninin ikinci parti tercihinde MHP ilk sırada yer alırken %28,3’ü başka parti tercih etmeyeceklerini belirtmişlerdir. DP’nin ikinci partisi Denizli örneğindeki gibi MHP çıkarken, MHP’lilerin ikinci tercihi yine Denizli örneğindeki DP çıkmıştır (s.5). Partisinin seçimlere girememesi durumunda ikinci bir parti tercihleri olmadığını söyleyen en büyük seçmen grubu ise %63,6 ile DTP’ye aittir. Bu bulguyu destekleyen bir diğer araştırma ise Türk Bilgi Danışmanlık ve Araştırma tarafından 2006’da yapılan bir çalışmada ortaya çıkmıştır. Buna

göre DTP seçmeninin %73,4'lük bir kesiminin ikinci bir parti tercihi yoktur (Barem Dergisi, 2 Ekim 2006). Yine DTP seçmeni ile ilgili bu bulguları destekleyen bir başka araştırma A&G Araştırma Şirketi'nin "AKP ile ilgili Görüşler" isimli Haziran 2007'de yapılmış ve orada da DTP seçmeninin %78'i ikinci parti tercihinin olmadığını söylemiştir (2007, s.4).

2.3.4.2. Seçmen Tercihlerini Etkileyen Faktörler

Seçmenin davranışlarına yön veren en önemli unsurlardan biri gündeminin ne ile meşgul olduğudur. Seçmenler tercihlerini yaparken ülke içindeki sorunların çözümüne yönelik tercih yapmakta, seçmenin eğilimini gündemi belirlemektedir. Seçmen tercihinin etkileyen faktörlerin neler olduğunun tespiti için sorulan Türkiye'nin karşılaştığı en önemli ülke içi sorunlar ve oy kullanırken hangi sorunun çözülmesine yönelik parti tercihi yaptığı ile ilgili sorular, seçmene açık uçlu sorular şeklinde yöneltilmiştir. Verilen cevaplar veri çözümlemesi aşamasında tek tek değerlendirilerek hangi konu başlıkları altında toplanılacağına karar verilmiştir.

Tablo 2.154. Seçmenin Parti Tercihini Yaparken Çözülmesini İstedığı Sorunlar

Ekonomik	Ekonomi, istikrar, İşsizlik, İstihdam, Hayat pahalılığı, Ekonomik bunalım, Yolsuzluk, Rüşvet, Gelir dağılımının eşitsizliği, Üretimdeki sıkıntılar, Dış borç, borçlar, Maaşların yükseltilmesi, Petrol fiyatlarının yükselmesi, Daha fazla sosyal hizmet beklentisi, Sosyal adalet, Sosyal refahın yükseltilmesi
Din1	İmam hatiplerin katsayı sorunu, başörtüsü serbestisi, ibadet özgürlüğü, inanç özgürlüğü
Siyasal	Daha fazla demokrasi, Düşünce ve vicdan özgürlüğünün korunması, Egemenliğin aitliği sorunu (Halkın egemenliğine şüphe duyulması), Bürokratik elitler, Kutuplaşma, Kadrolaşma, Yargının tarafsız olamaması, Devlet içindeki çeteler, Derin devlet, Siyasi istikrarsızlık, Muhalefet (CHP), AKP'nin kapatılma davası, Anayasa'nın güncellenmesi, CHP ve Deniz Baykal, AKP ve Recep Tayip Erdoğan, Yürütme ve yargı arasındaki kavga, Yolsuzluk, Ergenekon soruşturması, Darbe Girişimleri, Kürt sorunu, Siyasi belirsizlik, etnik ayrımcılık, mezhep ayrımcılığı
Güvenlik	terör, PKK terörü, asayiş, bölücülük, ülke topraklarının yabancılara satılışı, ABD ile ilişkiler, Türkiye'ye yönelik dış tehdit algısı, Kuzey Irak sorunu, İsrail Filistin sorunu, Ermeni soykırımı iddiası, Danimarka karikatür krizi, Petrol sorunu
Din 2	Laikliğin korunması, Türban sorunu, İrtica sorunu, Rejim sorunu, Rejimin korunması, Dinin siyasete alet edilmesi, Radikal İslam

Tablo 2.154'te seçmenin gündemine ilişkin sorulmuş açık uçlu sorulara verilen yanıtların hangi kategoriler altında toplandığı gösterilmiştir. Verilerin analizinde kolaylık sağlamak amacı ile tüm verilen cevaplar 5 kategoride toplanmıştır. Din 1 ve din 2 kategorileri dinin toplumsal ve siyasal hayatta yer almasına ilişkin birbirine zıt talep ve sorunlar kümesini oluşturmaktadır. Ekonomi başlığı altına sorun olarak görülen ve çözülmesi istenen en büyük sorun işsizlik olarak saptanmıştır. İşsizlik tüm ekonomik sorunlar içindeki payı yaklaşık %71'e tekabül etmektedir.

Tablo 2.155. Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli Ülke İçi Sorun Nedir?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
1. Ekonomik	328	48,1
2. Din-1	24	3,5
3. Siyasal	132	19,4
4. Güvenlik	156	22,9
5. Din-2	39	5,7
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlar sorulmuş verilen cevaplar tablo 155'te görülen başlıklar altında gruplandırılmıştır. Buna göre seçmenlerin %48,1'i en önemli sorunun ekonomik sorunlar olduğunu belirtirken, %3,5'i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı sorunlar olduğunu ifade etmiştir. Seçmenlerin %19,4'ü siyasi sorunları en önemli ülke sorunu olarak görürken, %22,9'u güvenlik ile ilgili sorunları dile getirmişlerdir. Katılımcıların %5,7 ise, dini yaşayışın toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini olumsuz görmekte ve bu gelişmeyi en önemli ülke sorunu olarak algılamaktadırlar. Görüldüğü gibi, seçmenin öncelikli sorunu ekonomik kaynaklı sorunlar olup dini konulardaki hassasiyet her iki grup açısından da çok önemli bir madde oluşturmamaktadır.

Yapılan çeşitli çalışmalar Denizli örneğinde elde ettiğimiz bu bulguları desteklemektedir. Örneğin Çarkoğlu ve Toprak'ın TESEV için 2006'da yaptığı çalışmada ülkenin en önemli gündem maddeleri sorulmuş ekonomi başlığı altında toplanan işsizlik ve enflasyon %50,3 ile ilk sıralarda yer almıştır. Ekonomik sorunları, yaklaşık %11'lik dilimle terör ve güvenlik gibi konular izlemiştir. "Din1" sorun kategorisi içinde değerlendirilen başörtüsü sorunu ise tüm denekler içinde sadece %3,7'si tarafından dile getirilmiştir. (2006, 45)*. Turan'ın yaptığı çalışmada Ekim 2002 itibari ile seçmenin gündemindeki en önemli sorun %90 oranında ekonomik sorunlar olarak saptanmıştır. Turan'ın çalışmasında ekonomik sorunların seçmen nezdinde bu kadar yüksek bir orana ulaşmasında 2000 Kasım ve 2001 Şubat dönemi krizleri etkili olmuştur. Aynı çalışmada ekonomik sorunlar dışında kalan kısmı ise siyasi sorunlar oluşturmuştur (2004, s.273).

Bu bulgulardan hareketle yapılabilecek çıkarsama seçmenin gündemi ile siyaset seçkinleri ve medyanın gündeminin önemli ölçüde örtüşmediğidir. 2007 seçimleri öncesinde dini konulardaki siyasi tartışmaların seçmenin esas gündemindeki sorunlar açısından bir anlam taşımadığı görülmektedir. Ve nitekim, 2007 genel seçimleri sonucunda ülke genelinde elde edilen sonuçlar, seçim sürecinde yapılan tartışma ve beklentilerden çok farklı bir biçimde gerçekleşmiştir.

* Çarkoğlu ve Toprak'ın çalışmasında ülkenin gündem maddesi ile birden fazla cevap kabul edildiğinden kategorilerin yüzdelik dilimi yukarıda verildiğinden çok daha yüksektir. Ancak bu araştırmanın sistematigi gereği Toprak ve Çarkoğlu'nun çalışma bulgularına ait yüzdeleri olduğu gibi vermek yanıltıcı olabileceğinden ilgili kategorilerin toplam cevaplar içindeki yüzdesinin yaklaşık olarak verilmesi uygun bulunmuştur

Tablo 2.156. Cinsiyet* Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli Ülke İçi Sorun Nedir?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
Kadın	Sayı	149	9	24	61	14	257
	Yüzde	58,1	3,5	9,3	23,7	5,4	100
Erkek	Sayı	179	15	111	95	25	425
	Yüzde	42,1	3,5	26,2	22,3	5,9	100
Toplam	Sayı	328	24	135	156	39	682
	Yüzde	48,1	3,5	19,8	22,9	5,7	100

“Sizce Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli ülke içi sorun nedir?” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson $X^2 (7, N = 682) = 32,715, p < .05$. Tablo 2.156’ya göre, kadın seçmenlerin %58,1’i ekonomik problemleri, %3,5’i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %9,3’ü siyasi problemleri, %23,7’si güvenliği ve %5,4’ü dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak görmektedirler. Erkek seçmenlerin ise, %42,1’i ekonomik problemleri, %3,5’i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %26,2’si siyasi problemleri, %22,3’ü güvenliği ve %5,9’u dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak ifade etmektedirler.

Görüldüğü gibi, kadın seçmenler daha çok ekonomik sorunları dikkate alırken, erkek seçmenler görece olarak siyasi sorunlara daha çok eğilmektedirler. Her iki cins açısından dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemler ile dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi önemli bir gündem maddesi oluşturmamaktadır.

Tablo 2.157. Dindarlık Düzeyi* Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli Ülke İçi Sorun Nedir?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	68	-	22	29	17	136
	Yüzde	50,0	-	16,2	21,3	12,5	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	176	19	91	91	21	398
	Yüzde	44,2	4,8	22,9	22,9	5,3	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	84	5	22	36	1	148
	Yüzde	56,8	3,4	14,9	24,3	0,7	100
Toplam	Sayı	328	24	135	156	39	682
	Yüzde	48,1	3,5	19,8	22,9	5,7	100

“Sizce Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli ülke içi sorun nedir?” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya

verdikleri yanıtların oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson X^2 (8, N = 682) = 32,773, $p > .05$. Tablo 2.157'ye göre, dindarlık düzeyi düşük seçmenlerin %50'si ekonomik problemleri, %16,2'si siyasi problemleri, %21,3 güvenliği ve %12,5'i dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak gördüğü saptanmıştır. Orta düzeyde dindar seçmenlerin %44,2'si ekonomik problemleri, %4,8'i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %22,9'u siyasi problemleri, %22,9'u güvenliği ve %5,3'ü dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak gördüğü saptanmıştır. Dindarlık düzeyi yüksek seçmenlerin %56,8'i ekonomik problemleri, %3,4'ü dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %14,9'u siyasi problemleri, %24,3'ü güvenliği ve %0,7'si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak gördüğü saptanmıştır.

Tablo 2.157'den de anlaşılabileceği gibi tüm dindarlık düzeylerinde en önemli sorun olarak ekonomi birinci sırayı almış, kamuoyunda en önemli sorun ve kutuplaşma kaynağı olarak gösterilen dini konular seçmen bazında önemli bir gündem maddesi oluşturamamıştır. Ekonomik sorunları dindarlık düzeylerine göre değişen sıralamalar ile siyasi sorunlar ve güvenlik sorunları izlemektedir.

Tablo 2.158. Dindarlık-Laiklik Eksenine Göre Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli Ülke İçi Sorun Nedir?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	5	7	5	6	-	23
	Yüzde	21,7	30,4	21,7	26,1	-	100
İlmimli dindar kesim	Sayı	140	13	77	66	8	304
	Yüzde	46,1	4,3	25,3	21,7	2,6	100
İlmimli laik kesim	Sayı	142	2	43	51	17	255
	Yüzde	55,7	0,8	16,9	20,0	6,7	100
Katı laik kesim	Sayı	41	2	10	33	14	100
	Yüzde	41,0	2,0	10,0	33,0	14,0	100
Toplam	Sayı	328	24	135	156	39	682
	Yüzde	48,1	3,5	19,8	22,9	5,7	100

“Sizce Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli ülke içi sorun nedir?” sorusuna verilen yanıtlar, dindarlık-laiklik ekseninde seçmenlerin kendilerini ait hissettikleri toplumsal kesimler ile çaprazlanmış, Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.158'e göre, katı dindar kesim seçmenlerin %21,7'si ekonomik problemleri, %30,4'ü dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %21,7'si siyasi problemleri ve %26,1'i güvenliği ülkenin en önemli sorunu olarak görmüştür. İlmimli dindar kesim seçmenlerin %46,1'i ekonomik problemleri, %4,3'ü dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %25,3'ü siyasi problemleri, %21,7'si güvenliği ve

%2,6'sı dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak ifade etmektedirler. İlimli laik kesim seçmenlerin %55,7'si ekonomik problemleri, %0,8'i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %16,9'u siyasi problemleri, %20'si güvenliği ve %6,7'si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak görmektedirler. Katı laik kesim seçmenlerin %41'i ekonomik problemleri, %2'si dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %10'u siyasi problemleri, %33'ü güvenliği ve %14'ü dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak belirtmişlerdir.

Ülkenin en önemli sorunun ekonomi olduğunu düşünen en büyük toplumsal kesim ilimli laik kesim seçmenleri olurken, ekonominin ağırlıkta olmadığı tek kategori katı dindar toplumsal kesimlerdir. Katı dindar kesimde en büyük sorun %30 ile dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemler olurken, katı laik toplumsal kesimde dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisinin ülkenin en önemli sorunu olarak görülmesi üçüncü sırada yer almaktadır. Görüldüğü gibi, dini konulardaki hassasiyet belli toplumsal kesimlerde yoğunlaşmış görünse de seçmenin öncelikli gündem maddesi olamayacağı açıktır.

Tablo 2.159. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli Ülke İçi Sorun Nedir?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
AKP	Sayı	124	19	65	77	7	292
	Yüzde	42,5	6,5	22,3	26,4	2,4	100
CHP	Sayı	91	2	17	43	29	182
	Yüzde	50,0	1,1	9,3	23,6	15,9	100
MHP	Sayı	52	-	21	17	2	92
	Yüzde	56,5	-	22,8	18,5	2,2	100
DTP	Sayı	2	-	8	1	-	11
	Yüzde	18,2	-	72,7	9,1	-	100
DP	Sayı	17	1	12	3	1	34
	Yüzde	50,0	2,9	35,3	8,8	2,9	100
Oy vermedim	Sayı	26	1	10	8	-	45
	Yüzde	57,8	2,2	22,2	17,8	-	100
DİĞER	Sayı	16	1	2	7	-	26
	Yüzde	61,5	3,8	7,7	26,9	-	100
Toplam	Sayı	328	24	135	156	39	682
	Yüzde	48,1	3,5	19,8	22,9	5,7	100

“Sizce Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli ülke içi sorun nedir?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.159'a göre, AKP'ye oy veren seçmenin, %42,5'i ekonomik problemleri, %6,5'i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %22,3'ü siyasi problemleri, %26,1'i güvenliği ve %2,4'ü dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak görmektedir. CHP'ye oy veren seçmenin, %50'si ekonomik

problemleri, %1,1'i dini yaşıyışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %9,3'ü siyasi problemleri, %23,6'sı güvenliği ve %15,9'u dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak görmektedir. MHP'ye oy veren seçmenin, %56,5'i ekonomik problemleri, %22,8'i siyasi problemleri, %18,5'i güvenliği ve %2,2'si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak görmektedir. DTP'ye oy veren seçmenin, %18,2'si ekonomik problemleri, %72,7'si siyasi problemleri ve %9,1'i güvenliği ülkenin en önemli sorunu olarak görmektedir. DP'ye oy veren seçmenin, %50'si ekonomik problemleri, %2,9'u dini yaşıyışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %35,3'ü siyasi problemleri, %8,8'i güvenliği ve %2,9'u dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli sorunu olarak görmektedir. Herhangi bir partiye oy vermeyen seçmenin %57,8'i ekonomik problemleri, %2,2'si dini yaşıyışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %22,2'si siyasi problemleri ve %17,8'i güvenliği ülkenin en önemli sorunu olarak görmektedir. Diğer partilere oy veren seçmenin ise, %61,5'i ekonomik problemleri, %3,8'i dini yaşıyışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %7,7'si siyasi problemleri ve %26,9'u güvenliği ülkenin en önemli sorunu olarak gördüğünü belirtmiştir.

Görüldüğü gibi, DTP seçmeni hariç hemen her seçmen grubunda ekonomik sorunlar ilk sırayı alırken, güvenlik sorununu en önemli sorun olarak gören en büyük seçmen grubu AKP'de yer almaktadır. DTP seçmeninin en önemli ülke sorunu ise siyasi sorunlardan kaynaklanmaktadır. Dini yaşıyışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri ve dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi hiçbir seçmen grubunda ülkenin en önemli sorunu olarak algılanmamaktadır. Ancak, günümüzün siyasi parti sistemi içinde solu temsil eden önemli bir sosyal demokrat parti olan CHP'nin, seçmen tabanının, %15,9 oranında dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisinden rahatsızlık duyması azımsanacak bir bulgu değildir. Çünkü, Nejat Erder başkanlığında yapılan 1995 yılındaki bir çalışmada, o dönemin sosyal demokrat seçmen tabanının "laiklik" ile ilgili bir sorunu önemli bir gündem maddesi olarak dile getirme oranı %3,4'tür (1995, s.220). Dolayısıyla aradan geçen 13 yılda, bu seçmen grubu içinde laikliğe karşı beslenen hassasiyetin neredeyse üç katına çıkması, ülkenin beşte birlik seçmen kitlesinin duyduğu tedirginliği resmetmesi açısından önemlidir.

Tablo 2.160. Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli İkinci Ülke İçi Sorun Nedir?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
1. Ekonomik	326	47,8
2. Din-1	39	5,7
3. Siyasal	158	23,1
4. Güvenlik	135	19,8
5. Din-2	24	3,5
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere “Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli ikinci ülke içi sorun nedir?” diye sorulmuş, verilen cevaplar tablo 2.160’ta görülen başlıklar altında gruplandırılmıştır. Buna göre seçmenlerin %47,8’i en önemli ikinci sorunun ekonomik sorunlar olduğunu belirtirken, %5,7’si dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı sorunlar olduğunu ifade etmiştir. Seçmenlerin %23,1’i siyasi sorunları en önemli ülke sorunu olarak görürken, %19,8’i güvenlik ile ilgili sorunları dile getirmiştir. Katılımcıların %3,7’si ise dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında üzerindeki etkisini olumsuz görmekte ve bu gelişmeyi en önemli ülke sorunu olarak algılamaktadırlar. Görüldüğü gibi, seçmenin öncelikli ikinci sorunu da ekonomik kaynaklı sorunlar olup dini konulardaki sorunlar önemli bir madde oluşturmamaktadır. Araştırmaya katılan seçmenlerin verdiği yanıtlara göre, ülke içi en önemli görülen ilk ve ikinci sorun sıralamasında, sadece siyasi sorunlar ile güvenlik sorunlarının sıralaması değişmektedir.

Tablo 2.161. Cinsiyet* Sizce Türkiye’nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli İkinci Ülke İçi Sorun Nedir?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
Kadın	Sayı	125	17	42	64	9	257
	Yüzde	48,7	6,6	16,3	24,9	3,5	100
Erkek	Sayı	201	22	116	71	15	425
	Yüzde	47,4	5,2	23,2	16,7	3,5	100
Toplam	Sayı	326	39	158	135	24	682
	Yüzde	47,8	5,7	23,1	19,9	3,5	100

“Sizce Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli ülke içi sorun nedir?” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, $\text{Pearson } X^2 (7, N = 682) = 36,619, p < .05$. Tablo 2.161’e göre, kadın seçmenlerin %48,7’si ekonomik problemleri, %6,6’sı dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %16,3’ü siyasi problemleri, %24,9’u güvenliği ve %3,5’i dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak görmektedir. Erkek seçmenlerin ise, %47,4’ü ekonomik problemleri, %5,2’si dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %23,2’si siyasi problemleri, %16,7’si güvenliği ve %3,5’i dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olduğunu ifade etmektedirler.

Tablo 2.162. Dindarlık Düzeyi*Sizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli İkinci Ülke İçi Sorun Nedir?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	63	2	29	30	12	136
	Yüzde	46,3	1,5	21,3	22,1	8,8	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	187	22	106	74	9	398
	Yüzde	47,0	5,5	26,6	18,6	2,3	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	76	15	23	31	3	148
	Yüzde	51,4	10,1	15,5	20,9	2,0	100
Toplam	Sayı	326	39	158	135	24	682
	Yüzde	47,8	5,7	23,2	19,8	3,5	100

“Sizce Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli ülke içi sorun nedir?” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyiyüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson $X^2 (8, N = 682) = 30,194, p < .05$. Tablo 2.162’ye göre, dindarlık düzeyi düşük seçmenlerin %46,3’ü ekonomik problemleri, %1,5’i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %21,3’ü siyasi problemleri, %22,1’i güvenliği ve %8,8’i dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak görmektedirler. Orta düzeyde dindar seçmenlerin %47’si ekonomik problemleri, %5,5’i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %26,6’sı siyasi problemleri, %18,6’sı güvenliği ve %2,3’ü dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olduğunu ifade etmişlerdir. Dindarlık düzeyi yüksek seçmenlerin %51,4’ü ekonomik problemleri, %3,4’ü dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %15,5’i siyasi problemleri, %20,9’u güvenliği ve %2’si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak gördükleri saptanmıştır. Dolayısıyla seçmenin sorun olarak gördüğü konular arasında ekonominin ağırlığı yine değişmemiş, her dindarlık düzeyinde en yüksek oranı ekonomi almıştır.

Tablo 2.163. Dindarlık-Laiklik EksenineSizce Türkiye'nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli İkinci Ülke İçi Sorun Nedir?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	5	3	10	5	-	23
	Yüzde	21,7	13,0	43,5	21,7	-	100
Ilımlı dindar kesim	Sayı	138	24	70	68	4	304
	Yüzde	45,4	7,9	23,0	22,4	1,3	100
Ilımlı laik kesim	Sayı	128	12	54	51	10	255
	Yüzde	50,2	4,7	21,2	20,0	3,9	100
Katı laik kesim	Sayı	55	-	24	11	10	100
	Yüzde	55,0	-	24,0	11,0	10,0	100

Toplam	Sayı	326	39	158	135	24	682
	Yüzde	47,8	5,7	23,2	19,8	3,5	100

“Sizce Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli ikinci ülke içi sorun nedir?” sorusuna verilen yanıtlar, dindarlık-laiklik ekseninde seçmenlerin kendilerini ait hissettikleri toplumsal kesimler ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.163’e göre, katı dindar kesim seçmeninin %21,7’si ekonomik problemleri, %13’ü dini yaşamışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %43,5’i siyasi problemleri ve %21,7’si güvenliği ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak görmüştür. İlmli dindar kesim seçmeninin %45,4’ü ekonomik problemleri, %7,9’u dini yaşamışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %23’ü siyasi problemleri, %22,4’ü güvenliği ve %1,3’ü dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak ifade etmektedir. İlmli laik kesim seçmenlerin %50,2’si ekonomik problemleri, %4,7’si dini yaşamışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %21,2’si siyasi problemleri, %20’si güvenliği ve %3,9’u dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak görmektedirler. Katı laik kesim seçmeninin %55’i ekonomik problemleri, %24’ü siyasi problemleri, %11’i güvenliği ve %10’u dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak belirtmiştir. Görüldüğü gibi, Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli ikinci problemi ekonomi olarak gören toplumsal kesim katı laik kesim iken, siyasi sorunları en önemli ikinci gündem maddesi olarak görenlerin oranı katı dindar kesimde daha fazladır. İlmli dindar ve ılımlı laik kesimin ikinci sorun sıralaması kategoriler arasında oldukça paralel bir dağılıma göstermiştir.

Tablo 2.164. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Sizce Türkiye’nin Karşı Karşıya Kaldığı En Önemli İkinci Ülke İçi Sorun Nedir?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
AKP	Sayı	125	27	86	50	4	292
	Yüzde	42,8	9,2	29,5	17,1	1,4	100
CHP	Sayı	90	8	41	28	15	182
	Yüzde	49,5	4,4	22,5	15,4	8,2	100
MHP	Sayı	50	1	10	29	2	92
	Yüzde	54,3	1,1	10,9	31,5	2,2	100
DTP	Sayı	3	-	7	1	-	11
	Yüzde	27,3	-	63,6	9,1	-	100
DP	Sayı	27	2	2	2	1	34
	Yüzde	79,4	5,9	5,9	5,9	2,9	100
Oy vermedim	Sayı	19	1	4	20	1	45
	Yüzde	42,2	2,2	8,9	44,4	2,2	100
DİĞER	Sayı	12	-	8	5	1	26
	Yüzde	46,2	-	30,8	19,2	3,8	100
Toplam	Sayı	326	39	158	135	24	682
	Yüzde	47,8	5,7	23,2	19,8	3,5	100

“Sizce Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli ikinci ülke içi sorun nedir?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış, Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.164’e göre, AKP’ye oy veren seçmenin, %42,8’i ekonomik problemleri, %9,2’si dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %29,5’i siyasi problemleri, %17,1’i güvenliği ve %1,4’ü dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak görmektedir. CHP’ye oy veren seçmenin, %49,5’i ekonomik problemleri, %4,4’ü dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %22,5’i siyasi problemleri, %15,4’ü güvenliği ve %8,2’si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak görmektedir. MHP’ye oy veren seçmenin, %54,3’ü ekonomik problemleri, %1,1’i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %10,9’u siyasi problemleri, %31,5’i güvenliği ve %2,2’si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak görmektedir. DTP’ye oy veren seçmenin, %27,3’ü ekonomik problemleri, %63,6’sı siyasi problemleri ve %9,1’i güvenliği ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak görmektedir. DP’ye oy veren seçmenin, %79,4’ü ekonomik problemleri, %5,9’u dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %5,9’u siyasi problemleri, %5,9’u güvenliği ve %2,9’u dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak görmektedir. Herhangi bir partiye oy vermeyen seçmenin %42,2’si ekonomik problemleri, %2,2’si dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemleri, %8,9’u siyasi problemleri, %44,4’ü güvenliği ve %2,2’si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak görmektedir. Ülkenin en önemli sorunu olarak görmektedir. Diğer partilere oy veren seçmenin ise, %46,2’si ekonomik problemleri, %30,8’i siyasi problemleri, %19,2’si güvenliği ve %3,8’i dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisini ülkenin en önemli ikinci sorunu olarak gördüğünü belirtmiştir.

Tablo 2.164’ten de anlaşıldığı gibi ekonomik sorunlar her seçmen grubunda ağırlığını korusa da görece olarak ekonomik sorunların en az ağırlıkta olduğu seçmen grubu DTP ve AKP’dir. Buna karşılık siyasi sorunları öncelikli gündem maddesi olarak gören en büyük seçmen grubu da yine DTP ve AKP’dir.

Tablo 2.165. Oy Kullanırken Öncelikli Olarak Hangi Sorunun Çözülmesine Yönelik Parti Tercihi Yapıyorsunuz?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
1. Ekonomik	499	73,2
2. Din-1	26	3,8
3. Siyasal	100	14,7
4. Güvenlik	45	6,6
5. Din-2	12	1,8
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere oy kullanırken öncelikli olarak hangi sorunun çözülmesine yönelik parti tercihi yaptıkları sorulmuş verilen cevaplar tablo 2.165'te görülen başlıklar altında gruplandırılmıştır. Buna göre, seçmenlerin %73,2'si ekonomik problemlerin, %3,8'i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %14,7'si siyasi problemlerin, %6,6'sı güvenlik ile ilgili sorunların ve %1,8'i dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını ve parti tercihlerini yaparken bu sorunları çözeceğine inandıkları partiye yöneldiklerini söylemişlerdir.

Görüldüğü gibi, Denizli örneğinde yapılan bu araştırmada seçmenin oy verdiği partiyi tercih etmesinin nedeni olarak gördüğü sorun ekonomik sorunların çözülmesi beklentisidir. Ekonominin seçmenin tercihini belirleyen en etkili faktör olduğu gerçeği ulusal bazda yapılan çeşitli araştırmalarla da kanıtlanmıştır. Örneğin Ağır, KONDA Araştırma Şirketi tarafından yapılan bir araştırmayı radikal gazetesinde yayınlamış ve yayınlanan araştırmanın sonuçlarında da seçmenin somut ekonomik problemler ve taleplerinden yola çıkarak tercih yaptığını ortaya koymuştur. Ağır, 2007 seçiminin iddia edildiği gibi laik-anti laik eksenini üzerinden değil, mağduriyet eksenini üzerinden şekillendiğini söylemektedir. Bu mağduriyet eksenini sadece AKP ve Gül'ün Cumhurbaşkanlığı seçiminde içine düştüğü vaziyetten değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik bakımdan mağdur olanlar üzerinden de şekillenmektedir. Çünkü bahsi geçen araştırma AKP'ye oy veren seçmenin demografik kümelerin en altında, en yoksul ve yoksun gruplardan yüksek oranda oy aldığını göstermektedir (Ağır, 2007, s.12). Bu noktada özellikle, AKP'li belediyelerin yoksullara yaptığı çeşitli yiyecek ve yakacak yardımlarının, KÖY-DES ve BEL-DES kanalları ile yerele aktarılan mali kaynakların seçmen üzerinde önemli bir etki yaptığı da söylenebilir.

Tablo 2.166. Cinsiyet* Oy Kullanırken Öncelikli Olarak Hangi Sorunun Çözülmesine Yönelik Parti Tercihi Yapıyorsunuz?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
Kadın	Sayı	188	15	29	22	3	257
	Yüzde	73,1	5,8	11,3	8,6	1,2	100
Erkek	Sayı	311	11	71	23	9	425
	Yüzde	73,2	2,6	16,7	5,4	2,1	100
Toplam	Sayı	499	26	100	45	12	682
	Yüzde	73,2	3,7	14,7	6,6	1,8	100

“Oy kullanırken öncelikli olarak hangi sorunun çözülmesine yönelik parti tercihi yapıyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson X^2 (8, N = 682) = 32,773, $p > .05$. Tablo 2.166'ya göre, kadın seçmenlerin %73,1'i ekonomik problemlerin, %5,8'i dini

yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %11,3'ü siyasi problemlerin, %8,6'sı güvenlik ile ilgili sorunların ve %1,2'si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını söylemişlerdir. Erkek seçmenlerin %73,2'si ekonomik problemlerin, %2,6'sı dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %16,7'si siyasi problemlerin, %5,4'ü güvenlik ile ilgili sorunların ve %2,1'i dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2.167. Dindarlık Düzeyi* Oy Kullanırken Öncelikli Olarak Hangi Sorunun Çözülmesine Yönelik Parti Tercihi Yapıyorsunuz?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	114	-	15	2	5	136
	Yüzde	83,8	-	11,0	1,5	3,7	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	276	17	66	35	4	398
	Yüzde	69,3	4,3	16,6	8,8	1,0	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	109	9	19	8	3	148
	Yüzde	73,6	6,1	12,8	5,4	2,0	100
Toplam	Sayı	499	26	100	45	12	682
	Yüzde	73,2	3,8	14,7	6,6	1,8	100

“Oy kullanırken öncelikli olarak hangi sorunun çözülmesine yönelik parti tercihi yapıyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson X^2 (8, N = 682) = 25,709, $p < .05$. Tablo 2.167'ye göre, dindarlık düzeyi düşük seçmenlerin %83,8'i ekonomik problemlerin, %11'i siyasi problemlerin, %1,5'i güvenlik ile ilgili sorunların ve %3,7'si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını söylemişlerdir. Orta düzeyde dindar seçmenlerin %69,3'ü ekonomik problemlerin, %4,3'ü dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %16,6'sı siyasi problemlerin, %8,8'i güvenlik ile ilgili sorunların ve %1'i dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını belirtmişlerdir. Dindarlık düzeyi yüksek seçmenlerin %73,6'sı ekonomik problemlerin, %6,1'i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %12,8'i siyasi problemlerin, %5,4'ü güvenlik ile ilgili sorunların ve %2'si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını söylemişlerdir. Dolayısıyla seçmenin öncelikli olarak çözülmesi için oy kullandığı konular arasında ekonominin ağırlığı yine değişmemiş, her dindarlık düzeyinde çözülmesi için oy kullanılan sorun olarak en yüksek oranı ekonomi almıştır.

Tablo 2.168. Dindarlık-Laiklik Eksenine* Oy Kullanırken Öncelikli Olarak Hangi Sorunun Çözülmesine Yönelik Parti Tercihi Yapıyorsunuz?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	10	2	8	3	-	23
	Yüzde	43,5	8,7	34,8	13,0	-	100
İlmli dindar kesim	Sayı	217	23	42	21	1	304
	Yüzde	71,4	7,6	13,8	6,9	0,3	100
İlmli laik kesim	Sayı	198	1	41	10	5	255
	Yüzde	77,6	0,4	16,1	3,9	2,0	100
Katı laik kesim	Sayı	74	-	9	11	6	100
	Yüzde	74,0	-	9,0	11,0	6,0	100
Toplam	Sayı	499	26	100	45	12	682
	Yüzde	73,2	3,8	14,7	6,6	1,8	100

“Oy kullanırken öncelikli olarak hangi sorunun çözülmesine yönelik parti tercihi yapıyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlar, dindarlık-laiklik ekseninde seçmenlerin kendilerini ait hissettikleri toplumsal kesimler ile çaprazlanmış ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.168’e göre katı dindar kesim seçmenlerin %43,5’i ekonomik problemlerin, %8,7’si dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %34,8’i siyasi problemlerin ve %13’ü güvenlik ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını belirtmişlerdir. İlmli dindar kesim seçmenlerin %71,4’ü ekonomik problemlerin, %7,6’sı dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %13,8’i siyasi problemlerin, %6,9’u güvenlik ile ilgili sorunların ve %0,3’ü dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını belirtmişlerdir. İlmli laik kesim seçmenlerin %77,6’sı ekonomik problemlerin, %0,4’ü dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %16,1’i siyasi problemlerin, %3,9’u güvenlik ile ilgili sorunların ve %2’si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını belirtmişlerdir. Katı laik kesimde ise, seçmenlerin %74’ü ekonomik problemlerin, %9’u siyasi problemlerin, %11’i güvenlik ile ilgili sorunların ve %6’sı dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2.168’den de anlaşılacağı gibi ekonomik sorunları öncelikli görüp, bu sorunların çözümüne yönelik parti tercihi yapılmasında en çok dikkate alınan sorunlar ekonomik sorunlar olmuştur. Katı dindar kesim hariç hemen her toplumsal kesimde ekonomik sorunların çözümü için parti tercihi yapma eğilimi %70’leri aşmaktadır.

Tablo 2.169. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Oy Kullanırken Öncelikli Olarak Hangi Sorunun Çözülmesine Yönelik Parti Tercihi Yapıyorsunuz?

Yanıtlar		Ekonomik	Din1	Siyasal	Güvenlik	Din2	Toplam
AKP	Sayı	197	23	47	24	1	292
	Yüzde	67,5	7,9	16,1	8,2	0,3	100
CHP	Sayı	132	-	24	17	9	182
	Yüzde	72,5	-	13,2	9,3	4,9	100
MHP	Sayı	79	1	8	3	1	92
	Yüzde	85,9	1,1	8,7	3,3	1,1	100
DTP	Sayı	11	-	-	-	-	11
	Yüzde	100	-	-	-	-	100
DP	Sayı	31	-	3	-	-	34
	Yüzde	91,2	-	8,8	-	-	100
Oy vermedim	Sayı	31	1	11	1	1	45
	Yüzde	68,9	2,2	24,4	2,2	2,2	100
DİĞER	Sayı	18	1	7	-	-	26
	Yüzde	69,2	3,8	26,9	-	-	100
Toplam	Sayı	499	26	100	45	12	682
	Yüzde	73,2	3,8	14,7	6,6	1,8	100

“Oy kullanırken öncelikli olarak hangi sorunun çözülmesine yönelik parti tercihi yapıyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.169’a göre, AKP’ye oy veren seçmenlerin %67,5’i ekonomik problemlerin, %7,9’u dini yaşamın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %16,1’i siyasi problemlerin, %8,2’si güvenlik ile ilgili sorunların ve %0,3’ü dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını belirtmişlerdir. CHP’ye oy veren seçmenlerin %72,5’i ekonomik problemlerin, %13,2’si siyasi problemlerin, %9,3’ü güvenlik ile ilgili sorunların ve %4,9’u dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını ifade etmişlerdir. MHP’ye oy veren seçmenlerin %85,9’u ekonomik problemlerin, %1,1’i dini yaşamın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %8,7’si siyasi problemlerin, %3,3’ü güvenlik ile ilgili sorunların ve %1,1’i dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını belirtmişlerdir. DTP’ye oy veren seçmenlerin hepsi ekonomik problemlerin çözülmesine yönelik oy kullandıklarını söylemişlerdir. DP’ye oy veren seçmenlerin %91,2’si ekonomik problemlerin ve %8,8’i siyasi problemlerin çözülmesine yönelik oy kullandıklarını belirtmişlerdir. Herhangi bir partiye oy vermediğini söyleyen seçmenlerin %68,9’u ekonomik problemlerin, %2,2’si dini yaşamın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin, %24,4’ü siyasi problemlerin, %2,2’si güvenlik ile ilgili sorunların ve %2,2’si dinin toplum ve kamu hayatı üzerindeki etkisi ile ilgili sorunların çözülmesine yönelik oy kullandıklarını belirtmişlerdir. Diğer partilere oy veren

seçmenlerin %69,2'si ekonomik problemlerin, %3,8'i dini yaşayışın toplum ve kamu hayatında karşılaştığı problemlerin ve %26,9'u siyasi problemlerin çözülmesine yönelik oy kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Görüldüğü gibi, hemen her parti seçmeninin ekonomik problemleri çözeceğine inandığı partiye oy verme eğilimi oldukça yüksektir. Hatta kimlik siyaseti güttüğü iddia edilen DTP seçmeninin ve milliyetçi söylemleriyle daha çok siyasi ve güvenlik alanındaki sorunları çözeceğine inandığı partiye oy vermesi beklenen MHP seçmeninin %85'leri aşan oranda ekonomik beklentilerine göre parti tercihleri yaptığını söylemesi son derece ilginçtir.

Tablo 2.170. Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar mısınız?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	282	41,3
Hayır	400	58,7
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere “genel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına bakar mısınız” sorusu yöneltilmiş, seçmenlerin %41,3'ü politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %58,7'si politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 2.171. Cinsiyet*Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar mısınız ?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	109	148	257
	Yüzde	42,4	57,6	100
Erkek	Sayı	173	252	425
	Yüzde	40,7	59,3	100
Toplam	Sayı	282	400	682
	Yüzde	41,3	58,7	100

“Genel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına bakar mısınız?” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2(1, N = 682) = ,192, p > .05$. Tablo 2.171'e göre, kadın seçmenlerin %42,4'ü politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %57,6'sı önemsememektedir. Erkek seçmenlerin %40,7'si oy verdiği politikacının dindar olup olmadığına bakarken, %59,3'ü için dindar olup olmama önemli değildir.

Tablo 2.172. Dindarlık Düzeyi*Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	37	99	136
	Yüzde	27,2	72,8	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	176	222	398
	Yüzde	44,2	55,8	100

Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	69	79	148
	Yüzde	46,6	53,4	100
Toplam	Sayı	282	400	682
	Yüzde	41,3	58,7	100

“Genel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına bakar mısınız?” sorusuna verilen yanıtların, dindarlık düzeyi düşük, orta düzeyde dindar ve dindarlık düzeyi yüksek seçmen oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, dindarlık düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson X^2 (2, N = 682) = 14,268, $p < .05$. Tablo 2.172’ye göre, dindarlık düzeyi düşük seçmenlerin %27,2’si politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %72,8’i önemsememektedir. Orta düzeyde dindar seçmenlerin %44,2’si oy verdiği politikacının dindar olup olmadığına bakarken, %55,8’i için dindar olup olmama önemli değildir. Dindarlık düzeyi yüksek seçmenlerin %46,6’sı oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %53,4’ü oy verirken böyle bir ölçütü dikkate almamaktadır. Ancak, görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi yükseldikçe seçmenlerin politikacıların dindarlıklarına olan dikkatleri artmaktadır.

Tablo 2.173. Dindarlık-Laiklik Eksenine Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	20	3	23
	Yüzde	87,0	13,0	100
İlımlı dindar kesim	Sayı	177	127	304
	Yüzde	58,2	41,8	100
İlımlı laik kesim	Sayı	50	205	255
	Yüzde	19,6	80,4	100
Katı laik kesim	Sayı	35	65	100
	Yüzde	35,0	65,0	100
Toplam	Sayı	282	400	682
	Yüzde	41,3	58,7	100

“Genel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına bakar mısınız?” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının, dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (3, N = 682) = 106,785, $p < .05$. Tablo 2.173’e göre katı dindar kesimde seçmenlerin %87’si oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %13’ü oy verirken böyle bir ölçütü dikkate almamaktadır. İlımlı dindar kesim seçmenlerin %58,2’si oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %41,8’i oy verirken politikacının dindar

olup olmamasını ölçüt olarak dikkate almamaktadır. Ilımlı laik kesim seçmenlerin %19,6'sı oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %80,4'ü oy verirken böyle bir ölçütü dikkate almamaktadır. Katı laik kesim seçmenlerin %35'i oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %65'i oy verirken böyle bir ölçütü dikkate almadığını belirtmektedir. Görüldüğü gibi, katı dindar kesimden katı laik kesime doğru gidildikçe politikacının dindar olup-olmamasına ilişkin değerlendirme oy verirken daha az dikkate alınan bir ölçüt olmaktadır.

Tablo 2.174. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	162	130	292
	Yüzde	55,5	44,5	100
CHP	Sayı	43	139	182
	Yüzde	23,6	76,4	100
MHP	Sayı	44	48	92
	Yüzde	47,8	52,2	100
DTP	Sayı	8	3	11
	Yüzde	72,7	27,3	100
DP	Sayı	3	31	34
	Yüzde	8,8	91,2	100
Oy vermedim	Sayı	13	32	45
	Yüzde	28,8	71,2	100
DİĞER	Sayı	9	14	26
	Yüzde	34,6	65,4	100
Toplam	Sayı	282	400	682
	Yüzde	41,3	58,7	100

“Genel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına bakar mısınız?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.174’e göre, AKP’ye oy veren seçmenlerin %55,5’i oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %44,5’i oy verirken böyle bir ölçütü dikkate almamaktadır. CHP’ye oy veren seçmenlerin %23,6’sı oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %76,4’ü oy verirken politikacının dindar olup olmamasını ölçüt olarak dikkate almamaktadır. MHP’ye oy veren seçmenlerin %47,8’i oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %52,2’si oy verirken böyle bir ölçütü dikkate almadığını belirtmektedir. DTP’ye oy veren seçmenlerin %72,7’si oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %27,3’ü oy verirken böyle bir ölçütü dikkate almamaktadır. DP’ye oy veren seçmenlerin %8,8’i oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %91,2’si oy verirken politikacının dindar olup olmamasını ölçüt olarak dikkate almamaktadır. Herhangi bir partiye oy vermeyen seçmenlerin %28,8’i oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %71,2’si oy verirken böyle bir

ölçütü dikkate almadığını belirtmektedirler. Diğer partilere oy veren seçmenlerin ise %34,6'sı oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına dikkat ederken, %65,4'ü oy verirken böyle bir ölçütü dikkate almadığını ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi, oy verirken politikacının dindarlığı en çok DTP seçmeni için önem taşıırken, oy verdiği politikacının dindar olup olmamasıyla en az ilgilenen seçmen grubunun DP olduğu söylenebilir.

Tablo 2.175. Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
1. Daima o partiye oy veririm	41	6,0
2. Ekonomi politikalarındaki başarıları	138	20,2
3. Halkı düşünen, hizmet eden parti	456	66,9
4. Partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetleri	24	3,5
5. Parti liderinin kişiliği	20	2,9
6. Diğer	3	0,4
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere, genel seçimlerde oy verdikleri partiyi tercih nedenleri sorulmuştur. Seçmenlerin, %6'sı daima o partiye oy verdiğini, %20,2'si ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %66,9'u halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %3,5'i partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %2,9'u parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %0,4'ü ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemiştir.

Tablo 2.176. Cinsiyet*Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Seçme Sebebiniz Öncelikli Olarak Nedir?

Yanıtlar		1	2	3	4	5	6	Toplam
Kadın	Sayı	21	42	181	8	4	1	257
	Yüzde	8,2	16,3	70,4	3,1	1,6	0,4	100
Erkek	Sayı	20	96	275	16	16	2	425
	Yüzde	4,7	22,6	64,7	3,8	3,8	0,5	100
Toplam	Sayı	41	138	456	24	20	3	682
	Yüzde	6,0	20,2	66,9	3,5	2,9	0,4	100

“Genel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi seçme sebebiniz öncelikli olarak nedir?” sorusuna verilen yanıtlar, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (5, N = 682) = 9,952, p > .05$. Tablo 2.176'ya göre kadın seçmenlerin, %8,2'si daima o partiye oy verdiğini, %16,3'ü ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %70,4'ü halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %3,1'i partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %1,6'sı parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %0,4'ü ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir. Erkek seçmenlerin, %4,7'si daima o partiye oy verdiğini, %22,6'sı ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %64,7'si halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %3,8'i partinin veya liderinin dini

konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %3,8'i parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %0,5'i ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir.

Tablo 2.177. Dindarlık Düzeyi*Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Seçme Sebebiniz Öncelikli Olarak Nedir?

Yanıtlar		1	2	3	4	5	6	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	13	27	88	-	7	1	136
	Yüzde	9,6	19,9	64,7	-	5,1	0,7	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	22	85	264	14	11	2	398
	Yüzde	5,5	21,4	66,3	3,5	2,8	0,5	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	6	26	104	10	2	-	148
	Yüzde	4,1	17,6	70,3	6,8	1,4	-	100
Toplam	Sayı	41	138	456	24	20	3	682
	Yüzde	6,0	20,2	66,9	3,5	2,9	0,4	100

“Genel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi seçme sebebiniz öncelikli olarak nedir?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin dindarlık düzeyleri ile çaprazlanmış, Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.177’ye göre dindarlık düzeyi düşük seçmenlerin, %9,6’sı daima o partiye oy verdiğini, %19,9’u ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %64,7’si halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %5,1’i parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %0,7’si ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir. Orta düzeyde dindar seçmenlerin, %5,5’i daima o partiye oy verdiğini, %21,4’ü ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %66,3’ü halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %3,5’i partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %2,8’i parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %0,5’i ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir. Dindarlık düzeyi düşük seçmenlerin, %4,1’i daima o partiye oy verdiğini, %17,6’sı ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %70,3’ü halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %6,8’i partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini ve %1,4’ü parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %0,4’ü ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir.

Tablo 2.177’den de anlaşıldığı gibi bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyi açısından hemen hemen tüm seçmen grubunun, oy verdikleri partiyi seçme nedeni olarak öne sürdüğü gerekçe hizmet üreten ve halkı düşünen siyasi partiye oy vermeleridir. Oy verilen partiyi tercihteki ikinci önemli etmen ise, ekonomi politikalarını iyi yöneteceğine duyulan inançtır. Görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi açısından en yüksek seçmen grubu bile sadece %6,8 oranında oy verdiği partiyi tercih nedeni olarak partinin ve liderin dini hassasiyetini göstermiştir. Dindarlık düzeyi yüksek gruptaki seçmen kitlesinin %46,6 oranında politikacıların dindar olup olmamasını önemseydiği göz önüne alındığında, parti tercihinin belirleyen etmenin sadece %6,8 partinin veya liderinin dini hassasiyeti olması çok

daha anlamlıdır. Dolayısıyla sıkça dile getirildiği gibi din faktörü dini hassasiyetleri yüksek seçmen kitlesinde önemli bir belirleyiciliğe sahip değildir.

Tablo 2.178. Dindarlık-Laiklik Eksenine Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Seçme Sebebiniz Öncelikli Olarak Nedir?

Yanıtlar		1	2	3	4	5	6	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	2	3	10	7	1	-	23
	Yüzde	8,7	13,0	43,5	30,4	4,3	-	100
İlmli dindar kesim	Sayı	15	70	194	14	9	2	304
	Yüzde	4,9	23,0	63,8	4,6	3,0	0,7	100
İlmli laik kesim	Sayı	14	53	181	-	7	-	255
	Yüzde	5,5	20,8	71,0	-	2,7	-	100
Katı laik kesim	Sayı	10	12	71	3	3	1	100
	Yüzde	10,0	12,0	71,0	3,0	3,0	1,0	100
Toplam	Sayı	41	138	456	24	20	3	682
	Yüzde	6,0	20,2	66,9	3,5	2,9	0,4	100

“Genel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi seçme sebebiniz öncelikli olarak nedir?” sorusuna verilen yanıtlar, dindarlık-laiklik ekseninde seçmenlerin kendilerini ait hissettikleri toplumsal kesimler ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 178’e göre katı dindar kesim seçmenlerin, %8,7’si daima o partiye oy verdiğini, %13’ü ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %43,5’i halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %30,4’ü partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini ve %4,3’ü parti liderinin kişiliğine oy verdiğini söylemişlerdir. İlmli dindar kesim seçmenlerin, %4,9’u daima o partiye oy verdiğini, %23’ü ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %63,8’i halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %4,6’sı partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %3’ü parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %0,7’si ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir. İlmli laik kesim seçmenlerin, %5,5’i daima o partiye oy verdiğini, %20,8’i ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %71’i halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini ve %2,8’i parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ifade etmişlerdir. Katı laik kesim seçmenlerin, %10’u daima o partiye oy verdiğini, %12’si ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %71’i halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %3,0’ü partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %3’ü parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %1’i ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini belirtmişlerdir.

Tablo 2.178’den de görüldüğü gibi, katı dindar kesim dışındaki tüm toplumsal kesimlerde, seçmenlerin, genel seçimlerde oy verdikleri partiyi tercih sebebi ekonomi politikalarını başarıyla yürütmesi ve halkı düşünen, hizmet eden bir siyasi parti olduğuna inanmasıdır. Partinin veya liderin dini hassasiyetlerinin parti seçiminde öncelikli olduğu tek toplumsal kesim katı dindar kesimdir. Ancak politikacının dindar olup olmasını %87

oranında önemseydiğini söyleyen bu kesimin içinden sadece %30,4'ünün oy verdiği partiyi partinin veya liderinin dini hassasiyetlerinden ötürü tercih ettiğini söylemesi gözden kaçırılmamalıdır. Medya ve siyaset seçkinleri arasında sürekli tartışıla gelen “dinin siyasete alet edilmesinin sonucu olarak halkın bazı kesimlerinin din istismarı sebebiyle oy deposuna dönüşmesi” iddiaları bu araştırmanın bulguları tarafından desteklenmemektedir. Aksine halkın hemen pek çok kesimi sosyal refahı ile ilgilenmekte ve siyasetçileri kendi refahlarına yaptıkları katkılar neticesinde değerlendirmektedirler.

Tablo 2.179. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiğiniz* Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?

Yanıtlar		1	2	3	4	5	6	Toplam
AKP	Sayı	4	69	188	22	8	1	292
	Yüzde	1,4	23,6	64,4	7,5	2,7	0,3	100
CHP	Sayı	22	33	119	1	6	1	182
	Yüzde	12,1	18,1	65,4	0,5	3,3	0,5	100
MHP	Sayı	10	15	65	-	1	1	92
	Yüzde	10,9	16,3	70,7	-	1,1	1,1	100
DTP	Sayı	2	1	8	-	-	-	11
	Yüzde	18,2	9,1	72,7	-	-	-	100
DP	Sayı	-	8	24	-	2	-	34
	Yüzde	-	23,5	70,6	-	5,9	-	100
Oy vermedim	Sayı	2	7	34	-	2	-	45
	Yüzde	4,4	15,6	75,6	-	4,4	-	100
DİĞER	Sayı	1	5	18	1	1	-	26
	Yüzde	3,8	19,2	69,4	3,8	3,8	-	100
Toplam	Sayı	41	138	456	24	20	3	682
	Yüzde	6,0	20,2	66,9	3,5	2,9	0,4	100

“Genel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi öncelikli seçme sebebiniz?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.179’a göre, AKP’ye oy veren seçmenlerin %1,4’ü daima o partiye oy verdiğini, %23,6’sı ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %64,4’ü halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %7,5’i partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %2,7’si parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %0,3’ü ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir. CHP’ye oy veren seçmenlerin %12,1’i daima o partiye oy verdiğini, %18,1’i ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %65,4’ü halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %0,5’i partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %3,3’ü parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %0,5’i ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini ifade etmişlerdir. MHP’ye oy veren seçmenlerin %10,9’u daima o partiye oy verdiğini, %16,3’ü ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %70,7’si halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %1,1’i parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %1,1’i ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi

tercih ettiğini söylemişlerdir. DTP'ye oy veren seçmenlerin %18,2'si daima o partiye oy verdiğini, %9,1'i ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini ve %72,7'si halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, belirtmişlerdir. DP'ye oy veren seçmenlerin %23,5'i ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %70,6'sı halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini ve %5,9'u parti liderinin kişiliğine oy verdiğini söylemişlerdir. Herhangi bir partiye oy vermeyen seçmenlerin %4,4'ü daima o partiye oy verdiğini, %15,6'sı ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %75,6'sı halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini ve %4,4'ü parti liderinin kişiliğine oy verdiğini söylemişlerdir. Diğer partilere oy veren seçmenlerin %3,8'i daima o partiye oy verdiğini, %19,2'si ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %69,4'ü halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %3,8'i partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini ve %3,8'i ise parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ifade etmişlerdir.

Görüldüğü gibi, oy verdiği partiyi tercih nedeni olarak tüm parti seçmenlerinin en çok dile getirdikleri neden halkı düşündüğüne inandığı, halkına hizmet eden partilere oy verdikleridir. Oy verdiği partiyi ekonomi politikalarını yürütmedeki başarıları sebebiyle tercih ettiğini söyleyen en büyük seçmen grubu ise DP ve AKP'ye aittir. Bu çalışmanın konusu bakımından esas dikkat edilecek konu seçmenlerin parti tercihlerini yaparken ne kadar partinin veya liderin dini konulardaki hassasiyetlerini gözetip gözetmediğidir. AKP seçmeninin %55,5'i politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, partilerini tercih nedeni olarak partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetleri olduğunu söyleyen seçmen oranı %7,5'tir. Yine oy verdiği politikacının dindar olup olmamasına önem veren diğer büyük seçmen grubu %72,7 ile DTP seçmeni olurken, bu seçmen grubundan hiç biri oy verdiği partiyi seçerken partinin veya liderinin dini hassasiyetlerini göz önüne almıştır. Buradan varılacak sonuç, dinin veya dindarlığın oy verilecek parti seçimi yapılırken belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmadığıdır. Politikacının dindar olup olmamasını önemseyen pek çok seçmen seçeceği partiyi belirlerken bu faktörden çok daha farklı faktörleri değerlendirmeye almaktadır.

Tablo 2.180. Genel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar Mısınız*Genel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?

Yanıtlar		1	2	3	4	5	6	Toplam
Evet	Sayı	9	56	183	24	10	-	282
	Yüzde	3,2	19,9	64,9	8,5	3,5	-	100
Hayır	Sayı	32	82	273	-	10	3	400
	Yüzde	8,0	20,5	68,3	-	2,5	0,8	100
Toplam	Sayı	41	138	456	24	20	3	682
	Yüzde	6,0	20,2	66,9	3,5	2,9	0,4	100

“Genel seçimlerde oy verdiğiniz patiyi öncelikli seçme sebebiniz?” sorusuna verilen yanıtların, genel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına göre ortaya çıkan seçmen oranlarının, politikacıların dindarlığı değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, politikacıların dindarlığı değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (5, N = 682) = 43,448, $p < .05$. Tablo 2.180’e göre politikacıların dindar olup olmamalarını oy verirken dikkate alan seçmenlerin, %3,2’si daima o partiye oy verdiğini, %19,9’u ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %64,9’u halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %8,5’i partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %3,5’i parti liderinin kişiliğine oy verdiğini söylemişlerdir. Politikacıların dindar olup olmamalarını oy verirken dikkate almayan seçmenlerin ise, %8’i daima o partiye oy verdiğini, %20,5’i ekonomi politikalarındaki başarıları nedeniyle oy verdiğini, %68,3’ü halkı düşünen, hizmet eden partiye oy verdiklerini, %2,5’i parti liderinin kişiliğine oy verdiğini ve %0,8’i ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini ifade etmişlerdir.

Tablo. 2.180’e göre politikacıların dindar olup olmamalarına göre, parti tercih sebepleri arasında farklılaşmalar vardır. Ancak, hem politikacının dindar olup olmamasını önemseyen hem de önemsemeyen seçmenlerin hizmet öncelikli beklentiye sahip olduğunu ve başarılı ekonomi politikalarını parti tercihi yaparken ağırlıklı olarak göz önüne aldığı görülmektedir. Dolayısıyla politikacıların dindar olup olmamalarını önemseyen seçmen grubunun sadece %8,5’inin, parti tercihi yaparken, partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetini dikkate alması seçmen tercihinin yön veren belirleyici faktörün “din” olmadığını göstermektedir. Bu nedenle dini duyguların sömürüsüne yönelik politikaların seçmen nezdinde ne kadar başarı elde edebileceği açıktır.

Tablo 2.181. Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar mısınız?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
Evet	241	35,3
Hayır	441	64,7
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere “yerel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına bakar mısınız?” sorusu yöneltilmiş, seçmenlerin %35,3’ü yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %64,7’si ise, yerel politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir. Benzer durum ulusal politikacılar açısından değerlendirildiğinde, seçmenin yerel politikacının dindarlığına ilişkin değerlendirmeleri daha az yaptığı söylenebilir.

Tablo 2.182. Cinsiyet*Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar mısınız ?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Kadın	Sayı	91	166	257
	Yüzde	35,4	64,6	100
Erkek	Sayı	150	275	425
	Yüzde	35,3	64,7	100
Toplam	Sayı	241	441	682
	Yüzde	35,3	64,7	100

“Yerel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına bakar mısınız?” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = ,001, p > .05$. Tablo 2.182’ye göre, kadın seçmenlerin %35,4’ü yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken; %64,6’sı yerel politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir. Erkek seçmenlerin %35,3’ü yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %64,7’si ise, yerel politikacıların dindar olup olmalarının kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir.

Tablo 2.183. Dindarlık Düzeyi*Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	28	108	136
	Yüzde	20,6	79,4	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	152	246	398
	Yüzde	38,2	61,8	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	61	87	148
	Yüzde	41,2	58,8	100
Toplam	Sayı	241	441	682
	Yüzde	35,3	64,7	100

“Yerel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına bakar mısınız?” sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson $X^2 (2, N = 682) = 16,604, p < .05$. Tablo 2.183’e göre, dindarlık düzeyi düşük seçmenlerin %20,6’sı yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %79,4’ü, yerel politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir. Orta düzeyde dindar seçmenlerin %38,2’si yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %61,8’i ise, yerel politikacıların dindar olup olmalarının kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir. Dindarlık düzeyi yüksek seçmenlerin ise, %41,2’si yerel politikacıların dindar olup olmamalarının kendi seçimleri

açısından önemli olduğunu vurgularken, %58,8'i yerel politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi yükseldikçe oy verilen yerel politikacılarda aranan dindarlık özelliği artmaktadır. Ancak yine de her dindarlık düzeyinde yerel politikacının seçiminde dindarlık unsurunun ağırlık kazanmaması laik siyaset adına sevindirici bir durumdur.

Tablo 2.184. Dindarlık-Laiklik Eksenine Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
Katı dindar kesim	Sıklık	19	4	23
	Yüzde	82,6	17,4	100
İlmli dindar kesim	Sıklık	160	144	304
	Yüzde	52,6	47,4	100
İlmli laik kesim	Sıklık	40	215	255
	Yüzde	15,7	84,3	100
Katı laik kesim	Sıklık	22	78	100
	Yüzde	22	78	100
Toplam	Sıklık	241	441	682
	Yüzde	35,3	64,7	100

“Yerel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına bakar mısınız?” sorusuna verilen yanıtların, katı dindar kesim, ılımlı dindar kesim, ılımlı laik kesim, katı laik kesim seçmen oranlarının, dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, dindarlık-laiklik eksenine değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson X^2 (3, N = 682) = 113,164, $p < .05$. Tablo 2.184'e göre katı dindar kesim seçmenlerin %82,6'sı yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %17,4'ü, yerel politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir. İlmli dindar kesim seçmenlerin %52,6'sı yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %47,4'ü yerel politikacıların dindar olup olmalarının kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir. İlmli laik kesim seçmenlerin, %15,7'si yerel politikacıların dindar olup olmamalarının kendi seçimleri açısından önemli olduğunu vurgularken, %84,3'ü yerel politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir. Katı laik kesim seçmenlerin %22'si yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %78'i ise, yerel politikacıların dindar olup olmalarının kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi, katı dindar kesimden katı laik kesime doğru gidildikçe yerel politikacının dindar olup olmamasına ilişkin hassasiyet düşmektedir.

Tablo 2.185. 28 Mart 2004 Yerel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz*Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar mısınız?

Yanıtlar		Evet	Hayır	Toplam
AKP	Sayı	134	152	286
	Yüzde	46,9	53,1	100
CHP	Sayı	27	103	130
	Yüzde	20,8	79,2	100
MHP	Sayı	23	46	69
	Yüzde	33,3	66,7	100
DP (DYP)	Sayı	21	34	55
	Yüzde	38,2	61,8	100
Hatırlamıyorum	Sayı	4	8	12
	Yüzde	33,3	66,7	100
Oy vermedim	Sayı	30	83	113
	Yüzde	26,5	73,5	100
DİĞER	Sayı	2	15	17
	Yüzde	11,8	88,2	100
Toplam	Sayı	241	441	682
	Yüzde	35,3	64,7	100

“Yerel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına bakar mısınız?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2007 genel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.185’e göre, AKP’ye oy veren seçmenlerin %46,9’u yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %53,1’i, yerel politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir. CHP’ye oy veren seçmenlerin %20,8’i yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %79,2’si yerel politikacıların dindar olup olmalarının kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir. MHP’ye oy veren seçmenlerin, %33,3’ü yerel politikacıların dindar olup olmamalarının kendi seçimleri açısından önemli olduğunu vurgularken, %66,7’si yerel politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir. DP’ye oy veren seçmenlerin %38,2’si yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %61,8’i ise, yerel politikacıların dindar olup olmalarının kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir. Hangi partiye oy verdiğini hatırlamayan seçmenlerin %33,3’ü yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %66,7’si yerel politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir. Herhangi bir partiye oy vermeyen seçmenlerin %26,5’i yerel politikacıların dindar olup olmamalarını önemserken, %73,5’i yerel politikacıların dindar olup olmalarının kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir. Diğer partilere oy veren seçmenlerin ise, %11,8’i yerel politikacıların dindar olup olmamalarının kendi seçimleri açısından önemli olduğunu vurgularken, %88,2’si yerel politikacıları değerlendirirken böyle bir ölçütünün olmadığını ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi, yerel politikacıların seçiminde dindarlık ölçütü en az dikkate alan seçmen grubu CHP

iken, dindarlığı yerel politikacıda bulunması gereken bir özellik olarak düşünen en geniş seçmen grubu AKP'dedir.

Tablo 2.186. Yerel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi öncelikli seçme sebebiniz?

Yanıtlar	Sayı	Yüzde
1. Daima o partiye oy veririm	37	5,4
2. Yerel sorunlara eğilen, en çok iş yapan	528	77,4
3. Partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetleri	23	3,4
4. Başkan adayının kişiliği	74	10,9
5. Adaya kişisel yakınlık	19	2,8
6. Diğer	1	0,1
Toplam	682	100

Araştırmaya katılan seçmenlere, yerel seçimlerde oy verdikleri partiyi öncelikli tercih sebebi sorulmuştur. Seçmenlerin, %5,4'ü daima o partiye oy verdiğini, %77,4'ü yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %3,4'ü partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %10,9'u başkan adayının kişiliğine oy verdiğini, %2,8'i adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiğini ve %0,1'i ise diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir.

Tablo 2.187. Cinsiyet* Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?

Yanıtlar		1	2	3	4	5	6	Toplam
Kadın	Sayı	11	214	7	13	11	1	257
	Yüzde	4,3	83,3	2,7	5,1	4,3	0,3	100
Erkek	Sayı	26	314	16	61	8	-	425
	Yüzde	6,1	73,9	3,8	14,4	1,8	-	100
Toplam	Sayı	37	528	23	74	19	1	682
	Yüzde	5,4	77,4	3,4	10,9	2,8	0,1	100

“Yerel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi seçme sebebiniz öncelikli olarak nedir?” sorusuna verilen yanıtların cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür, Pearson $X^2 (1, N = 682) = 21,044$, $p < .05$. Tablo 2.187'ye göre kadın seçmenlerin, %4,3'ü daima o partiye oy verdiğini, %83,3'ü yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %2,7'si partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %5,1'i başkan adayının kişiliğine oy verdiğini, %4,3'ü adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiğini ve %0,3'ü diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini belirtmişlerdir. Erkek seçmenlerin %6,1'i daima o partiye oy verdiğini, %73,9'u yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %3,8'i partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %14,4'ü başkan adayının kişiliğine oy verdiğini ve %1,8'i adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir.

Tablo 2.188. Dindarlık Düzeyi* Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?

Yanıtlar		1	2	3	4	5	6	Toplam
Dindarlık düzeyi düşük	Sayı	12	100	-	19	5	-	136
	Yüzde	8,8	73,5	-	14,0	3,7	-	100
Orta düzeyde dindar	Sayı	19	311	15	47	5	1	398
	Yüzde	4,8	78,1	3,8	11,8	1,3	0,3	100
Dindarlık düzeyi yüksek	Sayı	6	117	8	8	9	-	148
	Yüzde	4,1	79,1	5,4	5,4	6,1	-	100
Toplam	Sayı	37	528	23	74	19	1	682
	Yüzde	5,4	77,4	3,4	10,9	2,8	0,1	100

“Yerel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi seçme sebebiniz öncelikli olarak nedir?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin dindarlık düzeyleri ile çaprazlanmış, Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.188’e göre dindarlık düzeyi düşük seçmenlerin, %8,8’i daima o partiye oy verdiğini, %73,5’i yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %14’ü başkan adayının kişiliğine oy verdiğini ve %2,8’i adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiğini ve belirtmiştir. Orta düzeyde dindar seçmenlerin %4,8’i daima o partiye oy verdiğini, %78,1’i yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %3,8’i partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %11,8’i başkan adayının kişiliğine oy verdiğini, %1,3’ü adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiğini ve %0,3’ü diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir. Dindarlık düzeyi yüksek seçmenlerin %4,1’i daima o partiye oy verdiğini, %79,1’i yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %5,4’ü partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %5,4’ü başkan adayının kişiliğine oy verdiğini ve %6,1’i adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiğini ifade etmişlerdir.

Görüldüğü gibi, dindarlık düzeyi arttıkça yerel politikacıların hizmet anlayışına yönelik parti tercihi artmaktadır. Bir başka dikkat çeken nokta, yerel seçimlerde oy verilen partiyi belirleyen ikinci etmen olarak başkan adayının kişiliğine yönelik oy kullanma oranının %14 ile görece olarak en yüksek dindarlık düzeyi düşük grup tarafından ileri sürülmesidir. Yine yerel seçimlerde oy verilen partiyi tercih nedeni olarak gösterilen daima aynı partiye oy verme gerekçesi de görece olarak dindarlık düzeyi düşük seçmen grubu tarafından dile getirilmektedir. Dolayısıyla “dindar insanların dini duygularının sömürülmesi yolu ile oy elde etme” iddiası en azından bu çalışma için geçerli bir iddia değildir. Bu savı destekleyen bir başka durum ise, yerel politikacının dindar olup olmamasını önemseyen en yüksek seçmen grubunu %41,2 ile dindarlık düzeyi yüksek seçmenler oluştururken, bu grup içinde yerel seçimlerde oy verdiği partiyi tercih nedeni olarak partinin veya liderinin dini konulardaki hassasiyetlerini ileri süren kesimin sadece %5,4’te kalmasıdır. Bu bulgulardan da anlaşıldığı

seçmenin birey olarak kendini tanımladığı dindarlık düzeyi ile yerel seçimlerde oyunun rengini belirleyen etmenin “din” olması arasında hiçbir ilişki yoktur.

Tablo 2.189. Dindarlık-Laiklik Eksenine* Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?

Yanıtlar		1	2	3	4	5	6	Toplam
Katı dindar kesim	Sayı	3	12	8	-	-	-	23
	Yüzde	13,0	52,2	34,8	-	-	-	100
İlmimli dindar kesim	Sayı	8	239	12	36	9	-	304
	Yüzde	2,6	78,6	3,9	11,8	3,0	-	100
İlmimli laik kesim	Sayı	11	211	-	28	5	-	255
	Yüzde	4,3	82,7	-	11,0	2,0	-	100
Katı laik kesim	Sayı	15	66	3	10	5	1	100
	Yüzde	15,0	66,0	3,0	10,0	5,0	1,0	100
Toplam	Sayı	37	528	23	74	19	1	682
	Yüzde	5,4	77,4	3,4	10,9	2,8	0,1	100

“Yerel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi seçme sebebiniz öncelikli olarak nedir?” sorusuna verilen yanıtlar, dindarlık-laiklik ekseninde seçmenlerin kendilerini ait hissettikleri toplumsal kesimler ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.189’a göre katı dindar kesim seçmenlerin, %13’ü daima o partiye oy verdiklerini, %52,2’si yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini ve %34,8’i partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiklerini söylemişlerdir. İlmimli dindar seçmenlerin %2,6’sı daima o partiye oy verdiklerini, %78,6’sı yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %3,9’u partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiklerini, %11,8’i başkan adayının kişiliğine oy verdiklerini ve %1,3’ü adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiklerini söylemişlerdir. İlmimli laik kesim seçmenlerin %4,3’ü daima o partiye oy verdiklerini, %82,7’si yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %11’i başkan adayının kişiliğine oy verdiğini, %2’si adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Katı laik kesim seçmenlerin ise, %15’i daima o partiye oy verdiğini, %66’sı yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %3’ü partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiklerini, %10’u başkan adayının kişiliğine oy verdiklerini, %5’i adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiklerini ve %1’i diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Görüldüğü gibi, yerel seçimlerde parti tercihi yaparlarken, dindarlık-laik eksenine açısından hemen hemen tüm parti seçmenlerinin ileri sürdükleri neden yerel sorunlara en çok eğilen ve en çok hizmet eden partiye oy verdikleridir. Sadece katı dindar kesim seçmenleri %34,8 oranında yerel seçimlerde oy kullanırken partinin veya başkan adayının dini hassasiyetlerine oy verdiğini söylemiş, ancak bu seçmen kitlesinin yarısından fazlası yerel

sorunlara hizmet eden partiyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu seçmen kitlesinin yerel politikacıların dindar olup olmamasını önemseme düzeyinin %82,6 olduğu hatırlanırsa, oy verdiği parti tercihinin yaparken dini hassasiyetleri göz önüne alması oldukça düşük bir oranda kalmıştır. Bu bulgular ise, dindarlık-laiklik ekseninin bir ucunda yer alan katı dindar seçmen kitlesinin bile, oy verdiği partiyi belirlerken “din” faktörünün zannedildiği kadar etkisi altında kalmadığını gösterir.

Tablo 2.190. 28 Mart 2008 Yerel Seçimlerinde Hangi Partiye Oy Verdiniz* Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?

Yanıtlar		1	2	3	4	5	6	Toplam
AKP	Sayı	5	225	18	29	9	-	286
	Yüzde	1,7	78,7	6,3	10,1	3,1	-	100
CHP	Sayı	19	84	1	18	7	1	130
	Yüzde	1,4	64,6	0,8	13,8	5,4	0,8	100
MHP	Sayı	3	58	-	8	-	-	69
	Yüzde	4,3	84,1	-	11,6	-	-	100
DP (DYP)	Sayı	1	49	1	3	1	-	55
	Yüzde	1,8	89,1	1,8	5,5	1,8	-	100
Hatırlamıyorum	Sayı	-	9	-	3	-	-	12
	Yüzde	-	75,0	-	25,0	-	-	100
Oy vermedim	Sayı	9	89	3	12	-	-	113
	Yüzde	8,0	78,8	2,7	10,6	-	-	100
DİĞER	Sayı	-	14	-	1	2	-	17
	Yüzde	-	82,4	-	5,9	11,7	-	100
Toplam	Sayı	37	528	23	74	19	1	682
	Yüzde	5,4	77,4	3,4	10,9	2,8	0,1	100

“Yerel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi öncelikli seçme sebebiniz?” sorusuna verilen yanıtlar, seçmenlerin 2004 yerel seçimlerindeki parti tercihleri ile çaprazlanmış Ki-kare testinin varsayımları karşılanmadığından ki-kare testi analizi yapılamamıştır. Tablo 2.190’a göre, AKP’ye oy veren seçmenlerin %1,7’si daima o partiye oy verdiğini, %78,7’si yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %6,3’ü partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %10,1’i başkan adayının kişiliğine oy verdiğini ve %3,1’i adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir. CHP’ye oy veren seçmenlerin %1,4’ü daima o partiye oy verdiğini, %64,6’sı yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %0,8’i partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %13,8’i başkan adayının kişiliğine oy verdiğini, %5,4’ü adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiğini ve %0,8’i diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir. MHP’ye oy veren seçmenlerin %4,3’ü daima o partiye oy verdiğini, %84,1’i yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini ve %11,6’sı başkan adayının kişiliğine oy verdiğini, ifade etmişlerdir. DP’ye oy veren seçmenlerin %1,8’i daima o partiye oy verdiğini, %89,1’i yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %1,8’i partinin veya

başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini, %5,5'i başkan adayının kişiliğine oy verdiğini ve %1,8'i adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemişlerdir. 2004 yerel seçimlerinde hangi partiye oy verdiğini hatırlamayan seçmenin %75'i yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %25'i ise başkan adayının kişiliğine oy verdiğini belirtmişlerdir. Herhangi bir partiye oy vermediğini söyleyen seçmenlerin %8'i daima o partiye oy verdiğini, %78,8'i yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %2,7'si partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiğini ve %10,6'sı başkan adayının kişiliğine oy verdiğini söylemişlerdir. 2004 yerel seçimlerinde diğer partilere oy veren seçmenlerin ise, %82,4'ü yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %5,9'u başkan adayının kişiliğine oy verdiğini ve %11,7'si adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiğini ifade etmişlerdir.

Görüldüğü gibi, yerel sorunlara en çok eğilen ve en çok iş yapan partiye oy verme eğilimi seçmenin yerel seçimlerde oy verdiği partiyi belirlemede birinci etkindir. Bu etkeni izleyen diğer bir ikinci faktör ise, az bir ağırlığa sahip olsa da başkan adayının kişiliği olmaktadır. Daha önce başkan adayının dindar olup olmamasını önemseyen seçmen kitlesi %46,9 ile AKP, %38,2 ile DP ve %33,3 ile MHP'de yoğunlaşırken, bu parti seçmenlerinden AKP seçmenin sadece %6,3'ü partinin veya başkan adayının dini hassasiyetlerini gözeterek oy verdiği partiyi tercih ettiğini söylemiş, DP seçmenin ise %1,8'i yerel seçimlerde oy verirken partiyi tercih nedeni olarak partinin veya başkan adayının dini hassasiyetlerini göz önünde bulundurmuştur. MHP seçmenlerinden hiçbirisi yerel seçimlerde oy kullanırken partisini tercih nedeni olarak partinin veya başkan adayının dini kişiliğini ileri sürmemiştir. Bu bulgulardan anlaşılabileceği gibi seçmenin bir kısmı için yerel politikacıların dindar olup olmaması önemli görülürken, konu seçimde oy vereceği partiyi tercih etmekte partinin veya başkan adayının dini hassasiyetleri oyu etkileyen bir faktör olarak epeyce geride kalmaktadır. Dolayısıyla yerel politikacıların seçiminde en önemli unsurun din değil, başkan adayı veya partinin izleyeceği hizmet programı ve vaatleri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2.191. Yerel Seçimlerde Oy Kullanırken Politikacıların Dindar Olup Olmamalarına Bakar Mısınız* Yerel Seçimlerde Oy Verdiğiniz Partiyi Öncelikli Seçme Sebebiniz?

Yanıtlar		1	2	3	4	5	6	Toplam
Evet	Sayı	8	178	22	25	8	-	241
	Yüzde	3,3	73,9	9,1	10,4	3,3	-	100
Hayır	Sayı	29	350	1	49	11	1	441
	Yüzde	6,6	79,4	0,2	11,1	2,5	0,2	100
Toplam	Sayı	37	528	23	74	19	1	682
	Yüzde	5,4	77,4	3,4	10,9	2,8	0,1	100

“Yerel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi öncelikli seçme sebebiniz?” sorusuna verilen yanıtların, genel seçimlerde oy kullanırken politikacıların dindar olup olmamalarına göre

ortaya çıkan seçmen oranlarının, yerel politikacıların dindarlığı değişkeni açısından istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların oranlarının, politikacıların dindarlığı değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, Pearson $X^2 (5, N = 682) = 41,280, p > .05$. Tablo 2.191'e göre yerel politikacıların dindar olup olmamalarını oy verirken dikkate alan seçmenlerin, %3,3'ü daima o partiye oy verdiğini, %73,9'u yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %9,1'i partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiklerini, %10,4'ü başkan adayının kişiliğine oy verdiklerini ve %1,3'ü adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiklerini söylemişlerdir. Yerel politikacıların dindar olup olmamalarının kendileri için önemli olmadığını söyleyen seçmenlerin ise, %6,6'sı daima o partiye oy verdiklerini, %79,4'ü yerel sorunlara en çok eğilen, en çok iş yapan partiye oy verdiklerini, %0,2'si partinin veya başkan adayının dini konulardaki hassasiyetlerine oy verdiklerini, %11,1'i başkan adayının kişiliğine oy verdiklerini, %2,5'i adaya kişisel yakınlığı sebebiyle oy verdiği partiyi tercih ettiklerini ve %0,2'si diğer nedenlerle oy verdiği partiyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 2.191'den de anlaşılacağı gibi yerel seçimlerde, yerel politikacıların dindar olup olmamasını önemseyen seçmen grubunun sadece %9,1'lik grubunun parti veya aday tercihi yaparken dini hassasiyetleri gözetmesi, yerel seçimlerde oy verilen partiyi belirleyen temel unsurun “din” olmadığını açıkça göstermektedir. Bu nedenle halkın oy verirken rasyonel bir tercih yaparak kendisine en iyi yerel hizmeti sunacağına inandığı partiyi seçmesi, giderek muhafazakârlaştığı ileri sürülen seçmenlerin “din” etkisinde kalmadan akılcı tercihler yapabileceğinin de en iyi göstergesidir.

SONUÇ

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan beri din-siyaset ilişkisi birbirlerine tehdit olarak algılanan iki önemli toplumsal alanın üstünlük mücadelesi olarak resmedilmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte siyaset sahnesinde dini söylem ve sembollerin halk nazarında bıraktığı etki seçmen davranışları üzerinden çözümlenmeye çalışılmış ve cumhuriyet seçkinleri, karşısına çıkan tüm güçlü rakipleri dine prim vermekle ve cahil halkın din duygularını sömürmekle suçlamışlardır.

Seçkinleri bir bakışla kendi iyiliğini düşünemediği varsayılan halkın, din istismarı tuzağına düştüğü için seçkinleri cephenin karşısındaki alanı tercih ettiğine inanan rejim muhafızları, halka rağmen halkı korumayı kendilerine şiar edinmişler, demokrasiye müdahale yoluyla halkı bu kötü halve gidişten alıkoymaya çalışmışlardır. Din, yeri geldiğinde politikaya alet edilmesi bahanesiyle demokrasiye yapılan müdahalelere kılıf olurken, yeri geldiğinde komünizmle mücadelede halkı seferber etmenin bir ajanı olmuş, bir başka zaman neo-liberal düzeni inşa etmede kaldıraç işlevi görmüştür. Gerçek şu ki din, siyaset tarafından her dönem toplumu daha kolay yönetmenin aracı olarak kullanılmıştır. Aslında din, ilk Türk-Müslüman devletlerinden gelen ve Osmanlı mirası ile Türkiye Cumhuriyeti’ne intikal eden yönetim geleneği çerçevesinde toplumu düzenlemenin bir aracı olarak kullanılmış ve daima devlet kontrolünde bulunmuştur.

Din, özellikle Müslüman toplumlar ile ilgili yapılan pek çok sosyal çalışmada belirleyici bir etmen olarak ele alınmıştır. Dinin seçmen davranışları üzerindeki etkisini araştıran bu çalışma ise din olgusunun kendisinin de bağımlı bir değişken olduğu, bu nedenle seçmen davranışları üzerinde belirleyici bir faktör olamayacağını savlamıştır. Bu amaçla seçmen kitlesinin din temelinde siyaset yapılmasına yönelik tutumları sorgulanmış, laik ilkeleri, uygulamaları ve laik hukuk sistemini benimseme düzeyleri incelenmiştir. Bu çerçevede devletin din politikaları ve cumhuriyet reformlarına olan halk desteği saptanmaya çalışılmıştır.

Türk siyasal hayatında Siyasal İslam sorunsalı etrafında şekillenen pek çok gelişme Türk seçmeninin siyasal davranışlarının dini değerler temelleri üzerinde tartışılmasına neden olmuştur. Din ve siyaset hayatına yönelik pek çok olay karşısında seçmenlerin sergilediği tutumlar, bireysel anlamda kendilerini gördükleri dindarlık düzeylerinden çok, dindarlık-laiklik eksenini tarafından yer aldıkları toplumsal kesim açısından belirlenmektedir. Ancak siyasal hayatta parti sistemi ve seçmen tercihlerinde kutuplaşma yarattığı öne sürülen dinin, aynı kutuplaşmayı toplum ve devlet politikalarını değerlendirmede sürdürmemesi bu çalışmanın ulaştığı en önemli bulgudur. Türk seçmeni dini hoşgörü açısından oldukça

homojen bir görünüm sergilerken, ilke düzeyindeki hoşgörünün yaşam pratiklerine döküldüğü araştırmalarda, toplumun dindar kesimlerinin hoşgörülerinin oldukça düşük düzeylerde saptanması ciddi bir çelişkidir.

Kamu alanında din kurumunu düzenleyen pek çok uygulamanın halk tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmadığı da bir başka bulgudur. Özellikle diyanet işlerinin konumlandırılması ve varlığını sürdürmesinde, zorunlu din eğitime verilen destekte bu yaygın kabulü görmek mümkündür. Aynı destek, cumhuriyet reformları ile düzenlenen medeni hukuktaki uygulamalara kadar pek çok alandaki devlet politikasını da kapsamaktadır. Ancak, bireylerin yaşam tercihleri ile doğrudan ilgili tesettür yasağı ve imam hatip lisesi mezunlarına uygulanan katsayı gibi konulara gelindiğinde, özellikle toplumsal kesimler açısından önemli bir fikir ayrılığı görülmektedir.

Bu çalışmanın ulaştığı en önemli yargılardan biri Türk toplumunda dindarlığın artması ile devlet düzeninin laik ilkelerden uzaklaşılacağı öngörüsü hakkında doğrusal bir ilişkinin kurulamayacağıdır. Çarkoğlu ve Toprak'ında işaret ettiği gibi, en azından Türk toplumu için dindarlık ile laiklik arasında böyle bir bağlantı kurulamamıştır.

Dinin toplum ve siyaset alanına yansımada en çok tartışılan konulardan biri irtica tehlikesinin artmasıdır. Bu argümanın en güçlü araçları örtünen kadın sayısındaki artış ve siyasette İslam tandansı olan partilerin etkinliğinin artması olarak özetlenebilir. Ancak toplumsal alanda irtica tehdidinde işaret ettiği savunulan son yıllarda örtünen kadın sayısının arttığı yönündeki iddialar hem TESEV'in yürüttüğü çalışmalar hem de KONDA ve A&G Araştırma Şirketleri gibi kuruluşların yaptığı çalışmalar tarafından çürütülmüştür. Çünkü yapılan saha çalışmaları örtülü kadınların sayısının giderek azalma eğiliminde olduğunu ve örtünmenin özellikle eğitim değişkenine bağlı olarak azalma gösterdiğini tespit etmiştir. Dolayısıyla toplumun eğitim düzeyinin artış eğiliminde olduğu göz önüne alınırsa örtülü kadın sayısında azalma eğiliminin devam etmesi, artacağı beklentisinden daha gerçekçi olacaktır. Yine bu araştırma şirketlerinin yaptığı çalışmalarda oruç, namaz gibi ibadetlerinin düzenli yerine getirilişinde de azalma eğilimlerinin varlığı dikkati çekmektedir. Bu nedenle birey düzeyinde dine bağlılıkta herhangi bir artış yaşanmazken toplumun dini yaşayışında artış olduğu sonucuna ulaşılması, bu konunun ne kadar algıya bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Denizli örneğinde yürütülen çalışmada bireylerin kendi dindarlıklarında herhangi bir değişme yaşamamalarına rağmen, toplumda dini yaşayışın gün geçtikçe arttığını düşünmeleri de benzer bir algılaşmanın sonucudur. Gerçek ile algı arasındaki bu tür farklılaşmalar ise toplumda muhafazakârlığın değil, muhafazakârlığın görünürlüğünün arttığı tezini doğrular niteliktedir.

Son yıllarda dini renkleri taşıyan grupların, partilerin ve aktörlerin siyasi ve ekonomik hayatta aktif rol almaya başlaması irtica tehdidi algılamasına neden olan bir diğer durumdur. Çarkoğlu ve Toprak, 2006'da yürüttükleri araştırmada köktendinciliğin arttığını söyleyenlerin oranını %23 olarak tespit etmiştir. İrtica tehdidi algılamasına yönelen bu toplumsal kesimler, argümanlarını şeriat devleti isteyenlerin oranının çoğalmasına bağlamaktadır. Ancak ne Denizli örneğinde yürütülen bu çalışmada ne de konu ile ilgili tartışmalarımızda bahsi geçen araştırmalarda şeriat devleti isteyenlerin oranında artış gözlenmiştir. Bu tür çalışmaların bulgularında, şeriat devleti kurulması isteği gittikçe artan değil gittikçe azalan bir eğilim görülmektedir. Dolayısıyla din temelinde siyaset yapan partilerin varlığına olumlu bakış TESEV'in çalışmalarında 1999'da %25 iken 2006'da %41'e çıkması, Denizli örneğinde yaklaşık %32 gibi bir orana ulaşması irtica tehdidi ve köktendinciliğin yükselmesi değerlendirmelerine yol açmamalı, demokratik sistem içinde dini taleplerin temsil katına yansıtılmasından başka bir anlam taşımamalıdır. Din-siyaset ilişkileri etrafında değerlendirildiğinde bir takım uygulama problemleri yaşansa da demokratik sistemin meşruiyetine ve laik rejime olan destek, %85'ler dolayında gözlenmektedir ki bu da rejim üzerinde güçlü bir oydaşmanın varlığını kanıtlamaktadır. Bu nedenle köktendinciliğin yükselişinin bu ülkedeki her dört kişiden biri tarafından algılanıyor olması, gerçekte irtica tehdidinin var olduğunu göstermemektedir.

Kaldı ki Denizli örneğinde gözlenen önemli bir durum şeriat devleti isteyenlerin de bu kavramın çağrıştırdığı toplum düzeninin negatif özelliklerini ayıklar bir savunmaya geçtiğidir. Şeriat devletine “evet” diyenlerin çoğu bu rejimin diğer ülkelerdeki uygulamalarına karşı çıkmakta, mükemmel bir toplumsal ve siyasal düzen kurgulaması yaparak ütöpik bir düzene işaret etmektedirler. Dolayısıyla Türk seçmeni içinde zaten az sayıda yandaş olan şeriat devleti düzeninin, kendisini destekleyenler arasında bile negatif çağrışımlar baskısından kurtulamaması, bu toprakların dine egemen bir yönetim geleneği ile birleştirildiğinde Türkiye'de şeriate dayalı bir din devleti kurulmasının ve yaşatılmasının ne derece zor olduğunu ortaya koyacaktır.

Türk seçmeni böyle bir gelişmeyi reddettiğinden laikliğin ve rejimin tehdit altında olduğu söylemleri üzerinden yapılan siyasete çok da prim vermemektedir. Bunun en önemli kanıtı da rejim tehdidi, laik-anti laik çatışması üstünden kurgulanan muhalefet seçim stratejisinin Temmuz 2007 seçimlerinde başarısızlığı uğramasıdır.

Tüm bu argümanlara bağlı olarak geliştirilen laikliğin tehdit altında olduğu algılaması gerçekte bağdaşmayan bir niteliğe sahiptir. İrtica tehdidinin ve köktendinciliğin yükseldiğinin iddia edildiği ve bu gelişmelerin rejim tehdidi doğurduğu iddialarının yapıldığı bu günlerde, Denizli örneğinde yapılan çalışmada seçmenin %76,5'inin laiklik ilkesini cumhuriyetin

olmazsa olmaz ilkeleri arasında değerlendirmesi rejim üzerindeki oydaşmanın gücü bakımından bu korkunun ne kadar yersiz olduğunu göstermektedir. Yine bu araştırmanın bulguları arasında yer alan dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinin zararlı olduğu görüşünü savunanların %70'i aşan bir orana tekabül etmesi de rejimin toplumun geniş kesimleri üzerindeki meşruiyetini hala büyük ölçüde koruduğunun en önemli göstergelerinden birisidir. Türkiye Cumhuriyeti rejiminin en önemli ilkelerinden olan laikliği tehdit altında algılayan kesimin Denizli örneğinde %42,6 gibi yüksek bir orana sahip olması halkın bu konudaki duyarlılığının ne kadar yüksek olduğunu göstermesi açısından da anlamlıdır. Laikliği ilke olarak ve cumhuriyet rejiminin temel bir ilkesi olarak %75'lere varan düzeylerde onaylayan bir seçmen grubunun, içinde şariat devletine olumlu bakanların oranının sadece %15 düzeyinde kaldığı bir durumda, laikliği %42 gibi yüksek bir oranda tehdit altında görmesi algı ile gerçeklik arasındaki ayırımın ne kadar genişleyebileceğinin en önemli göstergesidir. Ayrıca ulusal basında ılımlı bir İşlam kentine doğru yol aldığı söylenen bir kent olan Denizli'nin, laikliğin tehdit altında olduğu algılamasına %42 gibi bir oranla (Çarkoğlu ve Toprak'ın 2006'daki araştırma sonucu olan %22'den daha yüksek bir oran) sahip oluşu, kentin rejime olan bağlılığının kanıtlanması ve kent üzerinde yapılan spekülatif değerlendirmelerin ne kadar sağlıksız olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Laikliğin tehdit altında olduğu algılaması, ülkede rejime olan desteğin oldukça yüksek olduğu göz önüne alındığında, rejimin korunmasına yönelik reflekslerin varlığı açısından olumlu bir durumdur. Başka bir deyişle, laikliğin tehdit altında olduğu algılaması, gerçekten laikliğin tehdit altında olduğunu değil, halkın bu rejim ilkesinin korunmasına yönelik ne derece hassas bir duyarlılığı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Laiklik ile ilgili sorulara bakıldığında, ilke olarak laikliğe ilişkin tutumlarda seçmenlerin ne bireysel ne toplumsal ne de parti tercihleri açısından önemli ayrımlar görölmezken, konu bu ilkenin hayata geçirilmesindeki uygulamalara geldiğinde bu alanda dikkate değer gerginliklerin yaşandığı görölmektedir. Toplumun bir kesimi tehdit unsuru olarak görölüp bir diğer unsuru kendinin mağdur edildiğine inandıkça bu gergin tablo artmaktadır. Dindar kesimde yer alan bireylerin en çok yakındıkları konu demokratik bir ülkede yaşamalarına rağmen bireysel yaşam alanları ile ilgili pek çok alanın siyasi düzenlemelerle kısıtlanmasıdır. Dindar kesimin yaşadığı bu tür sıkıntılar toplumun hemen tüm kesimlerince haklılığı teslim edilmesine rağmen, bunun uygulamada net bir karşılığının görölmemesi sadece siyaset seçkinlerinin kaprisleri ile açıklanamaz. Ortada toplumsal kesimlerin demokratik hak ve taleplerinin birbirlerince ne kadar güvenceye alınacağı konusundaki endişelerin payı da göz ardı edilmemelidir.

Denizli örneğinde yapılan araştırma bulgularından demokratik hayatı içselleştirme konusunda ulaşılan yargı, Türk seçmenin daha fazla demokrasi taleplerini hayata geçirecek demokratik erdemler konusunda yeterince hassas bir tavır sergilemediğidir. Toplumsal hayatın bir parçası olan din ile ilgili taleplerin demokratik sistem içinde temsil katına yansıtılması demokratik bir siyasal sistemin işleyişi açısından önemli bir tehdit oluşturmamaktadır. Ancak demokratik sistemin özüne ilişkin eşitlik, özgürlük ve hoşgörü erdemlerinin, bir toplumda yer alan her birey için aynı düzeyde kabul görmemesi ve bunun dindarlıkla bağlantılı bir biçimde ortaya çıkması sistemin sağlıklı işleyişi için oldukça düşündürücü bir çekince ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada, dini taleplerin demokratik mekanizmalar yoluyla temsil edilmesine seçmenin nasıl bir tutum sergilediğini anlamak amacıyla din temelinde siyaset yapan partilerin olmasına, farklı mezheplere ve farklı dinlere yönelik politika yapan partilerin kurulmasına verdiği tepki incelemeye alınmıştır. Seçmenlerin, ne dindarlık düzeyleri ne dindarlık-laiklik ekseninde yer aldıkları konum ne de parti tercihleri açısından demokratik sistemin eşitlik, özgürlük ve hoşgörü ilkeleri bağlamında olumlu tutum sergilemedikleri gözlenmiştir. Seçmenlerin tümü farklı din ve mezheplerin, dini taleplerinin, siyasal hayata yansıtılması konusunda görece olarak daha az özgürlükçü bir tutum sergilemişlerdir. Toplumsal kesimler açısından din temelinde siyaset yapan partilerin demokratik sistem içinde yer almasına en olumlu bakan grup katı dindar kesimdir. Fakat aynı zamanda, katı dindar kesimin farklı din ve mezheplerin taleplerini dile getiren partilerin kurulmasına yönelik tavırlar konusunda ciddi bir hoşgörü problemi olduğu da gözlenmektedir. Bu durumda, katı dindar kesimin dini taleplerin demokratik sistem içinde temsil edilmesinden sadece İslam dinini ve onun belli bir yorumunu anladığı görülmektedir. Ancak toplumsal kesimler açısından bakıldığında dinin demokratik siyasal sistem içinde temsiline yönelik tutarsız tavır sergileyen tek grup katı dindar kesimde yer alan seçmenler değildir. Bu konuda tutarsız tavır sergileyen bir diğer grubun katı laik kesim içinde ortaya çıkması da ilginç bir bulgudur. Katı laik kesimde din temelli siyaset yapan partilerin varlığına olumlu bakış oldukça düşük bir orana sahipken, farklı din ve mezheplere yönelik politika yapan siyasal partileri demokratik sistem içinde olumlayanların oranı ciddi biçimde artmaktadır. Bu durum, katı laik ve katı dindar kesimlerin dini taleplerin demokratik sistem içinde temsiline yönelik tutumlarında önemli tutarsızlıklarının olduğunu göstermektedir. Din temelinde siyaset yapılması ve bunun demokratik sistem içindeki mekanizmalara yansıtılması konusunda en uzak ve tutarlı tavır ise ılımlı laik seçmene aittir. Seçmenlerin partilere göre dağılımını incelendiğinde, dinin demokratik siyasal sistem içinde temsiline yönelik en dışlayıcı tavır MHP'den gelmektedir. AKP ve CHP seçmeni ise bu konuda oldukça tutarsız tavırlar sergilemektedir. AKP seçmeni din temelinde siyaset yapan partilerin varlığını

olumlarken farklı din ve mezhepten siyasi partilerin varlığına aynı desteği vermemektedir. CHP seçmeni ise din temelli siyaset yapan partilerin varlığına karşı çıkarken, farklı din ve mezhepten siyasi partilerin kurulmasına ise daha sıcak bakmaktadır. Din temelli siyaset konusundaki en tutarlı tavrı ise DP seçmeni sergilemektedir. Din temelinde siyaset yapılmasına, farklı din ve mezheplere yönelik parti kurulmasına üç aşağı beş yukarı aynı tepkileri vermiş, bu konulara sıcak bakmamıştır. Din temelinde siyaset yapılması konusunda seçmenin cinsiyet ayrımına dayanan farklılaşmasında ise, kadın seçmenlerin erkek seçmenlere göre din temelli bir siyaset anlayışına daha çok karşı oldukları saptanmıştır.

Görüldüğü gibi, özellikle toplumun dindar kesimlerinin, dini talepler açısından daha fazla demokrasi ve daha özgürlük isteminin, demokratik değerler açısından yeterince samimi olmadığı söylenebilir. “Azınlığın çoğunluğa tahakkümü”, “çoğunluğun azınlığa tahakkümü” türünden korkuların sağlıklı bir demokratik sistem içerisinde yer alması söz konusu değil iken, Türk demokrasi hayatının bu korkuları daha bir süre üzerinden atamayacağını söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

Toplumsal hayatta laik düzen konusundaki ilkeleri benimseme düzeyi yüksektir. Ancak, dini yaşayışa ilişkin müdahalelerin ve siyasi alanda yapılan konuyla ilgili tartışmaların toplumsal uyumu bozduğu ve ortamı gerginleştirdiği bu araştırmanın bulgularından ortaya çıkan bir başka sonuçtur. Din-siyaset ve toplum üzerindeki örtülü anlaşmanın bozulmasına neden olan bu durumun, toplumda safları tutulmuş bir din-siyaset çekişmesinden ziyade, siyasette yer alan seçkinlere bağlı gelişen bir ortam olduğu söylenebilir. Çünkü siyasi seçkinler arasında yaşanan çekişmeler kemikleşen bir karakter kazansaydı bir aktör olarak seçmenin de bu ortamda oyunun rengini din-laiklik çekişmesi etrafında belirlemesi gerekirdi. Oysa yapılan pek çok araştırma seçmenin demokratik sistemin işleminde önemli bir etkinliği olan “oy”unu dini eksenli çatışmalara taraf olarak kullanmadığını göstermektedir. 22 Temmuz seçimleri öncesinde, İzmir örneğinde 3050 seçmen üzerinde araştırma yapan Tosun, AKP özelinde, etnik ve dinsel temelli politik aidiyetlerin çok belirleyici olmadığını, AKP seçmeninin ekonomiye, ücrete, enflasyona, gelire ve iş imkanlarına göre oy kullandığını ifade etmiştir. Diğer taraftan CHP’nin seçmenler tarafından tercih edilme sebebini Türkiye’de yerleşik kent burjuvazisinin mevcut düzenden rahatsızlık duymamasına bağlamaktadır (Tosun, 2008, s.201, 203). Denizli örneğinde yürütülen bu araştırma da benzer yargılara ulaşmıştır. Buna göre, seçmenin oyunu belirleyen etken din değil, ekonomik ve sosyal refah konularıdır. Din, dindarlık ve laiklik gibi değişkenler toplumsal hayata ve siyasi konulara tavır alışları bir ölçüde etkilese de sistemin işleyişi için en önemli mekanizmalardan biri olan seçimler üzerinde belirgin bir etki yaratmadığı söylenebilir.

Kısacası, din veya dindarlık, oy verilecek parti seçimi yapılırken belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmamaktadır. Denizli örneğinde görüldüğü gibi politikacının dindar olup olmamasını önemseyen pek çok seçmen seçeceği partiyi belirlerken bu faktörden çok daha farklı faktörleri değerlendirmeye almaktadır. Dolayısıyla, medya ve siyaset seçkinleri arasında sürekli tartışıla gelen “dinin siyasete alet edilmesinin sonucu olarak halkın bazı kesimlerinin din istismarı sebebiyle oy deposuna dönüşmesi” iddiaları bu araştırmanın bulguları tarafından desteklenmemektedir. Aksine halkın hemen pek çok kesimi sosyal refahı ile ilgilenmekte ve siyasetçileri kendi refahlarına yaptıkları katkılar neticesinde değerlendirmektedirler.

Denizli örneğinde yürütülen bu çalışmanın en önemli ampirik sonuçlarından biri siyasi parti tabanları arasındaki geçişkenliktir. Seçmen davranışları bakımından siyasi partiler bazında farklılaşma oldukça esnektir. Bu nedenle halkın oy verirken rasyonel bir tercih yaparak, ekonomik sorunların çözümüne yönelik oy vermesi ve kendine en iyi hizmeti sunacağını düşündüğü partiyi seçmesi, giderek muhafazakârlaştığı ileri sürülen seçmenlerin salt “din” etkisinde kalmadan akılcı tercihler yapabileceğini göstermektedir. Akgün de çalışmalarında Türk seçmenin rasyonel davranarak oy verirken kendi ekonomik çıkarlarını gözettiğini ortaya koymaktadır. Özellikle ekonomik dalgalanmaların seçmen oylarını önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşan Akgün, ülkedeki ekonomik gidişattan memnun olan vatandaşların iktidar partisine oy verirken, ülkenin kötü yönetildiğine inanan seçmenlerin ise muhalefete destek verdiğini ve hatta radikal-popülist söylemleri olan partilere kaydığını belirtmektedir. Nitekim Akgün, 1990’larda RP-FP’nin seçmen nezdinde hızla yükselen popülaritesinin ardında yatan en önemli etmenin seçmenlerin geleneksel partilerin icraatlarından duyduğu memnuniyetsizlik olduğunu saptamıştır. Akgün, doğal olarak sosyal demokrat partilere gitmesi beklenen toplumun yoksul kesimlerinin oylarının neden sisteme karşı radikal muhalefetin sözcülüğünü üstlenen bu partilere kanalize olduğunu ekonomik tercih ya da rasyonel tercih yaklaşımı çerçevesinde açıklamıştır. “Protesto oyları” olarak nitelediği bu oyların kalıcı değil, değişken olduğu (Akgün, 2007, s.94) ve bu oyların 1999 ve 2002 seçimlerinde saf değiştirerek nihayetinde sistemin bir başka muhalifi AKP etrafında toplandığını söylemiştir. Ağırdır da benzer bir yaklaşımla, seçmenin sandık başında oy pusulasında var olan seçenekler arasında beklentilerine tam örtüşmese bile kendisine ve sorunlarına en yakın olduğunu hissettiği adaya mühür bastığını söylemektedir. Dolayısıyla, seçmen, AKP’nin tüm politikalarını veya iddia edilen niyetlerini onaylamak amacı ile değil, hala yaşamakta olduğu sorunlarının nedeni olarak gördüğü “mevcut sistemin değişmesi” talebiyle hareket etmektedir. Türk seçmen davranışının bu günkü karakterinin hareket noktası bu talep olduğu içinde büyük bir beceriyle “sisteme muhalif” rolünü sürdüren AKP, iktidar partisi olmasına rağmen oy oranını arttırma eğilimi göstermiştir. Bu nedenle Ağırdır,

seçmenin partiler ve liderler hakkında genel-geçer olmayan net kanaatleri olduğunu, dolayısıyla masa başında yapılan siyaset mühendisliklerinin halkı dikkate almadıkça reel politikada ve hayatta başarılı olma şansının kalmadığını söylemektedir(2007, s.8,10). Ağırdır'ın görüşleri bu çalışmanın iddialarından biri olan siyaset seçkinleri ile halkın gündemlerinin farklı olduğu ve seçmen oylarını yönlendirmede medyanın ve kanaat önderlerinin telkinlerinin halkın tercih yönü üzerinde artık eskisi kadar etkili olmadığı savını da destekler niteliktedir. Nitekim seçim öncesi medyada ve seçim meydanlarında tartışılan pek çok konu ile ilgili konularda seçmenin sandık başında herhangi bir reaksiyon vermediği Temmuz 2007 seçimlerinde net bir şekilde görülmüştür.

Seçmen davranışlarının saptanmasına yönelik bu türden bir alan araştırmasının ardından kısa bir süre sonra elde edilen veriler anlamsızlaşarak, yeni dağılımlar ortaya çıkabilir. Çünkü anlık bir olay olan seçmen davranışının anlık kararlarla değişmesi çok kolaydır. Bu nedenle, seçmenin oy tercihinin kendilerinden yana olmasını sağlayabilmek için, iş başında olmayı ve seçim kazanmayı seven politikacıların seçim stratejilerini belirlerken çok daha realist olmaları gerekir. Bu açıdan Temmuz 2007 seçimlerinde iflas ettiği görülen, halkın beklentilerini yeterince analiz edemeyen, laik-anti laik tartışması etrafında yürütülen muhalefet stratejisinin acilen terk edilmesi gerekmektedir. Türk siyasal sistemi, içinde bulunduğu dönemde, halkın sosyal refahını yükseltecek yeni projeler hazırlayan ve çözüm üreten bir muhalefet anlayışına ihtiyaç duymaktadır.

Türk seçmenin ekonomik oy verme teorisi çerçevesinde tercihlerini belirlediği düşünülürse burada esas sorun iktidar patisi AKP'nin durumudur. AKP'nin ilk hükümet döneminde (2002-2007) dünya konjonktürünün iyimser rüzgarını da arkasına alarak, inşaat ve altyapı sektörleri ile ülke içinde yarattığı ekonomik rahatlama, ikinci hükümet döneminde (2007-?) hem uluslar arası alanda patlak veren finansal kriz hem de ülke içinde rahatlama sağlayan inşaat ve altyapı sektörlerinin geldiği tıkanma noktası sebebiyle ekonomik durgunluğa dönüşmüştür. Ekonomik oy verme teorisi çerçevesinde araştırma yapan Sezgin'in iddiasına göre, Türk seçmenin negatif ekonomik gelişmelere pozitif ekonomik gelişmelerden daha hızlı tepki gösterdiği göz önüne alınırsa (Sezgin, 2007, s.36), mevcut ülke ekonomisinin kötü gidişatının faturasının bir sonraki genel seçimlerde AKP'ye yansıtılması yüksek bir olasılıktır. Bu durumun analizini iyi yapan iktidar partisi, daha şimdiden ekonomik krizin faturasını çıkaracağı mercileri belirleme kaygısına düşmüştür. Bir sonraki genel seçimlere kendisini taşıyacak oy oranını alması ise halkı ikna etme derecesine bağlı olacaktır.

AKP lideri Erdoğan'ın, ekonomik gidişat konusunda girdiği polemiklerde, halk adamının konuşma ve tartışma üslubuna yakın demeçleri halk nezdinde sempati ile karşılanırsa da ekonominin kötüye gidişatını durduramadığı sürece -özellikle de karşısına çıkacak iyi bir

iktidar alternatifi olması durumunda- oylarını muhafaza etmesi mümkün değildir. Ancak, yakın gelecekte, mevcut siyasi liderlerin karizmasını aşacak bir siyasi lider ve böyle bir liderin sunacağı iyi bir alternatif ekonomik ve sosyal program ufukta -şimdilik- görünmemektedir. Dolayısıyla bu günkü iktidar ve muhalefet çatışmasının ana eksenine oturan, temelde seçkinler arasında ekonomik bölüşüm kavgasının yarattığı stresler, toplumsal ve siyasal arenada irtica tehdidi ve başörtüsü sorunları etrafında yoğunlaşan laik-anti laik çatışmaları etrafında sürmeye devam edecektir. Bölüşümdeki pastayı ele geçirmeye çalışanlar, kendi lehlerine çalışan sistemin yarattığı yoksulluğa sus payı olarak, vatandaşın hakkı olan sosyal yardımları “dini vecibeler çerçevesinde halkını gözeten partinin lütufları” olarak dağıtmayı sürdürürken; yeni toplumsal düzenin yerinden etmeye yeltendiği seçkinler, halkı anlamaktan uzak ve ülke gerçeklerini görmeyen gözlerle ülkedeki rejim tehdidini bertaraf etmeye ant içmiş en laik kahramanlar olmaya devam edeceklerdir. Bu çekişmeler arasında kaybedenler sadece günden güne yoksulluk oranı artan halk, kostüm savaşlarına kurban edilen gençler ve başkalarının bölüşüm kavgalarına alet edilen seçmenler olacaktır.

KAYNAKÇA

Abadan, N. ve A. N. Yücekök, “1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme Davranışları”, SBFD, c.XXI, no:4, (Aralık 1966), 103-117.

Abadan, N., “Ankara Şehir Nüfusunun Siyasi Eğilimlerinden Bazı Örnekler Nisan 1964, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c.XXVI, no:1, (1965), 495-516.

Abadan, N., “Türk Üniversite Öğrencileri ile Genç İşçilerin Siyasal Eğilimleri” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.26, S.1, (Mart 1971), 67-111.

Abuzar, C., Sosyal Değişme ve Din İlişkileri: Şanlı Urfa Örneği, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2003.

Ağırdır, B., “Sandığım İçindeki Ne Belirledi?”, 25-28 Temmuz 2007 Tarihli Radikal Gazetesi Yazı Dizisi”, erişim adresi: http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/sandigin_icindeki.pdf, erişim tarihi: 08.02.2009.

Ahmad, F., Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Hil Yayın, İstanbul, 1996.

Akay, A., Michel Foucault’da İktidar ve Direnme Odakları, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

Akdoğan, Y., “Siyasal İslam’dan Muhafazakar Demokrasi’ye”, Bilgi ve Düşünce 3, (Aralık 2002), s.17-23.

Akgün, B., Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Ocak 2007.

Akgün, B., “Türkiye’de Seçmen davranışının Ekonomi Politik’i Üzerine Bir Model Denemesi”, Liberal Düşünce Topluluğu, www.liberal.dt.org.tr/dergiler, erişim tarihi: 22.10.2008.

Akgün, B., Explaining The Turkish Vote: Partisanship, İdeology and Economic Factors in Electoral Choice” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Case Western Reserve University, ABD, 2000.

AKP ile İlgili Bir Endişeniz Var mı?, Haziran 2007, A&G Araştırma Şirketi, erişim adresi: http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/akp_ile_ilgili.pdf, erişim tarihi:12.01.2009.

Akşin, S., Alpaslan Işıklı, Oğuz Oyan, Taner Timur, Oktar Türel, “3 Kasım 2002 Genel Seçimleri ve Sonrasındaki Muhtemel Gelişmeler”, Mülkiye XXVI:237, (Kasım-Aralık 2002), 23-53.

Akşin, S., Atatürkçü Partiyi Kurmanın Sırası Geldi, İmaj Yayınevi, Ankara, 2002.

Aktaş, C., Kılık, Kıyafet ve İktidar, Cilt 1, Nehir Yayınları, İstanbul, 1989.

Akyüz, N., “Türkiye’de Yaşayan İslam’ın Kırsal ve Kentsel Şekillerine Sosyo-Analitik Bir Yaklaşım”, Türk Yurdu, Cilt:17, Sayı:124, (Aralık 1997), 14-22.

Albayrak, S., (1973), Türkiye’de Din Kavgası, Medrese Yayınları, İstanbul.

Alkan T. ve Ergil D., Siyaset Psikolojisi, Turhan Kitabevi, Ankara, 1980.

Alkan, T., “The National Salvation Party in Turkey”, Metin Heper and Raphael Israeli, ed., Islam and Politics in the Modern Middle East, New York: St. Martin’s Pres, 1984.

Alkan, T., Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1989.

Alkan,T., “İslam’da Teokrasi Yok mudur?” Radikal Gazetesi 25.11.2008, erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=YazarYazisi&ArticleID=909924&Yazar=T%C3%9CRKER%20ALKAN&Date=25.11.2008&CategoryID=97>

Almond, G., Verba S., The Civic Culture, Little Brown and Comp., Boston, 1965.

Alpay Ş, N. Kuyaş, “Demokrasi Kültürümüz Ne Kadar”, Entelektüel Bakış, Milliyet Gazetesi, 1 Mart 1996.

Altan M., Star Gazete, 11.06.2008, erişim adresi:
<http://www.turkmedya.com/V1/Pg/ColumnDetail/ColID/11948>

Althusser L., İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, (çev) Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Altunsaray M., İmam-hatip Liselerine Talebi (İstemi) Etkileyen Etmenler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.

Armağan S., Din-Vicdan Hürriyeti ve Laiklik, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

Arslan A., “İslam, Demokrasi ve Türkiye”, Doğu Batı, Yıl:1, Sayı:3 ((Mayıs, Haziran, Temmuz 1998), 83-92.

Aslan A., “Küreselleşme ve Din”, Köprü Dergisi, sayı:77, (Kış 2002), erişim adresi:
<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=39>,
 erişim tarihi:30.04.2008.

Ataay F., “Türkiye’de Neo-liberalizmin ve Parlamenter Siyasetin Krizi”, Praksis, sayı 5, (2002), 199-215.

Ayata A. ve Feride A., “Disiplin, Başarı ve İstikrar: Türk Orta Öğretiminde Toplumsal Cinsiyet ve Sınıfın Yeniden Üretimi”, Kültür Fragmanları, der. Kandiyoti D. ve Saktanber A., 101-121, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

Aydın M., “Siyasallaşan Din mi? Dinleşen Siyaset mi?”, Umran Dergisi, sayı: 40, (Kasım-Aralık 1997), 4-10.

Aydın M., Siyasetin Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul, 2002.

Azak U., “İslami Radyolar ve Türbanlı Spikerler”, İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri, der. Göle N., 93-109, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

Aziz A, Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim, A.Ü. B.Y.Y.O Yayınları, Ankara, 1982.

Bağce, H. E, “Türkiye’de Siyaset ve Resmi İdeoloji: Temel Yaklaşımlar”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi”, Cilt 2, Sayı 1, 197-224.

Barem Dergisi, 2 Ekim 2006, erişim adresi: http://www.baremdergisi.com/news_detail.php?id=386, erişim tarihi:10.01.2009.

BAŞÇI E., (1998), Türkiye’de İslami Akımların Siyasal Simge ve Model Aktarımı (Milli Görüş Hareketi ve Refah Partisi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Başgil A. F., (1955), Din ve Laiklik, Yağmur Yayınları, İstanbul.

Bauberot J., (2003), Dinler ve Laiklik, Ufuk Kitapları, İstanbul.

Baykal D., Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1970.

Bayramoğlu A. ve Balancar F., Demokratikleşme Sürecinde Dindarlar ve Laikler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2006.

Bayramoğlu S., Yönetişim Zihniyeti, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Bellah R.N., “Religions Aspects of Modernization in Turkey and Japan”, The American Journal of Sociology, Vol. 64, No. 1 (Jul., 1958), 1-5. erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/2773267?seq=5>, erişim tarihi: 21.01.2008.

Bellah R.N., “Religious Evolution”, Modernity: Critical Concepts, London, 1964.

Berger L. Peter, “Sekülerizmin Gerilemesi”, Sekülerizm Sorgulanıyor, der. Köse A., 11-32, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

Bilge N., “Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Laiklik”, Belleten, C.XLIII, no.168, 1978.

Bilgin N., Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Bilici M., “İslam’ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı”, İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri, edt. Nilüfer Göle, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.216-236.

Bobbio N., Left and Right, Cambridge:Polity Pres, 1996.

Boratav Korkut, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Bougle C., Siyasetin Unsurları, çev. Kazım Nami Duru, M. E. Basımevi, Ankara, 1964.

Bozan İ., Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, TESEV Yayınları, İstanbul, 2007.

Breen R. and Bernadette C. H., Religious Mobility and Party Support in Northern Ireland, European Sociological Review, Vol. 13, No. 3 (Dec., 1997), 225-239.

Brim G.O., “Socialization Through The Life Cycle”, Socializaion After Childhood, Standon, John Wiley and Sons Inc., New York, 1966.

Bulaç A., “İslam ve Modern Zamanlarda Din-Devlet İlişkisi”, Cogito Sayı 1: Laiklik (Yaz 1994), 67-87.

Bulaç A., “Laiklik Tartışması”, Çağdaş Kavramlar ve Düzenler, İstanbul, 1976.

Campbell, Angus ve Diğerleri: The American Voter, New York: John Wiley, 1960.

Castells M., “Ağda Küreselleşme, Kimlik ve Toplum”, Küresel Kuşatma Karşısında İnsan, edt: M. Armağan, çev. Ş. Yalçın, İstanbul, 2004.

Cebeci S., “Yeni Anayasa’da Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi Sorunu”, erişim tarihi: 22.11.2208, erişim adresi: web.sakarya.edu.tr/~scebeci/Rapor2.pdf.

Cebeci S., “İmam-Hatip Liselerinden Mezun Olanların Yönelişleri ve Sebepleri”, Türkiye’de Din Eğitim ve Öğretimi içinde, 109-115, İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

Cogito, Laiklik, Yaz 1994.

Çakır R., İrfan Bozan, Balkan Talu, İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2004.

Çamuroğlu R., ‘Zorunlu Din Eğitimi Üzerine’, Nefes Dergisi, Yıl 2, Sayı 12, Ekim, 1994.

Çarkoğlu A., Toprak B., Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset, TESEV Yayınları, İstanbul, 2006.

Çarkoğlu A., Toprak B., Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset, TESEV Yayınları, İstanbul, 2000.

Çınar M., “Kültürel Yabancılaşma Tezi Üzerine”, Toplum ve Bilim, sayı: 105, (2006), 153-165.

Çınar M., “Yükselen Değerlerin İşadamları Cephesi: MÜSİAD”, Birikim, No:95, 1997.

Çubukçu İ. A., “Atatürk, Din ve Laiklik”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.I, No.2, (1985).

Dalton, R. J. and Wattenberg M.P., The Not So Simple Act of Voting. Ada Finifter, Ed. The State of Discipline, Washington, D.C: APSA, 1993.

Demirel, Tanel, Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yönü ile Denizli 2000, Denizli: Denizli Ticaret Odası Yayınları:27, 2000.

Dilipak A., Nokta Dergisi, RP Eki, 13-19 Şubat 1994.

Dilipak A., Sorular, Sorunlar ve Cevaplar, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993.

Doğan A. E., “Siyasal Yansımalarıyla İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, Mülkiye, Cilt: XXX, Sayı: 252, (2006), 47-68.

Downs A., *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper-Row Publishers, 1957.

Duman F., “Din ve Siyaset”, *Siyaset*, ed. Mümtaz Türköne, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003, 523-557.

Duncan MacRae, Jr., “Religious and Socioeconomic Factors in the French Vote, 1946- 56”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 64, No. 3 (Nov., 1958), 290-298.

Dursun D., *Siyasi İdari Sistemlerle İlişkileri Açısından Din Bürokrasisi Yapısı Konumu ve Gelişimi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.

Dursun D., *Laiklik, Değişim ve Siyaset*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Dursun D., *Siyaset Bilimi*, Beta Basım, İstanbul, Ekim 2002.

Duverger M., *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1992.

Easton David, Dennis J., *Children in the Political System Orijins of Political Legitimacy*, Chicago: Univ. of Chicago Press. , 1969.

Eisensdadt S. N, “Introduction: Historical Traditions, Modernization and Development”, *Patterns of Modernity (Vol. I: The West)*, ed. S. N. Eisensdadt, London: Frances Pinter Publishers, 1987.

Erarı F., “Göç ve Kentleşme Sürecinde Denizli”, *Denizli’de Sanayileşme ve Kentleşme Sempozyumu*, TMMOB, Ekim 1999.

Erder N., *Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri*, TÜSES, Ankara, 1996.

Erder N., *Türkiye’de Siyasi Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı*, TÜSES, Ankara, 1995.

Erder, Nejat, Türkiye’de Siyasi Partilerin Yandaş Seçmen Profili (1994-2002), TÜSES Vakfı, 2002.

Erdoğan M., Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.

Ergil D., Yabancılaşma ve Siyasal Katılma, Ankara: Olgaç Yay., 1980.

Ergüder Ü., “Changing Patterns of Electoral Behavior in Turkey”, Boğaziçi University Journal: Social Sciences, vol.8-9 (1980-1981), 45-69.

Ergüder Ü., “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, 285-308, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.

Erkul A., Bazı Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Oy Verme Davranışına Etkilerinin Tespiti, Sivas, 1999.

Eroğlu H., Türk İnkılap Tarihi, I.B., Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

Eroğul C., Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Esmer Y., Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye’de Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Değerler, İstanbul, TESEV, 1999.

Esmer Y., Sunar İ. ve Şahin A., Türkiye’nin Politik Kültürü Araştırması: İstanbul Uygulaması Sonuçları, TÜSES, 1993.

Fiorina M., Retrospective Voting in American National Elections, New Haven: Yale Univesrity Pres, 1981.

Foucault M., Hapisanenin Doğuşu, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Geertz C., “Religion as a Cultural System”, Anthropological Approaches to the Study of Religion, (ed. Michale Banton) Tavistock, London, 1980.

Giddens, A., Üçüncü Yol Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi, Birey Yayıncılık, İstanbul, Mayıs 2000.

Göka E., “Bir Merkez Hikayesi”, Türkiye Günlüğü, Sayı: 76, (Bahar 2004), 10-23.

Göle N., İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri Bir Atölye Çalışması, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

Göle N., Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

Göle N., Modern Mahrem, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

Gülalp H., Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri, Metis, İstanbul, 2003.

Gülmen Y., Türk Seçmen Davranışı, , İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, No:25311979.

Gün F., Din-Siyaset Laiklik (1948-1954), Beyan Yayınları, İstanbul.

Gündem Araştırması, Ocak 2008, A&G Araştırma Şirketi, erişim adresi; <http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/ocak2008rapor.pdf> , erişim tarihi:08.01.2009.

Güngör E., İslam’ın Bugünkü Meseleleri, Ötüken, İstanbul, 1986.

Güvenç B., İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Hafızoğulları Z., Türk Hukuk Devrimi ve Laiklik, erişim adresi: <http://www.abchukuk.com/makale/makale307.html>, erişim tarihi:17.04.2008.

Hall S., “Kültür, Medya ve İdeolojik Etki”, (derleyen ve çeviren) Mehmet Küçük, Medya, İktidar ve İdeoloji, Ark Yayınevi, Ankara, 1994.

Harrop M. and William M., Election and Voters a Comparative Introduction, London: Macmillan, 1987.

Hatemi H., İslam Hukukunda Devlet Yapısı, Hareket Yayınları, İstanbul, 1970.

Heper M., “Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi”, Toplum ve Bilim, 9-10 (Bahar Yaz 1980).

Heper M., “Türkiye’de İslam, Siyasal Sistem ve Toplum: Orta Doğu’daki Bazı Ülkelerle Bir Karşılaştırma”, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, ed. Ali Yaşar Sarıbay-Ersin Kalaycıoğlu, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1986.

Heper M., Türkiye’de Devlet Geleneği, çev. Nalan Soyarık, Doğu-Batı, Ankara, 2006.

Hocaoğlu D., “Siyaset ve Tefekkür Tarihimizde Otorite”, Türkiye Günlüğü, Sayı:13 (Kış, 1991), 43-52.

<http://www.turkiyeseccimleri.com/secim-sonuclari.php>, erişim tarihi:23.10.2008.

<http://www.yerelnet.org.tr/secimler/>, erişim tarihi: 22.12.2008.

Işık O., "Türkiye Kentlerinin Geleceği Üzerine Gözlemler: Denizli ve İstanbul Dersleri", Birikim sayı:86-87, Haziran-Temmuz 1996, 42-47.

İnan S., Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi, 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2004.

İnceoğlu M., Tutum Algı İletişim, Verso Yayınları, Ankara, 1993.

İnsel A., “Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakarlık”, Birikim, Sayı:163-164, (Kasım-Aralık 2002), 21-28.

İrmiş A.; Emsen S., İktisadi Gelişmede Girişimcilik: Denizli ve Erzurum Örneği, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2002.

Kadioğlu A., Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

Kağıtçıbaşı Ç., İnsan ve İnsanlar, Evrim Basım-Yayın-Dağıtım, İstanbul, 1988.

Kahveci N., İslam Siyaset Düşüncesi, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1996.

Kalaycıoğlu E., “Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış: Türkiye Örneği”, Türkiye’de Siyaset Süreklilik ve Değişim, (Yay) Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Der Yayınları, (Yayın Yılı Belirtilmemiş).

Kalaycıoğlu E., “Türkiye’de Köktenci Sağ Partiler ve Seçmen Tercihleri”, Toplum ve Ekonomi”, sayı:7 (Ekim 1994).

Kalaycıoğlu E., Çağdaş Siyasal Bilim Teori, Olgu ve Süreçler, Beta Basın-Yayın-Dağıtım, İstanbul, 1983.

Kandiyoti D., Cariyeler, Bacılar ve Yurttaşlar, Metis, İstanbul, 2007.

Kapani M., Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Kara İ., “Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 18, (2000), İstanbul.

Karaalp A. İç ve Batmaz N., “Denizli Ekonomisinin Sanayileşme Süreci ve Dış Ticaretteki Payı”, Anadolu’da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği, der. Celal Küçükler, 101-117, Ankara, 1998.

Karpat K., “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, Osmanlı Geçmişi ve Bu Günün Türkiye’si, der. Karpat K., 19-50, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Haziran 2004.

Kartal K., Ekonomik ve Sosyal Yönleri ile Türkiye’de Kentlileşme, Adım Yayıncılık, Ankara, 1992.

Kartal K., Kentleşme ve İnsan, Ankara: TODAİE, 1978.

Kehrer G., Din Sosyolojisi, Çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1992.

Key V.O., The Responsible Electorate, Cambridge: Belnap Press, 1966.

Keyder Ç., Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Keyman F., “AKP ve Türban Sorunu”, Radikal Gazetesi, 19.02.2008, erişim adresi: http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=8025 , erişim tarihi: 27.12.2008.

Keyman F., “Türban-Demokrasi İlişkisi”, Radikal Gazetesi, 16.11.2003, erişim adresi: http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=2741 , erişim tarihi: 27.12.2008.

Kışlalı A. T., Siyaset Bilimi, İmge Kitabevi, Ankara, Ekim 1992.

Kışlalı A. T., Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Kirman M. A., “Türkiye’de Toplumsal Değişme, Din ve Kimlik: Dini Cemaatlerin Dönüşümü ve Tanımlanma Sorunu”, Demokrasi Platformu, Yıl:2, Sayı:5, Kış 2006.

Kirman M. A., Küresel Bir Model Olarak Türkiye ve Türk Müslümanlığı’nın İmkânı, KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2(2003), s.53-68, erişim adresi: http://ede.ksu.edu.tr/data/ifyayin/Y865_3874.pdf , erişim tarihi: 13.02.2009.

Kirman, M. A., Religious Markets in Transition The Process: The Case of Turkey, The Journal of Internaitonal Social Research, Volume 1/5 Fall 2008, s.398-415, erişim adresi: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/kirman_mali.pdf , 19.02.2009.

“Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması”, Eylül, 2007, KONDA, erişim adresi: <http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/ghdl&t.pdf> , erişim tarihi: 17.11.2008.

Kongar E., Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

Devlet ve Din İlişkileri- Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 2003.

Köktaş M.E., Din ve Siyaset, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

Köktaş M.E., “Türkiye’de Din ve Siyaset: Demokratikleşme Sürecinin Bir Problem Alanı”, Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, edit. Memet Zincirkıran, NOVA Basın Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.

Kömeçoğlu U., “Kutsal ile Kamusal: Fethullah Gülen Cemaat Hareketi”, İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri Bir Atölye Çalışması, der. Göle N., 148-194, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

Kurt, A., “Toplum ve Din”, Sosyolojiye Giriş, der. Sezal İ., 493-569, Martı, Ankara, 2002,.

Laurence A. Kotler-Berkowitz, Religion and Voting Behaviour in Great Britain: A Reassessment, British Journal of Political Science, Vol. 31, No. 3 (Jul., 2001), 523-554.

Lazarsfeld P. F. , Berelson B., ve Gaudet H., The People’s Choice How The Voter Makes Vp His Mind in a Presidential Campaing, New York: Columbia Universty Press, 1968,

Leder A., “Parti Competition in Rural Turkey: Agent of Change or Defender of Traditional Rule?”, Middle Eastern Studies 15, 1979.

Lerner D., The Passing of Traditional Society, The Free Press of Glencoe New York, 1964.

Lipset S. M., Siyasal İnsan, (çev. Mete Tunçay), Ankara: V yayınları, Ekim-1986.

Lipset-Lazarsfeld-Barton-Linz, The Psychology Of Voting: An Analysis Of Political Behaviour (in LINDZEY; Handbook of Social Psychologs), Addison-Wesley Publishing Co., Cambridge, 1954.

Mahcupyan E., Batı’dan Doğu’ya Dünden Bugüne Zihniyet Yapıları ve Değişim, Patika Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Mahcupyan E., Batı’yı Anlamak: Zihniyet, Değişim ve Kriz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Mardin Ş., “Religion as Ideology”, Prof. Dr. Yavuz Abadan’a Armağan içinde, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

Mardin Ş., Din ve İdeoloji, İletim Yayınları, İstanbul, 1983.

Mardin Ş., Tartışma ve Katkılar, Etik, Din ve Laiklik, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

Mardin Ş., Türkiye’de Din ve Siyaset, Makaleler 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Mardin Ş., Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişme, Bediüzzaman Said Nursi Olayı, çev. Metin Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Mardin Ş., Türkiye’de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Meisel J., “Religious Affiliation and Electoral Behaviour: A Case Study”, The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Economie et de Science politique, Vol. 22, No. 4 (Nov., 1956), 481-496.

Mensching G., Dini Sosyoloji, Çev. Mehmet Aydın, Konya: Tekin Kitabevi, 1994.

Mert N., “Laiklik tartışması ve Siyasal İslam”, Cogito Sayı 1: Laiklik (Yaz 1994), 89-101.

Mert N., “Osmanlı Laiktir, Laik Kalacak”, Türkiye Günlüğü, sayı: 73 (2003), s. 173-180.

Mert N., “Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Politikaların Oluşumu”, Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Mert N., Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış: Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

Mert N., Merkez Sağın Kısa Tarihi, Selis Kitaplar, İstanbul, Kasım 2007.

Michelat, G. and Simon M., Comparative Politics, Vol. 10, No. 1, Special Issue on "Politics and Society in Contemporary France" (Oct., 1977), 159-186.

Milbrath L. W., Political Participation, Chicago, III., Rand McNally, 1965.

Mufazakarlık Araştırması, Eylül 2008, A&G Araştırma Şirketi, erişim adresi: <http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/muhafazakarlik.pdf>, erişim tarihi: 27.12.2008.

Kapani M., Politika Bilimine Giriş, Ankara: Bilgi Yayınevi, Ekim-2000.

Narlı N., "Urbanisation, Structural Changes and the Rise of Islamist Movement in Turkey", The Influence of Human Mobility in Muslim Societies (Kuroki Hidemitsu, eds), London: Kegan Paul., 2004, 251-286.

Narlı N., "Türkiye’de Laikliğin Konumu”, Cogito Sayı 1: Laiklik (Yaz 1994), 23-31.

Narlı N., The Rise Of The Islamist Movement In Turkey, erişim adresi: <http://meria.biu.ac.il/journal/1999/issue3/jv3n3a4.html>, erişim tarihi:22.12.2008.

Nie, N., Verba HS., Converse P., Siyasal Katılma, Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı, (çev. İ. Turan, T. Karamustafaoğlu), Ankara: S Yayınları, 1989.

Nuhrat, C., "Türkiye Köylerinde Olağandışı Oy Verme", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.26, S.1, Mart 1971, 219-236.

Ogburn, F. W., "Cultural Lag as Theory", Sociology and Social Research, XLI, 1957.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine", Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

Ortaylı İ., İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008(a).

Ortaylı İlber, Nevzat Yalçıntaş, Mümtaz’er Türköne, Türkler ve İslamiyet, Yakomoz Yayınları, İstanbul, 2008 (b).

Osipov G. Toplumbilim, Teori ve Yöntem Sorunları, (çev. Ünsal Oskay), Sol Yayınları, Ankara, 1977.

Oskay Ü., "Laikliğin de Din ve Vicdan Özgürlüğünün de Güvencesi Ekonominin Büyümesi, Üretkenliğinin arttırılmasında...", Türkiye Günlüğü, Sayı:13 (Kış, 1991), 67-70.

Tokgöz O., “Siyasal Toplumsallaşmada Kitle Haberleşme Araçlarının Rolü ve Önemi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXXIII, no. 3-4, Eylül-Aralık 1978.

Ozankaya Ö., Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1971.

Ozankaya Ö., Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966.

Öcal H., Öztürk K., “İslamcı Hareket ve Gençlik”, Girişim Dergisi, Temmuz 1990, no:58.

Öğün S. S., Türk Politik Kültürü, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2000.

Ökçün G., Radikal Gazetesi, 06.09.2000.

Öke, M. K., Din-Ordu Gerilimi, Alfa Basım, İstanbul, 2002

Öktem N., ‘Devlet ve Din’, Cem Dergisi, Yıl 1, Sayı 2 (1991), Temmuz.

Öktem N., “Dinler ve Laiklik”, Cogito Sayı 1: Laiklik (Yaz 1994), 33-49.

Öktem N., Laiklik, Din ve Alevilik Yazıları, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

Özbudun E. and Keyman F., “Cultural Globalization in Turkey: Actors, Discourses, Strategies”, in P. Berger and S. Huntington, Many Globalizations: Cultural Diversity in The Contemporary World, New York: Oxford University Press, 2002, . 269-319.

Özbudun E., “Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma”, Ankara, 1975.

Özbudun E., Social Change and Political Participation in Turkey, Princeton University Press, 1976.

Özçelik A., “Türk Hâkimiyetinde Denizli Tarihine Bir Bakış”, Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi, Sayı: 9 (Ocak- Şubat-Mart 2006).

Özek Ç., Devlet ve Din, Ada Yayınları, İstanbul, (Yayın Yılı Belirtilmemiş).

Özer İ., “Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 14 (1), 1996.

Özer İ., “Türkiye’de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme”, Düünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, der. Memet Zincirkıran, 443-477, NOVA Basın Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.

Özer İ., Polat F., “Merkez-Çevre Analizi Açısından Çok Partili Dönemde Denizli’nin Türk Siyasal Hayatındaki Duruşu”, Denizli Tarihi, Kültürü ve Çevresi Sempozyumu, Eylül 2006, Bildiriler 1, 620-628.

Özer İ., Meder M., Siyasal Katılma ve Seçmen Davranışı, Ege Yayınları, İstanbul, 2008.

Özkalp E., Sosyolojiye Giriş Dersleri, Eskişehir: Anadolu Univ. Yay., No: 34., 1986.

Özkazanç A., “Türkiye’nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri, No:85, Haziran 2005, erişim adresi: http://www.politics.ankara.edu.tr/tartisma_metinleri.php, erişim tarihi:22.12.2008.

Özkök E., Kitlelerin Çözülüşü, Tan Yayınları, Ankara, 1985.

Özözen Kahraman S., Seçimlerin Mekansal Analizi, Gazi Kitabevi, Ankara 2007.

Öztoprak Sağır M., Karkın N., “Demokrasinin Güncel Sorunları ve Demokratik Paradokslar, Akdeniz İİBF Dergisi, Sayı:10 (2005), 1-25.

Öztoprak Sağır M., Akıllı S., “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:28, No:1 (Mayıs 2004), s.1-22.

Öztürk A., Siyaset Bilimine Giriş, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.

Özüğurlu M., Sosyal Araştırma ve Yöntem (Ders Okumaları), Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Ankara-Cebeci, 2003.

Pusch B., “Kamusallığa Doğru: Türkiye’de İslamcı ve Sünni-Muhafazakar Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Yükselişi”, Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

“Bu Gidişata Dikkat, Türkiye Denizli Olmasın”, Radikal Gazetesi, 28 Mart 2008, erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=250979>, erişim tarihi: 14.07.2008.

Reisman D., The Lonely Crowd, Yale University Pres, 1960.

Rodinson M., İslam ve Kapitalizm, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1978.

Rustow D.A., “The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective” Social Change and Politics in Turkey, ed. Kemal karpaz, Leiden 1973.

Sabah Gazetesi, erişim adresi: <http://www.sabah.com.tr/2005/02/15/siy107.html>, erişim tarihi: 08.05.2008.

Sağır Meral, “Kırsal Kesimde ve Kentte Alevilik”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:125, (Nisan 2000), 37-66.

Said E., Orientalism, Vintage Boks, New York, 1979.

Said W. E., Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları, çev. Berna Ünler, Metis Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004.

Saray M., Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Sarıbay A. Y., Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Sarıbay A. Y., Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, Alfa Yayın Basım Dağıtım, İstanbul, 2000.

Sarıbay A. Y., Global Toplumda Din ve Türkiye, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

Sarıbay A. Y., Türkiye’de Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Sencer M., Osmanlılarda Din ve Devlet, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2002.

Sencer M., Türkiye’de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar, İstanbul: May Yayınları, 1974a.

Sencer M., Dinin Türk Toplumuna Etkileri, İstanbul, 1974b.

Sencer M., Toplumbilimlerinde Yöntem, Beta Yayım-Basım, İstanbul, 1989.

Sezgin Ş., “Ekonomik Oy Verme Teorisi: Türkiye Örneği (1998-2003)”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 40, Sayı:2, (Haziran 2007), 21-38.

Sezgin Ş., “Türkiye’de Politik Konjonktürel Dalgalanmalar: 1950-2003 Dönemi”, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, 62-2, (2007).135-154.

Sezgin Ş., Politika ve Ekonomi İlişkisi, Türkiye’de Politik Konjonktürel Dalgalanmalar ve Ekonomik Oy Verme, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.

Sills D., “Socialization”, International Encyclopedia of The Social Sciences, Mc Millan and Free Pres, New York, 1968.

Sitembölükbaşı Ş., Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Soysal M., 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1987.

Stark R., “Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme”, Sekülerizm Sorgulanıyor, der. Ali Köse, 33-74, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2002.

Sunar İ., Düşün ve Toplum, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986.

Swank O. H., “Popularity Functions Based on the Partisan Theory”, Public Choice, Cilt No: 75, 339-356.

Şaylan G., Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Şaylan G., İslamiyet ve Siyaset: Türkiye Örneği, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1987.

Şeker M., Türkiye'de Seçmenin Algılama Süreci, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1995.

Şengün İ., “Denizli Ekonomisine Tarihsel Bir Bakış”, Anadolu’da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği, der. Küçüker C., 94-96, Ankara: İmaj Yayınevi, 1998.

Tarhanlı, İ. B., Müslüman Toplum “Laik” Devlet, Alfa Yayınları, İstanbul, 1993.

Taşdemirci E., Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik ve Din Eğitimi, Ankara, Atatürk’ün 100. Doğum Yılında Türkiye I. Din Eğitimi Semineri 23–25 Nisan 1981, Ankara.

Tatlıldil E., “Kentleşme ve Göç”, Sosyolojiye Giriş, der. Sezal İ., 403-445, Martı Yayınevi, Ankara, Ekim 2002,

Tıkıroğlu Z., Belleklerden Gerçeklere Denizli, Denizli, 2005.

Toprak (Sayarı) B., “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme”, Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, 309-318, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

Toprak B., Dinci Sağ, Geçiş Sürecinde Türkiye, Der. İ. Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Der yayınları, İstanbul, (1998), 237-254.

Toprak B., İslam and Political Development in Turkey, Leiden, E.J. Brill, 1981.

Tosun T., Siyaseti İzlerken Liberte Yayınevi, İstanbul, 2008.

Tosun T., Siyasette Yeniden Mevzilenmeler, Büke Yayınevi, İstanbul, 2003.

Tozduman A., İslam’da Kadının hakları, Kadın ve Aile, Ankara, 1988.

TUİK Denizli Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 1950-2007.

Tunaya Z. T., Türkiye'nin Siyasal hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960.

Turan İ., Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, Der Yayınları, İstanbul, 1976.

Turan İ., “Türkiye’de Din ve Siyasal Kültür”, der. Tapper, Çağdaş Türkiye’de İslam, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.

Turan İ., Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, Der Yayınevi, İstanbul, 1977.

Turan A. E., Türkiye’de Seçmen Davranışı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Türban Araştırması, A&G Araştırma Şirketi, Haziran 2008, erişim adresi; <http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/turbanhaberTR.pdf>, erişim tarihi: 22.11.2008.

Türkdoğan, Orhan, Günümüz Türk Sosyolojisinin Dinamikleri, Türk Sosyoloji Dergisi, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, Yıl:1, Sayı:1, (1995).

Türkökne M., “İslamlaşma, Laiklik ve Demokrasi”, Türkiye Günlüğü, sayı:13 (Kış 1991), 36-42.

Türkökne M., Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003.

Türkün-Erendil A., “Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli-Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı: Eleştirel Kuram Açısından Bir Değerlendirme”, Toplum ve Bilim 86, (Güz 2000), .91-117.

Türkiye’de Seçmen Eğilimlerinde Yeni Açılımlar (1994-2004), TÜSES Vakfı, İstanbul, 2005.

Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni, TÜSES Vakfı, İstanbul, 1999.

Uludağ S., İslam-Siyaset İlişkileri, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998.

Uludağ S., “İslam-Devlet İlişkileri”, Türkiye Günlüğü, Sayı:13 (Kış 1991), 27-35.

Uzun C., “Marxizm ve Din”, Anti-kapitalist, Sayı:19 (Ekim, 2002), erişim adresi: http://www.antikapitalist.net/makale/islam/2_marksizm-ve-din.htm, erişim tarihi:08.05.2008.

Ünsür A., Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri, Önder Yayınları, İstanbul, 1995.

Vergin N., Din, Toplum ve Siyasal Sistem, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

Vergin N., Siyasetin Sosyolojisi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Wald K. D. and Shye S., “Religious Influence in Electoral Behavior: The Role of Institutional and Social Forces in Israel” The Journal of Politics, Vol. 57, No. 2 (May, 1995), 495-507.

Weber M., The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism, Scribner, New York, 1958.

Weber, M., Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.

Wood R. L. “Religious Culture and Political Action”, Sociological Theory, Vol. 17, No. 3 (Nov., 1999), 307-332.

Yazıcıoğlu H., Bir Din Politikası: Laiklik, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1993.

Yelken R., Cemaatin Dönüşümü, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

Yeni Şafak Gazetesi, 12 Mart 2000, erişim adresi: <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2000/mart/12/g4.html>, erişim tarihi: 22.11.2008.

Yetkin Ç., Karşı Devrim 1945-1950, Otopsi Yayınları, İstanbul, Aralık 2002.

Yıldırım E., İktidar Mücadelesi ve Din, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Yılmaz H., Laiklik, Türkiye’deki Uygulamaları, Avrupa ile Kıyaslamalar, Politika Önerileri, erişim adresi: <http://www.bilgesam.org/tr/images/documents/rapor9.pdf>, erişim tarihi: 11.01.2009.

Yücekök A., 100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983.

Yücekök A., “Toplumsal Üst Yapı Olarak Siyasal Davranış”, S.B.F.D.,Cilt XXIV, No.4, (Aralık 1969).

Yücekök A., Dinin Siyasallaşması Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi, Alfa Yayınları, İstanbul, 1997.

Yücekök A., Siyasetin Toplumsal Tabanı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 585, Ankara, 1987.

Yücekök A., Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı: 1946-1968, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

Yürük T., Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Laiklik Çerçevesinde Din Eğitimi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2005.

Zakaria, F., Özgürlüğün Geleceği: Yurtta ve Dünya’da İlliberal Demokrasi, çev. Meral Öztoprak Sağır, Serkan Akıllı, Kırmızı Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Türban Tartışması ve Yeni Anayasa Projesi, Zaman Gazetesi, 19/02/2008, erişim adresi: <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=653692&keyfield=657267756E20C3B67A627564756E>

EKLER

Sayın Katılımcı,

Bu anket, seçmen davranışı ve çeşitli siyasi olaylara yönelik görüşleriniz hakkında bilgi edinmek amacıyla Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Doktora programında yürütülmekte olan bilimsel bir çalışma için hazırlanmıştır. Soruların doğru ya da yanlış yanıtları yoktur; önemli olan sizin bu konudaki kişisel görüşünüzdür. Lütfen ankete kimliğinizle ilişkili herhangi bir bilgi yazmayınız. İlginiz ve yardımınız için teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Meral Sağır - Akdeniz Üniversitesi
Araş. Gör. Ferihan Polat –Akdeniz Üniversitesi

1. **Cinsiyet:** ☐Kadın ☐Erkek
 2. **Yaş:** ☐☐18–24 ☐☐25–34 ☐35–44 ☐45–54 ☐55 ve üzeri
 3. **Eğitim:**

☐ Okur-Yazar Değil	☐ Okur-Yazar	☐ İlkokul Mezunu
☐ Ortaokul Mezunu	☐ Lise Mezunu	☐ Yüksek O. - Üniversite Mezunu

4. **Meslek:**

☐ Vasıfsız İşçi (İnşaat İşçisi, Tarım İşçisi, Geçici İşler Vs.)	☐ Serbest Meslek (Mimar, Avukat, Eczacı Vs.)
☐ Vasıflı İşçi (Usta, Kalfa Vs.)	☐ İş Adamı-Tüccar
☐ Kamuda Çalışan Memur (Öğretmen, Vergi Dairesi Vs.)	☐ Emekli
☐ Kamuda Yönetici (Okul Müdürü, Şef, Yargıç Vs.)	☐ Ev Kadını
☐ Özel Sektörde Çalışan (Sekreter, Üretim Mühendisi Vs.)	☐ İşsiz
☐ Özel Sektörde Yönetici (Banka Müdürü, Üretim Müdürü Vs.)	☐ Öğrenci
☐ Esnaf-Zanaatkar (Esnaf, Dükkan Sahibi, Toprak Sahibi, Çiftçi)	☐ Diğer (Açık Olarak Yazınız)

5. **Ailenin toplam aylık geliri:**

☐ 450 YTL'den az	☐ 751–900 YTL arası	☐ 1501 YTL – 2000 YTL arası
☐ 451–600 YTL arası	☐ 901 YTL – 1050 YTL arası	☐ 2000 – 3000 YTL arası
☐ 601–750 YTL arası	☐ 1051 YTL – 1500 YTL arası	☐ 3001 YTL' den fazla

6. **Sizce Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli ilk iki ülke içi sorun nedir?**

1.
 2.

7. **Oy kullanırken, öncelikli olarak hangi sorunun çözülmesine yönelik parti tercihi yapıyorsunuz?**

.....

8. **Sizce başörtüsü takan bir kadının bu giyim tarzını tercih etmesinin sebebi / sebepleri nelerdir?**

.....

9. **Kendinizi siyasi görüşleriniz açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?**

☐Aşırı Sol ☐Ortanın Solu ☐Ortanın sağ ☐Aşırı Sağ ☐Diğer

10. **Kendinizi dindarlık düzeyiniz açısından nasıl değerlendirirsiniz?**

☐ Hiç dindar değil ☐ Pek dindar değilim ☐ Dindar sayılırım ☐ Oldukça dindar sayılırım ☐ Çok dindar

11. **Genel olarak, dindarlık-laiklik ekseninde aşağıdaki kategorilerden hangisi ile kendinizi tanımlarsınız?**

☐Katı dindar kesim ☐İlmli dindar kesim ☐İlmli laik kesim ☐Katı laik kesim

12. **Aşağıdaki seçeneklerden size uygun olan birini işaretleyiniz**

☐Sistem taleplere yanıt verememektedir, kökten ve devrimci değişikliklerle yeniden şekillendirilmelidir.

- ☐ Sistemin yetersizlikleri yapılacak reformlarla yavaş yavaş değiştirilmelidir.
- ☐ Sistem yeterlidir, her türlü değişiklik girişimine karşı korunmalıdır.

13. Genel olarak, beş on yıl öncesine göre bu günkü dini yaşantınız arasında herhangi bir değişiklik olup olmadığını belirtiniz

- ☐ Dine bağlılığımda artış oldu.
- ☐ Dine bağlılığım zayıfladı.
- ☐ Herhangi bir değişiklik olmadı.

14. Genel olarak değerlendirdiğinizde, toplumda dini inançların günlük hayatta etkililiğini eskiye göre nasıl görüyorsunuz?

- ☐ Toplumda dini inançların günlük hayatta etkililiği her geçen gün daha da artmaktadır.
- ☐ Toplumda dini inançların günlük hayatta etkililiği her geçen gün daha da azalmaktadır.
- ☐ Toplumda dini inançların günlük hayatta etkililiğinde bir değişiklik olmadığını düşünüyorum.

Aşağıdaki maddeleri dikkatle okuyup katılıp katılmadığınızı karşısındaki cetveldən yararlanarak belirtiniz.

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Biraz katılıyorum biraz katılmıyorum	Karşıyım	Kesinlikle karşıyım
15. Türkiye’de bu gün laik kesim dindar insanlara baskı yapmaktadır.	☐	☐	☐	☐	☐
16. Türkiye’de insanlar Müslümanlığın gereği olan ibadetleri serbestçe yerine getirebilmektedir.	☐	☐	☐	☐	☐
17. Türkiye’de bu gün dindar kesim laik insanlara baskı yapmaktadır.	☐	☐	☐	☐	☐
18. Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür.	☐	☐	☐	☐	☐
19. Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
20. Cumhuriyet’in temel ilkelerinden olan laiklik ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ‘olmazsa olmaz’ ilkesidir.	☐	☐	☐	☐	☐
21. Bu gün, ülkemizde, Laiklik ilkesi ciddi bir tehlike altındadır.	☐	☐	☐	☐	☐
22. Başörtüsü serbestisi Laiklik ilkesine zarar verir.	☐	☐	☐	☐	☐
23. İnanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunması toplumsal huzur için çok önemlidir.	☐	☐	☐	☐	☐

24. Genel seçim dönemlerinde oy kullanırken politikacıların (başbakan, milletvekili vb.) dindar olup olmamalarına bakar mısınız?

- ☐ Evet ☐ Hayır

25. Genel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi seçme sebebiniz öncelikli olarak aşağıdakilerden hangisidir?

- ☐ Daima o partiye oy veririm/ailem o partiye oy verir.
- ☐ Ekonomi politikalarına bakar ve ekonomi yönetiminde başarılı olan partiye oy veririm.
- ☐ Halkı düşündüğüne inandığım, eğitim, sağlık, güvenlik gibi alanlarda iyi işler yaptığına inandığım partiye oy veririm.
- ☐ Partinin veya parti liderinin dini konulardaki hassasiyetine oy veririm.
- ☐ Parti liderinin kişiliğine oy veririm.
- ☐ Diğer (lütfen belirtiniz)

26. Genel olarak, yerel seçimlerde oy kullanırken politikacıların (belediye başkanı, muhtar, yerel meclis ve heyet üyeleri vb.) dindar olup olmamalarına bakar mısınız?

- ☐ Evet ☐ Hayır

27. Genel olarak, yerel seçimlerde oy verdiğiniz partiyi seçme sebebiniz öncelikli olarak aşağıdakilerden hangisidir?

- ☐ Daima o partiye oy veririm/ailem o partiye oy verir.
- ☐ Yerel sorunlara en çok eğilen ve en çok iş yapan partiye oy veririm.
- ☐ Partinin veya belediye başkan adayının dini konulardaki hassasiyetine oy veririm.
- ☐ Başkan adayının kişiliğine oy veririm.
- ☐ Adaya kişisel yakınlığım sebebiyle oy veririm.
- ☐ Diğer (lütfen belirtiniz)

Aşağıdaki maddeleri dikkatle okuyup sizin için uygun yanıtı belirtiniz.	EVET	HAYIR
28. Sizce Türkiye'nin parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı mı?	☐	☐
29. Sizce ülkemizde farklı mezheplere yönelik (Alevi, Şafî, Hanbelî vb.) politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı?	☐	☐
30. Sizce ülkemizde farklı dinlere yönelik (Hristiyanlık, Musevilik vb.) politikalar üreten siyasal partiler kurulmalı mı?	☐	☐
31. Türkiye'de şeriatı dayalı bir din devletinin kurulmasını onaylar mısınız?	☐	☐
32. Türkiye'nin dış politikada Müslüman ülkelerle diğer ülkelere kıyasla daha yakın ilişkiler kurmasını uygun bulur musunuz?	☐	☐
33. Diyanet İşleri Başkanlığının kaldırılmasını onaylar mısınız?	☐	☐
34. Sizce Diyanet İşleri Başkanlığı Alevi vatandaşlarımıza hizmet vermeli midir?	☐	☐
35. Sizce din eğitimi zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer almalı mıdır?	☐	☐
36. İmam hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte farklı statüde değerlendirilmeleri yerinde bir uygulama mıdır?	☐	☐
37. İlahiyat fakültelerinin yeterli donanıma sahip aydın din adamları yetiştirdiği fikrine katılıyor musunuz?	☐	☐
38. Devletin din adamları yetiştirilmesi konusunda görev üstlenmesi sizce doğru bir uygulama mıdır?	☐	☐
39. Kamusal alanda başörtüsü yasağını onaylıyor musunuz?	☐	☐
40. Evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip bir erkeğin dört kadına kadar nikâh kıyabilmesini uygun bulur musunuz?	☐	☐
41. Sizce imam nikâhını kanunen geçerli saymayan uygulama devam etmeli?	☐	☐
42. Boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesini onaylar mısınız?	☐	☐
43. Miras hakkının İslam hukukuna göre düzenlenerek erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesini onaylar mısınız?	☐	☐

44. Başörtüsü konusundaki siyasi tartışmalara yaklaşımınız nedir?

- ☐Siyasi tartışmaları yerinde buluyorum, toplumdaki bazı kesimlerin özgürlüklerinin siyasal alanda savunulduğunu düşünüyorum.
- ☐Siyasi tartışmaları oldukça sakıncalı buluyorum, cumhuriyetin temel ilkelerinin zedelendiğini düşünüyorum.
- ☐Siyasi tartışmaları gereksiz buluyorum, bireylerin kendi yaşam tercihlerine müdahale olduğu kanısındayım

45. Genel olarak kendinizi daha çok hangi kimlikle tanımlıyorsunuz?

☐Türk ☐Müslüman ☐Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ☐Kürt ☐Alevi ☐Diğer

46. Yukarıdaki soruya verdiniz cevabın dışında ikinci bir kimlik sorulsa, hangisini ikinci kimliğiniz olarak tanımlanırsınız?

☐Türk ☐Müslüman ☐Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ☐Kürt ☐Alevi ☐Diğer

22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde hangi partiye oy verdiniz?

☐ AKP Adalet ve Kalkınma P.	☐ EMEP Emeğin Partisi	☐ SHP Sos. Demok. Halk P.
☐ CHP Cumhuriyet Halk P.	☐ HP Hak ve Özgürlükler P.	☐ SP Saadet P.
☐ MHP Milliyetçi Hareket P.	☐ İP İşçi P.	☐ TKP Türkiye Komünist P.
☐ GP Genç P.	☐ LDP Liberal Demokrat P.	☐ ATP Aydınlık Türkiye P.
☐ DP Demokrat P.	☐ BTP Bağımsız Türkiye P.	☐ YP Yurt Partisi
☐ Bağımsız aday	☐ MP Millet P.	☐ HYP Halkın Yükselişi P.
☐ BBP Büyük Birlik Partisi.	☐ DTP Bağımsız aday	☐ Hatırlamıyorum
☐ ÖDP Özg. ve Dayanış. P.	☐ Demokratik Toplum Partisi	☐ OY VERMEDİM

28 Mart 2004 yerel seçimlerinde (en son yapılan yerel seçimler) hangi partiye oy verdiniz?

☐	AKP Adalet ve Kalkınma P.	☐	EMEP Emeğin Partisi	☐	SHP Sos. Demok. Halk P.
☐	CHP Cumhuriyet Halk P.	☐	HP Hak ve Özgürlükler P.	☐	SP Saadet P.
☐	MHP Milliyetçi Hareket P.	☐	İP İşçi P.	☐	TKP Türkiye Komünist P.
☐	GP Genç P.	☐	LDP Liberal Demokrat P.	☐	ATP Aydınlık Türkiye P.
☐	DP Demokrat P.	☐	BTP Bağımsız Türkiye P.	☐	YP Yurt Partisi
☐	Bağımsız aday	☐	MP Millet P.	☐	HYP Halkın Y.P.
☐	BBP Büyük Birlik Partisi	☐	ÖDP Özg. ve Dayanış. P.	☐	DSP Demokratik S. P.
☐	OY VERMEDİM	☐	Hatırlamıyorum		

Genel seçimlerde hangi siyasal partiye kesinlikle oy vermezsiniz?

☐	AKP Adalet ve Kalkınma P.	☐	EMEP Emeğin Partisi	☐	SHP Sos. Demok. Halk P.
☐	CHP Cumhuriyet Halk P.	☐	HP Hak ve Özgürlükler P.	☐	SP Saadet P.
☐	MHP Milliyetçi Hareket P.	☐	İP İşçi P.	☐	TKP Türkiye Komünist P.
☐	GP Genç P.	☐	LDP Liberal Demokrat P.	☐	ATP Aydınlık Türkiye P.
☐	DP Demokrat P.	☐	BTP Bağımsız Türkiye P.	☐	YP Yurt Partisi
☐	Bağımsız aday	☐	MP Millet P.	☐	HYP Halkın Y.P.
☐	BBP Büyük Birlik Partisi	☐	ÖDP Özg. ve Dayanış. P.	☐	DSP Demokratik S. P.
☐	DTP Demokratik Toplum Partisi	☐	Hatırlamıyorum	☐	OY VERMEM

Yarın genel seçim olsa ve oy verdiğiniz parti herhangi bir nedenle seçimlere katılmasa oy vereceğiniz ikinci parti hangisi olurdu?

☐	AKP Adalet ve Kalkınma P.	☐	EMEP Emeğin Partisi	☐	SHP Sos. Demok. Halk P.
☐	CHP Cumhuriyet Halk P.	☐	HP Hak ve Özgürlükler P.	☐	SP Saadet P.
☐	MHP Milliyetçi Hareket P.	☐	İP İşçi P.	☐	TKP Türkiye Komünist P.
☐	GP Genç P.	☐	LDP Liberal Demokrat P.	☐	ATP Aydınlık Türkiye P.
☐	DP Demokrat P.	☐	BTP Bağımsız Türkiye P.	☐	YP Yurt Partisi
☐	Bağımsız aday	☐	MP Millet P.	☐	HYP Halkın Y.P.
☐	BBP Büyük Birlik Partisi.	☐	ÖDP Özg. ve Dayanış. P.	☐	DSP Demokratik S. P.
☐	DTP Demokratik Toplum Partisi	☐	Hatırlamıyorum	☐	OY VERMEM

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : FERİHAN POLAT

Doğum Tarihi ve Yeri : 25.03.1979/ İzmir

Medeni Durumu : Evli

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Yenihisar Selçuk Özsoy Lisesi-Didim/Aydın

Lisans Diploması : Ankara Üniversitesi-Ankara

Yüksek lisans Diploması: Pamukkale Üniversitesi-Denizli

Y.L.Tez Konusu : Kentte Yaşama Süresinin Seçmen Davranışları
Üzerindeki Etkisi: Denizli İli Örneği

DR. Tez Konusu : Dinin Türk Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi:
Denizli İli Örneği

Yabancı Dil / Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

- Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu 2005, 13-16 Haziran 2005, Pamukkale Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi, Organizasyon Komitesi İletişim Görevlisi, Denizli.
- TÜBA-BM Nüfus ve Kalkınma Stratejileri Alt Programı Politika Önerileri Geliştirme Denizli Çalıştayı, 30 Eylül-1 Ekim 2005, Toplumsal Yapı Modülü Raportörü, Denizli.
- Muhammet Kösecik, Ferihan Yıldırım “Avrupa Birliğinin Yerel Yönetimler Üzerindeki Etkileri” Türk İdare Dergisi, Haziran 2001, Sayfa: 31-54.
- S. Evinç Torlak, Ferihan Polat, “Denizli Sevindik Mahallesi Örneği Çerçevesinde; Kentte Yaşama Süresinin Kentlileşme Sürecine Etkilerinin Analizi”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt:15, Sayı:2, Nisan 2006, s. 75-91.

- S. Evinç Torlak, Ferihan Polat, “Kentlileşme Sürecinde Kimlik Farklılaşması Açısından Denizli’de İki Mahallenin Karşılaştırmalı Analizi”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, 167-186, 2006.
- S. Evinç Torlak, Ferihan Polat, “Denizli Örneği Çerçevesinde Kentlileşme Sürecinde Seçmen Davranışı Değişimi”, Mülkiye Dergisi, sayı:253, 31.01.2007.
- İnan Özer, Ferihan Polat, “Merkez-Çevre Analizi Açısından Çok Partili Dönemde Denizli’nin Türk Siyasal Hayatındaki Duruşu”, Denizli Tarihi, Kültürü ve Çevresi Sempozyumu Eylül 2006, Bildiriler 1, s.620-628.
- Erol Esen, Ferihan Polat, Türk Yerel Yönetimlerinin Uluslar Arası ve Avrupa Birliği Kuruluşları ile İlişkileri, AKVAM, Elma Basım, İstanbul, 2007.
- Hüsniye Akıllı, Funda Kemahlı, Kadriye Okudan, Ferihan Polat, “Ekolojik Ayak İzinin Kavramsal İçeriği ve Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde Bireysel Ekolojik Ayak İzi Hesaplaması”, Akdeniz Üniversitesi, İİBF Dergisi, (15) 2008, s.1-25.
- Ferihan Polat, “Denizli’nin Siyasi Temsilinde Kadınlar”, Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi, Sayı:21, (Ocak-Nisan 2009), s.29-30.